

Міністерство освіти і науки України  
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,  
суспільні комунікації  
та регіональні студії**

International Relations,  
Public Communications  
and Regional Studies

№ 3 (14)

Вежа-Друк  
2022

*Рекомендовано до друку вченою радою  
Волинського національного університету імені Лесі Українки  
(протокол № 13 від 21 жовтня 2022 року)*

**Редакційна колегія**

**Шуляк Антоніна** – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (головний редактор).

**Сидорук Тетяна** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

**Вознюк Євгенія** – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (відповідальний секретар).

**Бояр Андрій** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

**Вавринюк Анджей Антоні** – доктор габлітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм)

**Васюта Ольга** – доктор габлітований, професор, директор Інституту наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

**Вояковський Даріуш** – доктор габлітований, професор Гірничо-металургійної академії ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

**Івасечко Ольга** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

**Карпчук Наталія** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк)

**Качка Катажина** – доктор габлітований, заступник декана з питань розвитку та організації, факультет політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь)

**Кленка Рафал** – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові, (Польща, м. Краків).

**Копець Рафал** – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

**Кузьмич Олена** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

**Лендєл Мирослава** – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

**Лютак Олена** – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та досліджень, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

**Пехов'як-Лампарська Джоанна** – доктор філософії, кафедра історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

**Піпченко Наталія** – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

**Прокоп Мар'яна** – доктор філософії, асистентка професора, Інститут міжнародних відносин і публічної політики, Університет Яна Кохановського в Кельце (Польща, м. Кельце).

**Тищенко Дмитро** – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

**Трач Ольга** – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

**Турчин Ярина** – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

**Хворост Христина** – кандидат психологічних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи та міжнародної співпраці Комунального закладу вищої освіти «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради (Україна, м. Луцьк).

**Цінко Сергій** – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада, м. Едмонтон).

**Шульська Наталія** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

**Юськів Богдан** – доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університету (Україна, м. Рівне), гостьовий професор у Гуманітарному відділенні Університету науки і технології Гірничо-металургійної академії ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

**Яковлев Максим** – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

*Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188 ). Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.*

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print) Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, каб. 208, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2022

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022



*Міжнародні  
відносини, суспільні  
комунікації  
та регіональні студії*



*Журнал заснований у 2017 році  
Періодичність 2 рази на рік*

№ 3 (14)

2022

**ЗМІСТ**

**CONTENT**

**РОЗДІЛ I**

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I**

**INTERNATIONAL RELATIONS**

*Карпчук Наталія*

Європейська інтеграція країн Центральної Європи: комунікаційний вимір.....6

*Karpchuk Nataliia*

European integration of the countries of Central Europe: the Communication Dimension.....6

*Коротков Дмитро*

Міжнародні неурядові організації: характер впливу на сучасні міжнародні відносини..18

*Korotkov Dmytro*

International Non-Governmental Organizations: the Nature of Influence on Contemporary International Relations.....18

*Mamishova Narmina*

Türkiye's Stance on Russia-Ukraine War: Tactical Maneuvering or Strategic Choice?.....31

*Mamishova Narmina*

Türkiye's Stance on Russia-Ukraine War: Tactical Maneuvering or Strategic Choice?.....31

*Романюк Наталія, Нечипорук Валентина*

Перспективи членства України в ЄС у контексті російської агресії .....44

*Romaniuk Nataliia, Nechyporuk Valentyna*

Prospects of Ukraine's EU Membership in the Context of Russian Aggression .....44

*Сидорук Тетяна, Шуляк Антоніна, Павлюк Віктор*

Трансформації в архітектурі європейської безпеки під впливом російсько-української війни .....60

*Sydooruk Tetiana, Shuliak Antonina, Pavliuk Viktor*

Transformations in the Architecture of European Security Under the Influence of the Russian-Ukrainian War .....60

**РОЗДІЛ II**

**СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ  
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II**

**PUBLIC COMMUNICATIONS  
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

*Карпчук Наталія, Юськів Богдан*

Контент- й колокаційний аналіз аналітичних повідомлень RT про Україну.....73

*Karpchuk Nataliia, Yuskiv Bohdan*

Content and Collocation Analyses of the RT Analytical Reports About Ukraine .....73

*Качковська Леся, Малєончук Галина, Зінюк Дмитро*

Інформаційний вплив в умовах гібридної війни ..... 87

*Kachkovska Lesia, Maleonchuk Halyna, Ziniuk Dmytro*

Information Influence in the Conditions of Hybrid Warfare .....87

<b>Жулінська Майя, Круглій Олена</b> Неологізми як мовне відображення війни.....	103
<b>Федонюк Сергій, Карпук Ігор</b> Концепції інформаційної безпеки в аспекті інтересів основних міжнародних акторів .....	111

### РОЗДІЛ III РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

<b>Климончук Василь</b> Гуманітарна дипломатія як пріоритет зовнішньої політики Кувейту та ОАЕ.....	137
<b>Копачинська Галина, Ревага Любомир</b> Особливості формування французької школи геополітики.....	148
<b>Кулик Сергій, Моренчук Андрій</b> Інформаційний розголос «справи Анатолія Тимошука» в умовах війни росії проти України (2014–2022 рр.) .....	165
<b>Makar Witalij, Makar Jurij</b> Putinowska «Specjalna operacja wojskowa» a losy przesiedlonych z Polski Ukraińców po II Wojnie Światowej.....	193

### РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<b>Кіянка Ірина, Туркало Мирослава, Мядуховські Анджей</b> Популізм і політичні міфологеми у виборчій кампанії на пост президента Франції 2022 року.....	209
<b>Кулик Сергій, Панчук Анастасія</b> Особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності .....	219
<b>Ротар Наталія</b> Інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС.....	234
<b>Хома Наталія</b> Громадський активізм воєнного часу: структура, форми, можливості.....	252

<b>Zhulinska Maiia, Kruhlij Olena</b> Neologisms as a Language Representation of War .....	103
<b>Fedoniuk Serhii, Karpuk Ihor</b> Concepts of Information Security in the Aspect of the Interests of Main International Actors.....	111

### SECTION III REGIONAL STUDIES

<b>Klymonchuk Vasyl</b> Humanitarian Diplomacy as a Foreign Policy Priority of Kuwait and the UAE.....	137
<b>Kopachynska Halyna, Revaha Liubomyr</b> Features of the Formation of the French School of Geopolitics.....	148
<b>Kulyk Serhii, Morenchuk Andrii</b> Information Publicity of «Anatoliy Tymoschuk's case» in the Conditions of Russia's War Against Ukraine (2014–2022).....	165
<b>Makar Vitaliy, Makar Yuriy</b> Putin's "Special military operation": the Fate of Ukrainians Displaced from Poland after the Second World War.....	193

### SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

<b>Kiyanka Iryna, Turkalo Myroslava, Mioduchowski Andrzej</b> Populism and Political Mythologies in the 2022 French Presidential Election Campaign.....	209
<b>Kulyk Serhii, Panchuk Anastasiia</b> Features of Women's Participation in Modern Terrorist Movements .....	219
<b>Rotar Nataliia</b> <b>Institutional</b> Renewal of the Deliberative Model of the Political Participation of eu Citizens.....	234
<b>Khoma Nataliia</b> Wartime Public activism: Structure, Forms, Opportunties.....	252

**РОЗДІЛ V**  
**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ**  
**ВІДНОСИНИ**

<i>Дейнека Богдана, Бояр Андрій</i>	
Інвестиційний клімат України на сучасному етапі.....	274
<i>Кухарик Вікторія, Ліпич Сергій</i>	
Просування економічних інтересів України у світі.....	285
<i>Куценко Анастасія, Бояр Андрій</i>	
Економічний розвиток країн в умовах санкцій (на прикладі економік росії та Китайської Народної Республіки) .....	303
<i>Павліха Наталія, Шаула Світлана</i>	
Міжнародна грантова діяльність у контексті реформи децентралізації в Україні .....	310

**SECTION V**  
**INTERNATIONAL ECONOMIC**  
**RELATIONS**

<i>Deineka Bohdana, Boyar Andrii</i>	
The Investment Climate of Ukraine at the Current Stage .....	274
<i>Kukharyk Victoria, Lipych Serhii</i>	
Promotion of the Ukraine's Economic Interests in the World .....	285
<i>Kutsenko Anastasia, Andriy Boyar</i>	
Economic Development of Countries under Sanctions (on the Example of the Economics of Russia and China) .....	303
<i>Pavlikha Nataliia, Shaula Svitlana</i>	
International Grant Activities in the Context of Decentralization Reform in Ukraine .....	310

**РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 327-044.247(4-191.2)

**Наталія Карпчук,**

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

natalia.karpchuk@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-6-17

**ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН  
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: КОМУНІКАЦІЙНИЙ ВИМІР**

Процес вступу до Європейського Союзу є досить тривалим і потребує серйозних реформаторських, а іноді й революційних змін у всіх сферах життєдіяльності держави. Проте всі трансформаційні зусилля будуть марними, якщо громадяни країни-кандидата не підтримають євроінтеграційний вектор розвитку на загальнонаціональному референдумі. Для забезпечення широкої підтримки приєднання до ЄС держави-кандидати розробляли комунікаційні стратегії та проводили широкомасштабні загальнонаціональні кампанії, у полі зору яких були громадськість і її інтереси, яку інформували про переваги й потенційні загрози вступу й переконували в невідворотності європейської інтеграції. Україна отримала статус країни-кандидата, однак процес приєднання буде тривалим й, окрім того, війна та складні міжнародні відносини додають неочікуваних викликів. У цій ситуації невизначеності для нашої держави важливо зберегти таку потужну підтримку євроінтеграційних прагнень і позитивного ставлення до Європейського Союзу, яку демонструють громадяни України. Особливо цікавий досвід країн колишнього радянського табору, зокрема країн Центральної Європи (Словенії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Польщі), які прагнули продемонструвати свій відхід від залежності від Сходу (колишнього СРСР і Російської Федерації) й орієнтацію на Захід (Європейський Союз). В усіх кампаній була своя специфіка, бо різною була інтенсивність антиєвропейських настроїв і різна історія відносин із ЄС. Проте урядам, Міністерствам закордонних справ, неурядовим організаціям удалося розробити вдалі комунікаційні кампанії, які призвели до схвального

ставлення громадян до інтеграції держав у ЄС. У статті запропоновано позитивні практики, які б могли посприяти в розробці комунікаційної кампанії в Україні, що була б зорієнтована на комунікування з громадянами з питань європейської інтеграції..

**Ключові слова:** європейська інтеграція, комунікаційна стратегія, комунікаційна кампанія, загальнонаціональний референдум, громадськість, громадська думка.

**Nataliya Karpchuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538

## **EUROPEAN INTEGRATION OF THE COUNTRIES OF CENTRAL EUROPE: THE COMMUNICATION DIMENSION**

The process of joining the European Union is quite long and requires serious reformative and sometimes revolutionary changes in all spheres of the state's life. However, all transformational efforts will be in vain if the citizens of the candidate country do not support the European integration vector of development in a nationwide referendum. To ensure broad support of the access to the EU, the candidate states developed communication strategies and conducted large-scale nationwide campaigns that focused on the public and its interests, informing the public about the advantages and potential threats of joining and convincing them of the inevitability of European integration. Ukraine has been granted the status of a candidate country, but the accession process will be long and, in addition, war and complicated international relations add unexpected challenges. In this situation of uncertainty, it is important for this state to maintain such a strong support for European integration aspirations and a positive attitude towards the European Union, which is demonstrated by the citizens of Ukraine. The experience of the countries of the former Soviet camp is especially interesting, in particular the countries of Central Europe (Slovenia, Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Poland), which sought to demonstrate their departure from dependence on the East (the former USSR and the Russian Federation) and orientation towards the West (the European Union). All campaigns had their own specificity, because the intensity of anti-European sentiments and the history of relations with the EU were different. However, Governments, Ministries of Foreign Affairs, and non-governmental organizations managed to develop successful communication campaigns that led to favorable attitudes of citizens towards the integration of states into the EU. The article suggests positive practices that could assist in the development of a communication campaign in Ukraine, which would be focused on communicating with citizens on issues of European integration.

**Key words:** European integration, communication strategy, communication campaign, a national referendum, the public, public opinion.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Європейська інтеграція стала не лише політичним, але й комунікаційним викликом для європейських країн. Процес вступу держав до Європейського Союзу змусив їх докласти суттєвих комунікаційних зусиль у пошуку підтримки громадянами євроінтеграційного курсу країн. Формування неупередженої й сприятливої громадської думки щодо виваженого зовнішньополітичного курсу в Європі було актуальним завданням для всіх політичних сил усіх держав-кандидатів на вступ до ЄС. На думку Н. Муссе [7], процес багатонаціональної інтеграції в Європейську Спільноту визначається трьома чинниками: 1) зростаюча кількість учасників; 2) постійне збільшення цілей під час переходу від одного етапу інтеграції до іншого; 3) постійне посилення активності учасників процесу через розробку спільних політик. При цьому виникає потреба ширшого залучення громадськості для досягнення визначених інтеграційних цілей.

Упродовж усього розширення ЄС держави-члени й держави-кандидати вдавалися до різноманітних комунікаційних стратегій, зорієнтованих на підтримку євроінтеграційного процесу населенням держав. Особливо активні кампанії держави проводили після періоду «холодної війни». Процес приєднання до ЄС пришвидшився після того, коли Комісія прийняла Комунікаційну стратегію з розширення в травні 2000 р. Мета стратегії – інформувати громадян у 15 державах-членах та 13 державах-кандидатах про процес розширення та його наслідки. Зокрема, у державах-членах реалізовано такі комунікаційні заходи (профінансовані в межах програми PRINCE), розміщені в порядку пріоритетності: 1) пояснювати причини розширення для широкої громадськості, включаючи вплив та виклики інтеграції; 2) сприяти діалогу на всіх рівнях суспільства між тими, хто розробляє політику, та громадськістю з питань розширення ЄС; 3) поширювати інформацію про країни-кандидати, щоб сприяти загальному розумінню всього процесу. У державах-кандидатах цілями комунікаційної стратегії було покращити знання та розуміння громадянами ЄС; пояснити наслідки приєднання для кожної країни; пояснити зв'язок між темпами підготовки до членства й ходом переговорів [2]. Наголосимо, що під час розробки інформаційно-комунікаційних кампаній на підтримку європейської



інтеграції держави-кандидати використовували згадані пріоритети як практичне керівництво до дії.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У вітчизняній науці недостатньо досліджено проблематику саме комунікаційного виміру європейської інтеграції держав-кандидатів на вступ до ЄС, а в працях закордонних учених проблему висвітлено фрагментарно.

Деякі аспекти національних комунікаційних політик держав у період формування та розширення ЄС були предметом дослідження С. Ройо, який вивчав інтеграційні виклики держав Піренейського півострова, І. Маєс, Е. Вердун – роль Бельгії та Нідерландів у створенні Європейської Спільноти; Ф. Данієлс – вплив Італії на євроінтеграційні процеси; Д. У. Річардсон – кампанії з просування ідеї європейської інтеграції у Великій Британії у період 1945–1986 рр.; Р. Бух, К. М. Хансен – громадську думку в Данії напередодні приєднання до Спільноти; М. Дж. Геарі – публіситі в Ірландії напередодні вступу до ЄС; Г. А. Гюрцель – євроінтеграційний курс Греції; М. Х. Мюллер – вступ Австрії до ЄС. Міністерство закордонних справ Швеції у 2002 р. оприлюднило підсумковий документ про інформаційно-комунікаційну діяльність Парламенту впродовж 1991–1994 рр. перед загальнонаціональним референдумом про вступ держави до ЄС: ідеться про початок та перебіг переговорів щодо членства, обрану комунікаційну стратегію, відповідальні структури, фінансування, взаємодію з медіа та аналіз коливань громадської думки. Вебкоманда університету Сассекса організувала дослідження інформаційно-комунікаційних кампаній у країнах-кандидатах, де проводилися референдуми з питань вступу до ЄС [1]. Основна увага всіх інформаційних повідомлень – інтерактивна взаємодія уряду та громадськості.

**Формулювання цілей статті.** Досвід держав-членів ЄС у сфері комунікаційної політики, зорієнтованої на переконання громадян у невідворотності й перевагах європейської інтеграції, та їх залучення до обговорення майбутнього країн є надзвичайно важливими для України, яка отримала статус країни-кандидата й перед якою постало питання формувати й підтримувати стійку згоду громадян із євроінтеграційним курсом держави.

**Мета статті** – проаналізувати специфіку національних комунікаційних стратегій держав Центральної Європи (Словенії, Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі) у процесі їх вступу до Європейського Союзу.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Країни-кандидати виносили питання щодо приєднання до ЄС на загальнонаціональні референдуми, що потребувало широкої інформаційно-комунікаційної взаємодії з громадянами держав.

Упродовж десятиліття до вступу в ЄС політична еліта Словенії, незалежно від партійної приналежності, підтримувала євроінтеграційний курс держави. У Словенії непряма інформаційно-комунікаційна кампанія за підтримку приєднання до ЄС розпочалася ще в середині 1997 р. Її чіткий та однозначний меседж був «так європейській інтеграції». Цілі цієї кампанії – інформувати громадян про процедуру приєднання, переговорний процес, природу інституцій ЄС, процес прийняття рішень у Союзі. В основу кампанії та урядової Стратегії покладено аргументи про необхідність тісніших економічних, політичних, культурних і безпечних стосунків між Словенією та ЄС. Великою перевагою є те, що вся інформація була чітко орієнтована на тих, хто формує громадську думку, а саме: молодь (особливо старшокласників), аграріїв, роботодавців, профспілок та ін. Кампанію вважають досить успішною, бо за період квітень 2002 р. – березень 2003 р. рівень підтримки громадян зріс із 53,8 до 71 % [6, с. 4–6].

Незважаючи на такі високі результати, впродовж останнього місяця перед референдумом, уряд теж проводив інформаційну кампанію, яка мала свої особливості, зокрема:

1) перебувала в тіні інформаційної кампанії зі вступу в НАТО. У Словенії були досить сильні антинаївські настрої й уряд зосередив увагу та кошти саме на переконанні громадян підтримати вступ до Альянсу;

2) країну відвідали провідні високопосадовці та політики ЄС; високоповажні відомі персони Словенії виступали в прайм-тайм на телебаченні в підтримку євроінтеграції;

3) відсутність чіткої кампанії проти інтеграції до Європи.

16–17 травня 2003 р. 89,61 % громадян Словенії схвалили приєднання до ЄС.

В Угорщині всі основні партії підтримували проведення референдуму про вступ до ЄС. До квітня 2002 р. це питання привертало незначну увагу політичної еліти, бо не було впевненості в часових рамках кінцевої стадії переговорного процесу; також існувала впевненість, що референдум із питань ЄС отримає таку саму високу підтримку, як і референдум про вступ до НАТО.

Президент ЄК Р. Проді, Комісар із питань розширення Г. Ферхойген, Президент Європейського парламенту П. Кокс відвідували Угорщину в підтримку інформаційно-комунікаційної кампанії євроінтеграції. Кампанія включала три групи акторів:

1) МЗС, яке створило новий сайт та відкрило телефонну лінію запитань і відповідей про специфіку й вплив вступу до ЄС. надавало інформацію для медіа для висвітлення інтеграційного процесу. МЗС не проводило власну кампанію, радше інформувало, але чітко прослідковувався основний підтекст – підтримка євроінтеграції Угорщини;

2) політичні партії наголошували на економічних перспективах та історичному підґрунті євроінтеграції. Наприклад, соціалісти асоціювали «так» на референдумі з поняттями «Європа», «успіх», «добробут», «більший вплив Угорщини на міжнародній арені, тісніші зв'язки із сусідами». Вільні демократи наголошували на демократії та правах. FIDESZ, окрім асоціацій, що пропонувалися соціалістами, закликали до діалогу з електоратом;

3) агенція «Публічна фундація комунікації ЄС» була створена в листопаді 2002 р. і профінансована офісом прем'єр-міністра, щоб уникнути ототожнення всієї інформаційно-комунікаційної кампанії лише з урядом. Агенція розсилала інформаційні листівки в усі домівки угорців; відкрила ще одну гарячу телефонну лінію; організовувала спеціальні заходи, які мали сформувати в угорців позитивні емоції від майбутнього вступу; проводила рекламу в медіа та на білбордах. У рекламних спотах відомі угорці давали відповіді на болючі запитання щодо вступу. Аналіз дзвінків на гарячу телефонну лінію засвідчив, що громадяни переймалися питаннями робочих місць, заробітної плати, цін та пенсій, на які насправді ЄС не має прямого впливу. Кампанії вдалося втихомирити страхи громадян [3, с. 5–7].

Табір опонентів євроінтеграції складався з 19 груп, які об'єдналися під гаслом «Рух за вільну Угорщину». Парламентські вибори 2002 р. засвідчили, що жодну з груп не підтримує громадськість. Проте навіть опоненти не виступали проти Європи, а загалом заперечували умови вступу Угорщини до ЄС чи сучасну форму ЄС.

12 квітня 2003 р. 83,8 % угорців проголосували «так» за європейську інтеграцію країни.

Хоча всі уряди Словаччини палко підтримували ідею інтеграції до ЄС, проте ЄС відмовлявся розпочинати переговори про приєднання до 1998 р. через внутрішньополітичну ситуацію в державі (у ЄС вважали, що Словаччина не відповідає демократичним критеріям). Ключовим

питанням у державі було не звичне «Чи громадяни хочуть, щоб держава вступила до ЄС?», а «Чи хоче ЄС приєднання Словаччини?». Обговорення переваг і недоліків вступу не було актуальним, адже громадяни розуміли, що бути антиєвропейським означає виступати проти інтересів держави [5]. На кампанію суттєво вливали два чинники: широка підтримка європейської інтеграції політичною елітою та прагнення здобути високий відсоток підтримки громадян на референдумі, щоб переконати скептично налаштовану європейську спільноту в євроентузіазмі словаків. У Словаччині навіть не було кампанії проти вступу до ЄС.

НУО активно включилися в процес комунікації з громадськістю: друкували футболки з написами та символами підтримки вступу до ЄС, організовували концерти на площах міст, обговорення в сільській місцевості. Урядова стратегія орієнтувалася на різні цільові групи та мала бути найпотужнішою в останні три тижні до референдуму. Уся кампанія тривала лише шість місяців, мала брак фінансування і, як ще один недолік, призначення відповідальним за комунікацію заступника Прем'єр-міністра з європейської інтеграції, угорця за національністю (місцевий націоналізм підтримувався вкоріненим страхом перед угорцями).

Інформаційно-комунікаційна кампанія зводилася до передачі публічної інформації, посилення обізнаності в питаннях членства в ЄС, переконання громадян у значимості їх участі в референдумі. Теледебати обговорювали різні аспекти членства в ЄС; транслювали програми про країни-члени; посли та високопосадовці ЄС заохочували словаків проголосувати «за». Основними гаслами були: «Краще всередині, ніж назовні», «Наше майбутнє – у наших руках», «Не залишай це іншим» [5, с. 6–8]. 8 березня 2003 р. 93,7 % громадян проголосували за вступ Словаччини до ЄС.

У Польщі членство в ЄС було пріоритетом зовнішньої політики впродовж десятиліть. Огляди Євробарометра за 1990-ті рр. засвідчують, що серед посткомуністичних країн-кандидатів Польща мала найвищий рівень підтримки євроінтеграції. Політична еліта була одностайна в європейському курсі держави. У березні 1998 р. розпочалися переговори про вступ. Однак, коли питання євроінтеграції стало основною темою політичного порядку денного, рівень громадської підтримки суттєво знизився: 80 % у липні 1994 р. і лише 55–60 % улітку 1999 р.; 5 % опонентів зросли до 20–25 %; відсоток тих, хто не визначився, залишався сталим (15–20 %) [8, с. 2].

Щоб збільшити відсоток прихильників інтеграції до ЄС, одночасно проводили кілька інформаційно-комунікаційних кампаній:

1. Найпотужнішою та найвпливовішою була кампанія Президента А. Квасневського під гаслом «Так для Польщі». Особистий рейтинг Президента був на рівні 70–80 %, його позиція впливала на погляди поляків. Програма кампанії включала візити Президента в усі куточки держави, публічні зустрічі, проєвропейські листівки, які приносили до домівок; звернення через ТБ.

2. Окрему кампанію проводив також Уряд, який сконцентрувався на інформуванні громадян про факти та заохоченні голосувати (у підтексті чітко простежено думку «голосуй «так»»).

3. І провладні, й опозиційні партії проводили кампанії з чітким закликком голосувати «так». Така позиція вигідна обом сторонам, бо в суспільстві була серйозна недовіра до уряду. Кампанії проходили під гаслами «Сильна Польща в Європейському Союзі» та «Не бійся Союзу. Ми з тобою».

4. Громадська організація «Громадська ініціатива “Так” у референдумі» залучала відомих людей, представників бізнесу, місцевих органів влади, медіа пояснювати переваги членства в ЄС.

5. Величезну роль відіграла Католицька церква: священники наголошували, що моральний обов’язок кожного – проголосувати на референдумі. Папа Іоанн II надіслав листа зі зверненням до поляків не бути байдужими, а Папа був абсолютним авторитетом для католиків (його звернення суттєво підірвало кампанію противників інтеграції).

Організатори кампаній підтримки євроінтеграції уникали деталей Угоди про вступ та представляли референдум як цивілізований вибір, як повернення до свого історичного минулого та центру Європи. На відміну від кампаній, наприклад, у Швеції чи Фінляндії, не приділяли особливу увагу економічним деталям інтеграції, але наголошували, що Польща приєднається до клубу найбагатших країн світу. Ще один важливий меседж усіх кампаній: альтернативи не існує, у разі провалу голосування на Польщу чекає доля Білорусі.

Найпотужнішу кампанію проти інтеграції проводила Ліга польських сімей, яка лякала поляків економічними негараздами, легалізацією абортів, евтаназії, гей-шлюбів, продажем землі німцям тощо. Їхнє гасло – «Учора Москва. Завтра Брюссель». Проте і Ліга, і інші опоненти інтеграції мали брак фінансів і дуже обмежений доступ до медіа, тому й не мали великого впливу на думки громадян.

Незадовго до референдуму демонструвався досить удалий рекламний ролик, який закликав поляків прийти на референдум та проголосувати. Основна ідея ролика: попри всі відмінності, в усі часи поляки збиралися

разом у вирішальні історичні моменти – використано образи Солідарності, візиту Папи, паводку 1997 р. Голосування на референдумі відображено як патріотичний обов'язок кожного [8, с. 4–8]. 7–8 червня 2003 р. 77,6 % поляків підтримали вступ до ЄС.

Хоча із середини 1990-х рр. громадськість підтримувала євроінтеграцію Чехії до ЄС, проте рівень підтримки був значно нижчим, ніж у інших країнах-кандидатах. Це зумовлено позицією євроскептицизму провідних політичних партій.

У 2000 р. створено Відділ комунікаційної стратегії при МЗС Чеської Республіки, який відповідав за переговорний процес та процедуру підготовки до вступу до ЄС. У середині лютого Відділ розпочав офіційну кампанію щодо підтримки євроінтеграції. Тендер на кращу стратегію інформування виграла неурядова організація «Європейська інтеграція», заснована фахівцями з реклами, яка й розробила стратегію державної інформаційної кампанії у 2002–2004 рр. Основну увагу зосереджували на переконувальній рекламі: 40–45 % бюджету (200 млн крон) витрачали на телерекламу, рекламу в пресі й на білбордах, листівок та інших матеріалів, які мали потрапити до кожної домівки. Матеріали також розповсюджувалися через бібліотеки, провідні банки та страхові компанії. Запрацювала телефонна лінія та сайт [www.euroskor.cz](http://www.euroskor.cz). Інші 40–45 % коштів витрачали на діяльність 17 Регіональних європейських інформаційних центрів, які мали координувати діяльність регіональної влади та НУО. Решта 10–20 % призначена для підтримки євроінтеграції Чехії в 15 державах-членах.

Завдання інформаційної кампанії – розкрити громадянам переваги та недоліки приєднання до ЄС. Логотип кампанії – слово «ано» («так»), у якому остання літера зображена у формі символу ЄС. Інформаційна кампанія проходила в три етапи:

- 1) надання інформації, якої громадяни потребують, про вступ до ЄС;
- 2) акцентування уваги на перевагах членства (із травня 2003 р.);
- 3) заклик через медіа проголосувати на референдумі (за два тижні до референдуму) [4, с. 4–5].

Гасло кампанії – «Ласкаво просимо до Спільноти». Уся кампанія зосереджена на пересічних громадянах малих і середніх європейських держав, які приєдналися до ЄС. У буклетах ішлося про економічні переваги інтеграції для чехів: зниження безробіття та цін, якісніші продукти, можливість подорожувати, працювати, займатися бізнесом у ЄС, фінансову підтримку для Чехії від ЄС. Спеціальні заходи націлено на «проблемні» групи: людей похилого віку, жителів сільської місцевості,

домогосподарок, людей з обмеженими фізичними можливостями, ромів; окремі заходи проводилися для молоді та бізнесменів. Вплив на громадську думку мали також проєвропейські НУО, які загалом діяли на місцевому та регіональному рівнях. Найпопулярнішою була кампанія «“Так” за Європу», яку підтримували відомі представники чеської інтелігенції, культурної еліти та експрезидент В. Гавел. Серед трьох політичних партій коаліції лише Християнські демократи та Союз свободи проводили свої кампанії підтримки євроінтеграції. Їхня діяльність зводилася до поширення друкованих матеріалів.

Фахівці з PR критикували всі кампанії через брак чіткого позитивного образу ЄС і зосередження уваги на досвіді іноземців. Окрім того, Президент В. Клаус не був абсолютно чітким у своїй позиції щодо членства в ЄС, наголошуючи, що через своє географічне положення Чехія не має іншого вибору, проте це «не шлюб із кохання».

Кампанії проти членства були незначними, слабофінансованими й проходили під гаслом «Не до ЄС». Опоненти євроінтеграції наголошували на тому, що ЄС – це бюрократичний колос, який зруйнує Чехію; країна втратить суверенітет як у часи Нацистської Німеччини та СРСР; економіка Чехії досить потужна, щоб конкурувати з ЄС [4, с. 5–9]. Проте прихильники євроінтеграції мали більший вплив на громадян і 13–14 червня 2003 р. 77,3 % чехів проголосували за приєднання до ЄС.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Війна суттєво покращила ставлення українців до ЄС, якому сьогодні довіряє понад 80 % громадян держави. Однак європейська інтеграція – тривалий процес і на цьому шляху з'являтимуться проблеми, тому потрібно розробити якісну інформаційно-комунікаційну кампанію, яка б забезпечила позитивну підтримку українців упродовж усього періоду приєднання України до ЄС.

Отже, на основі вивчення досвіду комунікаційних стратегій Словенії, Угорщини, Словаччини, Польщі та Чехії можемо виділити такі позитивні практики, які б можна було використати для комунікаційної кампанії в Україні, що була б зорієнтована на комунікування з громадянами з питань європейської інтеграції: 1) цільовими групами інформаційно-комунікаційних кампаній обрати громадськість, лідерів думок, фермерів і сільське населення, молодь, етнічні меншини, незацікавлених громадян, людей з особливими потребами; 2) варто акцентувати увагу на основному чіткому меседжі – «так європейській інтеграції» на тлі

загального інформування про переваги та недоліки приєднання до Спільноти; 3) в Україні дещо схожа проблема, яка була в Словаччини: «Чи хоче ЄС прийняти Україну?». Потрібно просувати ідею, що під час Революції гідності впродовж майже восьми років неоголошеної війни РФ проти України й кровопролитної повномасштабної війни з 24 лютого 2022 р. Україна бореться за й захищає європейські цінності; 4) медіа, особливо регіональні та місцеві, повинні зробити питання євроінтеграції України топ-темою. Документальні фільми про життя в нових державах-членах повинні транслюватися в прайм-тайм (особливу увагу доречно звернути саме на країни Східної Європи, які не так давно стали членами Союзу); 5) створити безкоштовну телефонну лінію, завдяки якій громадяни могли б задавати урядовцям будь-які важливі питання, що стосуються вступу до ЄС, висловлювати свої думки та ідеї, замовляти видані публікації про ЄС, про вступ до ЄС, про відносини України і ЄС тощо; 6) запустити сайт (наприклад «Україна – це Європа»), де була б доступна вся інформація про процес вступу. Сайт міг би відсилати до інших сайтів з інформацією про ЄС, його політики, наслідки інтеграції для пересічних громадян; 7) поширювати різноманітні яскраві якісні друковані матеріали для лідерів думок, брошури для дітей і молоді, листівки на різноманітні теми євроінтеграції з особливим акцентом впливу змін на громадян; буклети запитань-відповідей; 8) коли закінчиться війна й дороги України будуть знову безпечними, розпочати практику «Євробусів», які б курсували всією Україною, особливо в найвіддаленіші куточки, не обмежуючись обласними й районними центрами; 9) рекламні ролики на телебаченні соціального спрямування про зміни в житті пересічних українців від вступу до ЄС (за прикладом Польщі) і підкреслювати ідею боротьби за європейські цінності, повернення в європейську сім'ю, цивілізований вибір українців, остаточний розрив і вихід із-під імперського впливу Росії.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпчук, Н. (2015). Засади комунікаційної політики: досвід країн-членів Європейського Союзу: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 440 с.
2. Explaining Europe's Enlargement. Report from the Commission to the Council, 2002, URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0281:FIN:EN:PDF>
3. Fowler, B. (2003). Referendum Briefing No 4. The Hungarian EU Accession Referendum, 12 April. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-4.pdf&site=266>
4. Hanley, S. (2003). Referendum Briefing No 6. The Czech EU Accession Referen-



dum, 13–14 June. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-6.pdf&site=266>

5. Henderson, K. (2003). Refrendum Briefing No 7. The Slovak EU Accession Referendum, 16–17 May. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-7.pdf&site=266>

6. Lajh, D., Krasovec, A. (2003). Refrendum Briefing No 3. The Slovenian EU (and NATO) Accession Referendum(s), 23 March. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-3.pdf&site=266>

7. Moussis, N. (2016). Access to European Union. Law, Economics, Policies (22<sup>nd</sup> edition), Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia. URL: [https://intersentia.com/en/pdf/viewer/download/id/9781780683836\\_0/](https://intersentia.com/en/pdf/viewer/download/id/9781780683836_0/)

8. Szczerbiak, A. (2003). Referendum Briefing No 5. The Polish EU Accession Referendum, 7–8 June. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-5.pdf&site=266>

## REFERENCES

1. Karpchuk, N. (2015). *Zasady komunikatsiynoyi polityky: dosvid krayin-chleniv Yevropeys'koho Soyuzu: monohr.* Luts'k: Vezha-Druk, 440 p.

2. Explaining Europe's Enlargement. Report from the Commission to the Council, 2002, URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0281:FIN:EN:PDF>

3. Fowler, B. (2003). Referendum Briefing No 4. The Hungarian EU Accession Referendum, 12 April. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-4.pdf&site=266>

4. Hanley, S. (2003). Referendum Briefing No 6. The Czech EU Accession Referendum, 13–14 June. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-6.pdf&site=266>

5. Henderson, K. (2003). Refrendum Briefing No 7. The Slovak EU Accession Referendum, 16–17 May, *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-7.pdf&site=266>

6. Lajh, D., Krasovec, A. (2003). Refrendum Briefing No 3. The Slovenian EU (and NATO) Accession Referendum(s), 23 March. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-3.pdf&site=266>

7. Moussis, N. (2016). Access to European Union. Law, Economics, Policies (22<sup>nd</sup> edition), Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia. URL: [https://intersentia.com/en/pdf/viewer/download/id/9781780683836\\_0/](https://intersentia.com/en/pdf/viewer/download/id/9781780683836_0/)

8. Szczerbiak, A. (2003). Referendum Briefing No 5. The Polish EU Accession Referendum, 7–8 June. *University of Sussex*, URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-5.pdf&site=266>

*Матеріал надійшов до редакції 11.09.2022 р.*

УДК 327.3

**Дмитро Коротков,**

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,  
політичних наук і практичної філософії,

Харківський національний економічний університет  
імені Семена Кузнеця,

Dmytro.korotkov@hneu.net

ORCID ID: 0000-0003-2732-0824

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-18-30

### **МІЖНАРОДНІ НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ: ХАРАКТЕР ВПЛИВУ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

У статті проаналізовано зміст дефініції «міжнародні неурядові організації». З'ясовано, що більшість неурядових організацій створюються для розв'язання конкретних проблем і діють у межах певної проблематики. На сьогодні ці організації активно займаються питаннями, пов'язаними з наданням гуманітарної допомоги, захистом прав людини та охороною навколишнього середовища, забезпеченням миру й безпеки, беруть участь в освітніх програмах, спортивних проєктах. Вони забезпечують аналіз та експертну оцінку різних (у тому числі глобальних) проблем, діють як механізм «раннього оповіщення» й сприяють здійсненню контролю за виконанням учасниками зобов'язань за міжнародними угодами. Зазначається, що однією з причин перетворення міжнародних неурядових організацій у головного актора світового політичного процесу є їх функціональна спрямованість на встановлення зв'язків між державами й недержавними сегментами. У цьому випадку неурядові організації виступають як неполітичні організації та спроможні діяти в такій якості як на національному, так і на міжнародному рівні. Усе це призвело до того, що формально в більшості держав світу знято бар'єри для виходу неурядових організацій на світовий рівень. Створюються механізми, що полегшують міжнародну діяльність таких організацій. Роль міжнародних неурядових організацій у міжнародних відносинах зазнала якісних змін і завдяки збільшенню фінансування за рахунок державних та приватних грантів. Сьогодні МНУО на постійній основі забезпечують виконання багатьох життєво важливих функцій

міжнародного спілкування й співробітництва. У цих умовах будь-які спроби побудувати однополярний світ не можуть бути реалізовані на практиці.

**Ключові слова:** держава, міжнародні неурядові організації, міжнародні урядові організації, громадська думка, функції неурядових організацій.

**Dmytro Korotkov,**

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,

ORCID ID: 0000-0003-2732-0824

### **INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THE NATURE OF INFLUENCE ON CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS**

The article of the definition of “international non-governmental organizations” is analyzed in the article. It was found out that the vast majority of non-governmental organizations are created to solve specific problems and act within the framework of certain issues. Today these organizations are actively involved in issues related to humanitarian assistance, human rights and environmental protection, peace and security, participate in educational programs, sports projects. They provide analysis and expert evaluation of various, including global problems, act as a mechanism of “early warning” and contribute to monitoring the implementation of obligations of parties under international agreements. The author notes that one of the reasons why international nongovernmental organizations have become the main actor in the global political process is their functional focus on establishing links between states and non-state segments. In this case, non-governmental organizations act as a non-political organization and are able to act both nationally and internationally. All this has led to the fact that, formally, in most states of the world, the barriers to the entry of non-governmental organizations at the global level have been removed. Mechanisms are being created to facilitate the international activities of such organizations. The role of international NGOs in international relations has also undergone qualitative changes due to the increase in funding through public and private grants. Today, NGOs permanently carry out many vital functions of international communication and cooperation. Under these conditions any attempts to build a unipolar world cannot be realized in practice.

**Key words:** state, international non-governmental organizations, international governmental organizations, public opinion, functions of non-governmental organizations.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Дедалі більшу роль у процесах глобального управління починають відігравати недержавні актори. Особливе місце серед них посідають міжнародні неурядові організації (МНУО). В останнє десятиліття їх кількісне зростання особливо помітне. У зв'язку з цим очевидно, що вивчення ролі та значення міжнародних неурядових організацій у процесах глобального управління – нагальна потреба сучасної науки. Спроби надати визначення поняття «міжнародна неурядова організація» робилися неодноразово, але всі вироблені поняття мають певні недоліки (не відображають правову природу МНУО, членство, цілі діяльності тощо). Більшість неурядових організацій створюються для розв'язання конкретних проблем чи діють у межах певної проблематики. На сьогодні ці організації активно займаються питаннями щодо надання гуманітарної допомоги, захисту прав людини та охорони навколишнього середовища, побудови демократії, забезпечення миру й безпеки та беруть участь в освітніх програмах, спортивних проєктах. Вони забезпечують аналіз й експертну оцінку різних (у тому числі глобальних) проблем, діють як механізм «раннього оповіщення» та сприяють здійсненню контролю за виконанням учасниками зобов'язань за міжнародними угодами. Але, незважаючи на досить позитивну роль МНУО у їхній діяльності, існують також певні проблеми. На адресу МНУО досить часто звучать звинувачення у втручанні у внутрішні справи держави, їхня діяльність часто має політизований характер.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Незважаючи на удавану велику кількість літератури стосовно проблематики діяльності МНУО різного рівня, фундаментальних вітчизняних досліджень практично немає. Нині видано значний обсяг наукових праць, у яких аналізовано окремі аспекти досліджуваної проблематики: становлення та розвиток міжнародних організацій і неурядових організацій щодо громадянського суспільства й взаємодії цих організацій з урядами країн стосовно захисту прав і свобод людини в різноманітних сферах суспільства (економічна, інформаційна, правова, політична, культурна та ін.). Серед них потрібно відзначити роботи вітчизняних науковців: М. Баймуратова, В. Баркова, В. Безродної, В. Горбатенка, Г. Зеленько, Г. Калінічева, С. Кириченка, О. Кучика, А. Малько, М. Осушного, Т. Розової, С. Рябова, М. Рябчука, Є. Пожидаєва, О. Скрипника, Г. Тарасенко, Г. Щедрової й ін. Серед іноземних авторів із цієї проблематики – У. Аллемані, У. Бека, Е. Гідденса, О. Неклессу, Д. Розенау, А. Токвіля, Ф. Шміттера й ін.

**Мета статті** – визначитися з дефініцією «міжнародні неурядові організації», проаналізувати функціональний характер впливу міжнародних неурядових організацій на світовий політичний процес і причини збільшення впливу неурядових організацій, порівняно з державою.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

На початку ХХІ ст. структура світової політики стрімко ускладнюється. Усе більшу роль у процесах глобального управління починають відігравати недержавні актори. Особливе місце в тому числі займають міжнародні неурядові організації (МНУО). За останні двадцять років вони заявили про себе як про нову потужну силу в системі сучасних міжнародних відносин. Значною мірою вони потіснили такі традиційні суб'єкти, як держави, міжнародні урядові організації (МУО) та ТНК.

Неурядові організації в сучасному вигляді з'явилися ще в ХІХ ст., проте суттєвого політичного впливу вони набули лише в другій половині ХХ ст. Спроби вироблення визначення поняття «міжнародна неурядова організація» простежували неодноразово, але всі наявні дефініції цього поняття мають певні недоліки (не відображають правову природу МНУО, членство, цілі діяльності тощо). Сам термін «неурядова організація» увійшов до міжнародно-юридичного лексикону під час створення Статуту Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. завдяки включенню до нього статті 71 – радикальної на ті часи інновації, що дала змогу МНУО на легальних засадах брати участь у міжнародних відносинах та міждержавної дипломатії [5].

Неурядові організації є найбільш яскравим виразом того, що називається громадянським суспільством, тобто сферою, у якій соціальні рухи формуються залежно від цілей, кола учасників і тематичних інтересів. У дослідженнях, проведених у рамках Римського клубу, неурядові організації отримали назву «босонога революція», або «народна сила» [6, р. 35]. Зазначимо, що в правовій літературі наголошено на кількох критеріях, наявність яких дає підставу віднести ту чи іншу організацію до категорії МНУО. Зокрема, у резолюції 288 (Х) В ЕКОСОС (Економічна та Соціальна ради ООН) від 27 лютого 1950 р. зазначено, що «будь-яка міжнародна організація, не заснована на підставі міждержавної угоди, вважається неурядовою організацією» [4].

Тема визначення поняття неурядових організацій дуже актуальна в міжнародному політологічному дискурсі. Ж. Мейно визначає неурядові організації (НУО) як «групи тиску», що діють на міжнародній арені й впливають на міжурядові організації, уряди держав і громадську думку [10, р. 113]. Погляди Ж. Мейно поділяє також Й. Ладор-Ледерер, додаючи, однак, що МНУО при цьому виконують корисні функції, будучи своєрідною соціальною противагою державі, яка не може розв'язувати основні, життєві проблеми, котрі стоять перед міжнародною спільнотою [9, р. 379]. Д. Карро й П. Жюйар вважають, що МНУО – це створені з ініціативи приватних-фізичних осіб об'єднання членів різної державної власності, створені задля здійснення міжнародної діяльності некомерційного характеру, та мають статус юридичної особи за внутрішнім, а не міжнародним правом [2, с. 23].

У Щорічнику міжнародних організацій (Yearbook of International Organizations) поняття МНУО конкретизується через перерахування її основних ознак: відсутність мети отримання прибутку, визнання принаймні однією державою або наявність консультативного статусу при міждержавних (міжурядових) організаціях, отримання коштів більш ніж з однієї країни [15].

Отже, спираючись на висловлені у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-правовій літературі думки, положення, зафіксовані в міжнародних документах МНУО, можна визначити як засноване на ідеї «народної дипломатії», організаційно-структуроване некомерційне об'єднання фізичних та юридичних осіб (а в деяких випадках і офіційних представників держав) кількох країн для виконання правомірної міжнародної діяльності, сфері їхньої компетенції на благо людству. Неурядова організація – це організація, незалежна від уряду, основна місія якої не є комерційною та яка фокусується на соціальних, культурних, екологічних, освітніх й інших питаннях. МНУО звертаються до широкого кола потреб у реагуванні та відновленні. Це можуть бути МНУО, приватні добровільні організації, міжнародні організації, донорські агенції чи координаційні організації. Потрібно відзначити, що міжнародні неурядові організації цінують свою незалежність і нейтралітет; вони, зазвичай, децентралізовані, віддані справі та значною мірою орієнтовані на практику.

Головна функція міжнародних неурядових організацій полягає у встановленні зв'язків між державами й недержавними сегментами. У цьому випадку неурядові організації виступають як неполітичні утворення та спроможні діяти в такій якості на як національному, так і

міжнародному рівні. Така можливість ґрунтується на зростанні довіри. Одним із чинників, що сприяють встановленню довіри між урядами та неурядовими організаціями, є те, що багато неурядових організацій проходять національну реєстрацію своїх установчих актів, у яких викладено їхні цілі й завдання.

Основною «зброєю» МНУО у сфері міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей – тиск на міжнародні міжурядові організації (насамперед на ООН). Саме так діють, наприклад, Грінпіс, Міжнародна Амністія, Міжнародна Федерація з прав людини або Всесвітня організація боротьби проти катування (остання показова і в тому плані, що об'єднує зусилля понад 200 національних організацій, мета яких – боротьба проти катування) [14]. Тому МНУО нерідко називають міжнародними групами тиску. Як відомо, у політичній соціології термін «групи тиску» фіксує відмінність громадських організацій від політичних партій: якщо партії прагнуть до досягнення та виконання владних функцій у суспільстві, то групи тиску намагаються задля захисту своїх інтересів впливати на владу, залишаючись поза владними структурами й інститутами [3] (наприклад профспілки, підприємницькі об'єднання, жіночі організації тощо). Аналогічний характер мають і МУО як щодо ставлення до «влади», що має зазвичай зовсім інший характер на міжнародній арені, так і стосовно методів та високої ефективності їх дій.

Останнім часом вплив неурядових організацій на міжнародну сферу посилюється, їх кількість стрімко зростає. На сьогодні, за офіційною статистикою Організації Об'єднаних Націй (ООН), у світі існує понад 78 тис. міжнародних МНУО. Змінюється як кількість організацій, так і роль та функції, котрі вони виконують. Від цих функцій залежить рівень впливу неурядових організацій на світовий політичний процес.

Коріння «революційного прориву» в діяльності неурядових організацій – у зростанні незадоволеності громадян у діях урядів своїх держав. Громадяни не впевнені, що уряди мають достатню інформацію для прийняття чітких і зважених рішень у галузі міжнародних відносин. У зв'язку з цим людство вступає в стадію такого розвитку міжнародних відносин, коли держави свідомо втрачають монополію єдиних суб'єктів міжнародних відносин. Уряди у всьому світі починають визнавати проблему «стійкості та стабільності», і цей термін розглядається в обговореннях державної політики. Будь-який уряд не може працювати в цій галузі поодиноко; потрібно співпрацювати з іншими урядами, щоб розв'язати цю проблему в глобальному контексті. Згідно з опитуванням

експертів, проведеним компанією GlobeScan, провідну роль у досягненні стійкості й стабільності відіграватиме бізнес (35 %), за ним – неурядові організації (30 %) та уряди (24 %) [13]. Головне питання сучасних міжнародних відносин: чому поступово збільшується вплив неурядових організацій, порівняно з державою?

Формально в більшості держав світу знято бар'єри для виходу неурядових організацій на світовий рівень. Створюються механізми, що полегшують міжнародну діяльність таких організацій. Наприклад, за Європейською конвенцією про міжнародні неурядові організації, прийнятою Радою Європи, держави-учасниці конвенції зобов'язуються створювати сприятливі юридичні умови для діяльності не лише «своїх», а й закордонних неурядових організацій. Міжнародний характер, відповідно до цього документа, визнається за організаціями, у складі яких є принаймні два члени з двох країн [1].

МНУО може бути заснована лише в тих організаційно-правових формах, окреслених законами кожної країни. На сьогодні в багатьох країнах світу існує можливість створення некомерційних організацій у таких формах, як громадська організація; громадський рух; суспільний фонд; громадська установа; орган громадської самодіяльності; некомерційне партнерство; автономна некомерційна організація; фонд; асоціація (союз); релігійна організація; товариство власників житла; споживче товариство; спілка споживчих товариств; споживчий кооператив; сільськогосподарський кооператив; спілка сільськогосподарських кооперативів; професійна спілка.

Здається, що міжнародні неурядові організації обрали своїм простором впливу країни, що розвиваються та не є демократичними. Це хибна думка, і у своєму дослідженні автор аналізує умови діяльності міжнародних неурядових організацій на прикладі США, країни, котра має величезний вплив на сучасний міжнародний політичний процес, але й сама держава схильна до впливу з боку міжнародних неурядових організацій. У США існує близько 1,5 мільйона неурядових організацій та 26 типів громадських організацій, починаючи від асоціацій підприємців до благодійних організацій і приватних клубів. Однак потрібно відзначити, що, незважаючи на таке різноманіття, будь-яка організація, що входить до цих 26 категорій, повинна мати наступні п'ять основних характеристик:

- мати організаційний статус, тобто певну структуру й сталість;
- бути неурядовою організацією, тобто не входити до складу державного апарату;



- бути організацією, яка не має права на виплату доходів її власникам та керівникам, але зобов'язана використовувати їх на цілі організації;
- бути самоврядною, тобто не підкорятися будь-яким іншим відомствам чи організаціям;
- працювати на благо суспільства [11].

Відповідно, нормативні акти США, котрі впливають на організації громадянського суспільства, призначені для полегшення та підтримки створення неурядових організацій (НУО). Нормативні акти США розроблені, зокрема, для того, щоб уникнути суджень про цінність чи роботу тієї або іншої НУО. Американські й міжнародні НУО представляють практично всі мислимі ідеології, політичні відносини, релігії, соціальні проблеми та групи інтересів. Деякі глибоко залучені до політичного процесу; інші безпартійні, діють далеко від політичного процесу та займаються лише соціальними питаннями

Зазначимо, що неурядові організації США реалізують широкий спектр діяльності, включаючи політичний захист із таких питань, як зовнішня політика, вибори, довкілля, охорона здоров'я, права жінок, економічний розвиток і багато інших питань. Вони часто розробляють та розглядають нові підходи до соціальних й економічних проблем, які уряди не можуть розв'язати поодиночі. Велика кількість МНУО США працює у сферах, не пов'язаних із політикою. До них належать волонтерські організації, засновані на спільній релігійній вірі, профспілки, групи, які допомагають уразливим людям, таким як бідні чи інваліди, та групи, котрі прагнуть розширити можливості молоді чи маргіналізованих груп населення. Поступово американські регіональні неурядові організацію стають транснаціональними й розповсюджують свою діяльність у багатьох країнах світу.

Справді, міжнародні неурядові організації існують, щоб представляти практично всі можливі справи. Їхні джерела фінансування включають пожертвування приватних осіб (американських чи іноземних), комерційні компанії приватного сектору, благодійні фонди чи гранти від федерального уряду, уряду штату або місцевого самоврядування. Джерела фінансування також можуть містити іноземні уряди. Закон США не забороняє іноземне фінансування НУО; чи надходить це іноземне фінансування з державних чи недержавних джерел [8].

Хоча більшість МНУО існують у країнах за абсолютно альтруїстичними причинами – у надії на просування прав людини, здоров'я, економічного розвитку, демократії та охорони природи – багато урядів у всьому світі приділяють пильну увагу міжнародним

неурядовим організаціям через небезпеку, що іноземні організації та їх іноземне фінансування передбачають політичний вплив зовні. Деякі уряди також бояться культурного впливу на громадян країни МНУО, які потенційно можуть вплинути на зміни місцевих звичаїв і владних структур. Щоб продовжити свою діяльність на міжнародному рівні, лідери МНУО повинні бути в курсі змін у законах, котрі вимагають від іноземних організацій подолати перешкоди, раніше, чим надавати допомогу конкретним країнам. Через пильну увагу до іноземного фінансування та потенційного політичного впливу, що надходить до країни через її приймаючу НУО, більшість країн вимагає, щоб НУО й інші іноземні організації реєструвалися в місцевих органах влади та часто дотримувалися додаткових умов, перш ніж вони зможуть законно діяти в цій країні.

Зазначимо, що в Сполучених Штатах є багато іноземних НУО, які виконують важливу й цінну роботу, на думку американців, у країні. Іноземні НУО можуть зареєструватися в США, заповнивши просту форму як некомерційну організацію. Деякі діють як безпартійні фонди, тоді як інші пов'язані з іноземними політичними партіями й діють як аналітичні центри та посередники з організаціями США, котрі займаються зовнішньою політикою. Ці фонди організують програми для своїх політиків, коли вони приїжджають до Сполучених Штатів, та організують конференції, молодіжні обміни й стипендії/стипендії. Вони також фінансують і реалізують спільні проекти з американськими НУО. Ці зарубіжні партійні інститути, що повністю фінансуються іноземними урядами, не мають особливих обмежень на їхню діяльність у Сполучених Штатах, можуть вільно проводити збори та публікувати матеріали.

Неурядові організації в останні десятиліття активно виступають у ролі незалежного учасника внутрішніх і зовнішніх відносин окремих країн та міжнародних відносин загалом. Майже всі суспільно-політичні й міжнародно-правові питання та проблеми розв'язуються, зокрема, під їх непрямым або прямим впливом. Деякі міжнародні МНУО мають більший вплив у світі, ніж окремі держави чи їх група. Потрібно зазначити, що процеси інтернаціоналізації та глобалізації стирають кордони для діяльності неурядових організацій і їх вплив на світовий політичний процес важко переоцінити. Міжнародні неурядові організації діють у різних сферах та мають багатофункціональний характер.

Можна виокремити такі види діяльності міжнародних неурядових організацій:

- участь у прийнятті рішень у міжнародних організаціях, при цьому обстоюючи свої інтереси, у тому числі шляхом надання експертних оцінок і рекомендацій;
- участь у плануванні, проведенні та моніторингу;
- проєктів, що реалізуються чи фінансуються міжнародними міжурядовими організаціями;
- контролю над виконанням зобов'язань, прийнятих державами;
- участь у процедурах урегулювання спорів у рамках міжнародних міжурядових організацій [12, р. 131].

Усі функції неурядових організацій можна розділити на дві категорії – операційні функції й функції лобіювання. Операційна функція належить до проведення конкретних заходів та реалізації програм, котрі спрямовані безпосередньо на зміну умов існування людей, розв'язання різноманітних проблем, актуалізацію культури й т. ін. Функції лобіювання спрямовані на формування думок, політики, практик національних і міжнародних державних акторів, представників бізнесу, соціальних груп та суспільства загалом.

На думку автора, головна функція міжнародних неурядових організацій полягає у встановленні зв'язків між державами й недержавними сегментами. У цьому випадку неурядові організації виступають у ролі неполітичної організації та спроможні діяти в такій якості на як національному, так і міжнародному рівні.

На думку автора, збільшення впливу міжнародних неурядових організацій на світовий політичний процес сприяло й збільшення фінансування за рахунок державних і приватних грантів. Це фінансування надходить із різних джерел та перенаправляється у всіх можливих напрямках. Найбільшою у світі МНУО є Фонд Білла й Мелінди Гейтс зі статком у 28,8 млрд дол. 160 міжнародних неурядових організацій (МНУО), пов'язаних із InterAction, мають сукупний річний дохід у розмірі 2,3 млрд дол. [13].

НУО засновані на членстві, такі як Amnesty International, які відмовляються приймати гроші від політичних партій, агентств або урядів, тоді як інші НУО є комерційними організаціями, орієнтованими на лобіювання інтересів, що ґрунтуються на отриманні прибутку. стають залежними від урядів у питаннях фінансування та контрактів на надання послуг.

Наприклад, 70 % бюджету CARE International (420 млн дол. США) надійшло від державних внесків у 2001 р., 25 % доходу Oxfam – від уряду ЄС і Великобританії, а 46 % доходу організації «Лікарі без кордонів»

– із державних джерел. Аналогічно організація World Vision отримала від уряду США товарів на 55 млн дол. Одні з найбільших МНУО за розміром та фінансовою потужністю містяться в гуманітарній сфері. Наприклад, Oxfam, World Vision, CARE та Save the Children – усе це сильні бренди, що належать дуже великим організаціям із сильною фінансовою потужністю. Річний бюджет найбільшої МНУО – World Vision – у 2021 р. становив 2,6 млрд дол. [7]. Деякі з інших НУО можуть похвалитись аналогічними фінансовими ресурсами. Понад 70 % коштів, що виділяються на допомогу, надходить у найбільші НУО. У вісімку найбільших входять такі організації:

1. World Vision, \$2,6 млрд (2021);
2. Oxfam, \$912 млн (2020–2021);
3. CARE, \$624 млн (2005);
4. Save the Children, \$839 млн (2020);
5. Католицька служба допомоги, \$694 млн (2005);
6. Лікарі без кордонів, \$ 1,63 млрд дол. (2021);
7. Міжнародний комітет порятунку, \$825 млн (2020) [13];
8. Корпус милосердя, \$356 млн (2005).

Потрібно звернути увагу на те, що ці організації об'єднались у мережу та вплинули й впливають на світову політику.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Глобальна політика зазнала радикальних змін у результаті зростання неурядових організацій. МНУО перейшли від ролі другого плану до присутності в центрі світової політики та, як наслідок, впливають на владу й на формування політики в глобальному масштабі. Деякі організації, такі як Amnesty International і Greenpeace, фактично стали брендами МНУО та допомогли зробити міжнародні неурядові організації провідними акторами міжнародних відносин. Існують також інші впливові міжнародні неурядові організації, ефективність зусиль яких застала уряди й інші глобальні багатосторонні інституції зненацька. У відповідь ці зусилля змусили уряди шукати способи залучення МНУО до процесу прийняття рішень і взаємодії з ними.

Роль міжнародних неурядових організацій у міжнародних відносинах зазнала якісних змін. Із допоміжних інструментів для розв'язання окремих проблем взаємодії суверенних держав вони перетворилися на сегмент міжнародного життя, глибоко інтегрований у систему. Сьогодні МНУО на постійній основі забезпечують виконання багатьох життєво важливих

функцій міжнародного спілкування й співробітництва. У цих умовах будь-які спроби побудувати однополярний світ не можуть бути реалізовані на практиці, оскільки жоден із наявних центрів сили у світовій політиці не в змозі підпорядкувати своєму політичному керівництву величезний ареал, що все розширюється, міжнародних відносин, котрі здійснюються міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій (1986) URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_683#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text)
2. Дахно, І. І. (2009). Міжнародне економічне право: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ.
3. Кіянка, І. (2009). Взаємодія держави і групи тиску в сучасному процесі України. *Науковий вісник*, № 4. URL: [efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl)
4. Месхія, О. (2014). Генеза розвитку міжнародних організацій як інституціоналізованого механізму міжнародного співробітництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, № 6, с. 62–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru\\_2014\\_6\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_6_15)
5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду (1945). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_010#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text)
6. Beigberder, Y. (1992). *Le Role International des Organisations Non Gouvernementales*. Buxelles-Paris.
7. Global Annual Report, World Vision International (2021). URL: <https://www.wvi.org/publications/annual-report/2021-global-annual-report-world-vision-international>
8. Gloeckner, E. (2016). Foreign Agent Registration & Funding Restrictions for NGOs. URL: <https://nonprofitrisk.org/resources/articles/foreign-agent-registration-funding-restrictions-for-ngos/>
9. Lador-Lederer, J. J. (1968). *International Non-Governmental Organisations and Economic Entities: A Study in Autonomous Organization and Jus Gentium*. Leyden: A. W. Sythaff/ 327 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/abs>
10. Meynaud, J. (1961). *Les Groupes de Pression Internationaux*. Lausanne, 560 p.
11. Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. URL: <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>
12. Ripinsky, S., Van den Bossche, P. (2007). *NGO involvement in International Organizations: A Legal Analysis*. London: British Institute of International and Comparative Law.
13. Role of Governments and Nongovernmental Organizations (2016). URL: [efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.sagepub.com%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fupm-](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.sagepub.com%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fupm-)
14. World Organisation Against Torture. URL: access: <https://www.omct.org/>
15. Yearbook of International Organizations (2021/22). URL: <http://www.uia.org/statistics/organizations/types-2021/22.pd>

## REFERENCES

1. Yevropeiska konventsiiia pro vyznannia yurydychnymy osobamy mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii (1986). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_683#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text) (in Ukrainian).
2. Dakhno, I. I. (2009). *Mizhnarodne ekonomichne pravo: navch. posib.* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
3. Kiianka, I. (2009). *Vzaiemodiia derzhavy i hrupy tysku v suchasnomu protsesi Ukrainy.* *Naukovyi visnyk*, № 4. URL: [efaidnbnmnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http](http://efaidnbnmnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http) (in Ukrainian).
4. Meskhiia, O. (2014). *Heneza rozvytku mizhnarodnykh orhanizatsii yak instytutsionalizovanoho mekhanizmu mizhnarodnoho spivrobotnytstva.* *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 6, p. 62–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru\\_2014\\_6\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_6_15) (in Ukrainian.)
5. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu (1945). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_010#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text). (in Ukrainian.)
6. Beigberder, Y. (1992). *Le Role International des Organisations NonGouvernementales.* Buxelles-Paris (in English).
7. *Global Annual Report, World Vision International* (2021). URL: <https://www.wvi.org/publications/annual-report/2021-global-annual-report-world-vision-international> (in English).
8. Gloeckner, E. (2016). *Foreign Agent Registration & Funding Restrictions for NGOs.* URL: <https://nonprofitrisk.org/resources/articles/foreign-agent-registration-funding-restrictions-for-ngos/> (in English).
9. Lador-Lederer, J. J. (1968). *International Non-Governmental Organisations and Economic Entities: A Study in Autonomous Organization and Jus Gentium.* Leyden: A.W.Sythaff/ 327 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/abs>. (in English).
10. Meynaud, J. (1961) *Les Groupes de Pression Internationaux.* Lausanne. 560 p. (in English).
11. *Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States.* URL: <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/> (in English).
12. Ripinsky, S., Van den Bossche, P. (2007). *NGO involvement in International Organizations: A Legal Analysis.* London: British Institute of International and Comparative Law (in English).
13. *Role of Governments and Nongovernmental Organizations* (2016) URL: [efaidnbnmnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.sagepub.com%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fupm-](http://efaidnbnmnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.sagepub.com%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fupm-) (in English).
14. *World Organisation Against Torture.* URL: [access: https://www.omct.org/](https://www.omct.org/) (in English).
15. *Yearbook of International Organizations* (2021/22). URL: <http://www.uia.org/statistics/organizations/types-2021/22.pdf> (in English).

*Матеріал надійшов до редакції 07.09.2022 р.*

UDC 327

**Narmina Sh. Mamishova,**

2<sup>nd</sup>-year PhD student, Majoring in International Relations, Public Communications and Regional Studies; Educational and Scientific Institute of International Relations,

Taras Shevchenko National University of Kyiv;

mamishova.iir@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6579-5332

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-31-43

## **TÜRKIYE'S STANCE ON RUSSIA-UKRAINE WAR: TACTICAL MANEUVERING OR STRATEGIC CHOICE?**

On 16 March 2022, the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (or rather Türkiye) issued another press release on the «anniversary» of the annexation of Crimea by the Russian Federation [1] to decry the eight-year-old illegitimate referendum in Ukraine's Autonomous Republic. Beyond doubt, official Ankara has been consistent in supporting the sovereignty and territorial integrity of its strategic partner – Ukraine, including on the international political fora (its UN General Assembly voting patterns are another eloquent example of this). Yet, the stance of President Erdoğan's administration on Russia's «special military operation» (reads as war), which unfolded on Ukrainian territory on 24 February 2022, has been rather controversial. In its immediate formal response to this unjust and unlawful act of the Kremlin, the Turkish MFA labelled the attack launched by the Russian armed forces against Ukraine as unacceptable and the one posing a serious threat to security of the region and the world, having condemned the very idea of «changing of borders by the use of arms» [2]. Of particular importance have been Türkiye's strong criticism of Russia's days-before decision to recognize the so-called Donetsk and Luhansk People's Republics, key military capabilities (namely drones) provided to Ukraine, blocked access to the Bosphorus and Dardanelles Straits for non-Turkish warships, and peace efforts of President Erdoğan to resuscitate top-level communication between Moscow and Kyiv. It is official Ankara, however, to refuse from joining other NATO allies and EU partners in their sanctions policy against President Putin's regime, to keep Turkish air space open for Russian aircraft, and to denounce discriminatory attitude towards Russians and Russian culture in some Western countries. This article looks at whether the above refers to occasional double standards or is part of systemic trading-off policy of President Erdoğan's Türkiye in-between Russia and the West.

**Key words:** Russia-Ukraine war, Türkiye, Erdoğan, Zelensky, Putin, peace efforts, shuttle diplomacy.

**Нарміна Мамішова,**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,  
ORCID ID: 0000-0001-6579-5332

## **ПОЗИЦІЯ ТУРЕЧЧИНИ ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТАКТИЧНЕ МАНЕВРУВАННЯ ЧИ СТРАТЕГІЧНИЙ ВИБІР?**

16 березня 2022 р. Міністерство закордонних справ Турецької Республіки оприлюднило чергову заяву з нагоди «річниці» анексії Криму Російською Федерацією [1], у якій зовнішньополітичне відомство засудило незаконний референдум, проведений на території української Автономної Республіки вісім років тому. Безсумнівно, офіційна Анкара залишається послідовною в підтримці суверенітету та територіальної цілісності свого стратегічного партнера – України, у т. ч. на міжнародно-політичних майданчиках (щодо цього яскравим свідченням є патерни голосування Туреччини в рамках Генеральної Асамблеї ООН). Проте позиція адміністрації президента Ердогана щодо російської «спеціальної військової операції» (читається як війна), яку розгорнуто на території України 24 лютого 2022 р., є досить суперечливою. У своїй негайній офіційній відповіді на цей несправедливий і незаконний акт Кремля МЗС Туреччини назвало атаку збройних сил РФ проти України неприйнятною та такою, що становить серйозну загрозу безпеці регіону й світу, засудивши саму ідею «зміни кордонів за допомогою зброї» [2]. Особливе значення також мала різка критика з боку Туреччини прийнятого незадовго до цього рішення Росії про визнання так званих Донецької та Луганської народних республік, постачання стратегічно важливих військових потужностей у вигляді безпілотників, блокування доступу до проток Босфор і Дарданелли для нетурецьких військових кораблів, а також мирні зусилля президента Ердогана щодо реанімування комунікації між Москвою та Києвом на найвищому рівні. Однак офіційна Анкара дотепер відмовляється приєднатися до союзників по НАТО й партнерів із ЄС у їхній санкційній політиці проти режиму президента Путіна, а також залишила повітряний простір Туреччини відкритим для російських літаків і навіть виступила із засудженням дискримінаційного ставлення до росіян та російської культури в деяких західних країнах. У цій статті розкрито таке питання: чи є вищевказані факти епізодичним проявом



подвійних стандартів або ж є частиною системної політики балансування між Росією й Заходом із боку Туреччини під керівництвом президента Ердогана.

**Ключові слова:** російсько-українська війна, Туреччина, Ердоган, Зеленський, Путін, мирні зусилля, човникова дипломатія.

## 1. INTRODUCTION

These days the Ukrainian people have to endure the greatest sufferings since the end of WWII. The conflict that sparked back in 2014 and has costed thenceforth thousands of lives turned into a great Russia's war against Ukraine and an unprecedented in the modern history of Europe humanitarian crisis. In the very heart of the continent, millions of civilians, including elderly people and the ones with chronic diseases, pregnant women and children, have found themselves in the epicenter of hostilities, suffering from shelling, in need of food, drinking water and medicines. Following weeks of threats and failed diplomatic attempts, this is what a broad Russian military offensive has brought to Ukrainians since launched at 4 a.m. of 24 February 2022. In his concomitant television address (reads as declaration of war), Vladimir Putin announced a «special military operation» to «demilitarize» and «denazify» Ukraine [3]. Since then the latter, including the capital city of Kyiv, has been heavily attacked by the Russian armed forces with international humanitarian law not merely ignored but tossed aside.

According to the Prosecutor General's Office, 8183 crimes of aggression and war crimes have been registered in the two months only<sup>1</sup>, whereas the military action against Ukraine claimed the lives of thousands of civilians, including 215 children [4]. Meanwhile, the Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR) has so far recorded 5,718 civilian casualties in the country: 2,665 killed and 3,053 injured amid shelling of peaceful cities from heavy artillery and multiple launch rocket systems, and also indiscriminate missile and air strikes. Apparently, OHCHR believes that the actual figures are considerably higher due to complicated receipt of information from some locations where intense hostilities have been going on [5]. Let alone some indescribable human tragedies, particularly in the besieged city of Mariupol in southern Ukraine, where the lives of tens of thousands including women, children and older people are at stake, or Bucha and Irpin war-torn towns outside Kyiv, with dozens of

---

<sup>1</sup>The article covers a two-month time framework since 24 February 2022.

apartment blocks and houses destroyed, burned-out cars in the street, and mass graves of innocent civilians.

Türkiye, *de jure* recognized and *de facto* known strategic partner of Ukraine, remains consistent in decrying the hard stance of the Kremlin towards its neighbor, having never endorsed both the annexation of Crimea and the crisis in Donbas. Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu participated on 23 August 2021 in the inaugural summit of the Crimean Platform – an ambitious consultation and coordination format initiated by Ukraine to improve the international response to the ongoing occupation of the peninsula [6]. In the same vein, Turkish MFA Spokesperson Tanju Bilgiç said the results, in so far as they relate to Crimea, of the Russian State Duma elections, held on 17–19 September 2021 also in Crimea, did not have legal validity for Turkey [7]. This goes in keeping with Türkiye’s continued support for the Crimean Tatar community in Ukraine, dynamic military-political interaction between Ankara and Kyiv, including in view of the recent deal paving the way for the joint production of Turkey’s highly rated Bayraktar TB2 armed drones in Ukraine<sup>2</sup> and brand-new Quadriga foreign and defense ministerial sessions mechanism, strong trade ties<sup>3</sup> to breathe new life with the long-awaited free trade agreement of 3 February 2022, and also massive investment presence of Turkish enterprises in Ukraine.

Not in word but in deed, official Ankara and Recep Tayyip Erdoğan himself have responded accordingly to the ongoing massive war against Ukraine. First and foremost, this refers to the armed drones Turkey started selling to Ukraine in 2019. Turkish officials have refused to disclose how many, but independent estimates report Ukraine has up to 50 Bayraktar TB2s [8]. Following a request made to President Erdoğan by his Ukrainian counterpart Volodymyr Zelensky, Türkiye has now closed the Bosphorus and the Dardanelles Straits to foreign naval ships, taking advantage of its rights under the 1936 Montreux Convention in cases of war. This generally symbolic move, as Russia’s Black Sea Fleet is already deployed, still prevents the Russians sending extra ships from the Eastern Mediterranean [9]. Turkey was the one to have voted in favour of the UN General Assembly resolution of 7 April 2022 calling for Russia to be suspended from the Human Rights Council in response to the violations committed by its armed forces in Ukraine [10]. Not to speak of trucks of Turkey’s humanitarian

---

<sup>2</sup>On 29 September 2021, the Ministry of Defense of Ukraine and Baykar Savunma signed a Memorandum of Cooperation on the construction and technical provision of a joint training and testing center for maintenance, repair, modernization of UAVs and training of personnel related to the use of Bayraktar unmanned aerial vehicles.

<sup>3</sup>Trade turnover between Ukraine and Turkey increased to some USD7.4 billion in 2021, according to official data, from around USD4.6 billion in 2020.

assistance supplies to Ukrainians in need and those who fled the country [11] and offers to provide ship support for the evacuation of civilians and injured Turkish and other nationals in Mariupol through the sea [12]. The question is whether Türkiye, NATO member state and EU candidate country, does everything in its power to help Ukraine resist Russia in this war and more to the point – whether President Erdoğan’s administration has not gone too far with its delicate balancing act between its two partners – Kyiv and Moscow.

## 2. RESULTS OF RESEARCH

### *Shuttle Diplomacy*

So far, Turkey’s high-table diplomacy remains a mixture of keeping Ukraine «calm» and Russia «appeased». On March 16<sup>th</sup> Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu paid a visit to the Russian Federation and met with his Russian counterpart Sergey Lavrov to discuss the top-priority issue of «ending the war in Ukraine as soon as possible» [13]. The very next day he arrived in Lviv to meet Ukrainian Foreign Minister Dmytro Kuleba and reiterate Türkiye’s support for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine [14]. Earlier the «Recoding Diplomacy» Antalya Diplomacy Forum was held under the auspices of Recep Tayyip Erdoğan to bring together *inter alia* the heads of Ukrainian and Russian foreign offices for the first time since the start of the full-scale hostilities [15]. On its sidelines, on March 10<sup>th</sup> Minister Çavuşoğlu hosted the Türkiye–Ukraine–Russia Trilateral Meeting [16]. With this tripartite format meeting at the level of foreign ministers at a time when the need for peace was greatest, official Ankara articulated its commitment to diplomacy between Russia and Ukraine, and also cemented its ambitions for mediating the conflict settlement.

Along with Foreign Minister, President Erdoğan’s Spokesperson İbrahim Kalın has been closely engaged in the diplomatic push for the Russia-Ukraine war resolution. On March 5<sup>th</sup> he hosted U.S. Deputy Secretary of State Wendy R. Sherman at the Dolmabahçe Presidential Office to discuss mainly the Ukrainian case [17]. Both agreed that the hostilities should stop before bringing on any further destruction and that joint efforts should be intensified in order for the ongoing talks between the sides to yield results. A few days after the Russian military offensive unfolded, Spokesperson Kalın had two consecutive phone talks with U.S. President National Security Advisor Jake Sullivan [18] and President of Russia’s Aide on Foreign Policy Yuri Ushakov [19]. Both calls addressed the war in Ukraine and the situation over the Russian-Ukrainian negotiations. To the former, President Erdoğan’s *confidante* reaffirmed Türkiye’s support for the territorial integrity, sovereignty and political unity of Ukraine, whereas to the

latter – underscored the need of putting an immediate end to the atmosphere of conflict and tension, in another display of Türkiye’s dual diplomatic effort.

Recep Tayyip Erdoğan himself has been in the very heart of intensive diplomatic efforts aimed at reaching peace between Russia and Ukraine. This war has been an item «number one» on the agenda of his latest in-person meetings (with Chancellor Scholz of Germany and President Duda of Poland) and phone talks (with Prime Minister Mark Rutte of the Netherlands, Chancellor Nehammer of Austria, President Pahor of Slovenia, Prime Minister Kishida of Japan, President Vucic of Serbia, President Tokayev of Kazakhstan, President Iohannis of Romania, UN Secretary-General António Guterres, President Biden of the U.S., President Sandu of Moldova, Prime Minister Johnson of the UK, President Michel of the European Council, President Lukashenko of Belarus). The meeting of the Russian and Ukrainian negotiation delegations in Istanbul, hosted by President Erdoğan personally on March 29<sup>th</sup>, has added positive momentum to the hopes for peace. Through the delegations, the Turkish leader conveyed most heartfelt greetings to both heads of state, each of whom is a «dear friend of him», and called on the parties to put an end to this tragedy [20]. This is how the so-called Istanbul process favoring a peaceful resolution of the conflict has been formalized.

Official Ankara remains constantly in contact with the sides and stands ready to host the peaceful talks. Since February 24<sup>th</sup>, President Erdoğan spoke by phone with Volodymyr Zelensky and Vladimir Putin four times each in line with Türkiye’s desire to crown the peace efforts. The former stands unequivocal in his resolve to host the two leaders for the top-level (and probably the consensus-reaching) negotiations in Istanbul or Ankara. In the meantime, President Erdoğan believes that the Istanbul process continues to preserve its status as the most reliable and shortest way out among the efforts aimed at stopping the war in Ukraine and overcoming the crisis [21]. Yet again, the very day the military action against Ukraine unfolded, addressing the Union of International Democrats delegation, the Turkish leader was cautious in his rhetoric: «We find the military operation Russia has launched against Ukraine unacceptable and we reject it. We are sincerely saddened by such a confrontation between Russia and Ukraine, both of which we consider friendly countries we enjoy close political, economic and social relations with» [22]. This is very much in line with Türkiye’s foreign strategy in the recent decades with its high sense of foresight.

#### *Nothing New*

The launch of war against Ukraine in late February 2022 has met collective outrage from the international community, with the EU, the UK and the

U.S. imposing a range of economic sanctions on Russia. However, Turkey has refused from joining any restrictive measures. Soon after the massive military action against Ukraine unleashed, Turkish Foreign Minister was very open to utter this decision in his commentary to the national television channel [23]. Later this was echoed by Presidential Spokesman, who said Türkiye had no plans to impose sanctions on Russia at the point in order not to damage strong bilateral economic ties [24]. Clearly, the tough sanctions response from the West has been cratering the ruble these days that cannot but affect Turkey, which is dependent on Russia for natural gas imports, revenues from tourism, grain imports and also export market for construction services and agricultural goods [25]. Amid the runaway inflation this year, which has already eaten incomes and savings of ordinary Turks, that is the good reason why President Erdoğan seeks to work towards de-escalation between Russia and Ukraine.

Turkey – regional heavyweight and part of Euro-Atlantic community – has been consistently «abstracting» itself from the West in its sanctions policy against Russia since the illegal annexation of Crimea and the crisis in Donbas. The EU personal sanctions (asset freezing and restrictions on entry and movement within the EU member states) were first imposed by the Council Decision of 17 March 2014 against a group of Russian officials in response to their actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. The initial sanctions list, to which the United States and over a dozen other countries acceded (among them – Canada, Australia, Japan, Switzerland), included 21 names [26]. As of 28 February 2022, the EU restrictive measures have been extended to 696 individuals and 56 legal entities [27]. Recently the U.S. and European nations agreed to impose the most potentially crippling financial penalties yet on Moscow, including the central bank restrictions and cutting key Russian banks out of the SWIFT system. Even more expansive measures, i.e. the mechanics of how to spare Russia's oil and natural gas exports, are now underway.

Meanwhile, official Ankara has never joined its Western partners in their united response to the annexation of Crimea and the destabilization of Ukraine. Today, after any cross-border transactions with MasterCard and Visa cards became unavailable for Russians, Turkey has been on a sketchy list of the countries accepting Mir cards (the ones of the central Russian payment system). In the case of foreign trips, the Bank of Russia «kindly» advised Russian citizens to use the latter in Turkey, Vietnam, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and even South Ossetia and

Abkhazia [28]. Given the peculiarities of wartime, on the eve of the new tourist season Turkey is now looking for ways to circumvent sanctions so that more Russians can fly in, including with plans to establish a special airline for transporting them to Antalya. That is another display of the extent Türkiye's ties with Russia have long shaped its commitment to avoid confronting the Kremlin directly. The economic bounds, along with Erdoğan's close personal working relationship with Putin, their shared vision of national sovereignty and suspicions of Western intentions in the Caucasus and Central Asia, stakes in the Black Sea based on defending the status quo [29], and also reluctant partnering in operations in Syria, Libya and the Nagorno Karabakh remain an essential factor in avoiding the sanctions decision.

#### *Stab in the Back*

Amid the intensifying Russia's war against Ukraine, official Ankara has neither imposed economic sanctions on Moscow, nor has it closed Turkish airspace to Russian traffic. Flight bans placed on Russian aircraft have been part of a slate of punitive measures amid Russia's invasion of Ukraine. The states that have banned Russia – i.e. barring any plane owned, chartered or otherwise controlled by a Russian person – from flying over their airspace include the U.S., the UK, Canada, the EU countries and some other European nations, including Switzerland [30]. The closure of airspace and sanctions imposed on Russian airlines and companies were meant to isolate Russia and restrict its international traffic in response to the actions against Ukraine. Yet, the country remains connected to the world largely due to the enormous flow of flights with Turkey [31]. The decision of Türkiye to have its airspace open for «both strategic and humanitarian reasons» was voiced on March 4<sup>th</sup> by Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu [32]. Not to speak of its candidate affiliation with the EU, Turkey is seemingly the only NATO ally, which has not prohibited Russian carriers from entering its sky to become, instead, a major hub for Russian air travel amid global sanctions.

#### *All about Humanity*

In another unexpected move given the scale of the suffering of Ukrainian civilians at the hands of Russia, addressing his ruling AK (Adalet ve Kalkınma Partisi) Party's parliamentary group meeting of March 9<sup>th</sup>, President Erdoğan condemned the present rhetoric against Russians in the public domain as the one fueling a climate of hatred and casting a shadow over Ukraine's legitimate struggle against Russian military. The Turkish leader warned the West of facing the malady of racism that has spread over the latter's societies like a cancerous cell: «A mentality that discriminated against the oppressed because of their religion, origin, or skin color could have no

tie with humanity or civilization. Just as we cannot accept the fact that Ukraine is being left alone, we reject the practices resembling a witch hunt against the Russian people, the Russian literature, students, or artists as well» [33]. That is another message Türkiye, a neighbor of both Russia and Ukraine in the Black Sea, sends to the world amid the crisis which has now evolved into a tragedy: well, it's apples and oranges. Just as much as official Ankara maintains its policy of supporting territorial integrity and sovereignty of Ukraine, it would never slip into a dangerous confrontation with Russia and dehumanization of its people.

Apparently, the message had been voiced before the world community witnessed the «shameful scenes for humanity», as the Turkish MFA itself referred to the images in the press from Bucha and Irpin districts around Kyiv [34]. In its statement of April 6<sup>th</sup> official Ankara labelled them appalling and worrisome, and also called for identifying those who are responsible and bringing them to account by means of an independent investigation into the issue. Similar was the response of Türkiye's diplomacy towards the April 8<sup>th</sup> tragic event in the city of Kramatorsk in eastern Ukraine [35], where dozens of people awaiting to be evacuated have lost their lives and been injured as a result of rocket strikes against the railway station. However, the formal statement merely pointed out the «importance and urgency of establishing humanitarian corridors to ensure safe evacuation of civilians» and reiterated the call for an end to this devastating war by declaring a ceasefire immediately. Both messages, meanwhile, failed to include any explicit reference to the ones committing these crimes, in another attempt of demonstrating continued support for Ukraine while not damaging long-term relations with Moscow.

#### *Back to S-400 Issue*

One more eye-catching, though anticipated, step of President Erdoğan's administration was to reject delivering its Russian-made S-400 missile defense systems to Ukraine in order to help it fight the Russian armed forces [36]. The informal idea, put forward by official Washington in late March 2022, has triggered the old discussion over Türkiye's controversial experience of purchasing the S-400s (reportedly, having denied an alternative of U.S.-produced Patriot batteries). Back in 2017, when Turkey signed a missile deal with Russia, it became the first NATO ally to purchase big-ticket military hardware from Moscow and get sanctioned by the U.S. under the Countering America's Adversaries Through Sanctions Act [37]. Allegedly, should Turkey have said yes to the S-400 deal now, it would both address Ukraine's urgent need for sky defense and overhaul the U.S.-Turkey relationship, paving the way for the sale of U.S. Patriots to Turkey and also the reversal of the suspension of the latter from the F-35 program [38]. Actually, let alone technical or contractual reasons (the

S-400 sales agreement says the batteries cannot be given to a third country), there is zero chance that Türkiye ever delivers S-400s to Ukraine, as the move would disrupt its relationship with the Kremlin.

### 3. CONCLUSIONS AND FURTHER RESEARCH

Türkiye – 70-year-old dedicated NATO ally, formally candidate for the EU membership, and regional power with beyond-regional ambitions – has long pursued a much-criticized compromising policy towards Russia. The «phenomenon» of Turkey walking a careful line between the West and the Kremlin, which drew fresh breath in the epoch of Recep Tayyip Erdoğan’s presidency, has been particularly manifesting itself amid the ongoing Russia’s invasion of Ukraine. In line with its unwavering solidarity with Ukraine, official Ankara has resolutely decried the «special military operation» to have turned into the «war» against Ukraine in its own rhetoric. Since the brutal Russian-Ukrainian escalation in February 2022, President Erdoğan himself has been at the forefront of peace efforts in-between Moscow and Kyiv eagerly anticipating to host Putin–Zelensky presidential talks. Türkiye’s stand for Ukraine has been so far accompanied with the military supplies, including the fleet of Bayraktar TB2 combat drones, implementation of the Montreux Convention’s wartime provisions to limit the crossing of Russian warships from the Mediterranean to the Black Sea through its straits, and massive humanitarian assistance to help people affected by the war in and outside Ukraine. At the same time, unlike most of the Euro-Atlantic community of nations, Turkey has refused to impose any sanctions on Russia trying to keep a sort of «active neutrality», dismissed the idea of transferring its S-400 missile defense systems to Ukraine to help Kyiv resist Russian troops, and never closed its airspace to Russian traffic. This is how the multifaceted foreign and security policy of official Ankara looks like: kind of «combining the incompatible» and defending fiercely its right to pursue one’s own strategy without looking back at both Western allies and Eastern partners. While the warfare has been still a harsh reality, Turkey – neighbor and friend to both Ukraine and Russia – is likely to keep on skillfully balancing «between the bear and the dragon».

### REFERENCES

1. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, March 16). Press Release No. 88 Regarding the Eighth Anniversary of the Illegal Annexation of Crimea. URL: [https://www.mfa.gov.tr/no\\_-88\\_-kirim-in-yasadisi-ilhakinin-sekizinci-yildonu-mu-hk.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-88_-kirim-in-yasadisi-ilhakinin-sekizinci-yildonu-mu-hk.en.mfa).



2. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, February 24). *Press Release*, No. 62: Regarding the Russian Federation's Military Operation Against Ukraine. URL: [https://www.mfa.gov.tr/no\\_-62\\_-rusya-federasyonu-tarafından-ukrayna-ya-yonelik-baslatılan-askeri-operasyon-hk.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-62_-rusya-federasyonu-tarafından-ukrayna-ya-yonelik-baslatılan-askeri-operasyon-hk.en.mfa).
3. Ho, V. (2022, February 24). First Thing: Putin unleashes Russian invasion of Ukraine. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2022/feb/24/first-thing-putin-declares-war-russia-invades-ukraine>.
4. Prosecutor General's Office of Ukraine (2022, April 25). Crimes committed during full-scale invasion of the RF as of 25.04.2022. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=357039003125606&set=pcb.357039033125603>.
5. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (2022, April 25). Ukraine: civilian casualty update of 25.04.2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/04/ukraine-civilian-casualty-update-25-april-2022>.
6. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2021, August 23). Joint Declaration of the International Crimea Platform Participants. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/joint-declaration-international-crimea-platform-participants>.
7. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2021, September 20). Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç in Response to a Question Regarding the Elections Held in Crimea. URL: [https://www.mfa.gov.tr/sc\\_-40\\_-kirim-da-gerçekleştirilen-secimler-hk-sc.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/sc_-40_-kirim-da-gerçekleştirilen-secimler-hk-sc.en.mfa).
8. Weaver, M. (2022, March 17). What weapons have other countries supplied to Ukraine? *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/17/what-weapons-have-other-countries-supplied-to-ukraine>.
9. Bechev, D. (2022, March 2). Turkey, between a rock and a hard place on Russia. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.eu/article/turkey-between-a-rock-and-a-hard-place-on-russia/>.
10. United Nations (2022, April 7). UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>.
11. Daily Sabah (2022, April 21). Turkey sends more humanitarian aid to Ukraine amid Russian invasion. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-sends-more-humanitarian-aid-to-ukraine-amid-russian-invasion>.
12. *Hürriyet Daily News* (2022, April 3). Turkey can conduct evacuation from Mariupol by sea: Defense Minister. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-can-conduct-evacuation-from-mariupol-by-sea-defense-minister-172704>.
13. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, March 16). Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the Russian Federation. URL: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-rusya-federasyonu-nu-ziyareti--16-mart-2022.en.mfa>.
14. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, March 17). Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Ukraine. URL: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ukrayna-yi-ziyareti--17-mart-2022.en.mfa>.
15. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, March 13). 2nd Antalya Diplomacy Forum. URL: <https://www.mfa.gov.tr/ikinci-antalya-diplomasi-forumu-11-13-mart-2022.en.mfa>.

16. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, March 10). Türkiye-Russia-Ukraine Trilateral Foreign Ministers Meeting. URL: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.en.mfa>.

17. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 5). Meeting between Presidential Spokesperson İbrahim Kalın and US Deputy Secretary of State Wendy R. Sherman. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/spokesperson/1696/135875/meeting-between-presidential-spokesperson-ibrahim-kalin-and-us-deputy-secretary-of-state-wendy-r-sherman>.

18. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, February 28). Phone Call between Presidential Spokesperson İbrahim Kalın and U.S. National Security Advisor Jake Sullivan. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/spokesperson/1696/135856/phone-call-between-presidential-spokesperson-ibrahim-kalin-and-u-s-national-security-advisor-jake-sullivan>.

19. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, February 28). Phone Call between Presidential Spokesperson İbrahim Kalın and Russian Presidential Aide Yuri Ushakov. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/spokesperson/1696/135857/phone-call-between-presidential-spokesperson-ibrahim-kalin-and-russian-presidential-aide-yuri-ushakov>.

20. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 29). «A fair peace will have no losers». URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/136295/-a-fair-peace-will-have-no-losers->.

21. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, April 22). Phone Call with Prime Minister Mark Rutte of the Netherlands. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/speeches-state-ments/558/136584/phone-call-with-prime-minister-mark-rutte-of-the-netherlands->.

22. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, February 24). «The military operation Russia has launched against Ukraine is unacceptable». URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135778/-the-military-operation-russia-has-launched-against-ukraine-is-unacceptable->.

23. Daily Sabah (2022, March 1). Turkey has no intention of joining sanctions against Russia. Daily Sabah. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-has-no-intention-of-joining-sanctions-against-russia>.

24. Hürriyet Daily News (2022, March 2). No plans to impose sanctions against Russia: Spokesperson. Hürriyet Daily News. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-crisis/turkiye-has-no-plans-to-impose-sanctions-on-russia-turkish-politician/2521887>.

25. Bechev, D. (2022, March 2). Turkey, between a rock and a hard place on Russia. POLITICO. URL: <https://www.politico.eu/article/turkey-between-a-rock-and-a-hard-place-on-russia/>.

26. Official Journal of the European Union (2014, March 17). Council Decision 014/145/CFSP of 17 March 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014D0145>.

27. Official Journal of the European Union (2022, February 28). Council Decision 2022/337/CFSP of 28 February 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022D0337>.

28. Bank of Russia (2022, March 6). Visa and MasterCard payment cards continue to operate as normal in Russia. URL: <https://www.cbr.ru/eng/press/event/?id=12741>.

29. Devlen, B. (2014, May). «Don't poke the Russian bear»: Turkish policy in the Ukrainian crisis. Norwegian Peacebuilding Resource Centre. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/180832/a5fa13f65a0a0fcece44339be2957279.pdf>.

30. Rojanasakul, M. & Wu, J. (2022, March 2). Where Russia Is Banned From Flying – And Who It's Banned in Retaliation. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-russia-ukraine-flight-bans/>.

31. Sena, G. (2022, March 6). Turkey became key for those who need to fly between Russia and America or the rest of Europe. Aviacionline. URL: <https://www.aviacionline.com/2022/03/turkey-became-key-for-those-who-need-to-fly-between-russia-and-america-or-the-rest-of-europe/>.

32. Reuters (2022, March 4). Turkey says situation in Ukraine worsening, Turkish air space to remain open. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/turkey-says-situation-ukraine-worsening-turkish-air-space-remain-open-2022-03-04/>.

33. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 9). «We have displayed a principled and conscientious stance in the face of the crises in our region». URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135913/-we-have-displayed-a-principled-and-conscientious-stance-in-the-face-of-the-crises-in-our-region->.

34. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, April 6). Press Release No. 120 Regarding Images in the Press from Bucha and Irpin Districts Around Kyiv. URL: [https://www.mfa.gov.tr/no\\_-120\\_-kiev-yakinlarindaki-bucha-ve-irpin-bolgelerinden-gelen-goruntuler-hk.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-120_-kiev-yakinlarindaki-bucha-ve-irpin-bolgelerinden-gelen-goruntuler-hk.en.mfa).

35. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2022, April 8). Press Release No. 124 Regarding the Rocket Attack in Ukrainian City of Kramatorsk. URL: [https://www.mfa.gov.tr/no\\_-124\\_-ukrayna-nin-kramatorsk-sehrinde-meydana-gelen-saldiri-hk.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-124_-ukrayna-nin-kramatorsk-sehrinde-meydana-gelen-saldiri-hk.en.mfa).

36. Daily Sabah (2022, March 24). Turkey says idea to send its S-400s to Ukraine 'quite unrealistic'. Daily Sabah. URL: <https://www.dailysabah.com/business/defense/turkey-says-idea-to-send-its-s-400s-to-ukraine-quite-unrealistic>.

37. Erdemir, A. (2021, June 1). Turkey Undermines NATO, Yet Again. The Globalist. URL: <https://www.theglobalist.com/turkey-undermines-nato-yet-again/>.

38. Cenciotti, D. (2022, March 24). Turkey Will Not Transfer Its S-400 Systems To Ukraine. The Aviationist. URL: <https://theaviationist.com/2022/03/24/turkey-s400-ukraine/>

*Матеріал надійшов до редакції 15.09.2022 р.*

УДК 327(477:061.1ЄС):355.48(477:470)

**Наталія Романюк,**

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки, romaniuk.natalia@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0003-0682-1793;

**Валентина Нечипорук,**

викладач географії, викладач вищої категорії, викладач-методист, Комунальний заклад вищої освіти «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради  
valentyna\_nechyporuk@vmi.volyn.ua  
ORCID ID: 0000-0002-3533-4524  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-44-60

## ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄС У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ<sup>1</sup>

У статті розглянуто європейську інтеграцію України в умовах активної фази російсько-української війни, яка розпочалася в лютому 2022 р. Проаналізовано особливості євроінтеграційних прагнень України на шляху всупу до ЄС. Охарактеризовано процедуру всупу країни-кандидата на вступ до ЄС відповідно до Договорів ЄС і критерії членства. Визначено основні кроки України на шляху вступу, починаючи з 28 лютого 2022 р., коли вона подала заявку на членство в ЄС.

У статті дано оцінку діяльності структур ЄС щодо розгляду заявки України на вступ до ЄС та проаналізовано рішення, прийняті ними. Визначено можливі варіанти отримання статусу країни-кандидата й початку переговорів. Порівняно процес вступу України до ЄС з іншими країнами-кандидатами. Проаналізовано позицію низки країн-членів ЄС щодо перспектив членства України в ЄС. Визначено групу держав, які підтримують Україну на цьому шляху, і групу тих, що виступають проти вступу нашої країни до ЄС.

---

<sup>1</sup>Статтю підготовлено в межах проекту «Студії ЄС у ВНУ імені Лесі Українки» програми Європейського Союзу ERASMUS+ на пряму кафедра Жана Моне (№ 611478-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-CHAIR)

Зазначено, що отримання статусу держави-кандидата на вступ до ЄС свідчатиме про те, що Україна згодом стане членом ЄС і на неї пошириться політика розширення. Цей статус стане поштовхом до продовження реформ і трансформацій в усіх сферах та подальшої інтеграції України до спільного ринку ЄС. Україна як країна-кандидат отримує доступ до фінансових інструментів ЄС, які допоможуть краще провести реформи й імплементувати законодавство Євросоюзу.

Зроблено прогноз щодо початку переговорів про вступ для України. Запропоновано оптимістичний прогноз, який передбачає, що переговори розпочнуться у 2023 р., коли закінчиться активна фаза російсько-української війни, і їх початок залежатиме від політичної волі держав-членів ЄС, і песимістичний, який полягає в тому, що розпочати переговори про членство Україна не зможе до припинення війни з Росією, яка може тривати кілька років і може загальмуватися до вирішення базових безпекових питань.

**Ключові слова:** європейська інтеграція, Європейський Союз, член ЄС, країна-кандидат, російська агресія.

**Nataliia Romaniuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0003-0682-1793;

**Valentyna Nechyporuk,**

Communal institution of higher education «Volyn Medical Institute»,

ORCID ID: 0000-0002-3533-4524

## **PROSPECTS OF UKRAINE'S EU MEMBERSHIP IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION**

The article is devoted to the European integration of Ukraine in the active phase of the Russian-Ukrainian war, which began in February 2022. It analyzes the features of Ukraine's European integration aspirations towards joining the EU. The procedure of accession of the candidate country to the EU in accordance with the EU Treaties and the criteria of membership are described. Ukraine's main steps towards accession have been identified since 28 February 2022, when it applied for EU membership.

The article assesses the activities of EU structures in considering Ukraine's application for EU membership and analyzes the decisions taken by them. Possible options for obtaining the status of a candidate country and starting negotiations have been identified. The process of Ukraine's accession to the EU was compared with other candidate countries. The position of a number of EU member states on

the prospects of Ukraine's membership in the EU is analyzed. A group of countries that support Ukraine on this path and a group of countries that oppose our country's accession to the EU have been identified.

It is determined that obtaining the status of a candidate country for accession to the EU will indicate that Ukraine will later become a member of the EU and will be subject to enlargement policy. This status will be an impetus for the continuation of reforms and transformations in all areas and further integration of Ukraine into the EU common market. As a candidate country, Ukraine will have access to EU financial instruments that will help better reform and implement EU legislation.

The author makes a forecast for the start of accession talks for Ukraine. An optimistic forecast is proposed, which assumes that the talks will begin in 2023, when the active phase of the Russian-Ukrainian war ends, and their beginning will depend on the political will of EU member states. It is that Ukraine will not be able to start membership talks until the end of the war with Russia, which may last several years and may slow down until basic security issues are resolved.

**Key words:** European integration, European Union, EU member, candidate country, Russian aggression.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Європейська інтеграція України – складний, багаторівневий процес у різних сферах суспільного життя. Інтеграція України до ЄС є стратегічним вибором українського суспільства, підтвердженим багатьма випробуваннями. Курс України на вступ до ЄС зафіксований у низці концептуальних документів із питань зовнішньої політики: у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Конституції України, Стратегії зовнішньополітичної діяльності України.

Важливим документом, який наближає Україну до ЄС, є Угода про асоціацію з ЄС, що набула чинності у 2017 р. Україна рухається на шляху до ЄС поступово, можливо, не так швидко, як хотілося. З одного боку, існує чимало внутрішніх проблем, що вповільнюють проєвропейські реформи. З іншого боку, існують негативні зовнішні чинники, котрі перешкоджають цьому процесу, зокрема російська агресія.

Однак Росія, яка намагається протидіяти європейській та євроатлантичній інтеграції України, навряд чи розраховувала, що її агресія щодо України (у т. ч. військові дії) може призвести до зворотного ефекту. Наприклад, окупація Криму й частини районів Донбасу не стали на перешкоді курсу України в напрямі Євросоюзу, а російсько-українська війна, активна фаза якої розпочалась у 2022 р., підкреслила безальтернативність

євроінтеграційного курсу та стала ключовим мотивом для впровадження змін в Україні.

Актуальним є дослідження відносин України і ЄС у контексті російсько-української війни, оскільки вже з упевненістю можна сказати, що ЄС залишається надійним партнером України на шляху відсічі російському агресору, а вступ України до ЄС – стратегічно важливим зовнішньополітичним завданням нашої держави.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Окремі аспекти проблеми впливу російського фактора на євроінтеграційні прагнення України стали предметом наукових розвідок ряду українських науковців. Зокрема, можна назвати працю С. Солодкого «Інтеграція України до ЄС: російський чинник», у якій автор аналізує, як Росія створювала перешкоди на євроінтеграційному шляху України з 2014 р. Утім, подальші агресивні дії РФ і посилення російських впливів у низці країн ЄС вимагають подальших досліджень у цьому напрямі.

Ураховуючи, що це дослідження стосується сучасного періоду, із моменту початку активної фази російсько-української війни (24 лютого 2022 р.), то ґрунтовні наукові праці з цієї теми відсутні. Проте є низка аналітичних статей у ЗМІ України. Заслуговують на увагу публікації редактора «Європейської правди» С. Сидоренка «Кандидатський максимум: як Єврокомісія планує просувати Україну до членства у ЄС» [16] і «Дорога до членства: що пообіцяли та що загальмували на “українському саміті” ЄС» [15], котрі стосуються проблем і перспектив вступу України до ЄС у контексті російсько-української війни 2022 р. Про переваги статусу кандидата на членство в ЄС ідеться в статті аналітикині Центру «Нова Європа» М. Фахурдінової «Фінансування та поштовх до реформ: що дасть Україні статус кандидата на членство в ЄС» [22].

У дослідженні також використано офіційні публікації (виступи) з цього питання Президента України В. Зеленського, Міністра закордонних справ України Д. Кулеби, віцеприм'єр-міністра з питань європейської і євроатлантичної інтеграції О. Стефанишиної, очільників інституцій ЄС, лідерів країн-членів ЄС.

**Мета дослідження** – проаналізувати процес вступу України до ЄС, окреслити перспективи членства нашої держави в цій організації в контексті активної фази російсько-української війни.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Політика України щодо розбудови відносин із Європейським Союзом формується з моменту здобуття нею незалежності та впроваджується на

основі концептуальних документів. Зокрема, у Законі України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (стаття 11) однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в ЄС [6].

Незворотність курсу України на європейську інтеграцію, метою якої є набуття членства в Європейському Союзі, відображена в Постанові «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи в цьому напрямі» від 13 березня 2014 р. [11].

Черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції – набуття повноправного членства України в Європейському Союзі – підписання й ратифікація у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [19]. Хоча ця Угода не передбачала членства в ЄС, відносини сторін почали розбудовуватись у якісно новому форматі політичної асоціації й економічної інтеграції. Незмінний курс України на вступ до ЄС задекларований і в Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (липень, 2021 р.). Серед пріоритетів Стратегії – повноправне членство України в ЄС і НАТО [21].

Із початком російської агресії проти нашої держави у 2014 р., Європейський Союз послідовно відстоював незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, не визнавав незаконної окупації Росією АР Крим, здійснював активні зусилля, спрямовані на врегулювання конфлікту на сході України, спричиненого й підтримуваного Росією.

Із початком активної фази російської агресії проти України, яка розпочалась у лютому 2022 р., країни ЄС залишаються вірними союзниками нашої держави у відсічі агресору. Протягом цього періоду ЄС демонструє свою політичну, оборонну та військову підтримку Україні, надає фінансову й гуманітарну допомогу, підтримує прагнення України стати повноправним членом ЄС.

Ще у 2014 р. у Постанові «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи в цьому напрямі» відзначено, що Україна як європейська держава, яка поділяє спільну історію й цінності з країнами Європейського Союзу, має право подати заявку на набуття членства в Європейському Союзі відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз [11].

В Угоді про асоціацію Україна називається європейською країною, яка поділяє спільну історію й спільні цінності з державами-членами Європейського Союзу та налаштована підтримувати ці цінності. У цьому



документі також зазначено про європейську ідентичність України, а також про те, що ЄС визнає європейські прагнення України й вітає її європейський вибір [19].

Невдовзі після російського вторгнення, 28 лютого 2022 р., Президент України Володимир Зеленський підписав заявку про вступ до Європейського Союзу. Він звернувся до лідерів інституцій ЄС щодо невідкладного приєднання України за новою спеціальною процедурою [7]. Словаччина запропонувала створити таку спеціальну (спрощену) процедуру приєднання України до ЄС [17]. Незважаючи на це, Україну, очевидно, чекає нелегкий шлях вступу до ЄС, оскільки сам цей процес, який визначається Договорами ЄС, досить складний і багатоетапний.

Передусім, країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям, які прийнято в 1993 р. на саміті Європейської ради в Копенгагені та в грудні 1995 р. підтверджено на Мадридському засіданні цієї інституції [8]. Копенгагенські критерії загалом визначають вимоги до країн-кандидатів і поділяються на три групи: економічні, політичні та «членські». Чіткої конкретизації, що саме включає кожен із критеріїв у зведеному вигляді, документи ЄС не містять. Водночас аналіз вимог до країн-кандидатів дає змогу уявити основні складники кожної групи критеріїв [5]: забезпечення свободи парламентських, президентських виборів і виборів до місцевих органів влади; створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних засобів масової інформації; прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, і створення відповідних установ; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією; вирішення питань правового забезпечення й посилення спроможності боротьби з відмиванням коштів; створення надійно чинних інститутів у сфері юстиції та внутрішніх справ; здійснення заходів із протидії дискримінації у всіх сферах суспільного життя; гарантії незалежності судової влади, покращення функціонування судів; захист особистих свобод.

Основні складники економічних критеріїв – макроекономічна стабільність, здійснення адміністративної реформи та структурних реформ, наявність ринкових інститутів, лібералізація торговельного режиму, відповідне правове забезпечення ринкових перетворень, поліпшення умов конкуренції, створення середовища, сприятливого для підприємницької діяльності; сприятливого інвестиційного клімату; підвищення кваліфікації робочої сили; поліпшення структури та диверсифікація експорту; реалізація промислової політики, спрямованої на зниження матеріало- й енергоємності виробництва.

«Членські» критерії – визнання, прийняття, виконання та правове застосування «спільного доробку» ЄС (*acquis communautaire*), тобто сукупності правових документів, напрацьованих ЄС (договори, постанови, директиви й інші акти) [8]. Досягнення цього критерію – ключовий аспект підготовки до членства в ЄС, який вимагає не лише включення *acquis* до національного законодавства, а й забезпечення його дієвого застосування через відповідно пристосовані адміністративні та судові структури.

Процедура вступу до ЄС, затверджена в Договорах Європейського Союзу, уключає п'ять етапів: консультативний (перед поданням заяви); оцінний (між поданням заяви й початком переговорів); переговорний (між початком і завершенням переговорів про вступ); ратифікаційний (між підписанням угоди про вступ та її ратифікацією); імплементаційний.

Із погляду послідовності дій і реалізації повноважень окремих інституцій ЄС (Європейської ради, комісії та парламенту) процедура вступу для країн, які ставали членами ЄС у 2004 і 2007 рр., передбачала такі кроки [4]:

- 1) європейська держава подає заяву про членство до Європейської ради;
- 2) Рада звертається до Європейської комісії з проханням підготувати висновок («Оріпіоп» / «Avis») щодо заяви;
- 3) Комісія представляє Європейській раді висновок («оцінку»);
- 4) Рада одноголосно приймає рішення розпочати переговори з державою-кандидатом;
- 5) Європейська комісія пропонує, а Рада одноголосно затверджує основні складові частини й принципи позиції ЄС на переговорах із державою-кандидатом;
- 6) Рада проводить переговори з державою-кандидатом;
- 7) між ЄС і державою-кандидатом узгоджується та укладається окрема угода стосовно проекту Договору про вступ;
- 8) Договір направляється до Ради та Європейського парламенту;
- 9) Європейський парламент схвалює Договір більшістю голосів;
- 10) Європейська рада одноголосно затверджує Договір;
- 11) держави-члени та держава-кандидат офіційно підписують Договір про вступ;
- 12) держави-члени й держава-кандидат ратифікують Договір про приєднання країни-кандидата (чи країн-кандидатів) відповідно до їхніх конституційних норм. Зі сторони держав-членів діє правило одностайності: якщо хоча б в одній із них договір не ратифікується, то вступ блокується. Зі сторони країн-кандидатів цей принцип не діє, якщо договір про приєднан-

Таблиця 1

## Тривалість процедурних стадій під час розширенні ЄС у 2004 і 2007 рр.\*

Країна	Дата підписання Угоди про асоціацію	Уведення в дію Угоди про асоціацію	Дата подачі заявки про вступ до ЄС	Дата початку переговорів про вступ	Дата вступу
Болгарія	03.1993	02.1995	12.1995	02.2000	01.2007
Естонія	06.1995	02.1998	11.1995	03.1998	05.2004
Кіпр	12.1972	06.1973	07.1990	03.1998	05.2004
Латвія	06.1995	02.1998	10.1995	02.2000	05.2004
Литва	06.1995	02.1998	12.1995	02.2000	05.2004
Мальта	12.1970	04.1997	07.1990	02.2000	05.2004
Польща	12.1991	02.1994	04.1994	03.1998	05.2004
Румунія	02.1993	02.1995	04.1994	02.2000	01.2007
Словаччина	10.1993	02.1995	06.1995	02.2000	05.2004
Словенія	06.1996	02.1998	06.1996	03.1998	05.2004
Угорщина	12.1991	02.1994	03.1994	03.1998	05.2004
Чехія	10.1993	02.1995	01.1996	03.1998	05.2004

\*Складено автором за: [23].

ня не ратифікується однією з країн-кандидатів, це не є перешкодою для його вступу в державах-членах ЄС та інших країнах-кандидатах;

13) набуття договором чинності з визначеної сторонами дати.

Дотримання всіх вимог процедури вимагало складних переговорів й узгоджень позицій протягом тривалого часу для країн під час розширення ЄС у 2004 і 2007 рр. (табл. 1).

Потрібно зауважити, що процедура вступу й «традиції процесу розширення» дещо спростилися, що можна простежити на прикладі тих країн, які є офіційними кандидатами на вступ до ЄС (Албанія, Сербія, Північна Македонія, Чорногорія). Із погляду послідовності дій, процедура вступу сьогодні передбачає такі кроки [16]:

- держава передає до ЄС заявку на членство;
- представники держав-членів дають згоду на те, щоби почати розгляд заявки, і доручають Єврокомісії перевірити, чи відповідає претендент необхідним критеріям;
- Єврокомісія розробляє й надсилає цьому претенденту індивідуальну «анкету-опитувальник» (questionnaire) із запитаннями про стан справ у державі-претендентці;
- держава надає відповіді на ці запитання;
- Єврокомісія опрацьовує відповіді на «опитувальник» і надає висновок про те, що держава може бути кандидатом на членство й спроможна провести реформи та змінити своє законодавство до рівня, необхідного для вступу в ЄС;
- Європейська рада визнає державу офіційним кандидатом й ухвалює рішення про початок переговорів про вступ;
- переговори щодо 33 глав договору про вступ до ЄС (переговори проходять під контролем держав-членів, закриття кожної наступної переговорної глави має бути схвалене консенсусом);
- Європейська рада (після успішного завершення переговорів) консенсусом дає згоду на приєднання держави до ЄС, визначається дата вступу й проходять усі необхідні юридичні процедури;
- держава-кандидат стає державою-членом ЄС.

Відсутність обмежень стосовно термінів кожної процедурної стадії розгляду заяви про вступ дає змогу стримувати процес розширення до моменту якісних внутрішніх перетворень усередині ЄС і прискорити трансформації в країнах-кандидатах або їх можна пришвидшити, не порушуючи законодавство ЄС. Саме пришвидшення початкових процедурних стадій (із моменту подання заявки до прийняття рішення щодо надання статусу країни-кандидата) і можна розглядати спрощеною процедурою вступу України до ЄС. Так, під час переговорів Президента України та Президента Єврокомісії 18 березня 2022 р. досягнуто домовленості про прискорений шлях («fast track») вступу України до ЄС, що буде застосований уперше під час розширення ЄС і передбачає отримання статусу країни-кандидата за лічені місяці [10].

Наступні етапи на шляху до членства (переговори й прийняття рішення про приєднання держави до ЄС) більш формалізовані, їх неможливо оминути та складно пришвидшити за рахунок лише політичної волі держав-членів ЄС. Єдиний шлях до швидкого членства – це завершення війни, швидке проведення реформ в Україні одночасно з її повоєнною відбудовою.

Процес вступу до ЄС для України розпочався 28 лютого 2022 р., через чотири дні після початку активної фази війни з Росією, коли вона подала заявку про вступ до ЄС. Європейський парламент 1 березня 2022 р. більшістю голосів (637 депутатів проголосували «за») рекомендував надати Україні статус країни-кандидата на вступ, що є необхідною умовою для початку переговорів [3].

Під час екстреного саміту Європейського Союзу у Франції 11–12 березня 2022 р. ЄС наголосив на поглибленні партнерства з Україною, щоб підтримати її на європейському шляху. Ключовим питанням саміту було обговорення заявки України на членство в ЄС. Зокрема, прем'єр-міністр Нідерландів Марк Рютте зазначив, що як такої прискореної процедури вступу до ЄС не існує, а оцінка Єврокомісії може зайняти час. А президент Франції Еммануель Макрон узагалі заявив, що не вважає за можливе розгляд заявки України на вступ до Євросоюзу в умовах війни з Росією [18] і згодом запропонував побудувати ширшу політичну спільноту демократичних держав довкола ЄС для «співробітництва у сфері безпеки, енергетики, транспорту, інвестицій, інфраструктури та пересування людей», критеріями якого будуть географія й загальний набір цінностей [9].

Однак прихильників вступу України до ЄС більше, ніж тих, хто виступає проти. Зокрема, президенти восьми країн-членів ЄС (країни Балтії, Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія та Словенія) виступили зі спільною ініціативою для просування євроінтеграції України для того, щоб надати Україні статус країни-кандидата і якнайшвидше почати переговори про вступ. Цю ініціативу підтримала навіть Угорщина, яка загалом скептично ставиться до членства України в ЄС [20]. Президент Литви Гітанас Науседа у Twitter написав: «Після п'яти годин спекотних дискусій лідери ЄС сказали “так” українській євроінтеграції. Процес розпочався. Тепер від нас та українців залежить, як швидко ми його завершимо. Героїчний український народ заслуговує на те, щоб знати, що йому раді в ЄС» [13]. Президенти Польщі й Словаччини оголосили серію візитів до країн Західної Європи, щоб переконати їхніх лідерів надати Україні статус кандидата на членство в Європейському Союзі [14].

Незважаючи на скептичні погляди деяких країн щодо вступу України до ЄС [2; 12], процес євроінтеграції активно продовжується. Першочерговим завданням для України було дати відповіді на «анкету-опитувальник», який потрібний для отримання нашою державою статусу кандидата на членство в ЄС. Опитувальник складається з двох частин: перша містить політичні та економічні критерії, а друга охоплює оцінку відповідності українського законодавства актам права ЄС.

18 квітня 2022 р. Україна надала відповіді на першу частину «опитувальника» від ЄС щодо членства. Невеликий документ обсягом 43 сторінки зі 374 питаннями зрештою виріс до 1156 сторінок відповідей [15]. Відповіді на другу частину опитувальника (280+ сторінок) Україна надала 9 травня 2022 р. [16]. Відповіді на другу частину становлять близько 4000 сторінок, на яких розгорнута картина стану нашого законодавства після восьми років виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Європейська комісія отримала відповіді, має проаналізувати їх і презентувати свою думку щодо того, наскільки Україна відповідає Копенгагенським критеріям та рекомендувати, чи надати країні статус кандидата чи ні. Після цього країни ЄС, ґрунтуючись на думці Європейської комісії, остаточно мають ухвалити рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС.

За словами високопосадовців ЄС, очікується, що рекомендація Європейської комісії щодо того, чи починати лідерам ЄС обговорювати наступні кроки щодо процесу членства України в ЄС, може бути розроблена в травні та бути готовою до кінця червня [1]. Найближча можливість отримання цього статусу буде вже в червні 2022 р., коли запланований саміт лідерів ЄС.

Офіційні країни-кандидати на вступ до ЄС проходили початкові процедурні стадії не так швидко як Україна (табл. 2). Наприклад, Сербія подала заявку на членство у грудні 2009 р. На підготовку опитувальника пішов майже рік, а перший варіант відповідей Белград надіслав до Брюсселя за 45 днів, у січні 2011 р. Звіт Єврокомісія із позитивним висновком затвердила лише в жовтні 2011 р., а в березні 2012-го Сербія отримала статус кандидата [24].

Таблиця 2

## Тривалість процедурних стадій вступу до ЄС країн-кандидатів\*

Країна-кандидат	Подача заявки на вступ до ЄС	Отримання статусу країни-кандидата	Початок переговорів
1	2	3	3
Туреччина	1987	1999	2005 – переговори розпочаті
Албанія	2009	2014	2020 – рішення Європейської ради про початок переговорів

## Закінчення Таблиці 2

1	2	3	4
Чорногорія	2008	2010	2012 – переговори розпочаті
Північна Македонія	2004	2005	2020 – рішення Європейської ради про початок переговорів
Сербія	2009	2012	2014 – переговори розпочаті
Україна	2022	2022**	2023***

\*Складено автором за: [24].

\*\*Прогнозується отримання статусу країни-кандидата на саміті Європейської ради в червні 2022 р.

\*\*\* Оптимістичний прогноз щодо початку переговорів про вступ.

В «опитувальнику» до Сербії було набагато більше питань (2483), ніж до України. Це можна пояснити тим, що на час написання й аналізу опитувальника ще навіть не набула чинності Угода про асоціацію Сербії з ЄС, а Україна вже виконує Угоду про асоціацію вісім років. Щорічні звіти про виконання Угоди сприяли тому, що ЄС знає про Україну багато чого. На момент подання заявки Україна виконала 63 % усіх завдань, що розраховані Угодою про асоціацію з ЄС до 2024 р.

Досвід країн-кандидатів на вступ до ЄС свідчить також про те, що визначеного терміну від отримання статусу країни-кандидата до початку переговорів теж немає, він може сягати від кількох років до кількох десятиліть. Наприклад, Чорногорія й Сербія почали переговори через два роки після отримання статусу кандидата, тоді як Північній Македонії для цього знадобилось аж 15 років (табл. 2).

Отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС свідчитиме про те, що країна згодом стане членом ЄС, хоча для цього може знадобитися багато років. Після набуття Україною офіційного кандидатства на вступ на неї поширяться політика розширення, а на сьогодні на неї поширюється політика сусідства. Надання статусу кандидата стане поштовхом до продовження реформ і трансформацій в усіх сферах та подальшої інтеграції України до спільного ринку ЄС.

Україна як країна-кандидат отримає доступ до фінансових інструментів ЄС, які допоможуть краще провести реформи й

імплементувати законодавство Євросоюзу. До таких інструментів належать єдиний передвступний інструмент (ІРА) для інвестування в соціально-економічну сферу країн-кандидатів; програма IPARD (частина програми ІРА), яка передбачає фінансову та технічну допомогу для розвитку сільських територій і сталого сільськогосподарського сектору, узгодження їхньої аграрної політики із загальною аграрною політикою ЄС; індивідуальні програми та проекти економічної допомоги ЄС [22]. На думку М. Фахурдінової, яку ми повністю поділяємо, окрім зазначених вище традиційних фінансових інструментів, ЄС міг би розробити безпрецедентний комплексний механізм із відновлення України, який би паралельно допомагав Україні в підготовці до членства.

Після отримання статусу країни-кандидата з Україною можуть офіційно розпочати переговори про вступ. Протягом переговорів Єврокомісія контролюватиме прогрес кандидата в застосуванні законодавства ЄС та виконанні інших його зобов'язань, а також гарантуватиме країнам-членам, що кандидат відповідає умовам для вступу. Комісія також інформуватиме Раду ЄС і Європейський парламент протягом усього процесу переговорів за допомогою регулярних звітів, повідомлень, роз'яснень щодо умов подальшого прогресу. Тривалість переговорів, передусім, залежатиме від України, яка має завершити війну, продемонструвати прогрес у проведенні реформ та взятих на себе зобов'язань. Прискорений вступ, якого прагне Україна, вимагатиме прискореної імплементації реформ від неї.

На нашу думку, існує два варіанти щодо початку переговорів про вступ для України – оптимістичний і песимістичний. Оптимістичний прогноз передбачає, що переговори розпочнуться у 2023 р., коли закінчиться активна фаза російсько-української війни, і їх початок залежатиме від політичної волі держав-членів ЄС. Це буде важливий крок із боку ЄС, який таким чином підтримає Україну на шляху вступу до ЄС, а також продемонструє повагу до України, яка веде відчайдушну боротьбу не лише за власну свободу й безпеку, а й за свободу та безпеку країн ЄС.

Песимістичний прогноз полягає в тому, що розпочати переговори про членство Україна не зможе до припинення війни з росією, яка може тривати кілька років. І тут питання не в бажанні ЄС загальмувати переговори, а в тому, що говорити про ефективні реформи під час війни не доводиться. Тож далі вступ може загальмуватися до вирішення базових безпекових питань.

Поки Україна активно працює над отриманням статусу держави-кандидата, країни ЄС демонструють свою підтримку нашій державі в протистоянні російській агресії. Із початку активної фази конфлікту ЄС



надає Україні політичну, оборонну, військову, фінансову й гуманітарну допомогу.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Отже, вступ України до ЄС є стратегічним зовнішньополітичним завданням, яке відображене в низці нормативно-правових документів. Агресія Росії щодо України підкреслила безальтернативність євроінтеграційного курсу й стала ключовим мотивом для впровадження змін в Україні. Після початку активної фази війни у 2002 р. Україна розпочала процес вступу до ЄС, подавши заявку на вступ до ЄС. Головним завданням для України на цьому шляху є отримання за спрощеною процедурою статусу країни-кандидата та початку переговорів про вступ. Єдиним шляхом до швидкого членства України в ЄС є завершення війни, швидке проведення реформ в Україні одночасно з її повоєнною відбудовою.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися процесу переговорів і проведення реформ в Україні.

#### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. «Немає альтернативи кандидатству України»: розмова Кулеби з шефом дипломатії ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/1/7138705/>.
2. В МЗС відреагували на заяви Австрії, де виступили проти членства України в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/24/7138313/>.
3. Європарламент рекомендував надати Україні статусу кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.slovoudilo.ua/2022/03/01/novyna/polityka/jevroparlament-rekomenduvav-nadaty-ukrayini-statusu-kandydata-chlenstvo-yes>.
4. Європейська інтеграція: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка. Вид. 2-ге, переробл. й доповн. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011, 760 с.
5. Європейський Союз: навч. посіб. / за ред. А. О. Бояра, С. В. Федонюка. Київ: ФОП Маслаков, 2020, 600 с.
6. Закон України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
7. Зеленський закликав ЄС невідкладно прийняти Україну за новою спеціальною процедурою. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/28/7134895/>.
8. Копенгагенські критерії. URL: <http://europa.dovidka.com.eu/k.htm/>.
9. Макрон пропонує нове об'єднання, бо вступ України в ЄС займе «десятиліття». URL: <https://www.dw.com/uk/makron-proponuie-nove-obiednannia-bo-vstup-ukrainy-v-yes-zaime-desiatylittia/a-61740809>.
10. Наш вступ до ЄС точно буде протягом найближчих років: інтер'ю дипрадника Зеленського. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/04/11/7137610/>.
11. Постанова Верховної Ради України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text>.

12. Президент Литви побачив сумніви щодо статусу кандидата для України в останніх заявах Макрона. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/10/7139170/>.

13. Президент Литви: Саміт ЄС сказав «так» інтеграції України до ЄС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/11/7330277/>.

14. Президенти Польщі та Словаччини будуть переконувати ЄС надати Україні статус кандидата. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3481066-prezidenti-polsi-ta-slovaccini-budut-perekonuvati-es-nadati-ukraini-status-kandidata.html>.

15. Сидоренко, С. Дорога до членства: що пообіцяли та що загальмували на «українському саміті» ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/11/7135786/>.

16. Сидоренко, С. Кандидатський максимум: як Єврокомісія планує просувати Україну до членства у ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/19/7136258/>.

17. Словаччина пропонує створити спеціальну процедуру для приєднання України до ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/27/7134863/>.

18. У французькому Версалі в ніч на п'ятницю відбувся екстрений саміт Європейського Союзу, присвячений темі російської агресії та заявці України на членство в ЄС. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/11/novyna/polityka/yes-obhovoryuv-rosijsku-ahresiyu-ta-zayavku-ukrayiny-chlenstvo-vyrishyly-samiti>.

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text).

20. Угорщина підтримала прискорений вступ України до ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/1/7134982/>.

21. Указ Президента України № 448/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>.

22. Фахурдінова, М. Фінансування та поштовх до реформ: що дасть Україні статус кандидата на членство в ЄС. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/finansuvannya-ta-poshtovh-do-reform-shho-dast-ukrayini-status-kandydata-na-chlenstvo-v-yes/>.

23. Country profiles URL: [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles\\_en](https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en)

24. Joining the EU. URL: [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu\\_en](https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en).

## REFERENCES

1. «Nemaie alternatyvy kandydatstvu Ukrainy»: rozmova Kuleby z shefom dyplomatii YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/1/7138705/> (in Ukrainian).

2. V MZS vidreahuvaly na zaiavy Avstrii, de vystupyly proty chlenstva Ukrainy v YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/24/7138313/> (in Ukrainian).

3. Ievroparlament rekomenduvav nadaty Ukraini statusu kandydata na chlenstvo v YeS. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/01/novyna/polityka/ievroparlament-rekomenduvav-nadaty-ukrayini-statusu-kandydata-chlenstvo-yes> (in Ukrainian).

4. Ievropeiska intehratsiia: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch zakl. / za red. S. V. Fedoniuka, V. I. Lazhnika, vyd. 2, pererobl. y dopovn. – Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2011, 760 p. (in Ukrainian).

5. Ievropeyskyi Soiuz: navch. posib. / za red. A. O. Boiara, S. V. Fedoniuka. Kyiv: FOP Maslakov, 2020, 600 p. (in Ukrainian).

6. Zakon Ukrainy «Pro zasady zovnishnoi i vnutrishnoi polityky». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (in Ukrainian).

7. Zelenskyi zaklykav YeS nevidkladno pryiniaty Ukrainu za novoioi spetsialnoiu protseduroiu. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/28/7134895/> (in Ukrainian).

8. Kopenhahenski kryterii. URL: <http://europa.dovidka.com.eu/k.htm/> (in Ukrainian).

9. Makron proponuie nove obiednannia, bo vstup Ukrainy v YeS zaime «desiatylittia». URL: <https://www.dw.com/uk/makron-proponuie-nove-obiednannia-bo-vstup-ukrainy-v-yes-zaime-desiatylittia/a-61740809> (in Ukrainian).

10. Nash vstup do YeS tochno bude protiahom naiblyzhchych rokiv: interiu dypradnyka Zelenskoho. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/04/11/7137610/> (in Ukrainian).

11. Postanova Verkhovnoi Radmy Ukrainy «Pro pidtverdzhennia kursu Ukrainy na in-tehratsiiu do Yevropeiskoho Soiuzu ta pershocherhovi zakhody u tsomu napriami». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text> (in Ukrainian).

12. Prezydent Lytvy pobachyv sumnivy shchodo statusu kandydata dlia Ukrainy v ostannikh zaiavakh Makrona. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/10/7139170/> (in Ukrainian).

13. Prezydent Lytvy: Samit YeS skazav «tak» in-tehratsii Ukrainy do YeS. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/11/7330277/> (in Ukrainian).

14. Prezydenty Polshchi ta Slovachchyny budut perekonuvaty YeS nadaty Ukraini status kandydata. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3481066-prezidenti-polshta-slovaccini-budut-perekonuvati-es-nadati-ukraini-status-kandidata.html> (in Ukrainian).

15. Sydorenko, S. Doroha do chlenstva: shcho poobitsialy ta shcho zahalmuvaly na «ukrainskomu samiti» YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/11/7135786/> (in Ukrainian).

16. Sydorenko, S. Kandydatskyi maksimum: yak Yevrokomisiia planuie pro-suvaty Ukrainu do chlenstva u YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/19/7136258/> (in Ukrainian).

17. Slovachchyna proponuie stvoryty spetsialnu protseduru dlia pryiednannia Ukrainy do YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/27/7134863/> (in Ukrainian).

18. U frantsuzkomu Versali v nich na piatnytsiu vidbuvsia ekstrenyi samit Yevropeiskoho Soiuzu, prysviachenyi temi rosiiskoi ahresii ta zaiavtsi Ukrainy na chlenstvo v YeS. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/11/novyna/polityka/yes-obhovoryv-rosijsku-ahresiyu-ta-zayavku-ukrayiny-chlenstvo-vyrishyly-samiti> (in Ukrainian).

19. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text) (in Ukrainian).

20. Uhorshchyna pidtrymala pryskorenyi vstup Ukrainy do YeS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/1/7134982/> (in Ukrainian).

21. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 448/2021 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 lypnia 2021 roku «Pro Stratehiiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (in Ukrainian).

22. Fakhurdinova, M. «Finansuvannia ta poshtovkh do reform: shcho dast Ukraini status kandydata na chlenstvo v YeS». URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/finansuvannya-ta-poshtovh-do-reform-shho-dast-ukrayini-status-kandydata-na-chlenstvo-v-yes/> (in Ukrainian).

23. Country profiles. URL: [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles\\_en](https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en). (in English).

24. Joining the EU. URL: [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu\\_en](https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en). (in English).

*Матеріал надійшов до редакції 10.08.2022 р.*

УДК 327.3: 329.1

**Тетяна Сидорук,**

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин,

Національний університет «Острозька академія»,

[tetiana.sydoruk@oa.edu.ua](mailto:tetiana.sydoruk@oa.edu.ua)

ORCID ID: 0000-0002-7231-9884;

**Антоніна Шуляк,**

декан факультету міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки,

[antonina.mytko@vnu.edu.ua](mailto:antonina.mytko@vnu.edu.ua)

ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

**Віктор Павлюк,**

кандидат історичних наук, професор кафедри країнознавства,

Національний університет «Острозька академія»,

[viktor.pavlyuk@oa.edu.ua](mailto:viktor.pavlyuk@oa.edu.ua)

ORCID ID: 0000-0002-7231-9883

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-60-72

## **ТРАНСФОРМАЦІЇ В АРХІТЕКТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ВПЛИВОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Автори проаналізували та систематизували погляди науковців, які публікували статті в провідних виданнях із міжнародних відносин на тему

впливу російсько-української війни на трансформацію європейського безпекового порядку. Стверджується, що, попри різноманіття поглядів учених та досі не передбачуваний результат війни в Україні, сьогодні вже можна сформулювати деякі тези стосовно основних напрямів трансформації європейської безпекової архітектури.

Широкомасштабна агресія росії проти України, спрямована на стримування прозахідного курсу України, призвела до абсолютно протилежного ефекту. НАТО не лише не відводить свої війська зі східних регіонів, але й отримало нові заявки на вступ від Швеції та Фінляндії; українська проєвропейська ідентичність ще більше зміцнилася; Україна виборює своє право називатися європейською нацією з гідністю й потенціалом, про які знають у всьому світі. Нова реальність у сфері безпеки призвела до посилення єдності колективного Заходу, пробудження Європи в безпековому та оборонному вимірах, зміцнення й розширення НАТО, зростання присутності США в регіоні та «кінця історії» повернення росії в лігу супердержав.

Зараз Європа й США здебільшого єдині у своїй рішучості протистояти Путіну та не допустити його перемоги у війні в Україні. Надалі важливо зберегти цю єдність навколо України на довгострокову перспективу. Ризики втрати України набагато більші, ніж ризики поразки росії, бо вони можуть призвести до незворотної шкоди не лише євроатлантичній системі безпеки, а й глобальному порядку, міжнародному праву та світовій стабільності. Водночас дискусійними залишаються питання взаємозв'язку між російською агресією й стратегією США та НАТО після холодної війни, перспектив збереження провідної ролі США в гарантуванні європейської безпеки з огляду на спровоковане війною нарощування оборонних спроможностей Європи, майбутнього європейської і євроатлантичної інтеграції України.

**Ключові слова:** повномасштабне вторгнення, війна, росія, колективний Захід, європейська безпека, НАТО.

**Tetiana Sydoruk,**

National University Ostroh Academy,

ORCID ID: 0000-0002-7231-9884;

**Antonina Shuliak,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

**Viktor Pavliuk,**

National University Ostroh Academy,

ORCID ID: 0000-0002-7231-9883

## **TRANSFORMATIONS IN THE ARCHITECTURE OF EUROPEAN SECURITY UNDER THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

The authors have analyzed and systematized the views of scholars who published articles in leading journals on international relations regarding the impact of the Russian-Ukrainian war on the transformation of the Euro-Atlantic security order. It is argued that despite the diversity of views of scholars and the still unpredictable outcome of the war in Ukraine, today it is possible to formulate some theses on the main directions of the European order transformation.

Russia's large-scale aggression against Ukraine, aimed at curbing Ukraine's pro-Western course, has had the opposite effect. The NATO does not withdraw troops from the eastern regions, but it has also received new applications from Sweden and Finland; Ukraine's pro-European identity has become even stronger; Ukraine is fighting for its right to be called a European nation with dignity and potential known all over the world. The new security reality has strengthened the unity of the collective West, the awakening of Europe in the security and defense dimensions, the strengthening and expansion of the NATO, the growing US presence in the region and the "end of history" of Russia's return to the League of Superpowers.

At present, Europe and the United States are largely united in their determination to oppose Putin and prevent him from winning the war in Ukraine. In the future, it is important to maintain this unity around Ukraine in the long run. The risks of losing Ukraine are much greater than the risks of losing Russia, because they can cause irreversible damage not only to the Euro-Atlantic security system, but also to the global order, international law and world stability.

The prospects of maintaining the leading role of the United States in ensuring European security need further analysis in view of the war-induced increase in Europe's defense capabilities, the future European and Euro-Atlantic integration of Ukraine and other states that stuck between the NATO and Russia (Georgia, Moldova).

**Key words:** information space, cybersecurity, European integration, information literacy, adaptation, harmonization.

### **1. ВСТУП**

**Постановка проблеми.** Україна відіграє важливу роль у підтриманні європейської й міжнародної безпеки, хоча тривалий час цей факт майже

не враховували. Зараз вона стала одним із фронтів суперництва великих держав – поновленого геополітичного протистояння між колективним Заходом і росією, яке, цілком імовірно, буде однією з головних рис міжнародного порядку найближчих років. Нинішня війна росії в Україні – це набагато більше, ніж сама Україна та її можливе членство в НАТО. Ідеться про майбутнє європейського, а можливо, і глобального порядку, створених після холодної війни. Уторгнувшись в Україну, путін прагне не лише повернути цю країну під свій вплив, а й змінити безпекову архітектуру в Європі, яка, на його думку, ігнорує проблеми безпеки росії. Він бажає повернути годинник назад – на кінець 90-х років ХХ ст., до моменту першого розширення НАТО на схід або й на кінець 80-х, коли Москва панувала в цій частині Європи.

Конфлікт, який до початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. здавався моторошно неймовірним, ознаменував кінець однієї епохи й початок іншої, контури якої ще невідомі. Вони визначатимуть не лише результатами боїв в Україні, а й глобальною відповіддю на цю неспровоковану агресію.

Сьогодні тривають гарячі наукові дебати щодо того, чи війна путіна в Україні остаточно зруйнувала ліберальний міжнародний порядок, чи він, навпаки, під дією цього виклику має шанс відродитися. Якою має бути стратегія колективного Заходу з протидії агресору й відновлення механізмів забезпечення європейської безпеки? Одні стверджують, що узгоджена відповідь на дії президента росії володимира путіна могла б зміцнити глобальний альянс, який об'єднує демократії проти росії та Китаю, і тим самим зміцнити вільний світ для наступного покоління [1]. Інші ж наполягають, що майбутнє глобального порядку вирішуватимуть не війни в Європі, а змагання в Азії. Події ж в Україні мають обмежене значення для світу, а визначальне хіба для Європейського регіону [2]. Треті припускають, що ліберального світового порядку немає [3] або що холодна війна ніколи не закінчувалася [4], закликаючи Захід заново відкрити себе й консолідувати через оновлення.

Поки що важко робити прогноз щодо того, якою мірою російсько-українська війна визначить напрями трансформації глобального порядку. Однак контури змін у євроатлантичному регіоні уже очевидні, зокрема такі, як посилення єдності колективного Заходу, пробудження Європи в безпековому та оборонному вимірах, подальше зміцнення і ймовірно розширення НАТО тощо. Це не ті зміни, до яких прагнув путін, але вони стали прямим наслідком його дій в Україні.

**Мета статті** – проаналізувати й систематизувати погляди науковців, які публікували статті в провідних виданнях із міжнародних відносин

напередодні та після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну на тему впливу конфлікту на трансформацію європейського безпекового порядку. У статті проаналізовано найбільш значущі геополітичні наслідки війни для євроатлантичної структури безпеки. Особливу увагу ми приділятимемо питанням, які залишаються дискусійними, як-от: взаємозв'язок між російською агресією й стратегією США та НАТО після холодної війни, перспективи збереження провідної ролі США в гарантуванні європейської безпеки з огляду на спровоковане війною нарощування оборонних потужностей Європи, перспективи європейської і євроатлантичної інтеграції України.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабна війна, яку розв'язала росія, не розгортається за жодним із передбачуваних раніше сценаріїв. Незважаючи на похмурі прогнози бліцкригу, популярні в росії й серед західних партнерів України на її початку, вже понад пів року Україна дає надзвичайно сильну відповідь другій за чисельністю армії світу. Подальша здатність України захистити себе й глобальну демократію від російської агресії визначить не лише її майбутнє, але і Європи та Заходу загалом.

Повернення до ситуації, яка була до того, коли росія почала нарощувати свої війська на кордонах з Україною, уже неможливе. Майкл Беклі й Хел Брендс вважають, що міжнародна реакція на російське вторгнення в Україну може сформувати глобальний альянс, який об'єднає демократії в боротьбі проти росії та Китаю за збереження ліберального міжнародного порядку. Посилаючись на політику, яка допомогла Заходу виграти холодну війну, як на модель того, що потрібно робити сьогодні, вони закликають одночасно стримувати росію та Китай за допомогою нарощування військ США як у Європі, так і в Азії [1]. Водночас низка науковців, наприклад Шівшанкар Менон та Стівен Вертхайм, зі скепсисом стверджують, що війна росії в Україні не змінить глобального порядку, він визначатиметься змаганнями в Азії [2], і застерігають адміністрацію Байдена від ведення ризикованої глобальної холодної війни [5].

Наскільки глибокі наслідки матиме ця війна для світу важко передбачити. Це багато в чому залежатиме від того, як розгортатиметься конфлікт. Однак він уже сьогодні помітно змінює контури європейської архітектури безпеки. Погоджуємося з Ангелою Стент, що кінцевим результатом російсько-української війни може стати третя реорганізація євроатлантичної системи безпеки з часів завершення Другої світової



війни. Перша відбулася з консолідацією Ялтинсько-Потсдамської системи у два ворогуючі блоки наприкінці 40-х – усередині 50-х років ХХ ст.; друга – наприкінці 80-х – на початку 90-х із розвалом комуністичного блоку й Радянського Союзу, за чим послідувало розширення західних структур і передусім НАТО на Схід. Тепер путін своїми діями в Україні кидає виклик цьому порядку [6].

Щодо останнього, то він уже досяг успіху, тільки не такого, як він, імовірно, мріяв. Замість того, щоб розколоти Захід, напад Путіна на Україну об'єднав його. За кілька днів після вторгнення Сполучені Штати та їхні союзники об'єднали зусилля, щоб запровадити жорсткий режим санкцій проти росії, зробивши її країною з найбільшими санкціями у світі. Як підкреслює Стівен Коткін, із початком цієї війни Захід знову відкрив свою багатогранну силу. Після холодної війни, замість концепції Заходу, багато американських еліт прийняли бачення ліберального міжнародного порядку, очолюваного США, який теоретично міг би інтегрувати весь світ, уключаючи суспільства, які не поділяли західні цінності, у єдине глобалізоване ціле. Гарячі мрії про безмежний ліберальний порядок затьмарювали вперту стійкість геополітики, а саме те, що три цивілізації Євразії – Китай, Іран та росія – нікуди не зникли, і вже в 1990-х роках їхні еліти чітко продемонстрували, що вони не мають наміру брати участь у єдиному світі на західних умовах [4]. Російське вторгнення в Україну знаменує собою крах конструкції ліберального міжнародного порядку. Натомість колективний Захід має більші, ніж коли-небудь, шанси відродитися, зміцнити й навіть розширити свої межі. Критично важливою в цьому процесі була вправна дипломатія Дж. Байдена напередодні вторгнення. Він і його команда використали розсекречені розвідувальні дані, щоб зміцнити трансатлантичні відносини та об'єднати ширшу демократичну спільноту, уключно з азійськими партнерами (Японією, Південною Кореєю, Тайванем), для запровадження масштабних економічних санкцій проти росії, зміцнення позицій НАТО у Східній Європі та надання допомоги для оборони України.

Іво Даалдер і Джеймс Ліндсей доречно цитують американського дипломата та історика Джорджа Кеннана, який стверджував, що демократії схожі на доісторичного монстра, настільки байдужого до того, що відбувається навколо нього, що «вам практично потрібно відбити йому хвіст, щоб він усвідомив, що його інтереси порушуються» [7]. Але коли їх хвости б'ють досить сильно, західні демократії реагують швидкістю, рішучістю та силою. Як підкреслюють автори, для Сполучених Штатів та їхніх європейських союзників вторгнення росії в Україну, яке за

розмірами та масштабами є найбільшим застосуванням військової сили на Європейському континенті з 1945 р. й становить пряму загрозу території НАТО, стало саме таким випадком [7].

Надалі важливо зберегти цю єдність навколо України на довгострокову перспективу, бо якщо вона виявиться нетривалою й Захід знову розділиться, Путін намагатиметься використати ці розбіжності в надії, що не все втрачено. Це непросте завдання, що добре демонструють проблеми з позицією Угорщини щодо ембарго ЄС на російську нафту, різні бачення держав-членів щодо надання Україні статусу держави-кандидата в ЄС, двояка позиція Туреччини щодо вступу Швеції та Фінляндії в НАТО тощо.

Другим наслідком російської війни в Україні, крім посилення колективного Заходу, стало зміцнення Північноатлантичного Альянсу й курс на його подальше розширення. Замість того, щоб вивести сили зі Східної Європи, як того вимагав путін, НАТО подвоїло бойову присутність у регіоні та активізувало свої Сили реагування. Близько 40 країн почали або збільшили поставки зброї в Україну. Напад росії заново об'єднав НАТО й зробив його розширення набагато більш вірогідним. Серед його найбільш значущих і неочікуваних геополітичних наслідків є те, що Фінляндія та Швеція незабаром приєднаються до НАТО. «Розширення НАТО ніколи не було справжньою причиною рішення путіна вторгнутися в Україну, але воно, безперечно, є його наслідком... Швеція та Фінляндія зараз бачать росію, яка є реваншистською й ревізіоністською набагато більшою мірою, ніж на останньому етапі холодної війни», – цитує висновок Наталі Точчі The New York Times [8].

Фінляндія має 1300-кілометровий кордон із росією, а фінська столиця Гельсінкі ближче до Санкт-Петербурга, рідного міста путіна, ніж до Стокгольма. НАТО, що включає Фінляндію, більш ніж удвічі збільшить сухопутні кордони альянсу з росією. Відколи Фінляндія та Швеція приєднаються до альянсу, вони принесуть значний новий військовий потенціал, включаючи передові повітряні та підводні засоби, які змінять архітектуру безпеки Північної Європи й допоможуть стримувати подальшу агресію росії [9]. Війна росії проти України зробила зміцнення Альянсу імперативом і лише посприяла його подальшому розширенню.

Ще одним наслідком російсько-української війни є стрімке пробудження Європи, яке стало очевидним упродовж останніх місяців. Протягом тривалого часу до російського вторгнення в Україну Європа була розділена. Країни, розміщені близько до кордону з росією, як-от держави Балтії та Польща, здавна серйозно сприймали російську загрозу, виходячи з гіркого історичного досвіду. Країни ж, розташовані далі на захід, включаючи

Німеччину й Францію, недооцінювали путінських амбіцій [8]. Уторгнення росії в Україну поклато край епосі європейських ілюзій щодо москви. Країни Європи намагаються посилити свою оборону, Європейський Союз об'єднується, щоб поступово позбутися залежності від російської енергії, українським біженцям надають прихисток у Європі, хоч їх кількість набагато перевищує число тих, які прибули до Європи у 2015 р. із Сирії, Іраку та Афганістану. Німеччина переглянула свою пацифістську позицію й почала процес переозброєння, що підтверджується оголошенням Олафа Шольца про новий оборонний фонд розміром 100 млрд євро й тверде зобов'язання витратити 2 % ВВП на збройні сили [7]. Країни ЄС і надалі нарощуватимуть військову силу, незалежно від того, чим закінчатся бойові дії в Україні. У перспективі ці заходи, імовірно, посилять давнє прагнення в Європі до стратегічної автономії, щоб менше покладатися в питаннях оборони на Сполучені Штати.

Перед США на європейському напрямі стоятиме чимало складних дилем. Уторгнення росії в Україну відбулося в час, коли велика стратегія США зосереджувалася на суперництві з Китаєм. Російські ракети й бомби підірвали не лише низку українських міст, але й цю стратегію. Багато американських політиків і науковців воліли б і надалі зосереджуватися на довгостроковій конкуренції з Китаєм. Але щоб стримувати агресивну росію, Сполучені Штати будуть змушені нарощувати свою військову присутність у Європі. Адміністрація Байдена вже збільшила кількість американських військ у Європі приблизно до 100 000 – такого рівня, якого не спостерігали протягом десятиліть [5].

Нам здається помилковою думка Стівена Вертхайма, що Сполученим Штатам сьогодні слід скористатися можливістю, яка випадає раз у покоління, щоб поставити європейський безпековий порядок на шлях самодостатності, заохотити Європу активніше протистояти росії, у той час, як вони самі мусять зосередитися «на безпеці в Азії та оновленні вдома», оскільки «такий розподіл праці є справедливим» [5]. На нашу думку, США надалі приділятимуть більше уваги Європі та спрямовуватимуть до неї більше ресурсів і сил принаймні до кінця президентського терміну Дж. Байдена. Прагнення Європи до більшої стратегічної автономії похвальне й заслуговує підтримки США, але поки європейський безпековий порядок не є самодостатнім, Америка не може дозволити собі піти передчасно, бо це може мати катастрофічні наслідки.

А що Україна? Із моменту здобуття незалежності в 1991 р. Україна поступово відходила від радянської спадщини та прагнула до політичної й економічної лібералізації. За ці понад 30 років, а особливо після Революції

Гідності у 2014 р., їй удалося досягти більшого демократичного прогресу, ніж більшості інших колишніх радянських держав. В останні роки Україна створила прозорі антикорупційні інституції, децентралізувала державну владу, дерегулювала бізнес, покращила управління державними підприємствами та очистила свою банківську систему. Країна значно підвищила свою енергоефективність і незалежність, сприяла розвитку вільних засобів масової інформації й активного громадянського суспільства, а також досягла відчутного прогресу у своїх прагненнях приєднатися до Європейського Союзу та НАТО, які у 2019 р. були закріплені в її Конституції [10]. Росія, розпочавши вторгнення, мала на меті звести нанівець цей прогрес та відкинути Україну на десятиліття назад в економічному й політичному розвитку. Але Українська держава зупинила просування росії завдяки монументальним зусиллям усього суспільства.

Через понад пів року від початку неспровокованої повномасштабної агресії росії все ще залишається незрозумілим, скільки триватиме війна, але безсумнівно те, що вона закінчиться поразкою росії й відновленням суверенної та незалежної України як нової європейської держави. Проте одразу після війни Україна потребуватиме відновлення. Ось де Сполучені Штати, ЄС, Сполучене Королівство повинні допомогти.

Українська економіка сильно постраждала від російського вторгнення. Очікується, що 2022 р. вона скоротиться на 45 % [11]. 56 % компаній, які є членами Європейської бізнес-асоціації в Україні, повідомили, що вони припинили діяльність під час війни. Прямі збитки, яких уже зазнала Україна, оцінюються в понад 500 млрд дол. [10]. Понад 6,5 млн українців із 44 млн населення покинули країну від початку війни. Понад сім мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами [11]. Кожен четвертий українець змушений був покинути рідний дім, не знаючи, чи повернеться він колись. Якщо війна триватиме, багатьом із них доведеться будувати нове життя за кордоном, і багато хто, особливо ті, чиї міста й селища були зруйновані росією, не повернуться, що посилить наявні раніше демографічні проблеми України. Згідно з останніми опитуваннями, 44 % українців зараз розлучені зі своїми родинами через війну [12]. Такі величезні витрати важко витримати.

Сьогодні Захід справедливо зосереджений на постачанні Україні військової допомоги, необхідної їй для перемоги. Однак така допомога є лише частиною підтримки. Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль і Київська школа економіки підрахували, що витрати на відновлення після війни становитимуть близько 750 млрд дол. – колосальну суму, яка лише зростатиме в міру продовження конфлікту. Вернер Хойер, президент Європейського інвестиційного банку, підрахував, що Україні буде потрібно

до 1 трильйона доларів на реконструкцію [12]. Зовнішня підтримка Сполучених Штатів, Європейського Союзу, Сполученого Королівства буде життєво важливою для збалансування бюджету, відновлення пошкодженої інфраструктури та відшкодування втрат України й вимагатиме економічних інвестицій у масштабі плану Маршалла ХХІ ст. Усі героїчні жертви українців будуть марними, якщо Сполучені Штати та їхні союзники надто довго чекатимуть, щоб підтримати українську економіку. Замість розбомблених житлових будинків і покручених уламків промисловості, українські біженці, які повертаються з-за кордону, мають стати свідками появи життєздатної й процвітаючої України – цілісної та безпечної в Європі [12].

Перемогою України можна буде вважати відновлення її територіальної цілісності й вступ до НАТО, тому що перше без другого означатиме майже неминучу втрату цієї цілісності через 5–10 років унаслідок нової агресії кремля. Рішення Фінляндії та Швеції відмовитися від нейтралітету, якого вони дотримувалися протягом десятиліть, є найпереконливішим свідченням того, що сьогодні формується нова Європа, де більше немає проміжного простору. Країни регіону або перебувають під захистом НАТО, або вони залишаються один на один із росією, якою править людина, сповнена рішучості утвердити місце росії на світовій арені за допомогою сили [8].

Звісно, українці мають право самостійно вирішувати питання щодо прийнятних умов припинення війни та майбутньої геополітичної орієнтації держави. Але будь-які рішення, які стосуватимуться архітектури безпеки Європи й зміни балансу сил на континенті, не можуть бути схвалені без участі США та їхніх європейських союзників. Тому, можливо, саме їм доведеться вирішувати, чи залишати відчиненими двері НАТО для України й інших колишніх радянських республік, які прагнуть вступу. У випадку прийняття Україною позаблокового або нейтрального статусу чи відмови НАТО від подальшого розширення потрібно буде знайти домовленість, згідно з якою позаблокова чи нейтральна у військовому відношенні Україна могла б бути впевненою у своїй безпеці через збереження тісних зв'язків у цій сфері з колективним Заходом [13]. Лише врегулювання, яке збереже цілісну, незалежну Україну з надійними засобами для гарантування її безпеки (найліпший варіант – її вступ до НАТО) можна буде вважати успіхом. Якщо ж вона застрягне на нічийній землі на околицях росії й без захисту НАТО (це, безперечно, стосується також Грузії та Молдови), це матиме небезпечні наслідки в майбутньому.

Довгострокова перемога України також вимагатиме її інтеграції в Європейський Союз. Україна вже прогресує на шляху до ЄС: український уряд 28 лютого цього року подав офіційну заявку на членство в ЄС

– і країна отримала статус держави-кандидата на червневій зустрічі Європейської ради. Майбутня безпека ЄС багато в чому залежить від успіху Києва, ураховуючи близькість України до ЄС і її міцні зв'язки з багатьма європейськими економіками. Тому програма сприяння ЄС відбудові України може бути вбудована в більш широкий план вступу України до Європейського Союзу, який може з'явитися найближчим часом. Однак успіх на цьому шляху залежатиме не лише від ЄС. Україні потрібно буде виконати низку вимог ЄС, включаючи створення нових антикорупційних інституцій і судової системи, спроможної забезпечувати підзвітність.

У сукупності багатонаціональна хвиля підтримки України була б потужною можливістю для демократичного оновлення. Як слушно підкреслює Олександр Віндман, ризики втрати України набагато більші й призведуть до незворотної шкоди ліберальному порядку, міжнародному праву, нормам безпеки та глобальній стабільності [14].

Поки результат війни в Україні невідомий, неможливо передбачити, якою країною буде росія в наступні десятиліття. Але хоч би яким був наступний сценарій, мало хто сумнівається, що росія не лише не відновить контролю в Східній Європі, а й сама увійде в період швидшого чи повільнішого занепаду. До того ж вона вийде з цієї війни більш залежною від Китаю. Імовірно, це буде країна значно ослаблена в економічному та обмежена у військовому плані, але більш небезпечна й спроможна створювати геополітичні проблеми в політичному плані. Путінський режим, незалежно від того, як довго сам путін залишатиметься при владі, навряд чи відмовиться від своїх імперських амбіцій. Вони існуватимуть доти, доки режим не зазнає трансформації, а російські правителі, як підкреслює Стівен Котків, не зроблять стратегічний вибір відмовитися від непосильного прагнення стати великою державою, рівною Заходу, і замість цього, вирішать жити поруч із ним і зосередитися на внутрішньому розвитку росії [4].

Ця реальність докорінно змінює міркування про безпеку європейських країн. Очевидно, що поглиблення трансатлантичних зв'язків, зміцнення й подальше розширення НАТО, збільшення видатків на оборону Європи є частиною відповіді на цю нову ситуацію у сфері безпеки.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Російські ракети й бомби зруйнували не лише низку українських міст, але і євроатлантичну безпекову архітектуру. Вона вже зазнала змін, але не тих, яких прагнув путін. Риторика москви щодо загроз її безпеці внаслідок

розширення НАТО та зростання його присутності в Східній Європі була лише фальшивим приводом для виправдання повномасштабного наступу росії на Україну з метою повернути її під свій вплив. Тому відповідні вимоги кремля, адресовані США та НАТО напередодні вторгнення, були відкинуті адміністрацією Дж. Байдена і його союзниками.

Широкомасштабна агресія росії проти України, спрямована на стримування прозахідного курсу України, призвела до абсолютно протилежного ефекту. НАТО не лише не відводить свої війська зі східних регіонів, але й отримало нові заявки на вступ від Швеції й Фінляндії; українська проєвропейська ідентичність ще більше зміцнилася; Україна виборює своє право називатися європейською нацією з гідністю та потенціалом, про які знають у всьому світі. Нова реальність у сфері безпеки призвела до посилення єдності колективного Заходу, пробудження Європи в безпековому й оборонному вимірах, зміцнення та розширення НАТО, зростання присутності США в регіоні та «кінця історії» повернення росії в лігу супердержав.

Зараз Європа й США здебільшого єдині у своїй рішучості протистояти путіну та не допустити його перемоги у війні в Україні. Надалі важливо зберегти цю єдність навколо України на довгострокову перспективу. Ризики втрати України набагато більші, ніж ризики поразки росії, бо вони можуть призвести до незворотної шкоди не лише євроатлантичній системі безпеки, а й глобальному порядку, міжнародному праву й світовій стабільності.

Подальшого аналізу потребують питання перспектив збереження провідної ролі США в гарантуванні європейської безпеки з огляду на спровоковане війною нарощування оборонних спроможностей Європи, майбутнього європейської та євроатлантичної інтеграції України й інших держав, які розміщені між НАТО та росією (Грузії, Молдови).

## REFERENCES

1. Beckley, M. & Brands, H. (2022). The Return of Pax Americana? Putin's War Is Fortifying the Democratic Alliance. *Foreign Affairs*, March 14. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-03-14/return-pax-americana>
2. Menon, Sh. (2022). The Fantasy of the Free World. Are Democracies Really United Against Russia? *Foreign Affairs*, April 4. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2022-04-04/fantasy-free-world>
3. Applebaum, A. (2022). There is no liberal world order. Unless democracies defend themselves, the forces of autocracy will destroy them. *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2022/05/autocracy-could-destroy-democracy-russia-ukraine/629363/>

4. Kotkin, S. (2022). The Cold War Never Ended. Ukraine, the China Challenge, and the Revival of the West. *Foreign Affairs*, May/June. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine>

5. Wertheim, S. (2022). The Ukraine Temptation. Biden Should Resist Calls to Fight a New Cold War. *Foreign Affairs*, April 12. URL: [https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2022-04-12/ukraine-temptation?utm\\_medium=newsletters&utm\\_source=fatoday&utm\\_campaign=The%20Ukraine%20Temptation&utm\\_content=20220412&utm\\_term=FA%20Today%20-%20112017](https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2022-04-12/ukraine-temptation?utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=The%20Ukraine%20Temptation&utm_content=20220412&utm_term=FA%20Today%20-%20112017)

6. Stent, A. (2022). The Putin Doctrine. A Move on Ukraine Has Always Been Part of the Plan. *Foreign Affairs*, January 27. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine>

7. Daalder, I. H. & Lindsay, J. M. (2022). Why Putin Underestimated the West. And How to Sustain Its Newfound Unity. *Foreign Affairs*, April 7. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-04-07/why-putin-underestimated-west>

8. Cohen, R. (2022). In Rebirth for NATO, Europe Unites in Face of Putin's Ambition. *The New York Times*, May 16. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/16/world/europe/nato-putin-sweden-finland.html>

9. Bildt, C. (2022). NATO's Nordic Expansion. Adding Finland and Sweden Will Transform European Security. *Foreign Affairs*, April 26. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2022-04-26/natos-nordic-expansion>

10. Prokopenko, O. (2022). Russia's War in Ukraine and the Future of Global Security. *Reanimation package of reforms*. URL: <https://rpr.org.ua/en/news/russia-s-war-in-ukraine-and-the-future-of-global-security>

11. Haass, R. (2022). A Ukraine Strategy for the Long Haul. The West Needs a Policy to Manage a War That Will Go On. *Foreign Affairs*, June 10. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-06-10/ukraine-strategy-long-haul>

12. Vindman A. & Cruz Bustillos D. (2022). Build Ukraine Back Better. Reconstruction Is an Opportunity for Democratic Renewal. *Foreign Affairs*, July 18. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-07-17/build-ukraine-back-better>

13. Graham, T. & Menon, R. (2022). How to Make Peace With Putin. The West Must Move Quickly to End the War in Ukraine. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-03-21/how-make-peace-putin>

14. Vindman, A. (2022). America Must Embrace the Goal of Ukrainian Victory. It's Time to Move Past Washington's Cautious Approach. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-05-11/america-embrace-ukraine-victory-goal>

*Матеріал надійшов до редакції 11.10.2022 р.*



**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ  
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

УДК 32.019.5

**Наталія Карпчук,**

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

natalia.karpchuk@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9998-9538;

**Богдан Юськів,**

доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом,

Рівненський державний гуманітарний університет,

yuskivb@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7621-5954

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-72-86

**КОНТЕНТ- Й КОЛОКАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ  
АНАЛІТИЧНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ RT ПРО УКРАЇНУ<sup>1</sup>**

Російська федерація проводить потужну інформаційно-психологічну війну проти України, наслідки якої, на жаль, уже очевидні. Кремлівська пропаганда формує рамки сприйняття об'єктивної реальності й розставляє вигідні для рф акценти стосовно України, її державності, лідерів, населення загалом. Як наслідок, у свідомості реципієнта створюється викривлена реальність, яка ставить під сумнів правдивість будь-яких висловлювань. Розуміння механізмів деструктивного інформаційно-психологічного впливу є вкрай важливим для об'єкта агресії, який повинен не лише ефективно протистояти, а й переосмислювати, перебудувати власну політику безпеки. Предметом дослідження є аналітичні матеріали багатомовного інформаційного каналу RT (Russia Today) з хештегом «#Україна» за період вересень 2018 – квітень 2020 рр. (990 статей). Весь період поділено на

<sup>1</sup>Пропонована стаття підготовлена в межах проєкту «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» програми ERASMUS+ напряму Модуль Жана Моне (№ 101047033 ERASMUS-JMO-2021-MODULE).

чотири підперіоди: 1) вересень – грудень 2018 р. і 2) січень–квітень 2019 р. – час Президентства П. Порошенка, 3) травень–грудень 2019 і 4) січень–квітень 2020 р. – час Президентства В. Зеленського. Контент-аналіз дав змогу з'ясувати найуживаніші слова кремлівської пропаганди кожного періоду, при цьому автори обґрунтували причини частотності слів, проаналізувавши події в Україні й реакцію рф на них. Аналіз колокацій уможливив створення мережі, яка наочно демонструє тематичний розподіл аналітичних матеріалів RT. Зокрема, перша підмережа являє собою суто пропагандистські патерни, мета яких – інформаційна й правова підтримка дій рф; друга пов'язана з конкретними суб'єктами / об'єктами й подіями; третя підмережа – це «мономережа», яка презентує єдину тему – реакцію кремлівської пропаганди на визнання у світі автокефалії Православної церкви України й події довкола неї.

**Ключові слова:** пропаганда, медіапростір, контент-аналіз, аналіз колокацій, RT (Russia Today).

**Nataliia Karpchuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0002-9998-9538;

**Bohdan Yuskiv,**

Rivne State University of Humanities  
ORCID ID: 0000-0001-7621-5954

## CONTENT AND COLLOCATION ANALYSES OF THE RT ANALYTICAL REPORTS ABOUT UKRAINE

The Russian Federation is waging a powerful information and psychological warfare against Ukraine, the consequences of which, unfortunately, are already obvious. The Kremlin's propaganda forms the framework for the perception of objective reality and places favorable accents for Russia on Ukraine, its statehood, leaders, and the population as a whole. As a result, a distorted reality is created in the mind of the recipient, which calls into question the veracity of any statements. Understanding the mechanisms of destructive information and psychological influence is extremely important for the object of aggression, which must not only effectively resist, but also rethink, restructure its own security policy. The subject of the study is represented by analytical materials of the multilingual information channel RT (Russia Today) with the hashtag «#Ukraine» for the period of September 2018 – April 2020 (990 articles). The whole period is divided into 4 subperiods: 1) September – December 2018 and 2) January–April 2019 – the time of

P. Poroshenko's Presidency, 3) May–December 2019 and 4) January–April 2020 – the time of V. Zelensky's Presidency. Content analysis made it possible to find out the most commonly used words of Kremlin propaganda of each period, while the authors substantiated the reasons for the frequency of words, analyzing the events in Ukraine and Russia's reaction to them. Collocation analysis enabled to create a network that clearly demonstrates the thematic distribution of RT analytical materials. In particular, the first subnet is a purely propaganda pattern, the purpose of which is information and legal support for the actions of the Russian Federation; the second subnet is related to specific subjects / objects and events; the third subnet is the «mononet», which presents a single topic – the reaction of Kremlin propaganda to the international recognition of the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine and the events around it.

**Key words:** propaganda, media space, content analysis, collocation analysis, RT (Russia Today).

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Мас-медіа – частина медіапростору (публічного за своєю суттю), який сьогодні, однак, тлумачать відмінно від габермасівського розуміння публічного простору [8] як сфери раціональних дебатів серед рівних суб'єктів для досягнення консенсусу. Зокрема, К. Бері, Дж. Гарборд й Р. Муор розглядають медіапростір як середовище, де «пакують» і просувають концептуальні ідеї окремого соціального класу [3, с. 4–12]. Мас-меді створюють образи, що мають змогу одномоментно впливати на маси й формувати масові переконання, настрої, бажання дії чи бездіяльності тощо. У медіапросторі України, медіа російської федерації проводять активну інформаційну пропагандистську діяльність і, попри певні обмеження й заборони, мають змогу формувати однобоку проросійську реальність. Саме від того, яку інформацію та з якими коментарями отримає суспільство, часто залежать його подальші дії, ставлення й сприйняття політиків, подій, реформ і політики загалом.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі аспекти інформаційно-пропагандистських ефектів в умовах гібридної війни досліджували Г. Почепцов, В. Горбулін, Г. Яворська, О. Їжак, Б. Парахонський, К. Войтовський, С. Зубченко, Д. Дубов, М. Burns, M. C. Libicki, J. Arquilla, M. Taddeo, R. Blum, E. Zouganeu, S. Raq, S. El-cheikh, S.-D. Bachmann, M. Snegovaya, R. D. Thiele, K. Giles та ін.

**Формулювання цілей статті.** Ми припускаємо, як гіпотезу, що в повідомленнях російських медіа домінують певні концепти, які й

закладають «рамки» сприйняття реальності. «Пізнати слово можна за його оточенням» [6], тобто, аналізуючи колокації, можемо визначити конотативне значення слова й навіть змодельовати цільову аудиторію [2].

Об'єктом нашого дослідження обрано медіаресурс RT, а саме аналітичні повідомлення на сайті RT із хештегом «#Україна» (<https://russian.rt.com/trend/334986-ukraina>).

**Мета статті** – дослідити, за допомогою контент-аналізу й аналізу колокацій, які слова і які колокації найчастіше траплялися в аналітичних повідомленнях RT (період вересень 2018 р. – квітень 2020 р.); обґрунтувати причину частотності слів та колокацій, їх приховані смисли.

**Методологія дослідження.** У роботі проаналізовано аналітичні повідомлення з хештегом «#Україна», доступні на сайті RT (<https://russian.rt.com/trend/334986-ukraina>). Це 990 статей, що охоплюють майже дворічний період – із вересня 2018 (доступу до раніших матеріалів сайт не дає) по квітень 2020 р. Весь період можна поділити на чотири підперіоди, кожен із яких має свою специфіку, котра проявляється в змінах напряму пропаганди та в змісті аналітики статей. Перші два періоди (вересень–грудень 2018 р. і січень–квітень 2019 р.) припадають на час президентства П. Порошенка, причому другий із них – це передвиборний період, коли російська пропаганда працювала в очікуванні нового Президента України. Наступні два періоди (травень–грудень 2019 і січень–квітень 2020 р.) – час президентства В. Зеленського. Спочатку пропагандисти RT приглядалися до нового очільника держави, а згодом продовжили пропагандистську політику з огляду на нові умови.

У дослідженні обмежилися заголовками статей, бо заголовки в матеріалах RT завжди чітко визначають предмет аналізу в статті, містять пропагандистські кліше/ярлики; назва статті виражає її зміст у винятково стислій формі. Кожен заголовок розглядали як окремий документ, що складається з лексем – уніграм (слів) і біграм (поєднання пари слів). Загалом уся колекція документів утворює цілісну структурну одиницю – корпус даних.

Попередня обробка вихідних даних уключала стандартну методологію видобутку тексту: формування корпусу даних, перетворення в нижній регістр, видалення пунктуації, стемінг, виділення слів (базових лексем), виявлення біграм/n-грам, видалення дуже частих слів і дуже рідкісних слів, а також стоп-слів, які не становлять цінності для цілей дослідження) і порожніх заголовків, які з'явилися після опрацювання (очистки) документів.

Головне припущення дослідження полягало в тому, що кожен текст документа являє собою збір слів корпусної лексики – так званий The

Bag Of Words (BOW) [10]. Для виявлення семантичних особливостей текстів використано популярну векторну модель вербального простору (VSM) [5; 7; 4; 12], тобто текст розбивався на лексеми у вигляді уніграм і біграм; для визначення важливості/ваги кожної лексеми в структурі документа та колекції загалом застосовано концепцію зважування лексем (надання більшої ваги несподіваним подіям і меншої ваги – подіям, які трапляються часто). Важливою характеристикою є порівняльна частота використання одних і тих самих слів у двох підмножинах колекції. Для цього за кожним словом розраховувався показник  $\log$  («log odds ratio») (формули обчислення див. [9] п. 7.3). Ще одна характеристика, яку використовували поряд із частотою, – це виявлення асоціації слів у корпусі даних, тобто спільної присутності слів у документах/колекції і їхніх частотних характеристик (біграми/n-грами (колокації) та кореляції слів). Для узагальненого представлення оцінок асоціації використано візуалізацію даних у формі мережі.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

*RT* не провокує ефект «гіподермічної голки», її вплив не абсолютний, але завдяки цитуванню її текстів, подальшому поширенню матеріалів іншими медіа, закладає підґрунтя для ширшої пропагандистської діяльності інших суб'єктів рф і формує фрейми сприйняття реальності.

АНАЛІЗ топ-10 слів із кожного з чотирьох періодів засвідчив, що найуживанішими були слова:

1) 09–12.2018 – Россия, Киев, Порошенко, украинский, военные, Рада, море, Москва, церковь, положение;

2) 01–04.2019 – Киев, Порошенко, россия, выборы, украинский, Зеленский, Президент, Донбасс, США, газ;

3) 05–12.2019 – Зеленский, Киев, россия, Донбасс, Рада, Порошенко, газ, украинский, новая, Вышинский;

4) 01–04.2020 – Киев, Зеленский, Донбасс, новая украинцы, украинский, США, майдан, Китай, закон.

Із цього переліку, а також частоти використання топ-25 слів за періодами (рис.1) чітко проглядається, як адаптувалася пропаганда до зміни ситуації в Україні. У перший підперіод акцентується на протиставленні «Україна–рф», а також ролі Президента П. Порошенка й пов'язаних із ним конфліктів (події на Азовському морі, отримання Томосу, підтримка України з боку США і ЄС тощо). У другий підперіод значно менше уваги приділяли цьому протистоянню, а більше йшлося

про президентські вибори в Україні. З'являється практично «нова» тема – транзит газу територією України. А починаючи з третього підперіоду й далі, коли змінився Президент України, рф практично зникає з розгляду, натомість з'являється нове протистояння «України–Донбас» і роль нового Президента В. Зеленського, а також газові та нафтові проблеми і, як логічне завершення усього – засудження діяльності українських націоналістів [11].

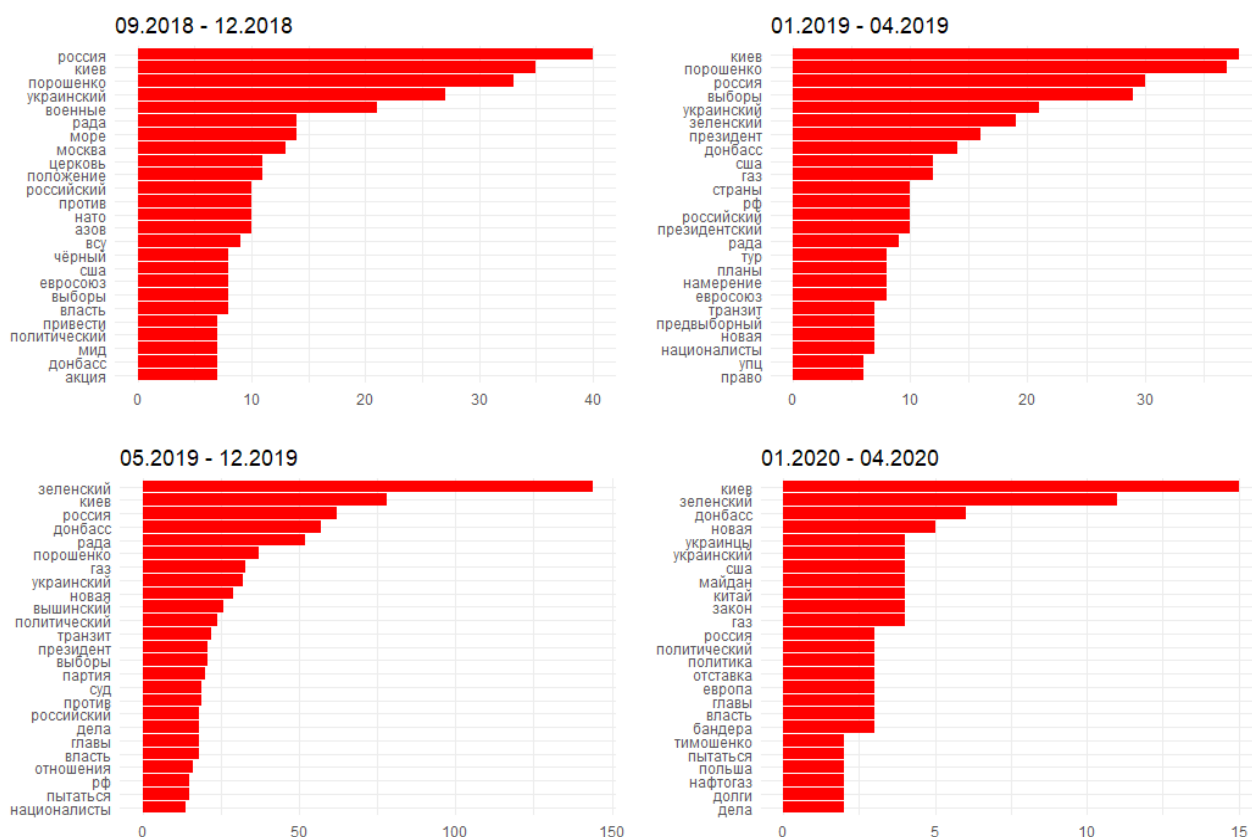


Рис. 1. Частота слів (топ-25) у повідомленнях RT у розрізі періодів

Відтак не дивно, що часто трапляються слова, які позначають конфліктуючі держави, їхні столиці, законодавчий орган, керівників і населення. Частотність інших слів зумовлена подіями, що відбувалися в українсько-російських відносинах, і певними «причинами», прихованими інтересами рф як в Україні, так і на Заході. Зокрема:

*вересень – грудень 2018 р.*

- «военные», «море»: 25 листопада 2018 р. кораблі ВМС України здійснювали перехід із Чорного до Азовського моря; у районі Керченської протоки їх зупинив російський танкер, українські кораблі зазнали нападу з боку сил ВМФ росії та берегової охорони рф, усі три українські судна захопили росіяни, у полон потрапило 24 моряки, шість із яких

були поранені. Російська сторона назвала інцидент провокацією України з метою отримання підтримки США та Європи. Україна звинуватила РФ у порушенні норм Статуту ООН та Конвенції ООН із морського права. *Причина* – у цьому інциденті РФ продемонструвала Україні, хто на Азовському морі «хазяїн», провокуючи Київ до необдуманих кроків, які в подальшому можуть слугувати «спонуканням до відповіді» вже з боку Москви; Заходу РФ продемонструвала, як вона легко може підірвати безпеку всього регіону;

- «церковь»: Україна на шляху отримання Томосу (6 січня 2019 р.), який проголошує автокефалію Православної церкви України і її підпорядкування Константинопольському Патріарху (а не московському, як раніше); це, зі свого боку, провокує різку критику й невдоволення з боку РФ; проросійські сили в Україні залякують подальшим розколом українського суспільства й «громадянською війною». *Причина* – невизнання автокефалії Української православної церкви – специфічна форма боротьби проти державної незалежності України; утрата можливості поширювати антиукраїнську пропаганду (загроза національній безпеці в гуманітарному вимірі);

- «положение»: 1) вибори в ДНР і ЛНР – представники української влади та міжнародної спільноти назвали вибори незаконними та такими, що порушують принципи, закладені в мінських домовленостях. *Причина* – через вибори росія зберігає свій вплив і контроль на окупованих територіях та демонструє свою неготовність до мирного врегулювання конфлікту; 2) until December 26, the ban on entry for men aged 16 to 60 in Ukraine for the period of martial law in 10 regions. *Причина* – із боку України – це заходи, які перешкоджають російській федерації формувати на Донбасі загони приватних армій (які насправді є представниками збройних сил російської федерації) і не дати їм провести нові терористичні операції; реакція РФ на цю заборону – звинувачення України в порушенні прав людини;

*січень – квітень 2019 р.*

- «выборы»: президентські перегони в Україні, 31 березня – перший тур виборів, 30 квітня – другий тур і перемога В. Зеленського. *Причина* – президентські перегони в Україні дали можливість російським медіа, зокрема й *RT*, ще раз поглузувати і із самого процесу, і з кандидатів, а ситуація невизначеності й суперечливості образу Зеленського створили широке поле для обговорення – від відвертого глузування до висловлення сподівань, що новий Президент України є прихильником РФ;

- «Донбасс»: 1 січня The Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation expired й Україна

відмовилася його продовжити; у відповідь на це 24 квітня Russian President Vladimir Putin signed a decree on a simplified procedure for obtaining Russian citizenship for residents of the occupied areas of Donetsk and Luhansk regions. *Причина* – кампанія з «паспортизації» підриває суверенітет України й унеможливорює виконання політичної частини Мінських домовленостей (проведення місцевих виборів на визначених територіях за законодавством України, але з «паспортами ДНР/ЛНР»), тобто черговий раз демонструє небажання РФ мирно врегулювати конфлікт на Донбасі;

- «США»: широке цитування заяви Держдепу США про порушення прав людини в Україні та слів Генпрокурора Ю. Луценка, який звинуватив Посла США в Україні Марі Йованович у втручання в роботу відомства (березень), звинувачення США в тому, що вони контролюють усю ситуацію в Україні впродовж виборчих перегонів; бурхлива негативна реакція на заяву Держдепу США підтримати демократичну, мирну Україну (квітень). *Причина* – «одвічна» ворожнеча-суперечка між РФ та США за домінування в глобальній системі міжнародних відносин, а Україна – чергове підґрунтя для взаємних звинувачень;

- «газ»: «Нафтогаз України» подав позов проти РФ до трибуналу при постійній палаті Третейського суду в Гаазі й вимагає від Москви сплатити \$5,2 млрд як компенсацію за втрату активів у Криму; злякування українців зростанням ціни на газ. *Причина* – будь-які компенсації, штрафи, які РФ має сплатити, санкції сприймаються російською політичною елітою як «моральний тиск і шахрайство» і як підрив сили РФ;

*травень – грудень 2019 р.*

- «Донбасс»: із травня в ДНР і ЛНР видають паспорти РФ; обговорення фейкової заяви про захоплення територій ДНР та ЛНР українськими військами впродовж доби; широкі протести по всій Україні проти «формули Штайнмаєра» з урегулювання конфлікту на Донбасі; розведення військ в окремих населених пунктах. *Причина*: демонстрування агресивності української сторони й небажання врегулювати конфлікт, «почути» ДНР і ЛНР;

- «газ»: тривалі й виснажливі переговори за участі ЄС про транзит російського газу територією України. *Причина* – прагнення РФ нав'язати свої фінансові пріоритети (маючи негативний досвід маніпулятивних газових переговорів із РФ, Україна заручилася підтримкою ЄС, щоб уникнути двосторонніх переговорів);

- «новая»: прикметник-ярлик, яким позначають події та діяльність, пов'язані з Президентом Зеленським, партією «Слуга народу» й перебраною Верховною Радою. *Причина* – не зовсім розуміючи, чого



очікувати від Президента України та Верховної Ради, РТ укладає різні (навіть суперечливі) відтінки значення в прикметник: від схвального «очікування нових позитивних відносин» до саркастичного «нова мітла по-новому мете»;

- «Вышинский»: Кирило Вишинський був керівником «РІА Новини-Україна» філії російського інформгентства «РІА Новости», звинувачений СБУ у створенні підривної проросійської інформаційної мережі в Україні та державній зраді; заарештований у травні 2018 р., у вересні 2019 р. взяв участь в обміні полоненими між рф та Україною, прибув до Москви. *Причина* – РТ створило йому образ мученика, несправедливо ув'язненого, але постійно демонструвало потужну інформаційну й емоційну підтримку типу «росія своїх не кидає»;

*січень – квітень 2020 р.*

- «Донбас»: підготовка та згодом обмін у квітні полоненими між Україною й ОРДЛО. *Причина* – за принципом «Quid pro quo» кремль демонструє готовність до компромісу (однак і тут не минулося без політичних торгів, не вигідних для України: росія «забрала» Володимира Цемаха, який мав стати важливим свідком на судовому процесі в Нідерландах у справі про збитий над Сходом України малайзійський Boeing);

- «новая»: ті ж самі прив'язки, що й у попередньому періоді. Однак треба зауважити, що якщо на початку президентської кар'єри Зеленського «новая» (влада) подавалася з конотативним значенням «та, що прийшла на зміну старій, тобто неефективній владі», то поступово починає домінувати конотація «та, що необізнана, а отже, теж неефективна влада»;

- «США»: залякування українців наслідками вступу до НАТО й критика США за допомогу Україні протитанковими комплексами Javelin (причина та сама, що й у січні–квітні 2019 р.);

- «Майдан»: спекулювання на спроможності «нової» влади знайти винних у розстрілах на Майдані у лютому 2014 р. *Причина* – поставити під сумнів політичну волю і «старої», і «нової» влади в Україні, з'ясувати правду;

- «Китай» згадано багато разів у зв'язку з COVID-19 і з протестами під селищем Нові Санжари, куди привезли в санаторій на карантин українських туристів із Китаю, а місцеве населення було агресивно невдоволене. *Причина* – зображення українців як агресивних, нетерпимих, а владу – неспроможною взаємодіяти зі своїми громадянами;

• «закон»: особливого значення одиниця немає, просто часто використовується в контексті опису й аналізу діяльності Президента Зеленського [11].

Показовою є ще одна лексична одиниця: прислівник «против» (вересень–грудень 2018 р. – 12 позиція, травень–грудень 2019 р. – 17 позиція), який якнайкраще ілюструє всю позицію рф відносно до України, її влади, політики, її громадян. Інакше кажучи, Росія завжди перебуває в опозиції до всього, що асоціюється з українською державністю й незалежністю.

Використання показника важливості слів *tf-idf* дало змогу виявити сутнісні характеристики пропаганди завдяки зменшенню ваги загальноживаних/загальних слів. Якщо уважно поглянути на перелік найбільш вагомих із погляду *tf-idf* слів, то можна побачити, що в усі періоди проглядається жорсткий негативний антиукраїнський зневажливий/звинувачувальний/загрозливий дискурс. Хоча, зрозуміло, із певними відмінностями. Наприклад, на рис. 2 показано найбільш характерні слова, які трапляються в заголовках матеріалів РТ у два підперіоди – більш жорсткий і конфліктний дискурс періоду Президентства П. Порошенка та менш конфліктний дискурс період В. Зеленського (П. Порошенко – червоний, В. Зеленський – голубий колір).

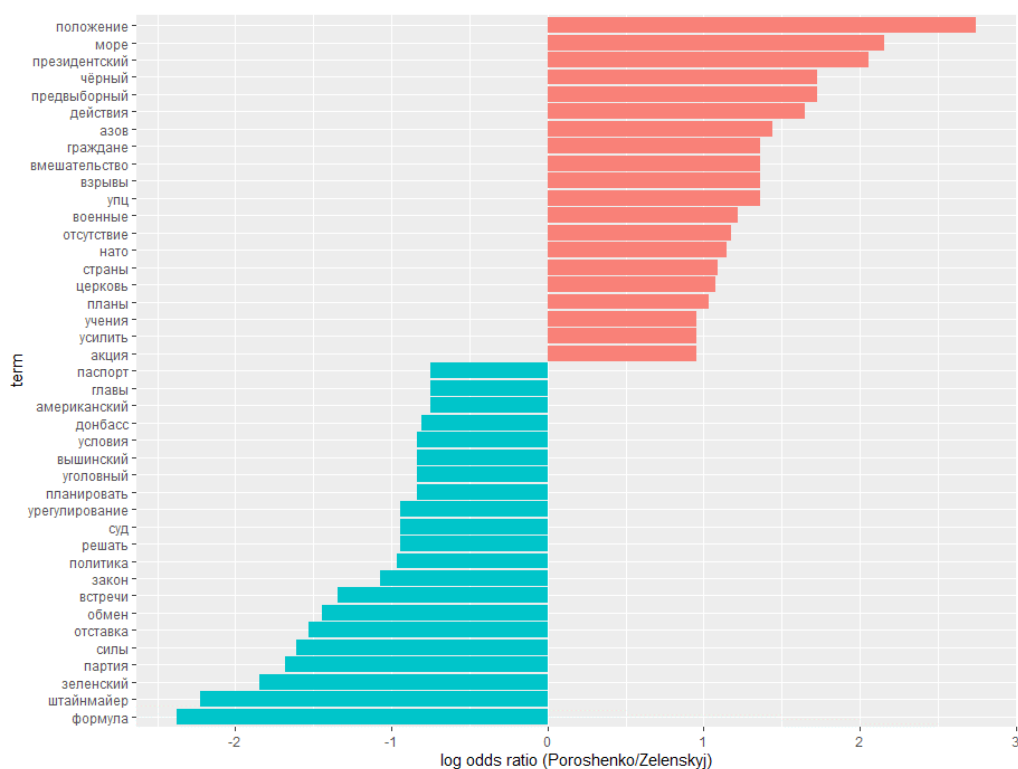


Рис. 2. Порошенко–Зеленський: найбільш характерні слова заголовків

Ще одним, набагато ілюстративнішим є аналіз колокацій, який демонструє елемент найважливіших тем аналітичних повідомлень RT. До топ-3 входять:

- біграми: «Верховная\_Рада», «транзит\_газ», «российский\_газ»;
- триграми: «транзит\_российский\_газ», «рф\_жители\_Донбас», «введение\_военные\_положение»;
- квадрограми: «паспорт\_рф\_жители\_Донбас», «упрощение\_получение\_гражданство\_рф», «транзит\_российский\_газ\_Европа».

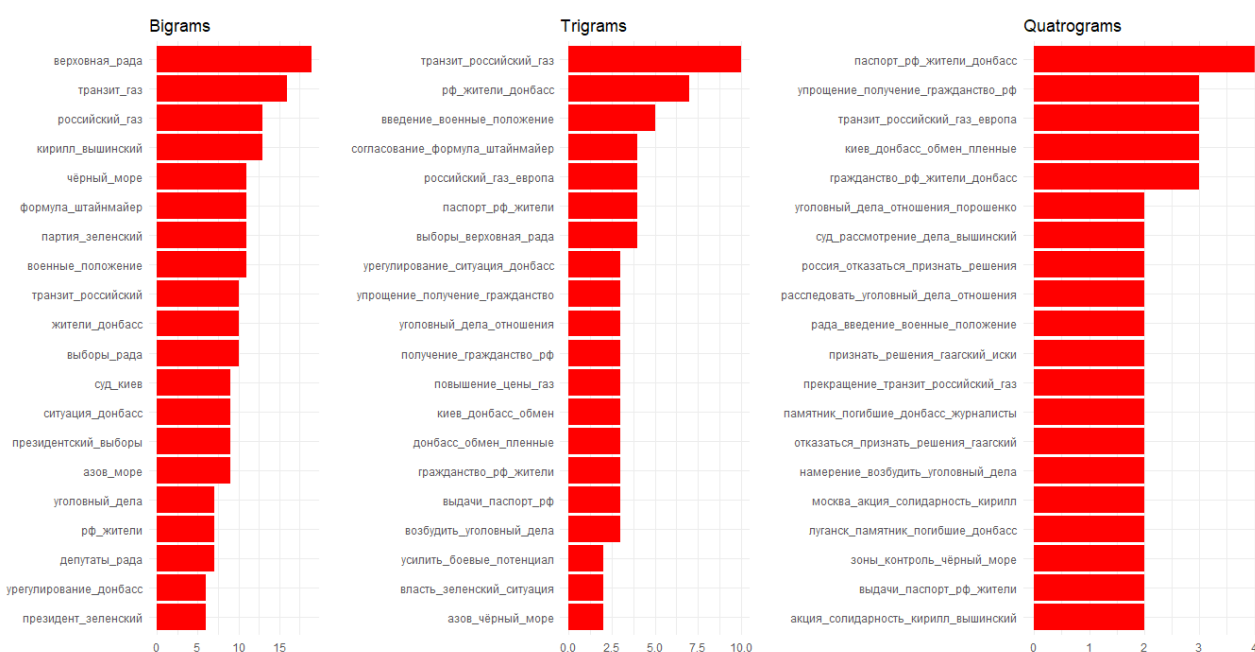


Рис. 3. Топ-20 колокацій (n-грам) у повідомленнях RT

Бі-, три- й квадроколокації демонструють, що серед найважливіших тем для рф (які навіть не завжди експліцитно виражені) є тема транспортування російського газу. Газ перетворився для рф в інструмент енергетичної дипломатії, чи краще було б сказати – тиску на країни Європи й Україну як транспортера російського газу. Потрібно зазначити, що з часу розпаду СРСР російська федерація вбудовувалася в міжнародний поділ праці, але не спромоглася відмовитися від видобування природних ресурсів для реалізації на зовнішніх ринках, що створювало перевагу, яка не одне десятиліття забезпечувала радянську економіку зовнішніми фінансовими ресурсами. Найприбутковішим був і є нафтогазовий сектор і пов'язані з ним галузі. За таких умов економічне зростання повністю залежить від зовнішньої кон'юнктури на сировинних ринках та інтенсивності пошуку зовнішніх експортних ніш у третіх країнах, у

тому числі щодо витіснення українських виробників із ринків відносно залежних від росії держав чи таких, що використовують споріднену з українською промисловою продукцію [1, с. 295–316).

Візуальне представлення мережі взаємозв'язку між словами, що враховує як колокації, так і кореляції слів, дало змогу отримати загальну подієво-тематичну картину всієї колекції документів [11]. На рис. 3 подано спрощений варіант цієї картини, поданий у вигляді мережі, утвореної найпоширенішими словами, кореляція  $\phi$  між якими вища за 0,7.

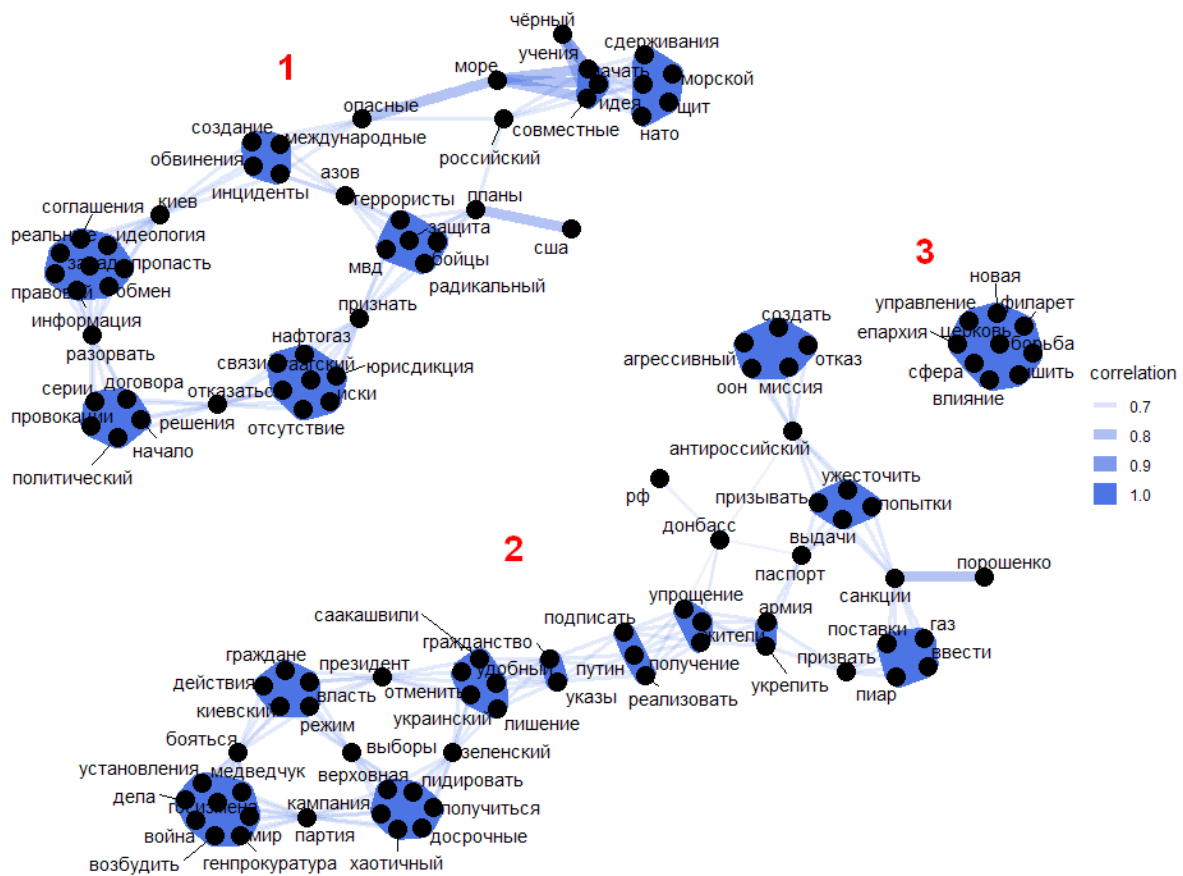


Рис. 4. *Топ-20 коллокацій (n-грам) у повідомленнях RT ( $\phi \geq 0,7$ )*

Ця мережа не лише демонструє найважливіші слова колекції, але й показує, як вони між собою пов'язані, і є попереднім етапом (аналізом) для більш глибокого тематичного моделювання. Тут ми виразно бачимо три відокремлених одна від одної тематичних підмережі, присутні в пропаганді RT – дві більших за розміром й одну меншу.

Перша підмережа являє собою суто пропагандистські патерни (кліше), які застосовуються в матеріалах: (їх мета – інформаційна та правова підтримка дій рф); друга підмережа більшою мірою пов'язана з конкретними суб'єктами/об'єктами й подіями; третя – це «мономережа»,

яка презентує одну тематику – реакція путінської пропаганди на визнання у світі автокефалії Православної церкви України та події довкола неї.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, можемо зробити висновок, що контент-аналіз й аналіз колокацій дали змогу виокремити важливі / дражливі для кремля теми, які нав'язують українському суспільству, зокрема протиставлення «Україна–рф», протистояння «Україна–Донбас», зневага до Президента України (і персоналія при цьому ролі не відіграє), газ та ін. Повідомлення RT, формуючи фрейми сприйняття реальності, створюють основу, підтримку для ширшої пропагандистської діяльності інших суб'єктів рф. Завдяки повторюваності одних і тих самих концептів створюється тло для потужної повномасштабної психологічної обробки не лише населення України, а й світової громадськості, адже RT виконує свою інформаційну діяльність практично у всіх куточках світу. І допоки RT існуватиме як пропагандистський канал кремля, доти буде потреба в дослідженнях як технологій впливу, так і потенційних наслідків такої деструктивної діяльності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Київ: НІСД, 2018, 480 с. URL: [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Rezhym\\_Putina\\_do\\_druku\\_new-c9ed2.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Rezhym_Putina_do_druku_new-c9ed2.pdf)
2. Baker, P., Gabrielatos, C. and McEnery, T. (2013). *Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Berry C., Harbord J. and Moore R., eds. *Public Space, Media Space*, Palgrave Macmillan UK, 2013, pp. 4–12.
4. Blei, D. M., Ng, A. Y., & Jordan, M. I. (2003). Latent Dirichlet allocation, *Journal of machine Learning research*, 3 (Jan), pp. 993–1022.
5. Crain, S. P., Zhou, K., Yang, S. H., & Zha, H. (2012). Dimensionality reduction and topic modeling: From latent semantic indexing to latent Dirichlet allocation and beyond, *Mining text data*. Springer, Boston, pp. 129–161.
6. Firth, J. R. (1957). *Papers in Linguistics 1934–1951*. Oxford: Oxford University Press.
7. Ghorab, M. R., Zhou, D., O'Connor, A., & Wade, V. (2013). Personalised information retrieval: Survey and classification, *User Modeling and User-Adapted Interaction*, 23 (4), pp. 381–443.
8. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge: MIT Press.
9. Silge, J., Robinson, D. (2017). *Text Mining with R: A Tidy Approach* (1st. ed.). O'Reilly Media, Inc. URL: <https://www.tidytextmining.com/>

10. Soumya, K., Shibily, J. (2014). Text Classification by Augmenting Bag of Words (BOW) Representation with Co-occurrence Feature, *IOSR Journal of Computer Engineering*, 16, pp. 34–38.

11. Yuskiv, B., Karpchuk, N. (2021). Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today), *Politologija*, № 102, Issue 2, p. 116–152. URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

12. Zhang, Y., Jin, R., Zhou, Z. H. (2010). Understanding bag-of-words model: a statistical framework, *Int. J. Mach. Learn. & Cyber.*, 1, 43–52. URL: <https://doi.org/10.1007/s13042-010-0001-0>.

## REFERENCES

1. Rezhym Putina: perezavantazheniya-2018, M. M. Rozumnyy (zah. red.), Kyiv: NISD, 2018, 480 p. URL: [https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Rezhym\\_Putina\\_do\\_druku\\_new-c9ed2.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Rezhym_Putina_do_druku_new-c9ed2.pdf)

2. Baker, P., Gabrielatos, C. and McEnery, T. (2013). Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Berry, C., Harbord, J. and Moore, R., eds. (2013). Public Space, Media Space, Palgrave Macmillan UK, pp. 4–12.

4. Blei, D. M., Ng, A. Y., & Jordan, M. I. (2003). Latent Dirichlet allocation, *Journal of machine Learning research*, 3 (Jan), pp. 993–1022.

5. Crain, S. P., Zhou, K., Yang, S. H., & Zha, H. (2012). Dimensionality reduction and topic modeling: From latent semantic indexing to latent Dirichlet allocation and beyond, *Mining text data*. Springer, Boston, pp.129–161.

6. Firth, J. R. (1957). Papers in Linguistics 1934–1951. Oxford: Oxford University Press.

7. Ghorab, M. R., Zhou, D., O'Connor, A., & Wade, V. (2013). Personalised information retrieval: Survey and classification, *User Modeling and User-Adapted Interaction*, 23 (4), pp. 381–443.

8. Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere, Cambridge: MIT Press.

9. Silge, J., Robinson, D. (2017). Text Mining with R: A Tidy Approach (1st. ed.). O'Reilly Media, Inc. URL: <https://www.tidytextmining.com/>

10. Soumya, K., Shibily, J. (2014). Text Classification by Augmenting Bag of Words (BOW) Representation with Co-occurrence Feature, *IOSR Journal of Computer Engineering*, 16, pp. 34–38.

11. Yuskiv, B., Karpchuk, N. (2021). Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today), *Politologija*, № 102, Issue 2, p. 116–152. URL: <https://www.journals.vu.lt/politologija/article/view/24506>

12. Zhang, Y., Jin, R., Zhou, Z. H. (2010). Understanding bag-of-words model: a statistical framework, *Int. J. Mach. Learn. & Cyber.*, 1, 43–52. URL: <https://doi.org/10.1007/s13042-010-0001-0>

*Матеріал надійшов до редакції 25.09.2022 р.*

УДК 316.485.26+355.48]:316.776.23

**Леся Качковська,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, kachkovska.lesja@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

**Галина Малєончук,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, maleonchuk.galyna@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0001-5078-4622;

**Дмитро Зінюк,**

магістр спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, Волинський національний університет імені Лесі Українки. yulia.bilyak15@gmail.com  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-87-102

## **ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

У статті висвітлено вплив інформації в умовах гібридної війни в контексті політичних подій в Україні та на Заході впродовж 2014–2021 рр. Охарактеризовано інформацію як особливий засіб ведення війни. Також звернено вагу на фейки як загрозу для інформаційної безпеки, зокрема для України. Визначено, що основними цілями інформаційної політики України є забезпечення захисту інформаційного суверенітету (особливо захист національного інформаційного простору з інформаційним ресурсом та систем формування масової суспільної свідомості) в сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації процесів в інформаційній сфері. Важливою складовою частиною держави є підвищена увага до рівня інформаційної достатності для прийняття рішень публічними органами, підприємствами й громадянами; реалізації конституційних прав і свобод громадян, суспільства. Проаналізовано діяльність вітчизняних органів державної влади стосовно захисту інформаційного простору від внутрішніх та зовнішніх загроз.

З'ясовано, що Верховна Рада України як орган законодавчої влади приймає закони, котрі регулюють стосунки в галузі інформаційної безпеки й захисту інформації. Нормативну базу формують на основі нормативних правових актів у галузі інформації, що видають органи різних гілок влади. Органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України), до складу якого входять міністерства з підпорядкованими їм органами, місцеві органи виконавчої влади виконують відповідні закони. Підкреслено, що система визначень, котра характеризує різні аспекти інформаційної діяльності, стає основою формування відповідних безпекових понять, необхідних для розвитку технологій організації та забезпечення інформаційної безпеки. Результатом наукового дослідження є висновки, які висвітлюють аналіз змісту складників, зокрема комплекс нормативних документних ресурсів і публікацій щодо інформаційної агресії на Україну з боку російської федерації.

**Ключові слова:** інформація, інформаційна безпека, гібридна війна, фейки, загроза, вплив, суспільство.

**Lesia Kachkovska,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0003-3206-1580;

**Halyna Maleonchuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0001-5078-4622;

**Dmytro Ziniuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University

## INFORMATION INFLUENCE IN THE CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

The article highlights the influence of information in the conditions of hybrid warfare in the context of political events in Ukraine and the West for the period of 2014–2021. Information is defined as a special means of waging war. Attention is also paid to fakes as a threat to information security, in particular for Ukraine. It was determined that the main goals of the information policy in Ukraine are the following to ensure the protection of information sovereignty (especially the protection of the national information space with information resources and systems for the collective social consciousness formation) in modern conditions of globalization and internationalization of processes in the information sphere. An important component of the state is an increased attention to the level of informa-



tion sufficiency for decision-making by public bodies, enterprises and citizens as well as realization of constitutional rights and freedoms of citizens and society. The activities of domestic state authorities in protecting the information space from internal and external threats are analyzed. It was found that the Verkhovna Rada of Ukraine, as a body of legislative power, adopts laws regulating relations in the field of information security and information protection. The regulatory framework is formed using normative legal acts in the field of information issued by the government bodies of various branches. Both bodies of the executive power such as Cabinet of Ministers of Ukraine, which includes ministries with their subordinate bodies and local bodies, execute the relevant laws. It is emphasized that the system of definitions characterizing various aspects of information activities, becomes the basis for the formation of appropriate security concepts necessary for the development of technologies of organization and providing information security. The result of the research is the conclusions that cover the analysis of the components content, in particular, a set of normative document resources and publications on information aggression against Ukraine by the Russian Federation.

**Key words:** information, information security, hybrid warfare, fakes, threat, influence, society.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Технологічна революція сприяла появі терміна «інформаційна ера», оскільки інформаційні системи стали частиною нашого життя й змінили його докорінно. Сучасний період також вплинув на спосіб ведення бойових дій, забезпечивши командирів безпрецедентною кількістю та якістю інформації.

Потрібно розрізняти війну інформаційної ери й інформаційну війну. Перша використовує інформаційну технологію як засіб для успішного проведення бойових операцій. Технології інформаційної ери реалізували теоретичну можливість – пряме маніпулювання інформацією противника. Інформаційна війна, навпаки, розглядає інформацію як окремий об'єкт або потенційну зброю для безпосереднього досягнення поставленої мети.

Інформаційні війни в сучасному світі певною мірою є формами соціальної взаємодії різних суб'єктів глобалізації, які керуються у своїх діях стандартами відповідних моделей. Саме тому дія й життєздатність процесів глобалізації передбачають класифікацію агресивних інформаційних впливів з урахуванням їх характеру, спрямованості та адресності.

Сучасні вітчизняні й західноєвропейські наукові уявлення про інформаційні війни ще далекі від повноти та ясності. У науковій

літературі й інтернеті розгорнуто велику дискусію з приводу генезису інформаційних війн, характеру та способів їх здійснення. Потрібне також вироблення єдиної методології аналізу їхніх теоретичних, прикладних і суто інформаційних «складових частин».

Система визначень, що характеризує різні аспекти інформаційної діяльності, стає основою формування відповідних безпекових понять, необхідних для розвитку технологій організації й забезпечення інформаційної безпеки. Зокрема, це законодавчі документи: «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [1], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [2], «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [3], «Про інформацію» [4], «Положення про Центр протидії дезінформації» [5], «Про основи національної безпеки України» [6], «Про Службу безпеки України» [7], «Про Національну поліцію» [8], «Про стратегію національної безпеки України» [9] та «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [10].

**Мета роботи** – на основі системного аналізу дослідити інформацію як об'єкт суспільних відносин, зокрема як засіб ведення інформаційної війни в сучасних умовах.

**Методика дослідження.** В основу дослідження покладено принципи об'єктивності, науковості, усебічності, системності, які в сукупності дали змогу охарактеризувати способи створення та поширення інформації в умовах гібридної війни, протидію фейковим даним, напрями державної політики тощо.

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення. Так, метод аналізу дав змогу охарактеризувати й оцінити джерела дослідження (закони, підзаконні нормативно-правові документи), котрі безпосередньо стосуються зазначеної теми. Залучено також структурно-системний метод, який дав змогу розглянути об'єкт дослідження з усіма його основними рисами як єдине ціле.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Керівництво європейських держав укладає трильйони доларів у створення інформаційних інфраструктур, які можна інтерпретувати, легко отримати до них доступ та використовувати. Такі атрибути, як відкритість і легкість взаємозв'язку систем, що сприяють підвищенню ефективності

й оперативного обслуговування споживачів, є тими самими факторами, які роблять ці системи вразливими до атак. Недавні кібератаки в США підкреслюють це.

Інформаційні воїни вивели загрозу з абстрактної сфери та зробили її реальною. Отже, головним викликом для національних урядів протягом наступного десятиліття буде пошук шляхів захисту оборонної інфраструктури та захист телекомунікаційної комерції під час збереження відкритого суспільства, що здійснюється законними способами. Щоб бути актуальними сьогодні, норми сучасного міжнародного права повинні чітко визначити критерії, що застосовуються для розрізнення того, які дії держави допустимі для легітимних комп'ютерних транскордонних потоків даних для міжнародних комунікацій, торгівлі й фінансової допомоги від тих кіберзаходів, що можуть кваліфікуватися як «збройний напад», проти яких застосовується допустима сила. Навіть із новими формами комп'ютерної зброї та зміною концепцій суверенітету й територій міжнародне право продовжуватиме покладатися на принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй та правила для визначення правових меж «кіберпростору». Сучасна державна практика ґрунтується на цих нормах, і вони залишаються основою для керівництва міждержавною поведінкою в епоху інформації [11].

Взаємозв'язок у всьому світі через масивні комп'ютерні мережі робить держави вразливими до нових загроз. Іноземні уряди можуть розпочати комп'ютерні напади або акти інформаційної війни на внутрішні системи іншої держави, такі як енергетичні мережі, телекомунікації та фінансові об'єкти, котрі можуть серйозно пошкодити або порушити національну оборону чи життєво важливі соціальні служби [12].

Оскільки світовий вибух інформаційних технологій, включаючи обчислювальну техніку, телекомунікації та мережі, змінює спосіб ведення бізнесу, управління й освіти, це обіцяє змінити спосіб боротьби. Інформаційні технології поширюються практично на всю військову сферу, засоби зв'язку, системи управління, а також цивільні системи, що підтримують сучасну промислову (або постіндустріальну) економіку та їх військові зусилля. Деякі з нових способів боротьби позначені як «інформаційна війна», що в цілому було визначено як «будь-які дії з метою заперечення, експлуатації, корупції або знищення інформації та функцій ворога; захист від цих дій; функції військової інформації» [13].

Отже, інформаційна війна включає як нові техніки, такі як вторгнення, злом комп'ютерів і підробка телекомунікацій, так і старі, такі як хитрощі, маскування та фізичні напади на спостережні пункти й лінії

зв'язку. Деякі вважають, що інформаційна війна може розпочати епоху безкровних конфліктів; битва відбуватиметься в «кіберпросторі», оскільки «інформаційні воїни» зможуть вивести з ладу важелі командування та управління противника або цивільну інфраструктуру з незначними людськими втратами. Інші ж припускають, що інформаційні технології можуть сприяти розвитку нових форм соціальної організації, поряд із новими формами конфліктів [14].

Незалежно від розвитку й розповсюдження інформаційних технологій для майбутніх війн, очевидно, що деякі нові форми нападів, які дають інформаційні технології, можуть якісно відрізнятись від попередніх форм нападів. Наприклад, використання таких інструментів, як уторгнення в комп'ютер та комп'ютерні віруси, може вивести війну з фізичного, кінетичного світу та перевести його в нематеріальний, електронний. Ці новіші форми атак, деякі з яких можуть здатися продуктами наукової фантастики, розповсюджуються за континуумами [15].

Напади можуть проводитися здалеку, через радіохвилі або міжнародні комунікаційні мережі, без фізичного вторгнення за межі ворога. Шкода може варіюватися від загибелі військових чи цивільних, від збоїв у роботі системи, до відмови в обслуговуванні важливих військових або державних систем під час кризи, до широкого страху, економічних труднощів або просто незручностей для цивільного населення, яке в повсякденному житті залежить від інформаційних систем.

Сучасна інформаційна війна значною мірою заснована на використанні інформаційних технологій. Із таким використанням виникає залежність, яка створює вразливості, що можуть бути атаковані й повинні бути захищені. Процес нападу на інформаційного супротивника та вразливості інформаційних технологій для будь-якої політичної чи військової структури, захист власної інформації та інформаційних технологій є змістом інформаційної війни [16].

Характер інформаційної війни додатково визначається якостями самих інформаційних технологій: має свої правила й обмеження, засновані на унікальних рисах інформаційних технологій; відсутність чітко відокремлених систем у традиційному розумінні; залежність від комерційних технологій, доступних для більшості людей [17].

Потрібно зазначити, що деякі характеристики інформаційних технологій також можуть внести можливі зміни в організаційну структуру способу придбання таких систем або послуг. Можна перейти до децентралізованої системи, де користувачі визначають власні вимоги, і тоді місцеві інформаційні технології переважно можуть купувати,

установлювати й підтримувати власне обладнання та послуги для задоволення потреб власного користувача в інформаційній війні. Сприяння діяльності, яка уможливорює цей тип децентралізації, може бути ключовою у світі придбання [18].

Інформаційна війна зазвичай має дві поверхні – цивільну та військову. Обидві мають власний діапазон кожної дії, що виконується для отримання інформаційного панування, а також у впливі на деякі процеси, засновані на передачі інформації. Аналіз таких питань обмежується здебільшого через те, що основна територія дій «такої війни» – як вона є, описується військовою й секретною складовою [19].

Сьогодні багато хто вважає, що світ перебуває на передовій однієї з цих періодичних змін у фундаментальній війні – що ми перебуваємо в розпалі так званої військово-технологічної революції (далі – ВТР), яка може спричинити революцію у військовій справі. Технологічні зміни, що покладені в основу сучасної ВТР, складаються переважно з приголомшливих досягнень електронних та інформаційних технологій, які в сукупності доповнюються підвищенням точності, дальності та летальності звичайної зброї.

Оскільки військові переходять до інформаційної війни, досягнення в галузі електронних та інформаційних технологій є лише першим кроком у виконанні ВТР із питань інформаційної війни. Такі військові революції можна вважати чотирма основними елементами, кожен із яких повинен відбутися для досягнення військово-технологічної революції: технологічні зміни; розробка систем; операційні інновації; організаційна адаптація [20].

Одним із найважливіших компонентів системи соціальних інформаційно-психологічних відносин сучасного суспільства є інформаційно-психологічний конфлікт – основна форма взаємодії суб'єктів соціальної діяльності, що дає змогу своєчасно виявляти й усувати виникаючі в цих відносинах суперечності. Інформаційно-психологічна війна – найбільш яскравий приклад гострого інформаційно-психологічного конфлікту, що характеризується високим ступенем інтенсивності, агресивності та соціальної небезпеки [21].

Незважаючи на розмаїття форм і методів ведення інформаційно-психологічної війни, що розробляються та використовуються учасниками інформаційного протистояння в цей час, інформаційно-психологічна війна, як і раніше, залишається одним із різновидів соціального конфлікту, закономірності виникнення, розвитку та згасання якого визначаються психологією людських відносин, що практично не змінилася, якщо вірити антропологам, з появи людини розумної [22].

Однією з найважливіших дослідницьких завдань соціальної конфліктології інформаційного суспільства, безсумнівно, є формування системи поглядів на генезу інформаційно-психологічного конфлікту, що визначає закономірності зародження та розвитку конфліктів в інформаційній (інформаційно-психологічній) сфері, їх видову трансформацію, появу найбільш небезпечних агресивних форм у результаті послідовної еволюції низки стандартних і передбачуваних у рамках положень цієї теорії конфліктних ситуацій, які можна визначити як стадії розвитку конфлікту [23].

Розглядаючи інформаційно-психологічну війну в широкому розумінні як цілеспрямоване та планомірне використання політичними опонентами інструментів інформаційно-психологічного впливу й інших засобів (дипломатичних, військових, економічних, політичних тощо) для прямого чи непрямого впливу на думки, настрої, почуття та, як результат – на поведінку противника, щоб змусити його діяти в угодних напрямках, можна говорити про те, що, як компонент системи політичних відносин, інформаційно-психологічна війна присутня в різних вимірах цієї системи не лише як зовнішня, але і як внутрішня політика [24].

У відповідь на інформаційну агресію з боку російської федерації, у 2017 р. указом Президента України введено в дію Доктрину інформаційної безпеки. Метою Доктрини є уточнення засад формування й реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу російської федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни. Доктрина ґрунтується на принципах додержання прав і свобод людини й громадянина, поваги до гідності особи, захисту її законних інтересів, а також законних інтересів суспільства та держави, забезпечення суверенітету й територіальної цілісності України [25].

Отже, виокремлення інформаційно-психологічної безпеки особистості із загальної проблематики інформаційної безпеки як самостійного напрямку визначається такими основними причинами. Першою постає перехід до інформаційного суспільства, збільшення масштабів та ускладнення змісту й структури інформаційних потоків, які значно посилюють їх вплив на психічний стан людини. Це визначає необхідність формування нових механізмів і засобів виживання людини як особистості й активного соціального суб'єкта в сучасному світі.

Другою причиною є взаємодія психіки людини з інформаційним середовищем, яка відрізняється своєю специфікою та не має адекватних аналогів в інформаційній взаємодії інших біологічних, технічних, соціальних і соціотехнічних систем [26].

Також потрібно зауважити, що основною «мішенню» інформаційного впливу є людина, її психічний стан. Саме з окремих особистостей, їх взаємодії залежить нормальне функціонування соціальних суб'єктів різного рівня складності, будь-яких спільнот і соціальних груп □ від малої групи до населення країни в цілому.

Загальним джерелом зовнішніх загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості є та частина інформаційного середовища суспільства, яка через різні причини неадекватно відображає навколишній світ. Тобто інформація, яка вводить людей в оману, у світ ілюзій, не дає змоги реально сприймати світ і себе в ньому.

За деякими прогнозами, швидке вдосконалення методів цілеспрямованого впливу на інформаційні та психологічні процеси в системах державного управління «противника» спроможні не лише вплинути на стратегічний баланс сил, що склався у світі, але й змінити самі нині відомі критерії оцінки такого балансу на основі співвідношення геополітичних, економічних і військових чинників [27].

Тенденції, що спостерігаються в останні роки, у розвитку інформаційних технологій можуть уже в недалекому майбутньому призвести до появи якісно нових (інформаційних) форм боротьби, у тому числі й на міждержавному рівні, які можуть набувати форми так званої інформаційної війни, а сама інформаційна війна стане одним з основних інструментів зовнішньої політики, уключаючи захист державних інтересів та реалізацію будь-яких форм агресії.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Подальший прогрес людства однозначно пов'язано із широким упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій або, іншими словами, із побудовою інформаційного суспільства. Його розвиток, висока динаміка збільшення кількості суспільних відносин, що ґрунтуються на широкому використанні інформації й інформаційних процесів, різке підвищення значущості цих відносин для всіх сфер життєдіяльності людини, суспільства та держави обумовлюють актуальність і необхідність вивчення теоретичних, методологічних та практичних проблем правового забезпечення інформаційної сфери, основою якого є інформаційне право й інформаційне законодавство.

Поряд із юридичними конструкціями, правилами та прийомами викладення законодавчих й інших нормативно-правових актів чи не найважливішим засобом юридичної техніки є відповідна термінологія.

Система визначень, що характеризує різні аспекти інформаційної діяльності, стає основою формування відповідних безпекових понять, необхідних для розвитку технологій організації та забезпечення інформаційної безпеки. А втім, термінологія, що застосовується у сфері забезпечення інформаційної безпеки, демонструє на брак єдності, неоднозначні тлумачення, а то й узагалі відсутні визначення багатьох понять, у тому числі ключових. Усе це створює серйозні перешкоди як для правотворчої діяльності в інформаційній сфері, так і для правозастосовної, а також зайвий раз засвідчує відсутність системності в розв'язанні вказаних проблем.

Наприклад, до теперішнього часу немає законодавчого визначення такого базового терміна, як «безпека інформації», хоча таке термінологічне сполучення вживається в деяких законах. У Законі України «Про основи національної безпеки», який був основним орієнтиром забезпечення безпеки України, системна сутність безпеки інформації трактувалася як невід'ємна складова частина національної безпеки України, не даючи при цьому її точного визначення. Крім того, у цьому Законі, замість поняття «інформаційна безпека України», використовувався термін «національна безпека України в інформаційній сфері». Визначення поняття «інформаційна безпека», різні за своєю суттю й у Законах України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» та «Про телекомунікації». У більшості наукових праць із питань інформаційної безпеки здебільшого розглядаються суто технічні питання захисту інформації: захист інформаційно-телекомунікаційних систем, каналів передачі інформації, доступ до інформації, розробка засобів захисту баз даних, захист від витоку інформації тощо.

У Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «інформаційна безпека» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання та порушення цілісності, конфіденційності й доступності інформації. Проте потрібно враховувати, що цей правовий акт розроблявся і був прийнятий до початку явних проявів гібридної війни.

На думку О. Довгань та Т. Ткачук, визначено інформаційну безпеку України як стан, за якого в умовах дії реальних та потенційних загроз забезпечується самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери, зокрема захищеність інформаційної інфраструктури,



інформаційного простору, інформаційних ресурсів, інформаційних процесів та їх суб'єктів, а також досягнення відповідних національних цілей і реалізація національних інтересів в інформаційній сфері. При цьому забезпечення інформаційної безпеки держави – це постійний процес діяльності компетентних органів, спрямований на запобігання, протидію загрозам інформаційній сфері, застосування активних заходів інформаційного впливу, а також сукупність умов такої діяльності, які реалізуються й спроможні контролюватися тривалий час [28].

Однією з ключових частин Військово-технологічної революції у сучасному світі є можливість розвитку нової форми ведення війни, яку часто називають інформаційною. Розвиток інформаційної війни залежить від технологічних змін, розвитку систем та адаптації оперативних підходів й організаційних структур, щоб скористатися цією новою можливістю. У військовій галузі велику увагу по праву зосереджено на оцінці доктринальних, оперативних та організаційних питань революції в галузі інформаційної війни. Але набагато менше уваги приділяється конкретному впливу інформаційної війни на технологічні дослідження та придбання [29].

Загрози інформаційних воєн, спекулятивних (ворожих, агресивних) інформаційних впливів нагально ставлять питання інформаційної безпеки. Законодавець визначив основні загрози інформаційній безпеці, зважаючи на динамічність і радикальність можливих змін, а також завдяки інтенсивному науково-технічному прогресу. Тому будь-який закон навряд чи зможе або має містити вичерпний перелік таких загроз задля відображення сучасних проблем. Вважається суттєвим недоліком у законі відсутність такої загрози як обмеження реалізації прав та свобод людини й громадянина щодо використання, поширення та зберігання інформації [30].

Озброївшись припущенням, що основна частина технологій інформаційної війни надходитиме з комерційного сектору, ми повинні з'ясувати, що мусить робити централізована система військових досліджень. Здається очевидним, що все ще існує роль у світі придбань, хоча вона може дещо відрізнятись від сучасної. По-перше, він повинен визначити ті сфери, де діловий світ не може відповідати військовим потребам. Це той самий вид діяльності, який уже виконувався для інших технологій, корисних для військових. Наприклад, багато аерокосмічних технологій, які використовуються військовими, широко доступні в комерційних аерокосмічних компаніях. Але такі предмети, як катапульти та ракетні установки, не є стандартним комерційним тарифом, і тому військові повинні забезпечити фінансовий поштовх для розробки й придбання такої

продукції. Те саме стосується унікальних військових технологій, корисних для інформаційної війни [31].

По-друге, потрібно продовжувати тенденцію до децентралізації закупівель інформаційних технологій. Завдяки розробці комерційних стандартів, що сприяють сумісності та впровадженню технологій, можливо, що кваліфіковані місцеві користувачі зможуть швидко закуповувати й будувати системи для кращого задоволення власних потреб. Спільнота поглиначів не повинна боротися з цією тенденцією, намагаючись утримати контроль над стандартами, тим більше, що дані про операційну сумісність попередніх централізованих систем були менш вражаючими. Відвертаючись від загальних тем інформаційних технологій, бачимо, що існує конкретна проблема захисту інформації під час придбання й розробки систем. Оскільки залежність від комерційних технологій породжує супутню вразливість до комерційних технологій, важливо оцінити ризики, що їх створюють ці вразливості «заздалегідь і на початку» в циклі розробки [32].

Уже існують методології для проведення таких оцінок як частина інженерного процесу – і ці методології треба посилити та розширити їх використання до всіх нових або модифікованих систем. Крім того, треба вирішити занепокоєння щодо цілісності продукту через «бекдори» програмного забезпечення. Оскільки ці проблеми цікавлять і комерційні структури, військові повинні прагнути набагато тісніше взаємодіяти з традиційно не оборонними фірмами, які надають значну частину відомостей для військової інформаційної інфраструктури задля розв'язання цих проблем.

Сподіваємося, що вітчизняні законодавство й програмні продукти у сфері забезпечення інформаційної безпеки матимуть новий сучасний зміст, що відповідатиме високому світовому рівню.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Голови Служби безпеки України від 10.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>
2. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 04.07.2020 р. № 31 ст. 286
3. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. URL: [www.president.gov.ua/dokument/17588.html](http://www.president.gov.ua/dokument/17588.html).
4. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 48, ст. 650.

5. Президент затвердив Положення про Центр протидії дезінформації. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-polozhennya-pro-centr-pro-tidiyi-dezinfor-68317>
6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV, 2003, № 9. ст. 351. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229–XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 27, ст. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
8. Про Національну поліцію: Закон України від 08.08.2021р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 40–41, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. *Урядовий кур'єр*, 2007, 7 берез. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
10. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України. *Урядовий кур'єр*, 2007, 14 лют.
11. Курбан, О. В. (2016). Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 286 с. URL: [http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222\\_1044284240.pdf](http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf).
12. Гарасимчук, О. І. (2010). Комплексні системи санкціонованого доступу: навч. посіб. Львів: Вид. Львів. політехніки, 212 с.
13. Валюшко, І. О. (2015). Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність. *Історико-політичні студії*, № 2, с. 127–134. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/17471/127-134.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
14. Прибутько, П. С. (2007). Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: вид., 252 с.
15. Бегма, В. М. (2011). Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір. Київ: НІСД, с. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
16. Прибутько, П. С. (2007). Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: вид., 252 с.
17. Горбулін, В. П. (2008). Актуальні проблеми системного забезпечення інформаційної безпеки України. *Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави» (Київ, травень, 2008 р.). Київ: Нац. Акад. СБ України, с. 79–85.
18. Бегма, В. М. (2011). Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір. Київ: НІСД, с. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
19. Кириленко, І. В. Основи оборонної економіки. URL: [https://mil.univ.kiev.ua/files/63\\_1136594066.pdf](https://mil.univ.kiev.ua/files/63_1136594066.pdf)
20. Бегма, В. М. (2011). Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір. Київ: НІСД, с. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>

21. Кравченко, В. Ю. (2015). Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського університету: Фаховий журнал*, № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua/897/1/.pdf>
22. Макаренко, Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. URL: <http://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
23. Макаренко, Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. URL: <http://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
24. Почепцов, Г. (2017). Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 260 с.
25. Указ Президента України №47/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
26. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукр. наук.практ. конф. (м. Маріуполь, 9 черв. 2017 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2017, 311 с. URL: <https://www.google.com.ua>.
27. Кравченко, В. Ю. (2015). Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського університету: фаховий журн.*, № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua/897/1/.pdf>
28. Довгань, О., Ткачук, Т. (2019). Концептуальні засади законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*, № 1, с. 86–99. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr\\_2019\\_1\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_1_12)
29. Бегма, В. М. (2011). Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір. Київ: НІСД, 80 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
30. Росія витрачає на війну в Україні бюджети цілих країн. ІНФОГРАФІКА. URL: <http://www.volynpost.com/news/61241-rosiia-vytrachaie-na-vijnu-v-ukraini-byudzhety-cilyh-krain-infografika>
31. Курбан, О. В. (2016). Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн просторі: навч. посіб., Київ: ВІКНУ, 286 с. URL: [http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222\\_1044284240.pdf](http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf).
32. Гарасимчук, О. І. (2010). Комплексні системи санкціонованого доступу: навч. посіб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 212 с.

## REFERENCES

1. Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: nakaz Holovy Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 10.08.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>
2. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh: Zakon Ukrainy vid 04.07.2020 r. № 31 st.286
3. Pro zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady nationalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 28 kvitnia 2014 r. URL: [www.president.gov.ua / dokument/17588.html](http://www.president.gov.ua/dokument/17588.html).

4. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1992, № 48, st. 650.
5. Prezydent zatverdyv Polozhennia pro Tsentr protydii dezinformatsii. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-polozhennya-pro-centr-protidyyi-dezinfor-68317>
6. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 cherv. 2003 r. № 964-IV, 2003, № 9, st. 351. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
7. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2229–XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1992, № 27, st. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
8. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 08.08.2021 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2015, № 40–41, st. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Pro stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.02.2007 r. Uriadovyi kurier, 2007, 7 berez. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
10. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky: Zakon Ukrainy. Uriadovyi kurier, 2007, 14 liut.
11. Kurban, O. V. (2016). Suchasni informatsiini viiny v merezhevomu on-lain prostori: navch. posib. Kyiv: VIKNU, 286 s. URL: [http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222\\_1044284240.pdf](http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf).
12. Harasymchuk, O. I. (2010). Kompleksni systemy sanktsionovanoho dostupu: navch. posib. Lviv: Vyd. Lviv. politekhniky, 212 p.
13. Valiushko, I. O. (2015). Evoliutsiia informatsiinykh viin: mynule i suchasnist. Istoryko-politychni studii, № 2, p. 127–134. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/17471/127-134.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
14. Prybutko, P. S. (2007). Informatsiini vplyvy: rol u suspilstvi ta suchasnykh voiennykh konfliktakh. Kyiv: vyd., 252 p.
15. Behma, V. M. (2011). Viiskovo-tekhniche spivrobotnytstvo v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi vymir. Kyiv: NISD, p. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
16. Prybutko, P. S. (2007). Informatsiini vplyvy: rol u suspilstvi ta suchasnykh voiennykh konfliktakh. Kyiv: vyd., 252 p.
17. Horbulin, V. P. (2008). Aktualni problemy systemnoho zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. Formy ta metody zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Formy ta metody zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy» (Kyiv, traven, 20008 r.). Kyiv: Nats. Akad. SB Ukrainy, p. 79–85.
18. Behma, V. M. (2011). Viiskovo-tekhniche spivrobotnytstvo v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi vymir. Kyiv: NISD, s. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
19. Kyrylenko, I. V. Osnovy oboronnoi ekonomiky. URL: [https://mil.univ.kiev.ua/files/63\\_1136594066.pdf](https://mil.univ.kiev.ua/files/63_1136594066.pdf)
20. Behma, V. M. (2011). Viiskovo-tekhniche spivrobotnytstvo v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi vymir. Kyiv: NISD, p. 80. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>

21. Kravchenko, V. Yu. (2015). Teoriia «hibrydnoi viiny»: ukrainskyi vymir. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu: Fakhovy zhurnal, № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua/897/1/pdf>
22. Makarenko, L. P. Evoliutsiia form ta metodiv vedennia informatsiinoi viiny. URL: <http://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
23. Makarenko, L. P. Evoliutsiia form ta metodiv vedennia informatsiinoi viiny. URL: <http://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
24. Pocheptsov, H. (2017). Vid pokemoniv do hibrydnykh viin: novi komunikatyvni tekhnolohii XXI stolittia. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 260 p.
25. Ukaz Prezidenta Ukrainy №47/2017 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
26. Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: vyklyky sohodennia ta perspektyvy myrotvorennia: materialy Vseukr. nauk.prakt. konf. (m. Mariupol, 9 cherv. 2017 r.). Mariupol: DonDUU, 2017, 311 p. URL: <https://www.google.com.ua>.
27. Kravchenko, V. Yu. (2015). Teoriia «hibrydnoi viiny»: ukrainskyi vymir. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu: fakhovy zhurn., № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua/897/1/pdf>
28. Dovhan, O., Tkachuk T. Kontseptualni zasady zakonodavchoho zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. Informatsiia i pravo. 2019. № 1, p. 86–99. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr\\_2019\\_1\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_1_12)
29. Behma, V. M. (2011). Viiskovo-tekhnichne spivrobotnytstvo v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi vymir. Kyiv: NISD, 80 p. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/vtc-e8633.pdf>
30. Rosiia vytrachaie na viinu v Ukraini biudzhety tsilykh krain. INFOHRAFIKA URL: <http://www.volynpost.com/news/61241-rosiia-vytrachaie-na-vijnu-v-ukraini-byudzhety-cilyh-krain-infografika>
31. Kurban, O. V. (2016). Suchasni informatsiini viiny v merezhevomu on-lain prostori: navch. posib., Kyiv: VIKNU, 286 p. URL: [http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222\\_1044284240.pdf](http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf).
32. Harasymchuk, O. I. (2010). Kompleksni systemy sanktsionovanoho dostupu: navch. posib. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 212 p.

*Матеріал надійшов до редакції 05.09.2022 р.*

УДК 811.11'373.43:[94(470:477):355.48

**Майя Жулінська,**

доцент кафедри іноземних мов та перекладу,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
may.zhulinska@ukr.net  
ORCID ID: 0000-0001-9110-649X;

**Олена Круглій,**

доцент кафедри іноземних мов та перекладу,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
kruhlij.olena@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0001-6346-8821  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-103-110

## **НЕОЛОГІЗМИ ЯК МОВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙНИ**

У статті проаналізовано нові лексичні інновації, які виникли в англійській мові під час російсько-української війни та вербалізують події воєнного часу в Україні та світі. Об'єктом нашого вивчення стали неологізми, що з'явилися протягом 2022 р.

Подано короткий огляд лінгвістичних досліджень мови війни. Наголошено на потужному впливі історичних подій на мову. Проаналізовано зміни у свідомості суспільства, емоційному та психологічному стані людей під час війни й, відповідно, зміни в лексичному складі мови у зв'язку з необхідністю нової номінації. Досліджено зв'язок між мовою та війною.

Розглянуто приклади найпопулярніших неологізмів в англійській мові, які з'явилися протягом 2022 р. на тлі розв'язаної Росією війни проти України, подано їх тлумачення й способи утворення, проаналізовано їх структуру, семантику та походження. Визначено головні функції вибраних лексичних інновацій і встановлено основні причини їх появи в англійській мові.

У статті встановлено, що найпродуктивнішим джерелом утворення неолексем стала необхідність нової номінації ворога, військових дій та геополітичної активності в умовах війни. Відзначено високий рівень емоційної складової частини в процесі утворення англійського військового сленгу і його яскраво виражену негативну конотацію. Визначено, що англійські неологізми, які виникли на тлі повномасштабної війни, здебільшого є запозиченнями з української мови. Підкреслено, що, крім українських запозичень, утворилася чимала кількість власних англійських неологізмів на військову тематику.

Установлено, що українські неологізми, які виникли під час війни, набувають дедалі більшої популярності в англomовному світі, що свідчить про трансформацію свідомості й мислення її носіїв.

У роботі обґрунтовано потребу та перспективи подальшого вивчення неологізмів, пов'язаних із глобальними світовими катастрофами й різкими змінами в житті людства.

**Ключові слова:** повномасштабна війна; мова війни; лексичний склад; неологізм; негативна конотація.

**Maiia Zhulinska,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-9110-649X;

**Olena Kruhlij,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-6346-8821

## NEOLOGISMS AS A LANGUAGE REPRESENTATION OF WAR

The article is devoted to the analysis of new lexical innovations that appeared in the English language during the Russian-Ukrainian war and verbalize the war-time events in Ukraine and the world. Neologisms that appeared during 2022 became the object of the study of this article.

A brief overview of linguistic research on the language of war has been given. Emphasis has been placed on the powerful influence of historical events on the language. Changes in the consciousness of society, emotional and psychological state of people during the war, and, accordingly, changes in the lexical composition of the language in connection with the need for a new nomination have been analyzed. The connection between language and war has been studied.

Examples of the most popular neologisms in the English language, which have appeared during 2022 against the background of the war launched by Russia against Ukraine, have been considered, their interpretation and methods of formation have been presented, their structure, semantics and origin have been analyzed. The main functions of the selected lexical innovations have been determined and the main reasons for their appearance in the English language have been established.

The article has established that the most productive source of formation of new words is the need for a new nomination of enemy, military operations and geopolitical activity during the war. The high level of emotional component in the process of formation of English-language military slang and its pronounced ne-



gative connotation have been noted. It has been determined that English neologisms, which appeared against the background of a full-scale war, are mostly borrowings from Ukrainian language. It has been emphasized that, in addition to Ukrainian borrowings, a considerable number of English neologisms of military themes have been formed.

Furthermore, it has been established that Ukrainian neologisms that have appeared during the war are gaining more and more popularity in the English-speaking world, which indicates the transformation of the consciousness and thinking of its speakers.

The work substantiates the need and prospects for further study of neologisms associated with global world disasters and drastic changes in human life.

**Key words:** full-scale war; the language of war; vocabulary; neologism; negative connotation.

## **1. ВСТУП**

**Постановка проблеми.** Виникнення неологізмів завжди безпосередньо пов'язане з особливостями певного історичного періоду. Невід'ємною частиною історії людства є війна, яка спричиняє потужний вплив на мову, на зміну її лексичного складу, сприяє виникненню нових слів.

Англійська мова є національною мовою більшості країн у світі. Вона, як і будь-яка інша, віддзеркалює життя її носіїв у всіх аспектах свого розвитку, відображає події, настрої й тенденції суспільства. Оскільки розв'язана Росією війна проти України має глобальні наслідки для світу в усіх сферах життя: політичній, економічній, соціальній, – вона також відобразилась і на лексичному складі англійської мови, що зумовило постійну появу в ній неологізмів, які потребують лінгвістичного вивчення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення питання мови війни стосується чимало різноманітних лінгвістичних розвідок (Брославська Л., Марчук Л., Сологуб Н., Lakoff), але найвагомим внеском у дослідженні мови нинішньої війни є роботи лінгвіста Гранта Баррета, віцепрезидента Американського діалектного товариства, співпродюсера громадського радіошоу про мову та слова “A Way with Words”, автора відомого військового глосарія, який тлумачить терміни для обговорення війни.

**Мета статті** – дослідження особливостей неологізмів англійської мови, які виникли під час війни в Україні.

**Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети в роботі використано метод суцільної вибірки неологізмів, які виникли під час

війни в Україні, з англomовних словників; етимологічний та семантичний аналіз вибраних неологізмів для вивчення факторів, що спричинили їх появу, і розуміння їх смислового наповнення та експресивного забарвлення; метод дефініційного аналізу задля вивчення відображення мовної ментальності носіїв мови.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом цього дослідження є лексичні інновації, що ввійшли в активний ужиток в англійській мові протягом 2022 р. на тлі війни в Україні.

Неологізми в мові з'являються під впливом певних подій у різні періоди історії. Так, через війну в Україні словник сучасної української мови поповнився новими словами. Наприклад, дієслово «макронити» застосовують, коли хтось удає стурбованість і переживання через якусь ситуацію, але насправді нічого не робить, щоб її покращити чи виправити. Або нове дієслово «чорнобаїти» означає повторювати ті самі дії, про які дуже шкодують потім.

Зв'язок між мовою й війною простежується протягом усієї історії людства, що особливо яскраво відображено в американській літературі часів Громадянської, Першої та Другої світових воєн. Потужний вплив війни на мову в сучасному світі є беззаперечним, оскільки воєнна лексика, яка охоплює не лише військові технології й стратегії, але й психологічний стан, суперечки та емоції, швидко заповнює всі засоби масової інформації.

Неологізми, які утворилися в українській мові під час війни, набули такої популярності й поширення, що їх стали активно фіксувати англomовні ресурси. Унаслідок цього англійська мова стрімко поповнюється новими лексичними інноваціями, запозиченими з української, які сприяють усвідомленню іншої культури та розумінню причин ведення війни й необхідності її виграти.

Потрібно зазначити, що під час повномасштабної війни спостерігаємо надзвичайно стрімкий процес виникнення та закріплення нової лексики, порівняно з мирним часом. Протягом декількох днів може з'явитися стільки ж нових слів, скільки в інші часи з'являлося протягом місяців. Це можна пояснити особливою увагою людей до подій, із якими не стикалися раніше і які викликають цілий спектр бурхливих емоцій: обурення, гнів, осуд, смак перемоги.

Розглянемо найпопулярніші приклади неологізмів в англійській мові, які виникли протягом 2022 р. на тлі розв'язаної росією війни проти України.

Найекспресивнішими неологізмами, пов'язаними з тематикою сучасної війни, виявилися ті, що характеризують й описують ворога. Вони становлять найбільшу частку серед вибраних лексичних інновацій. На нашу думку, це пов'язано зі створенням ними миттєвого психологічного ефекту, що підсилює демонізацію ворога й водночас вони виступають певним засобом, щоб розблокувати гнів, висловити презирливе ставлення та ненависть до ворога, зменшити стрес.

Одним із найпопулярніших неологізмів стало слово *rushism (rashism)* – *рашизм*, новий термін, який у відомому Urban Dictionary подано як «російський варіант нацизму», тобто форми фашизму, відмінною рисою якого є ненависть до ліберальної демократії. Неологізм утворено шляхом поєднання слів *russia* та *фашизм* [1].

Іншим прикладом є пов'язана з попереднім неологізмом лексична одиниця *rushist (rashist)* – *рашист* (російський фашист). Ця лексична інновація виникла в результаті поєднання слів «російський», «расистський» і «фашистський». Широко використовується в Україні для опису послідовників експансіоністської ідеології російського уряду путіна [1], [2].

Яскравим неологізмом стало слово *orcs* – *орки*: лексична інновація створена за аналогією з потворами, які фігурують у трилогії «Володар кілець» Джона Толкіна, що акцентує на тому, що ворогів не вважають за людей. У романі це були вигадані персонажі, а сам автор узяв слово *orc* (пізніше Толкін писав це слово як *ork*) із середньовічної поеми «Беовульф», що використано в ній для опису гігантського чудовиська Гренделя. Urban Dictionary тлумачить цю лексичну інновацію як «зневажливе прізвисько, яке українські війська дали російським солдатам під час уторгнення в Україну у 2022 році» [1; 3]. Отже, уже відома лексична одиниця набула нового значення в трагічних реаліях.

Відоме слово *Gauleiter* – *гауляйтер* (синонімом може бути німецьке слово *Polizei*), яке використовувалося для нацистських чиновників під час Другої світової війни, набуло нового значення в умовах повномасштабної війни, котра триває. Тепер ним зневажливо позначають колабораціоністів, яких призначають керівниками окупованих територій України.

Потрібно зазначити, що джерелом виникнення чималої кількості лексичних інновацій стали воєнні дії. Крім запозичення українських новоутворень на військову тематику, в англійській мові виникла низка власних неологізмів на цю тему. Так, наприклад, набуло популярності дієслово *to be ukrained* – *бути заукраїненем* (або *відукраїненем*), яке можна тлумачити як «бути приниженим на глобальному рівні у відповідь

на агресію»: «*Russia has been ukrained*» [1]. Іншими словами, ця лексична інновація демонструє становище, у яке потрапила росія в результаті нападу на Україну. Синонімами до цієї лексеми можуть бути дієслова *виграти, перемогти, домінувати*.

Стосовно інших дієслів заслуговує на увагу неологізм *chornobaites* – *чорнобаїти*, що утворився від *Chornobaivka*. Обидві лексичні інновації з'явилися в англійському сленгу як запозичення з української. Цікавим є той факт, що Urban Dictionary подає неологізм *Chornobaivka* як синонім вислову *Spawn kill* (*самовбитись об стіну*). І це не дивно, адже феномен, пов'язаний з українським селом Чорнобаївка, у якому силами ЗСУ російські війська були розбиті понад двадцять разів, перетворився на мем-сарказм над ворогом у всесвітній мережі. Нове дієслово *chornobaites* також набуло поширеного вжитку як глузування над тими, хто повторює ті самі помилки й отримує той самий незадовільний результат, тобто «наступає на ті самі граблі» [1; 4; 5].

Привертає увагу також нова фраза *tractor troops* – *тракторні війська*. Так називають українських фермерів, які використовували свої трактори для буксирування російських танків та іншої зброї з поля бою. Зазначимо, що тема «тракторних військ» здобула перемогу в конкурсі на найкращий ескіз нової поштової марки «Доброго вечора, ми з України!»

Високою продуктивністю відрізняються також нові англomовні слова й терміни в геополітичній сфері, які з'явилися на тлі повномасштабної війни. Наприклад, *macronite* – *макроніти*, відоме дієслово, яке можна тлумачити як «*бути дуже стурбованим, але насправді відмовлятися допомогти*». Слово з'явилось унаслідок розчарування через бездіяльність президента Франції щодо російського вторгнення в Україну.

Ще одним неологізмом, яким поповнився англomовний військовий сленг, стало слово *putinversteh*, запозичення з німецької (*putin i verstehen* – *розуміти*), яке можна тлумачити, як «*той, хто намагається пояснити чи виправдати російського президента та його політику*». Лексична інновація виявилася настільки влучною, що її швидко стали використовувати й в інших мовах і навіть уключили в англomовну версію Вікіпедії. Якщо спочатку слово *putinversteh* мало досить іронічний відтінок, то під час загострення в процесі повномасштабної війни воно стало практично лайкою. Найбільша кількість тих, хто намагається виправдовувати політику російського президента, виявилася серед правопопулістів, хоча коло було досить широким – політики, які дотримувалися такої позиції, траплялися ще до початку вторгнення російських військ в Україну практично у всіх партіях Німеччини. Однак на тлі війни, що триває, кількість *putinversteh*

у Німеччині стрімко зменшується і їх типові аргументи стають усе менш правдоподібними. Так, позиція Шредера спричинила хвилю обурення з боку німецьких політиків [6].

Лексичне новоутворення *Shoiguing* – *шойгувати* також набуло популярності в англomовному світі. Слово виникло у зв'язку з виступами російського міністра оборони Сергія Шойгу, який постійно удає, що «все йде за планом» на тлі очевидного провалу ворога як на полі бою, так і в усіх інших сферах. Неологізм набув значення «з пафосом удавати, ніби все добре, коли насправді, справи йдуть дуже погано».

Як бачимо, англійські лексичні інновації, які виникли на тлі повномасштабної війни, утворилися переважно через наповнення новим змістом уже наявних слів. Майже всі вони є запозиченнями з української мови. Поширення таких неологізмів в англomовному світі свідчить про популяризацію українського дискурсу не лише на рівні мови, а й мислення.

Відмінною рисою досліджуваної лексики є емоційно-оцінна конотація, яка демонструє глузливо-негативне ставлення до ворога або прихильників російського президента. Отже, англійські неологізми війни, що триває, віддзеркалюють переосмислення дійсності, образність мислення й почуття гумору.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження демонструє, наскільки інноваційною й високопродуктивною стає мова під час трагедій і потрясінь, її здатність відбивати зміни в масовій свідомості людства. Аналіз лексичних інновацій свідчить про тісний зв'язок між війною та лексичними перетвореннями в англійській мові, про стійку тенденцію до високого рівня емоційного складника в процесі утворення нової лексики і її яскраво виражену негативну конотацію.

Перспективою подальших досліджень може бути дослідження причин виникнення й закріплення неологізмів у мові в періоди глобальних історичних катастроф, закономірностей і динаміки засвоєння мовою лексичних інновацій, спроможність нової лексики відображати зміни навколишньої дійсності.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Urban Dictionary. Mode of access: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term>

2. Mansur Mirovaley. ‘Orcs’ and ‘Rashists’: Ukraine’s new language of war. Mode of access: <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/3/orcs-and-rashists-ukraines-new-language-of-war>

3. Орки (Середзем’я). Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. Mode of access: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BA%D0%B8\\_\(%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B7%D0%B5%D0%BC%27%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BA%D0%B8_(%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B7%D0%B5%D0%BC%27%D1%8F))

4. Бойко Олеся. Абетка повномасштабної війни: які слова ввійшли в ужиток і чому. Mode of access: <https://chytomo.com/abetka-povnomasshtabnoi-vijny-iaki-slova-vvijshly-v-uzhytok-i-chomu/>

5. Sheftalovich Zoya. The Rashists from Mordor vs. the Tractor Troops: Ukraine’s new language of war. An English-language guide to Ukrainian slang. Mode of access: <https://www.politico.eu/article/rashists-mordor-tractor-troops-ukraines-new-language-of-war/>

6. Хукал Сара. Шредер, Вагенкнехт и другие Putinverstehер: открыла ли война в Украине глаза «понимающим Путина»? Mode of access: <https://www.dw.com/ru/otkryla-li-vojna-v-ukraine-glaza-ponimajushhim-putina/a-61740310>

## REFERENCES

1. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term> (in English)

2. Mansur Mirovaley. ‘Orcs’ and ‘Rashists’: Ukraine’s new language of war. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/3/orcs-and-rashists-ukraines-new-language-of-war> (in English).

3. Orky (Seredzemia). Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii. Mode of access: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BA%D0%B8\\_\(%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B7%D0%B5%D0%BC%27%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BA%D0%B8_(%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B7%D0%B5%D0%BC%27%D1%8F)) (in Ukrainian).

4. Boiko Olesia. Abetka povnomasshtabnoi viiny: yaki slova vviishly v uzhytok i chomu. URL: <https://chytomo.com/abetka-povnomasshtabnoi-vijny-iaki-slova-vvijshly-v-uzhytok-i-chomu/> (in Ukrainian)

5. Sheftalovich Zoya. The Rashists from Mordor vs. the Tractor Troops: Ukraine’s new language of war. An English-language guide to Ukrainian slang. URL: <https://www.politico.eu/article/rashists-mordor-tractor-troops-ukraines-new-language-of-war/> (in English).

6. Khukal Sara. Shreder, Vahenknekht y druhye Putinverstehер: otкрыла ly vojna v Ukrayne hlaza «ponymaiushchym Putyna»? URL: <https://www.dw.com/ru/otkryla-li-vojna-v-ukraine-glaza-ponimajushhim-putina/a-61740310> (in Ukrainian).

*Матеріал надійшов до редакції 04.10.2022 р.*

УДК 327

**Сергій Федонюк,**

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки, sergii.fedoniuk@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0003-2853-8905;

**Ігор Карпук,**

аспірант кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки  
Karpuk.Igor@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 000-0003-4430-6004  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-111-136

## **КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В АСПЕКТІ ІНТЕРЕСІВ ОСНОВНИХ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ\***

У цьому дослідженні розкрито суть політики щодо забезпечення інформаційної (кібер) безпеки, її витоків і цілей провідних міжнародних акторів із погляду міжнародного співробітництва. Проаналізовано підходи до аналізу міжнародного співробітництва у сфері інформаційної (кібер) безпеки, визначено предметну сферу дослідження з урахуванням основних наукових і нормативно-правових підходів, конкретизовано основні загрози в інформаційній сфері щодо інтересів суб'єктів міжнародних відносин і визначено пов'язані зі специфікою інформації та кіберпростору проблеми міжнародно-правового характеру. Розкрито підходи в реалізації політики й міжнародної діяльності основних міжнародних акторів у сфері інформаційної (кібер) безпеки – США, Росії, Китаю, Європейського Союзу. Установлено, що існує й надалі посилюється дихотомія головних концепцій інформаційної (кібер) безпеки, заснованих на глибинних відмінностях між демократичним й авторитарним підходами в цій сфері політики. В основу цих відмінностей покладено інтереси, критично важливі для кожної із систем. З одного боку, це інтереси демократичних систем, засновані на прозорості влади й необхідності збереження свободи інформації та вільної конкуренції.

\*Підготовлено в межах проекту «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» програми ERASMUS+ напрямку Модуль Жана Моне (№ 101047033 ERASMUS-JMO-2021-MODULE)

А з іншого – це інтереси авторитарних систем, сила яких ґрунтується на тотальному управлінні інформацією та її контролі. Також підґрунтя підходу авторитарних систем створює провідна участь держави в суспільному житті й економіці. На цих підходах ґрунтується внутрішня й зовнішня політика у сфері інформаційної (кібер) безпеки. Відповідно до своїх інтересів, головні міжнародні актори розробляють і просувають на міжнародних майданчиках відповідні концепції інформаційної (кібер) безпеки. Вони обґрунтовують позиції у сферах державного суверенітету, управління інтернетом, застосування міжнародного права в кіберсфері, доступності інформаційних технологій та ін.

**Ключові слова:** інформаційна безпека, політика, Захід, Схід.

**Serhii Fedoniuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0003-2853-8905;

**Ihor Karpuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 000-0003-4430-6004

## **CONCEPTS OF INFORMATION SECURITY IN THE ASPECT OF THE INTERESTS OF MAIN INTERNATIONAL ACTORS**

This study defines the matter of information (cyber) security policy, its origins, and the goals of leading international actors in terms of international cooperation. We analyzed existing approaches to the study of international cooperation in the field of information (cyber) security and determined the subject area of research while taking into account the main scientific and regulatory approaches. We defined the main threats in the information sphere in terms of the interests of international relations. Additionally, we analyzed issues of international law related to the specifics of information and cyberspace. The study researched the approach to the implementation of policy and international activities of major international actors in the field of information (cyber) security – the United States, Russia, China, the European Union.

We determined that the dichotomy of the main concepts of information (cyber) security, based on the profound differences between democratic and authoritarian approaches in this policy area, is still growing and strengthening. At the heart of these differences are interests that are critical to



each of the systems. On the one hand, these are the interests of democratic systems based on the transparency of government and the need to preserve freedom of information and free competition. On the other hand, these are the interests of authoritarian systems, the strength of which is based on the total management of information and its control. Also the basis of the approach of authoritarian systems is created by the dominant participation of the state in public life and economy. Domestic and foreign information (cyber) security policies are based on these approaches. In accordance with their interests, the main international actors develop and promote relevant concepts of information (cyber) security on international platforms. They substantiate positions in the areas of state sovereignty, Internet governance, application of international law in cyberspace, availability of information technology, etc.

**Key words:** information security, politics, West, East.

## **1. ВСТУП**

**Постановка проблеми.** Проблема інформаційної безпеки загострюється з розширенням сфери застосування інформаційно-комунікаційних технологій та мережної взаємодії. Це впливає на міжнародні відносини й зовнішню політику країн світу. Відповідно, сьогодні наявні різні дослідницькі бачення й підходи, що відображають підходи основних міжнародних акторів у їхній внутрішній політиці й зовнішній стратегії стосовно розвитку сфери інформаційної безпеки. Протягом десятиліть триває конкуренція між цими акторами на рівні головних міжнародних майданчиків, а самі концепції підлягають впливу з боку змінної міжнародної обстановки, нових інформаційно-комунікаційних технологій і загалом суспільних відносин, що розвиваються й змінюються в умовах технологічного прогресу й інших чинників. Тому із погляду позиціонування в зовнішній політиці та стратегічного планування у сфері інформаційної (кібер) безпеки важливо розуміти підґрунтя зазначених явищ. Для цього потрібно проаналізувати підходи до дослідження міжнародного співробітництва у сфері інформаційної (кібер) безпеки; визначити предметну сферу дослідження з урахуванням основних наукових і нормативно-правових підходів; конкретизувати основні загрози в інформаційній сфері з погляду інтересів суб'єктів міжнародних відносин, визначити пов'язані зі специфікою інформації й кіберпростору проблеми міжнародно-правового характеру; дослідити підходи в реалізації політики й міжнародної діяльності основних

міжнародних акторів у сфері інформаційної (кібер) безпеки (США, Росії, Китаю, Європейського Союзу).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Відповідно до поставлених завдань ми розглянули різні публікації в аспекті виявлення принципових позицій і підходів щодо основних проблемних сфер інформаційної (кібер) безпеки. Зокрема, ураховано, що в академічному дискурсі більш поширений термін «кібербезпека» й у цьому контексті розглядаються злочинні та терористичні загрози, а також із такої позиції досліджують загрози військово-політичного характеру, переважно в аспекті інформаційно-технічного впливу (наприклад А. Венгер [1], Г. Джакомелло [2], М. Хансен і Г. Ніссенбаум [3], Е. Тік-Рінгас [4] та ін.). Натомість представники іншого погляду використовують термін «інформаційна безпека», ураховуючи чотири головні загрози національній і міжнародній безпеці в інформаційній сфері – загрозу злочинності, тероризму, військово-політичного впливу й загрозу порушення громадського порядку та стабільності через вплив на громадську думку в державі (М. Кучерявий [5], А. Смирнов [6], Д. Швець [7] й ін.). Це переважно російські автори.

Суттєво відрізняються думки науковців і на принципи управління інтернетом. Тут також виділяються саме представники російських дослідницьких кіл, які, вочевидь, стежать за державними підходами, характерними для росії, Китаю й деяких інших країн. Суть підходу полягає в «суверенізації» управління мережею. А представники держав Заходу відстоюють незалежність інтернету від державного контролю на користь моделі багатостороннього управління за участі всіх зацікавлених сторін (пор. статті А. Бикова [8], М. Якушева [9] й праці таких учених, як І. Курбалія [10], Т. Бальзак і М. Данн-Кавелті [11], Д. Маклін [12], Дж. Хоффман [13]).

Проблематика військово-політичних загроз в інформаційній сфері глибоко досліджена в низці праць, серед яких – найбільш відомі роботи М. Лібіцкі [14], Р. Моландера [15], А. Шафранські [16] та ін. Тут потрібно відзначити, що для країн Заходу, як уже зазначалося, характерна суто утилітарна концепція використання кіберпростору у військово-політичному контексті. Натомість російські автори наполягають на концепції «інформаційних війн» у найширшому сенсі (Т. Анічкіна [17], І. Панарін [18], С. Туронок [19]).

Концептуальне сприйняття інформаційно-безпекового домену в контексті суб'єктної сфери світової політики досліджується як у загальнотеоретичному плані (Д. Бетц [20], Дж. Най [21], ), так і в контексті взаємодії між провідними акторами в цій сфері, якими

визнаються США, росія й Китай (Р. Дайберт [22], Дж. Ліндсей [23]). У своєму дослідженні ми дотримуємося провідної в репрезентантів країн Заходу позиції, відповідно до якої до інформаційної сфери й забезпечення кібербезпеки застосовуються різні інструменти міжнародного співробітництва. Причому увага приділяється передусім кібербезпеці, проблематику розроблення нормативних основ якої на міжнародній арені висвітлювали такі науковці, як Д. Фаррелл [24], М. Фіннемор [25].

Проблематика інформаційної (кібер) безпеки з правового погляду представниками країн Заходу, зокрема членів НАТО, розкривається з позицій, висвітлених у виданні, відомому як «Талліннський посібник» [26], підготовленому в Центрі дослідження й моніторингу кіберзагроз НАТО. Але тут також поширені роботи авторів, котрі репрезентують два табори із суттєво відмінними поглядами на перспективи міжнародного права в цій сфері. Частина дослідників наполягає на необхідності адаптації права з урахуванням специфіки інформаційного простору, у той час як інші виступають за необхідність вироблення правил застосування вже наявних норм. До перших належать майже винятково російські автори (А. Коротков, О. Зінов'єва [27], О. Крутських [28], А. Федоров, О. Зінов'єва [29]), а іншу групу репрезентують представники країн Заходу, наприклад Л. Грінберг, С. Гудман, К. Су Ху [30] та ін.

Серед українських науковців немає однастайності в трактуванні розглянутих вище проблем в аспекті «західного» чи «східного» дискурсу, хоча до останнього часу переважали обґрунтування «сильної» позиції держави в питаннях інформаційної безпеки й «інформаційного суверенітету» (О. Солодка [31]), що характерно також для представників російських наукових шкіл, з охопленням сфери, ширшої, ніж та, що стосується кіберпростору в «західному» розумінні, наприклад питань «культурної експансії», розробки спеціального домену в міжнародному праві стосовно інформаційно-безпекових питань (В. Настюк і В. Белєвцева [32], О. Кісілевич-Чорнойван [33]), позитивного оцінювання відповідних російських ініціатив на рівні ООН у контексті «режиму міжнародної інформаційної безпеки» (О. Фролова [34; 35]). А. Костирев пояснює протиріччя в розглянутих концепціях інформаційної (кібер) безпеки прихильністю їхніх послідовників до ідеалістської або реалістської парадигм [36]. Сучасні публікації провідних науковців у цій сфері частіше розкривають реальний стан справ у балансуванні підходів основних акторів, країн і міжнародних організацій до політики інформаційної безпеки (М. Копійка [37], Ю. Романчук [38], Є. Макаренко, М. Рижков, М. Ожеван та ін. [39]).

**Мета статті.** Наше дослідження охоплює питання політики інформаційної безпеки на рівні основних міжнародних акторів щодо балансу між східною й західною концепціями інформаційної (кібер) безпеки з урахуванням основних тенденцій у цій сфері задля конкретизації й позиціонування їхніх підходів в аспекті міжнародної взаємодії.

**Методика дослідження.** Для досягнення мети дослідження використано описовий, аналітичний підходи базовані на аналізі джерел, що стосуються політики у сфері інформаційної (кібер) безпеки в аспекті основних світових концепцій. Із метою вивчення проблематики, що потребує дослідження стосовно розвитку міжнародних відносин, застосовано якісний підхід.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

По суті, існує два різних бачення інформаційної безпеки з погляду політики. Частина держав практикує норми, які включають сильний урядовий контроль над інформацією, тоді як інші сприймають таку позицію, як загрозу політичній стабільності.

### *Концепція країн Заходу*

Концепція, що сформувалась у США, ґрунтується на розумінні інформаційної безпеки як безпеки даних і, відповідно, інформаційних систем, які з ними пов'язані. Регулювання сфери інформації стало пріоритетом американської державної політики раніше, ніж в інших країнах, оскільки США були епіцентром інформаційної революції вже в другій половині ХХ ст., і розвивалися відповідно до принципів функціонування демократичної соціально-економічної моделі. Головним завданням стало гарантування рівних можливостей виробництва й споживання інформації кожному індивіду.

Американське законодавство розглядає дані й інформацію в аспекті їх комерційного значення, володіння та розповсюдження якої уможливорює отримання вигоди або уникнення збитків. У федеральному Законі про свободу інформації (Freedom of Information Act, FOIA (1966) [40]) закріплено підзвітність влади народові, якому вона служить. Із погляду демократії поінформований електорат є критично важливим для її належного функціонування. Тому інформаційна безпека розкривається в аспекті кібербезпеки, тобто безпеки даних в інформаційних системах, і має на меті забезпечення їх функціонування задля належної діяльності виконавчої влади та її звітності перед народом.

Також держава повинна забезпечити охорону інформації як приватної власності, що належить особі. У США свобода волевиявлення й

свобода слова гарантовані першою поправкою до Конституції, а кодекс добросовісної інформаційної практики, що регулює збір, технічне обслуговування, використання й розповсюдження особистої інформації, що ведеться в системах записів федеральних органів, встановлено з прийняттям у 1974 р. Закону про конфіденційність (The Privacy Act [41]). Держава не може безпосередньо вводити цензуру або фільтрувати зміст інформації, що теж становить основу свободи інформації й відповідної концепції інформаційної безпеки. Такий підхід відповідає характерному для США неприйняттю державного регулювання, а це забезпечує ефективні ринкові відносини. У цій моделі відносин між державою, громадянами та суб'єктами ринку, із погляду інформаційної безпеки, логічним виявляється забезпечення стійкого функціонування насамперед інфраструктури, а не самої інформації. Відтак у фокусі – саме процеси передавання, зберігання й обробки даних і відсутність принципового інтересу до проблеми впливу «шкідливого» контенту (небажаного інформаційного впливу) на діяльність держави, суспільства, особистості. Тому, наприклад, саме поняття «інформаційна безпека» розкривається Комітетом із систем національної безпеки США як захист інформації й інформаційних систем від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, руйнування, зміни чи знищення задля забезпечення цілісності (захист від несанкціонованої модифікації чи знищення інформації), конфіденційності, а також доступності (забезпечення своєчасного та надійного доступу до інформації) [42]. У контексті інформаційної безпеки американська Асоціація аудиту й контролю інформаційних систем «забезпечує, що лише авторизовані користувачі (конфіденційність) мають доступ до точної й повної інформації (цілісність), коли це потрібно (наявність)» [43]). Загалом американський підхід утілено в низці національних документів стратегічного планування (Національна стратегія захисту кіберпростору (2003); Всеосяжна національна ініціатива з кібербезпеки (2008); Огляд політики в кіберпросторі (2009); Міжнародна стратегія для кіберпростору (2011); Національна кіберстратегія Сполучених Штатів Америки (2018)) й ініціативах США на рівні міжнародних організацій, насамперед ООН.

На подібних принципах засновано й політику Європейського Союзу у сфері інформаційної безпеки, що вперше сформульовано у 2001 р. в комюніке Європейської комісії «Мережева й інформаційна безпека: пропозиції для підходу європейської політики». У цьому документі визначено термін «мережева й інформаційна безпека» (Network and Information Security) як здатність мережі або інформаційної системи на заданому рівні надійності протистояти випадковим загрозам або умис-

ним шкідливим діям, які ставлять під загрозу доступність, достовірність, цілісність і конфіденційність збережених або переданих даних і пов'язаних із ними служб. Доступ до них здійснюється за допомогою таких мереж або систем. Також запропоновано принципи політики щодо забезпечення мережевої й інформаційної безпеки, загалом властиві західному підходу в цій сфері з урахуванням особливостей реалізації галузевих і секторальних політик ЄС [70]: забезпечення прикладного характеру правових норм на основі загального розуміння основних питань безпеки та спеціальних заходів щодо її забезпечення; 2) необхідність постійного вдосконалення правового регулювання з урахуванням технічного прогресу й породжуваних ним нових загроз; 3) потреба в доповненні ринкових механізмів політичними заходами (що відображає важливість проблеми інформаційної безпеки, котра розглядається на рівні комунітарної політики ЄС); 4) формування європейського внутрішнього ринку інформаційно-телекомунікаційних послуг.

Європейський Союз загалом підтримував ініціативи США у сфері кібербезпеки, реалізував власні проекти щодо кібербезпеки й розвивав міжнародну співпрацю з партнерами переважно у формі «кібердипломатії», проте, починаючи з 2020 р., став проявляти значну активність у цій сфері, прийнявши відповідну стратегію й ініціювавши принципово новий формат взаємодії зацікавлених сторін на рівні ООН – ініціативу щодо реалізації Програми дій із відповідальної поведінки держав у кіберпросторі, позиції щодо якої таких сторін, як США, росія та Китай, ще не визначені.

Схоже бачення інформаційної безпеки і в японського уряду, який сформулював відповідні цілі в Стратегії кібербезпеки Японії у 2013 р. [45]. Це – забезпечення вільного й безпечного обміну інформацією; виведення проблеми кібербезпеки на більш високий рівень; оптимізація відповідних дій, спрямованих на розв'язання проблеми кібербезпеки; розробка плану дій і зміцнення співробітництва на основі принципів соціальної відповідальності. Як і в усіх випадках західного підходу у сфері інформаційної (кібер) безпеки уряд забезпечує надійність і стійкість кіберпростору, забезпечує захист від кібернападів, стимулює науково-дослідницьку діяльність для розвитку кіберпростору, на конкурентній основі залучає нові кадри для забезпечення кібербезпеки й забезпечує освіту громадян із питань кібербезпеки. При цьому держава не втручається в питання свободи інформації.

### *Кіберпростір*

Із позиції країн Заходу переважно розглядається концепт кіберпростору – «Cyberspace», який визначається в рекомендації «Про розвиток і

використання багатомовності в загальному доступі до кіберпростору», прийнятій на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 2003 р., як «віртуальний світ цифрової й електронної комунікації, пов'язаної з глобальною інформаційною інфраструктурою» [46]. Наукове визначення інформаційного простору в західному трактуванні наближене до кіберпростору: «Тип інформаційної конструкції, у якій репрезентації інформаційних об'єктів розташовані в організованому просторі. У такому просторі розташування й напрямки мають значення, таким чином стають можливими створення карт і навігація» [110].

У дослідженні «Tallinn manual on the international law applicable to cyber operations» (2013) запропоновано визначення кіберпростору як середовища, сформованого з фізичних і нефізичних елементів, що характеризується використанням комп'ютерів та електромагнітного спектра для зберігання, зміни й обміну даними з використанням комп'ютерних мереж [26].

У типовому навчальному плані НАТО з кібербезпеки (2016 р.) [47] є модуль «Структура інформаційного простору: опорна мережа інтернету й мережева інфраструктура держав», що стосується винятково технічних аспектів інформаційного простору. Основну увагу при цьому приділено глобальній інфраструктурі, а також інформаційним системам, створеним у масштабі держав й окремих підприємств. А інформаційний простір уключає в себе архітектуру інтернету, комп'ютерні та мобільні мережі, де передусім розглядаються принципи загальної структури й конкретна топологія інтернету в окремих державах (тобто національна інфраструктура, що підтримує роботу мереж, провайдери телекомунікаційних послуг, а також схеми маршрутизації).

#### *Концепції росії й Китаю*

На відміну від розглянутого вище концептуального підходу, у країнах, для яких не характерно культивування цінностей розвинених демократичних суспільств, значну увагу приділяють питанню захисту держави, суспільства й особистості від негативного інформаційного контенту. Це, передусім, росія та Китай.

Одним із перших документів, у якому сформульовано таке бачення, стала Доктрина інформаційної безпеки російської федерації [48], затверджена у вересні 2000 р. У 2016 р. прийнято нову доктрину [49], що стала логічним продовженням першої – якщо в документі 2000 р. йдеться про зростання впливу інформаційних технологій на національні інтереси країни, то в новій версії вони вже визнаються невід'ємною частиною всіх сфер життя. Для російського підходу характерне формулювання загроз,

пов'язаних, передусім, не з функціонуванням інформаційних систем, а з обігом інформації й свободою інформації. Причому ці загрози трактуються переважно щодо національної безпеки. Так, у доктрині інформаційної безпеки від 2000 р. серед ключових проблем було «розкладання моральних цінностей молоді». Стосовно цього інформаційна безпека країни – це стан захищеності її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства й держави. У доктрині 2016 р. головними загрозами названо кіберзлочинність і поширення інформаційних матеріалів з-за кордону, які «дестабілізують ситуацію в країні» (наприклад таких, що критикують російську федерацію, популяризують тенденції, котрі тиснуть на молодь). Такі «проблеми» подаються як загрози для суспільства й особи, а влада обґрунтовує своє втручання в перебіг інформаційних процесів необхідністю захисту національного інформаційного поля від іноземних впливів.

Підхід авторитарних держав не передбачає безумовного гарантування свободи слова й масової інформації, відкриваючи шлях до цензури та контролю інформаційної сфери. І російська доктрина 2000 р. це підтверджує, формулюючи одну з ключових проблем так: «недостатність нормативного правового регулювання відносин у галузі реалізації можливостей конституційних обмежень свободи масової інформації в інтересах захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів громадян, забезпечення обороноздатності країни й безпеки держави суттєво ускладнює підтримання необхідного балансу інтересів особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері». Це створює підстави для цензури, оскільки серед загроз інформаційній безпеці країни названо «девальвацію духовних цінностей, пропаганду зразків масової культури, заснованих на культі насильства, на духовних і моральних цінностях, що суперечать цінностям, прийнятим в російському суспільстві; зниження духовного, морального й творчого потенціалу населення росії» [48].

По суті, у російських доктринах декларується підґрунтя для державного контролю в інформаційній сфері, але під гаслами «інформаційного суверенітету», або «кіберсуверенітету». Концепцію «інформаційного суверенітету» в країнах, що тяжіють до авторитарного типу організації суспільства, розробляють і втілюють у практику від початку масового поширення інтернет-технологій. Так, у Китаї на державному рівні кіберсуверенітет формується, починаючи з початку 2000-х. Інформаційний суверенітет трактується російською владою як «нерозповсюдження»



іноземної інформації серед російських громадян та обмін «належною інформацією про росію з іноземними партнерами» [49], у той час як у західній концепції суверенітет в інформаційну епоху – це заохочення глобального обміну інформацією через безпечну технологічну інфраструктуру.

У квітні 2014 р. Максим Кавджарадзе, член ради федерації, верхньої палати російського парламенту, запропонував створити повністю недоступну з-за кордону національну внутрішню мережу росії. Тоді з'явилась і назва – «ЧебурашкаNet», на честь російського мультиплікаційного героя Чебурашки – персонажа з відомого анімаційного фільму [50]. А у 2019 р. прийнято зміни до федерального законодавства, які отримали неформальну назву «Закон про суверенний інтернет» [51]. Метою його є – автономних систем управління інтернетом і тим самим створення можливості відокремлення російського інтранету від глобальної мережі «Інтернет». Відповідно до цього закону, від національних постачальників інтернет-послуг вимагається використання лише тих точок обміну інтернетом, які затверджені державним регулятором телекомунікацій. Окрім того, оператори зв'язку зобов'язані встановити на точках обміну трафіком спеціальне обладнання для аналізу й фільтрування трафіка всередині країни й лініях транскордонного передавання даних. Також росія отримує змогу відключення національної мережі від глобальної системи доменних імен.

Закон викликав деяке протистояння громадськості, що розглядає цю ініціативу як нову форму цензури. На відміну від Китаю, громадяни якого увійшли в епоху інтернету майже в той самий час, коли уряд почав його регулювати, і звикли до такого способу життя, де інтернет є національною інтрамережею, громадяни росії завжди мали доступ до глобальної мережі й широкого спектра контенту й послуг із будь-якої країни. Окрім того, сьогодні, порівняно з періодом становлення масового інтернету, мережа вже міцно «вросла» в економіку, яка залежить від інтернету та безперебійного функціонування певних додатків і послуг. У наш час відключення від іноземних цифрових послуг має великий негативний вплив на національну економіку. Тому такий «цифровий суверенітет» може виявитися надто дорогим для росії, уряд якої, проте, переслідує таким чином насамперед політичні й геополітичні цілі.

Принципова позиція держав, котрі практикують такий «східний» підхід в інформаційній безпеці, полягає в безапеляційному «захисті» владою певного «інформаційного суверенітету», тобто ідеологічному й нормативному обґрунтуванні права влади на втручання в інформаційну

сферу та відкидання свободи інформації для громадян. Це відображено в усіх основних нормативних актах, що детермінують сферу інформаційної безпеки й визначають позицію держави в її міжнародній діяльності в цій сфері. У росії це, крім згаданих вище Доктрин інформаційної безпеки, також «Основи державної політики в галузі міжнародної інформаційної безпеки на період до 2020 р.» [52] та «Основи державної політики російської федерації в галузі міжнародної інформаційної безпеки» [53]. В останньому документі (від 2013 р.) закріплено такі тези, як «втручання у внутрішні справи суверенної держави з використанням ІКТ, порушення суспільної стабільності, розпалювання міжетнічної й міжнаціональної ворожнечі». На противагу державам Заходу, підходи, засновані на прозорості, не підтримуються російськими чиновниками через нібито загрозу національному суверенітету. Тому, наприклад, у 2012 р. росія заблокувала резолюцію про раннє попередження про кібератаки в ОБСЄ.

Як дієвий інструмент для досягнення своїх цілей росія використовує спеціально розроблену термінологію, послідовно просуваючи й закріплюючи її на міжнародних майданчиках. Наприклад, серед термінів і визначень, уміщених у текст російського проекту «Конвенції про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки» [54] можна знайти такий: «Загроза в інформаційному просторі (загроза інформаційній безпеці)» – чинники, що створюють небезпеку для особистості, суспільства, держави та їхніх інтересів в інформаційному просторі. І далі в переліку таких загроз – «протидія доступу до новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, створення умов технологічної залежності у сфері інформатизації на шкоду іншим державам». Тобто, з позиції росії, технологічна перевага, отримана на основі вільної конкурентної боротьби на світовому ринку ІКТ, також становить загрозу інформаційній безпеці, якщо власник технології добровільно не надасть її в розпорядження тим, хто такою технологією не володіє. Очевидно, росія так намагається нівелювати своє все більш відчутне технологічне відставання у сфері ІТ. З іншого боку, російська ідея міжнародної інформаційної безпеки передбачає значну відповідальність уряду й контроль над інформаційними ресурсами, що не відповідає інтересам учасників ринку ІКТ. Тому росія, просуваючи ці ідеї на міжнародному рівні, стикається із сильним спротивом західних країн, які відстоюють свободу ринку, гарантії вільної конкуренції й недоторканості інформації з погляду приватної власності.

Документальну основу розглянутої вище концепції інформаційної безпеки в росії становлять доктрини (інформаційної безпеки рф від 2000

і 2016 рр., військова доктрина рф), документи військово-стратегічного планування («Концептуальні погляди на діяльність збройних сил російської федерації в інформаційному просторі» (2011 р.)), російські ініціативи й стратегічні документи у сфері міжнародного співробітництва (проект «Конвенції про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки» (2011 р.), «Основи державної політики в галузі міжнародної інформаційної безпеки на період до 2020 року», «Основи державної політики рф у галузі міжнародної інформаційної безпеки» (2021 р.)), внутрішнє законодавство (про обробку персональних даних, про локалізацію даних на території рф (2014), зміни до федерального законодавства під неформальною назвою «Закон про суверенний інтернет» (2019 р.) та ін.).

Схожий підхід демонструє й китайська влада, визначивши в документі під назвою «Національна стратегія розвитку інформатизації на 2006–2020 рр.» інформаційну безпеку ключовим компонентом системи національної безпеки для забезпечення сталого, здорового застосування інформаційних технологій, а також для соціальної й культурної стабільності та ідеологічного розвитку [55].

Типово авторитарна концепція інформаційної безпеки означає винятковий пріоритет держави в питаннях інформаційної діяльності не лише на суверенній території, але й у певному інформаційному полі, яке держави вважають підконтрольним собі, оголошуючи над ним «інформаційний суверенітет». При цьому не береться до уваги глобальний характер мережі «Інтернет», яка і є технологічною основою цього інформаційного поля. Прикладом нормативного обмеження свободи інформації в інтернеті з мотивів її «захисту» є китайський закон про кібербезпеку, прийнятий у 2016 р. [56]. Відповідно до цього документа, який стосується збору, зберігання й використання персональних даних китайських громадян та інформації, що має стосунок до національної безпеки, такі відомості повинні зберігатись усередині країни. Також заборонено експорт економічних, технологічних, наукових даних, що «становлять загрозу національній безпеці чи громадським інтересам». У росії також із 2015 р. діє норма, що зобов'язує операторів обробляти й зберігати персональні дані росіян із використанням баз даних, розміщених на території країни. В основу законів, що охоплюють цивільну сферу безпеки кіберпростору в Китаї, покладено так звану «класифікацію багаторівневої системи захисту» (Multiple-level Protection Scheme, MLPS), відповідно до якої приймаються рішення про рівень допуску іноземних товарів у ту чи іншу сферу або систему. MLPS визначає п'ять рівнів інформаційної безпеки щодо потенційних

наслідків, від шкоди правам громадян й організацій і громадському порядку до загрози національній безпеці [57]. Покладаючись на MLPS та законодавство, влада вимагає доступу до протоколів шифрування й значної частини вихідного коду від компаній, що працюють у сфері фінансів, телекомунікацій, медицини, освіти й енергетики.

У часовому вимірі китайське законодавство у сфері інформаційної безпеки еволюціонувало від розроблених у 2000-х рр. Державної стратегії інформатизації (2006) і документа Держради КНР із просування інформатизації й розвитку чинної системи захисту інформаційної безпеки (2012) до законів КНР про боротьбу з тероризмом (2015), про кібербезпеку (2016), Міжнародної стратегії співробітництва в кіберпросторі, Положення про нагляд і перевірку безпеки в інтернеті (2018) і законів про захист особистої інформації (2021) і про безпеку даних (2021).

Однією з основних рис, що характеризують підхід китайської влади до мінімізації інформаційних загроз, є запобігання проникненню небажаної інформації всередину країни й обмеження витоку чутливої інформації за кордон, що реалізовано, зокрема, шляхом блокування соціальних мереж і пошукових систем. Адже щодо політичного керівництва Китаю суть інформаційної безпеки полягає в обмеженні поширення інформації, яку вона вважає небажаною [58].

#### *Інформаційний простір*

На відміну від властивої для країн Заходу концепції «кіберпростору» в російській офіційній практиці застосовується поняття «інформаційного простору», зручне з погляду обґрунтування «інформаційного суверенітету». Відповідно до запропонованого російською владою проекту «Конвенції про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», поняття «інформаційний простір» подається як «сфера діяльності, пов'язана з формуванням, створенням, перетворенням, передачею, використанням, зберіганням інформації, що здійснює вплив, у тому числі на індивідуальну й суспільну свідомість, інформаційну інфраструктуру і власне інформацію» [54]. На відміну від більш поширеного в російськомовному науковому сегменті конструктивного розуміння «інформаційного простору» як сукупності інформаційних ресурсів, створених суб'єктами інформаційної сфери, засобів взаємодії таких суб'єктів, їх інформаційних систем і необхідної інформаційної інфраструктури (див., наприклад, у [59; 60]), тут це поняття відображає політичну думку російського керівництва про суть міжнародних відносин в інформаційній сфері як спосіб отримати певні вигоди для держави-актора.

Відмінності між західною та східною концепціями у сфері політики інформаційної безпеки проявляються на практиці в підходах до страте-

гії розвитку самого кіберпростору. У країнах Заходу базовий підхід до політики кібербезпеки в епоху інтернету – правило мережевого нейтралітету, що означає забезпечення рівного доступу та швидкості спілкування для кожного користувача, виключаючи таким чином будь-яку можливість маніпулювання вмістом. Принцип мережевого нейтралітету підтримується Федеральною комісією зв'язку США [61] на підставі Закону про комунікації (1934 р.), хоча й піддавався певним обмеженням у період президенства Д. Трампа. Також цей принцип присутній у більшості європейських стратегій кібербезпеки, а на рівні Європейського Союзу його закладено в стратегію Єдиного цифрового ринку ЄС (проголошено у 2015 р.). Основні рамки для забезпечення нейтралітету мережі на території всього Європейського Союзу, зокрема, встановлено Регламентом ЄС 2015/2120 [62].

Країни, де домінує авторитарний підхід, не забезпечують невтручання в роботу мережі. Наприклад, у росії на початку 2018 р. кабінет міністрів запропонував формально відмовитися від принципу мережевого нейтралітету, який і так не підтримувався в країні [63]. Не застосовується принцип мережевої нейтральності й у Китаї, де уряд використовує інтернет-провайдерів для перевірки й регулювання вмісту, доступного для громадян країни. За допомогою так званого «великого брандмауера» блокуються як іноземні, так і китайські сайти, що надають інформацію, яку уряд не може ефективно змінити, наприклад IP-адреси соціальних мереж або інформаційні сайти [64].

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

На рівні міжнародної стратегії провідних акторів щодо забезпечення інформаційної (кібер) безпеки сформовано два принципово відмінні підходи. Перший характерний для демократичних держав Заходу (США, їхні партнери по НАТО, країни ЄС, Японія). Послідовниками другого є росія, Китай і низка інших країн із відносно менш розвиненою демократією. Розподіл країн світу за підходами відображають, наприклад, результати голосування в ООН за проєкти резолюцій ГА ООН у 2018 р.: «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» (поданий росією) та «Заохочення відповідальної політики держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки» (США) й інших ініціатив зазначених держав у сфері інформаційної безпеки й протидії кіберзлочинності. Цікаво, що російський проєкт підтримали переважно держави, віднесені організацією Freedom House в її щорічних звітах [65],

відповідно до їх демократичного статусу до категорії «не-вільних». А «вільні» й «частково вільні» держави підтримали американську ініціативу. Зусилля й результати пошуку шляхів подолання суперечностей між прихильниками тих чи інших позицій у рамках обох підходів відображені у звітах Груп урядових експертів (ГУЕ) та Робочої групи відкритого складу (РГВС), скликаних згідно з цими резолюціями на рівні ООН.

Із погляду розглянутих підходів по-різному трактується поняття «інформаційна безпека». Держави, що забезпечують свободу інформації, орієнтуються майже лише на технічні питання безпеки кіберпростору (захист комп'ютерних мереж і ресурсів), що формулюється, як «кібербезпека», а не «інформаційна безпека». Із такого погляду інформація безпечна, доки безпечна технологічна інфраструктура, а відповідальність уряду полягає в тому, щоб кожен громадянин міг вільно користуватися безпечними технологіями. Натомість держави, котрі практикують авторитарні підходи, уключають у це поняття також політико-ідеологічні аспекти – протидію пропаганді й недопущення інформаційного впливу, а їхні уряди забезпечують безпеку не лише інфраструктури, але й самої інформації, декларуючи її невід'ємним складником національного суверенітету.

Відмінність між підходами проявляється в усіх аспектах інформаційної безпеки, таких як протидія злочинності, тероризму, загрозам військово-політичного характеру, застосування міжнародного права й міжнародне співробітництво у сфері безпеки кіберпростору. Наприклад російський підхід, порівняно зі сприйняттям кібертероризму в західних країнах, полягає в розгляді терористичних загроз у числі комплексних загроз особі, суспільству й державі (такого підходу притримується й китайська влада). Але на Заході кібертероризм трактують як загрозу інформаційним системам, що пов'язані передусім із критичною інфраструктурою.

Суттєво відрізняються підходи до розуміння інформаційних впливів із погляду військово-політичної стратегії. В авторитарних системах застосовується концепція «інформаційних війн», що означає інтегральний вплив усієї державної «машини» в комплексі із силовими структурами й підконтрольним медіасектором. Натомість західний підхід, характерний для США та країн НАТО, що відповідає реаліям суспільних комунікацій, де держава не втручається в медійну сферу, полягає в розділенні військових і цивільних інформаційних впливів у взаємозв'язку з реалізацією стратегічних інтересів уряду. Сьогодні це система «стратегічні комунікації» в складі компонентів – інформаційних операцій, інформаційно-психологічних операцій, публічної дипломатії, військової й цивільної комунікації.

Проблемою в аспекті міжнародного співробітництва є діаметрально різні підходи до розуміння ролі міжнародного права у сфері інформаційної (кібер) безпеки (безпеки кіберпростору). По-перше, право *jus ad bellum* (сфера Статуту ООН) розглядається росією та її однодумцями в позитивістському ключі, тобто вони наполягають на обмеженні застосування сили державами, а США й інші країни Заходу виступають за більш широкі можливості застосування сили. Це пов'язано переважно з відчутним відставанням перших в інформаційно-технологічному плані. По-друге, у сфері міжнародного гуманітарного права (*jus in bello*) росія, Китай, їхні союзники по ШОС і низка інших держав (які переважно не характеризуються високим рівнем демократії) виступають за формування в міжнародному праві окремого домену «інформаційної безпеки», створення спеціальних обов'язкових «правил поведінки» держав і просувають російську концепцію «міжнародної інформаційної безпеки» – правового режиму й формату співробітництва в цій сфері. Держави Заходу наполягають на застосовності до сфери кіберпростору чинних норм міжнародного права, спільного реагування на нові кіберзагрози й добровільних і необов'язкових нормах поведінки держав у кіберпросторі. Натомість у випадку військових конфліктів, нападів в усіх передбачених нормами міжнародного гуманітарного права випадках цілком можуть застосовуватися чинні норми, що відображено в «Талліннському посібнику» (Tallinn Manual), розробленому в контексті діяльності НАТО.

Росія активно й послідовно просуває на рівні ООН і регіональних міжнародних організацій свою концепцію «міжнародної інформаційної безпеки», із кінця 1990-х рр. пропонуючи порядок денний, суть якого опрацьовується в контексті запропонованих нею проєктів резолюцій ГА ООН «Досягнення у сфері інформатизації й телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки», висувуючи на рівень ООН проєкти «правил поведінки» держав у кіберпросторі й конвенції про кіберзлочинність. В основу російських пропозицій покладено керівну роль держави в усіх аспектах і процесах інформатизації й телекомунікацій, у тому числі в управлінні інтернетом та «інформаційному суверенітеті». Головним треком розвитку співпраці на рівні ООН за ініціативами росії є Робоча група відкритого складу.

На двох останніх позиціях наполягає й Китай, загалом підтримуючи всі російські ініціативи. КНР також розширює сферу впливу щодо безпеки кіберпростору, розвиваючи співробітництво з державами, що становлять для нього стратегічний інтерес, і пропонуючи світові авторитарну модель управління інтернетом («Уженські ініціативи»).

Головним майданчиком для опрацювання спільних позицій Росії й Китаю в цьому аспекті є ШОС.

Сполучені Штати відстоюють свою концепцію ліберального підходу до розвитку кіберпростору та багатостороннього управління інтернетом, небов'язкових норм поведінки держав у кіберпросторі (проект резолюції ГА ООН «Заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки», 2018 р.). США наполягають на доцільності використання результатів, досягнутих у рамках Групи урядових експертів (2010, 2013 і 2015 рр.), запропонувавши однойменний трек у згаданій вище резолюції.

Також розглянуті концептуальні відмінності у сфері інформаційної безпеки проявляються і в підходах щодо кіберзлочинності. Тоді як США і ЄС активно пропагують розвиток міжнародної співпраці в протидії кіберзлочинності у форматі, визначеному «Будапештською конвенцією», росія наполягає на необхідності розробки спеціального формату співпраці в рамках промованого нею проекту конвенції ООН, який би обмежував цю співпрацю й виводив кіберзлочинність зі сфери міжнародного контролю.

Розглянуті в статті суперечності покладено в основу проблеми пошуку єдиної основи для міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки. Росія й США активно просувають свої концепції в аспекті міжнародного права й управління інтернетом. Також протягом останніх років у цю дуалістичну систему противаг на рівні ООН уключився Європейський Союз. У таких умовах держави, що формують власну стратегію співпраці з міжнародними партнерами, повинні враховувати як основні, так і детальні особливості політики провідних світових акторів у царині кіберпростору й глобальної безпеки, що і є предметом наступних досліджень.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Wenger, A. (2001) The Internet and the Changing Face of International Relations and Security. *Information and Security*, № 7, p. 5–11.
2. Security in Cyberspace: Targeting Nations, Infrastructures, Individuals. Ed by G. Giacomello. Bloomsbury Publishing USA, 2014.
3. Hansen, L., Nissenbaum, H. (2009). Digital disaster, cyber security, and the Copenhagen School. *International studies quarterly*, №. 4, p. 1155–1175.
4. Tikk-Ringas, E. (2015). Evolution of the Cyber Domain: The Implications for National and Global Security. London. Routledge, for the International Institute for Strategic Studies, 212 p.



5. Кучерявый, М. М. (2013). Глобальное информационное общество и проблемы безопасности. *Власть. Общественно-политический журнал*, № 9 (сентябрь), с. 89–92.
6. Глобальная безопасность: инновационные методы анализа конфликтов/под ред. А. И. Смирнова. Москва: Общество «Знание» России, 2011, 272 с.
7. Швец, Д. Ю. (2005). Информационная безопасность Российской Федерации в современных международных отношениях: автореф. дис. ... канд. социологических наук. Москва: МГИМО (У) МИД России.
8. Быков, И. А. (2008). Управление Интернетом как одна из проблем современных международных отношений. *Политэкс*, № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-internetom-kak-odna-iz-problem-sovremennyh-mezhdunarodnyh-otnosheniy> (дата обращения: 18.11.2021).
9. Якушев, М. В. (1999). Информационное общество и правовое регулирование: новые проблемы теории и практики. *Информационное общество*, № 1. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/2be96a4e09339699c32568b1003ab653>
10. Kurbalija, Jovan (2014). An Introduction to Internet Governance. *DiploFoundation*. 206 p.
11. Balzacq, T., Cavelti, M. D. (2016). A theory of actor-network for cyber-security, *European Journal of International Security*, № 2, p. 176–198.
12. Internet Governance: A Grand Collaboration. Ed. by D. MacLean. N.Y. *UN ICT Task Force Series*, 2005, 393 p.
13. Hofmann, J. (2005) Internet Governance: A Regulative Idea in Flux. Social Science Research Centre. Berlin. URL: <http://duplox.wzb.eu/people/jeanette/texte/Internet%20Governance%20english%20version.pdf>
14. Libicki, M. (2009). *Cyberdeterrence and Cyberwar*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
15. Molander, Roger C., Riddile, Andrew, Wilson, Peter A. (1996). Strategic Information Warfare. *A New Face of War*. RAND. MR-661-OSD. URL: [https://www.rand.org/pubs/monograph\\_reports/MR661.html](https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html)
16. Szafranski, R. (1995). A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020. *Airpower Journal*, №1.
17. Аничкина, Т. Б. (2007). О некоторых приемах информационной войны США. *США–Канада: экономика, политика, культура*, № 7, с. 123–127.
18. Панарин, И. (2006). Информационная война и геополитика. *Поколение*, 560 с.
19. Туронок, С. Г. (2003). Информационно-коммуникативная революция и новый спектр военно-политических конфликтов. *Политические исследования*, № 1, с. 24–38.
20. Betz, D. (2012). Cyberpower in Strategic Affairs: Neither Unthinkable nor Blessed. *Journal of Strategic Studies*, № 5, p. 689–711.
21. Nye, J. (2011). *The future of power*. NY: Basic Books, 300 p.
22. Deibert, R. (2015) Trajectories for Future Cybersecurity Research. *The Oxford Handbook of International Security*/ed. by A. Gheciu and W. C. Wohlforth. Oxford: Oxford University Press, p. 531–556.
23. Lindsay, J. R. (2015). The impact of China on cybersecurity: Fiction and friction. *International Security*, vol. 39, № 3, p. 7–47.

24. Farrell, H. (2015). *Promoting Norms for Cyberspace*. New York: Council on Foreign Relations.

25. Finnemore, M. (2011) *Cultivating International Cyber Norms. America's Cyber Future: Security and Prosperity in the Information Age*/ed. by K. Lord, T. Sharp. Washington, DC: Center for a New American Security, p. 89–101.

26. *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare* /ed. by M. Schmitt. New-York: Cambridge University Press, 2013, 282 p.

27. Коротков, А. В., Зиновьева, Е. С. (2011). Безопасность критических информационных инфраструктур в международном гуманитарном праве. *Вестник МГИМО-Университета*, № 4, с. 154–162.

28. Крутских, А. В. (2007). К политико-правовым основаниям глобальной информационной безопасности. *Международные процессы*, № 1 (5), с. 28–37.

29. Федоров, А. В., Зиновьева, Е. С. (2017). *Международная информационная безопасность: политическая теория и дипломатическая практика*. Москва: МГИМО, 360 с.

30. Greenberg, L. T., Goodman, S. E., Soo Hoo, K. J. (1997). *Information Warfare and International Law*. Washington. National Defense University Press, 1997.

31. Солодка, О. М. (2020) Забезпечення інформаційного суверенітету держави: правовий дискурс. *Інформація і право*, № 1 (32)/2020. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/200311>

32. Настюк, В. Я., Белевцева, В. В. Правові засади міжнародного співробітництва щодо протидії інформаційним правопорушенням. *Правова інформатика*, № 2 (42)/2014. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14nvurip.pdf>

33. Кісілевич-Чорнойван, О. М. (2009). Інформаційна безпека та міжнародна інформаційна безпека: проблема визначення понять. *Юриспруденція: теорія і практика*, № 8, с. 11–18. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/utp\\_2009\\_8\\_2](http://nbuv.gov.ua/UJRN/utp_2009_8_2)

34. Фролова, О. (2019). Міжнародне співробітництво в галузі забезпечення інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*, вип. 46, с. 123–136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU\\_Mv\\_2019\\_46\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2019_46_13)

35. Фролова, О. М. (2018). Роль ООН в системі міжнародної інформаційної безпеки. *Електронне видання Інституту міжнародних відносин «Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки»*, № 18.

36. Костирев, А. (2010). Політико-правові проблеми розбудови системи міжнародної інформаційної безпеки в умовах глобалізації. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, вип. 21, с. 234–246.

37. Корііка, М. (2020). Модернізація політики міжнародних організацій у сфері інформаційної безпеки. *Політичне життя*, 1–2020, с. 102–109. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7967/7967>

38. Романчук, Ю. В. (2009). Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: концептуальний та регулятивний аспекти. автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 20 с.

39. Міжнародна інформаційна безпека: теорія і практика: підручник / Макаренко Є. А., Рижков М. М., Ожеван М. А. та ін. Київ. Центр вільної преси, 2016, 418 с.

40. The Freedom of Information Act. U.S. Department of State. URL: <https://foia.state.gov/learn/foia.aspx>

41. Privacy Act of 1974. U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/opcl/privacy-act-1974>
42. Committee on National Security Systems: National Information Assurance (IA) Glossary, *CNSS Instruction*, No. 4009, 26 April 2010.
43. ISACA. (2008). Glossary of terms. URL: <http://www.isaca.org/Knowledge-Center/Documents/Glossary/glossary.pdf>
44. Communication from the Commission to the Council, the European parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «*Network and Information Security: Proposal for A European Policy Approach*», Brussels, 6.6.2001. COM (2001) 298 final.
45. Japan Cybersecurity Strategy. *Information Security policy Council*, 2013. URL: <http://www.nisc.go.jp/active/kihon/pdf/cybersecuritystrategy-en.pdf>
46. Рекомендация о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству. Принята 15 октября 2003 года. UN. URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/multilingualism\\_recommendation.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/multilingualism_recommendation.shtml)
47. DEEP: Cybersecurity – A Generic Reference curriculum. NATO. URL: [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_157591.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_157591.htm)
48. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. Путиным 9 сентября 2000 г., № Пр-1895) Совет безопасности РФ. URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/5.html>
49. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 декабря 2016 г. №646. URL: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html>
50. Канев, Сергей (2014). Чебурашка, или Хорошими делами прославиться нельзя. *Новая Газета*, 5 мая 2014. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2014/05/05/59473-cheburashka-ili-horoshimi-delami-proslavitsya-nelzya>
51. Принят закон о «суверенном интернете». Государственная Дума Федерального собрания Российской Федерации. 16.04.2009. URL: <http://duma.gov.ru/news/44551/>
52. Основы государственной политики в области международной информационной безопасности на период до 2020 года. URL: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_178634/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_178634/)
53. Основы государственной политики Российской Федерации в области международной информационной безопасности (Утверждены Указом Президента Российской Федерации от 12 апреля 2021 г. № 213). URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/>
54. Convention on International Information Security. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. [https://www.mid.ru/en/foreign\\_policy/official\\_documents/-/asset\\_publisher/CptICk6BZ29/content/id/191666](https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/191666)
55. 2006–2020 年国家信息化发展战略 (2006–2020 Nián guójiā xìnxī huà fāzhǎn zhàn-lüè). 08.05.2005. URL: <https://bit.ly/3FsA8VK>
56. 中华人民共和国网络安全法 (Zhōnghuá rénmín gònghéguó wǎngluò ānquán fǎ). 07.11.2016. URL: [http://www.cac.gov.cn/2016-11/07/c\\_1119867116.htm](http://www.cac.gov.cn/2016-11/07/c_1119867116.htm)
57. Yan Luo, Zhijing Yu, Nicholas Shepherd (2021) Cybersecurity risk classification under China's multi-level protection scheme. Practical Law. Thomson Reuters. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-022-3160?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-022-3160?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

58. 汪玉凯 中央网络安全和信息化领导小组的由来及其影响 (Wāngyùkǎi: Zhōngyāng wǎngluò ānquán yǔ xīnxī huà lǐngdǎo xiǎozǔ de yóulái jí qí yǐngxiǎng). Baidu.com. 06.03.2014. URL: <https://wenku.baidu.com/view/0c29475252d380eb62946d86.html>.
59. Маноїло, А. В. (2003). Государственная информационная политика в особых условиях: монография. Москва: МИФИ, 388 с.
60. Ryjov, Alexander P., Mikhalevich, Igor F. (2020). Hybrid Intelligence Framework for Improvement of Information Security of Critical Infrastructures. *In Handbook of Research on Cyber Crime and Information Privacy*, p. 310–337.
61. Statement of acting chairwoman Rosenworcel on Department of Justice decision to withdraw lawsuit to block California net neutrality law. URL: <https://docs.fcc.gov/public/attachments/DOC-369799A1.pdf>
62. REGULATION (EU) 2015/2120 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 November 2015. laying down measures concerning open internet access and amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services and Regulation (EU) No 531/2012 on roaming on public mobile communications networks within the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32015R2120&rid=2>
63. Правительство РФ не видит необходимости в законодательном закреплении сетевого нейтралитета. Роскомсвобода, 29 октября 2018. URL: <https://roskomsvoboda.org/42667/>
64. Hu, Henry L. (2011). The Political Economy of Governing ISPs in China: Perspectives of Net Neutrality and Vertical Integration. *The China Quarterly*, 207 (207), 523–540.
65. Global Freedom Status. Freedom House. <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2021>.

## REFERENCES

1. Wenger, A. (2001). The Internet and the Changing Face of International Relations and Security. *Information and Security*, № 7, p. 5–11.
2. Security in Cyberspace: Targeting Nations, Infrastructures, Individuals. Ed by G. Giacomello. Bloomsbury Publishing USA, 2014.
3. Hansen, L., Nissenbaum, H. (2009). Digital disaster, cyber security, and the Copenhagen School. *International studies quarterly*, № 4, p. 1155–1175.
4. Tikk-Ringas, E. (2015). Evolution of the Cyber Domain: The Implications for National and Global Security. London. *Routledge, for the International Institute for Strategic Studies*, 212 p.
5. Kucheryavyj, M. M. (2013). Global'noe informacionnoe obshchestvo i problemy bezopasnosti. *Vlast'. Obshchenacional'nyj nauchno-politicheskij zhurnal*, № 9 (sentyabr'), p. 89–92.
6. Global'naya bezopasnost': innovacionnye metody analiza konfliktov/pod red. A. I. Smirnova. M. Obshchestvo «Znanie» Rossii, 2011, 272 p.
7. Shvec D. Yu. (2005) Informacionnaya bezopasnost' Rossijskoj Federacii v sovremennyh mezhdunarodnyh otnosheniyah. avtoref. diss. ... kandidata sociologicheskikh nauk. Moskva: MGIMO (U) MID Rossii.

8. Bykov, I. A. (2008). Upravlenie Internetom kak odna iz problem sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenij. *Politeks*, № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-internetom-kak-odna-iz-problem-sovremennyh-mezhdunarodnyh-otnosheniy> (data obrashcheniya: 18.11.2021).
9. Yakushev, M. V. (1999). Informacionnoe obshchestvo i pravovoe regulirovanie: novye problemy teorii i praktiki. *Informacionnoe obshchestvo*, № 1. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/2be96a4e09339699c32568b1003ab653>
10. Kurbalija, Jovan (2014). An Introduction to Internet Governance. DiploFoundation. 206 p.
11. Balzacq, T., Cavelty, M. D. (2016). A theory of actor-network for cyber-security, *European Journal of International Security*, № 2, p. 176–198.
12. Internet Governance: A Grand Collaboration/ed. by D. MacLean. New-York. UN ICT Task Force Series, 2005, 393 p.
13. Hofmann, J. (2005). Internet Governance: A Regulative Idea in Flux. Social Science Research Centre. Berlin, 2005. URL: <http://duplox.wzb.eu/people/jeanette/texte/Internet%20Governance%20english%20version.pdf>
14. Libicki, M. (2009). Cyberdeterrence and Cyberwar. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
15. Molander, Roger C., Riddile, Andrew, Wilson, Peter A. (1996). Strategic Information Warfare. A New Face of War. RAND. MR-661-OSD. URL: [https://www.rand.org/pubs/monograph\\_reports/MR661.html](https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html)
16. Szafranski, R. (1995). A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020. *Air-power Journal*, № 1.
17. Anichkina, T. B. (2007). O nekotoryh priemah informacionnoj vojny SSHA. *SSHA-Kanada: ekonomika, politika, kul'tura*, № 7, p. 123–127.
18. Panarin, I. (2006). Informacionnaya vojna i geopolitika. Pokolenie, 560 p.
19. Turonok, S. G. (2003). Informacionno-kommunikativnaya revolyuciya i novyj spektr voenno-politicheskikh konfliktov. *Politicheskie issledovaniya*, № 1, p. 24–38.
20. Betz, D. (2012). Cyberpower in Strategic Affairs: Neither Unthinkable nor Blessed. *Journal of Strategic Studies*, № 5, p. 689–711.
21. Nye, J. (2011). The future of power. New-York. Basic Books, 300 p.
22. Deibert, R. (2015). Trajectories for Future Cybersecurity Research. The Oxford Handbook of International Security/ed. by A. Gheciu and W. C. Wohlforth. – Oxford: Oxford University Press, p. 531–556.
23. Lindsay, J. R. (2015). The impact of China on cybersecurity: Fiction and friction. *International Security*, vol. 39, № 3, p. 7–47.
24. Farrell, H. (2015). Promoting Norms for Cyberspace. New York: Council on Foreign Relations.
25. Finnemore, M. (2011). Cultivating International Cyber Norms. America's Cyber Future: Security and Prosperity in the Information Age/ed. by K. Lord, T. Sharp. – Washington, DC: Center for a New American Security, 2011, p. 89–101.
26. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare/ed. by M. Schmitt. New York: Cambridge University Press, 2013, 282 p.
27. Korotkov, A. V., Zinov'eva, E. S. (2011). Bezopasnost' kriticheskikh informacionnyh infrastruktur v mezhdunarodnom gumanitarnom prave. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, № 4, p. 154. New York, 162.

28. Krutskih, A. V. (2007). K politiko-pravovym osnovaniyam global'noj informacionnoj bezopasnosti. *Mezhdunarodnye processy*, № 1 (5), p. 28–37.

29. Fedorov, A. V., Zinov'eva, E. S. (2017). *Mezhdunarodnaya informacionnaya bezopasnost': politicheskaya teoriya i diplomaticheskaya praktika*. Moskva: MGIMO, 360 p.

30. Greenberg, L. T., Goodman, S. E., Soo Hoo, K. J. (1997). *Information Warfare and International Law*. Washington: National Defense University Press.

31. Solodka, O. M. (2020). Zabezpechennia informatsiinoho suverenitetu derzhavy: pravovyi diskurs. *Informatsiia i pravo*, № 1 (32). URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/200311>

32. Nastiuk, V. Ia., Bielievtseva, V. V. (2014). Pravovi zasady mizhnarodnoho spivrobitnytstva shchodo protydii informatsiinym pravoporushenniam. *Pravova informatyka*, № 2(42). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14nvypip.pdf>

33. Kisilevych-Chornoivan, O. M. (2009) Informatsiina bezpeka ta mizhnarodna informatsiina bezpeka: problema vyznachennia poniat. *Yur Yurysprudentsiia: teoriia i praktyka*, № 8, p. 11–18. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/utp\\_2009\\_8\\_2](http://nbuv.gov.ua/UJRN/utp_2009_8_2)

34. Frolova, O. (2019). Mizhnarodne spivrobitnytstvo v haluzi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, vyp. 46, p. 123–136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU\\_Mv\\_2019\\_46\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2019_46_13)

35. Frolova, O. M. (2018). Rol OON v systemi mizhnarodnoi informatsiinoi bezpeky. *Elektronne vydannia Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn «Mizhnarodni vidnosyny. Serii: Politychni nauky»*, № 18.

36. Kostyriev, A. (2010). Polityko-pravovi problemy rozbudovy systemy mizhnarodnoi informatsiinoi bezpeky v umovakh hlobalizatsii. Suchasna ukrainska polityka. *Polityky i politolohy pro nei*. Kyiv, vyp. 21, p. 234–246.

37. Kopiika, M. (2020) Modernizatsiia polityky mizhnarodnykh orhanizatsii u sferi informatsiinoi bezpeky. *Politychne zhyttia*, 1, p. 102–109. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7967/7967>

38. Romanchuk, Yu. V. (2009). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi informatsiinoi bezpeky: kontseptualnyi ta rehuliatyvnyi aspekty. Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04. NAN Ukrainy. In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. Kyiv, 20 p.

39. Mizhnarodna informatsiina bezpeka: teoriia i praktyka/Makarenko Ye. A., Ryzhkov M. M., Ozhevan M. A., Kuchmii O. P., Frolova O. M. Pidruchnyk. Kyiv: Tsentr vilnoi presy, 2016, 418 p.

40. The Freedom of Information Act. U.S. Department of State. URL: <https://foia.state.gov/learn/foia.aspx>

41. Privacy Act of 1974. U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/opcl/privacy-act-1974>

42. Committee on National Security Systems: National Information Assurance (IA) Glossary, *CNSS Instruction*, No. 4009, 26 April 2010.

43. ISACA (2008). Glossary of terms. URL: <http://www.isaca.org/Knowledge-Center/Documents/Glossary/glossary.pdf>

44. Communication from the Commission to the Council, the European parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Network and Information Security: Proposal for A European Policy Approach». Brussels, 6.6.2001, COM (2001)298 final.

45. Japan Cybersecurity Strategy. Information Security policy Council, 2013. URL: <http://www.nisc.go.jp/active/kihon/pdf/cybersecuritystrategy-en.pdf>
46. Rekomendaciya o razvitii i ispol'zovanii mnogoyazychiya i vseobshchem dostupe k kiberprostranstvu. Prinyata 15 oktyabrya 2003 goda. UN. URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/multilingualism\\_recommendation.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/multilingualism_recommendation.shtml)
47. DEEP: Cybersecurity – A Generic Reference curriculum. NATO. URL: [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_157591.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_157591.htm)
48. Doktrina informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii (utverzhdena Prezidentom Rossijskoj Federacii V. Putinyom 9 sentyabrya 2000 g., № Pr-1895) Sovet bezopasnosti RF. URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/5.html>
49. Doktrina informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 5 dekabrya 2016 g. № 646. URL: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html>
50. Kanev, Sergej (2014). CHEburashka, ili Horoshimi delami proslavit'sya nel'zya. *Novaya Gazeta*. 5 maya. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2014/05/05/59473-cheburashka-ili-horoshimi-delami-proslavitsya-nelzya>
51. Prinyat zakon o «suverennom internete». Gosudarstvennaya Duma Federal'nogo sobraniya Rossijskoj Federacii. 16.04.2009. URL: <http://duma.gov.ru/news/44551/>
52. Osnovy gosudarstvennoj politiki v oblasti mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti na period do 2020 goda. URL: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_178634/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_178634/)
53. Osnovy gosudarstvennoj politiki Rossijskoj Federacii v oblasti mezhdunarodnoj informacionnoj bezopasnosti (Utverzhdeny Ukazom Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 12 aprelya 2021, № 213). URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/information/document114/>
54. Convention on International Information Security. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. [https://www.mid.ru/en/foreign\\_policy/official\\_documents/-/asset\\_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/191666](https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/191666)
55. 2006–2020 年国家信息化发展战略 (2006–2020 Nián guójiā xīnxī huà fāzhǎn zhàn-lüè). 08.05.2005. URL: <https://bit.ly/3FsA8VK>
56. 中华人民共和国网络安全法. (Zhōnghuá rénmín gònghéguó wǎngluò ānquán fǎ). 07.11.2016. URL: [http://www.cac.gov.cn/2016-11/07/c\\_1119867116.htm](http://www.cac.gov.cn/2016-11/07/c_1119867116.htm)
57. Yan Luo, Zhijing Yu, Nicholas Shepherd (2021) Cybersecurity risk classification under China's multi-level protection scheme. Practical Law. Thomson Reuters. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-022-3160?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-022-3160?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)
58. 汪玉凯: 中央网络安全与信息化领导小组的由来及其影响 (Wāngyùkǎi: Zhōngyāng wǎngluò ānquán yǔ xīnxī huà lǐngdǎo xiǎozǔ de yóulái jí qí yǐngxiǎng). Baidu.com. 06.03.2014. URL: <https://wenku.baidu.com/view/0c29475252d380eb62946d86.html>
59. Manojlo, A. V. (2003). Gosudarstvennaya informacionnaya politika v osobyh usloviyah: Monografiya. Moskva, MIFI. 388 p.
60. Ryjov, Alexander P., Mikhalevich, Igor F. (2020). Hybrid Intelligence Framework for Improvement of Information Security of Critical Infrastructures. *In Handbook of Research on Cyber Crime and Information Privacy*, p. 310–337.
61. Statement of acting chairwoman Rosenworcel on Department of Justice decision to withdraw lawsuit to block California net neutrality law. URL: <https://docs.fcc.gov/public/attachments/DOC-369799A1.pdf>

62. REGULATION (EU) 2015/2120 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 November 2015. laying down measures concerning open internet access and amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services and Regulation (EU) No 531/2012 on roaming on public mobile communications networks within the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32015R2120&rid=2>

63. Pravitel'stvo RF ne vidit neobhodimosti v zakonodatel'nom zakreplenii setevogo nejtraliteta. *Roskomsvoboda*, 29 October 2018. URL: <https://roskomsvoboda.org/42667/>

64. Hu, Henry L. (2011). The Political Economy of Governing ISPs in China: Perspectives of Net Neutrality and Vertical Integration. *The China Quarterly*, 207 (207), 523–540.

65. Global Freedom Status. Freedom House. <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2021>.

*Матеріал надійшов до редакції 14.10.2022 р.*



**РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ**

УДК 94:330.34(430)

**Василь Климончук,**

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології,  
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,  
vasyl.klymonchuk@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-0257-3481

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-137-147

**ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ПРІОРИТЕТ  
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КУВЕЙТУ ТА ОАЕ**

У статті досліджено гуманітарну дипломатію Кувейту та ОАЕ на міжнародній арені. Визначено цілі, інструменти й тенденції розвитку гуманітарної дипломатії обох держав. Проаналізовано дослідження вчених, а також повідомлення в ЗМІ й офіційних ресурсах цих держав щодо гуманітарної допомоги, яку надано Кувейтом та ОАЕ через регіональні конфлікти й кризи, а також із метою подолання розповсюдження COVID-19. Як наслідок, досліджено, яка із зазначених держав здійснює політику «нішевої дипломатії», а яка намагається вести амбітну зовнішню політику в гуманітарній сфері та відігравати роль «малої Спарти». Крім того, визначено, чому ці підходи в реалізації гуманітарної політики не притаманні Україні.

**Ключові слова:** Кувейт; ОАЕ; гуманітарна дипломатія; «нішева» дипломатія; імідж держави.

**Vasyl Klymonchuk,**

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

ORCID ID: 0000-0002-0257-3481

**HUMANITARIAN DIPLOMACY AS  
A FOREIGN POLICY PRIORITY OF KUWAIT AND THE UAE**

The article deals with the study of the humanitarian diplomacy of Kuwait and the UAE in the international arena. The goals, tools and trends of development of humanitarian diplomacy of both states have been determined. Research by

scientists, as well as reports in the mass media and official resources of these states regarding the humanitarian aid provided by Kuwait and the UAE due to regional conflicts and crises, as well as to overcome the spread of COVID-19, have been analyzed. Thus, it has been defined which of the mentioned states pursues a policy of “niche diplomacy”, and which tries to conduct an ambitious foreign policy in the humanitarian sphere and fulfill the role of the “little Sparta”. In addition, it has been concluded why such approaches in humanitarian policy are not peculiar to Ukraine.

**Key words:** Kuwait, UAE, humanitarian diplomacy, “niche” diplomacy, country image.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Тривалий конфлікт у Сирії, стрімке розповсюдження COVID-19, війна в Україні, а також інші безпекові виклики на глобальному й регіональному рівнях змушують держави співпрацювати та допомагати одна одній у рамках гуманітарної дипломатії. Але спробуємо дослідити в цій статті, чи є пріоритетною гуманітарна дипломатія в державах Арабської затоки (наприклад Кувейті й Об'єднаних Арабських Еміратах) серед інших видів публічної дипломатії.

**Аналіз останніх досліджень із окресленої теми.** Дослідження гуманітарної дипломатії простежуємо в працях Г. Булла, А. Генріксона, Л. Мінеара, С. Рана, Г. Смітта. Проблематику гуманітарної дипломатії Кувейту висвітлено в студіях О. О. Балануци, А. Пашинськи, О. О. Сегеди; ОАЕ – Е. Ардемани, О. О. Балануци, Д. Гьокалп, А. Кримовськи, В. К. Назаркова, О. О. Сегеди.

**Мета статті** – дослідження цілей й інструментів гуманітарної дипломатії Кувейту й ОАЕ в міжнародному вимірі. Відповідно до мети, окреслено таке коло завдань: 1) визначити цілі гуманітарної дипломатії Кувейту та ОАЕ; 2) проаналізувати інструментарій гуманітарної дипломатії цих держав; 3) з'ясувати тенденції розвитку гуманітарної дипломатії зазначених країн загалом і щодо України.

**Методи дослідження.** Досліджуючи проблематику статті, використали методи порівняльного аналізу, синтезу та узагальнення.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретик міжнародних відносин Гедлі Булл розкриває загальноприйняте уявлення про дипломатію як «ведення відносин між державами й іншими утвореннями, які існують у політичному світі, офіційними агентами та

мирними засобами» [10, с. 165]. Ця концепція охоплює акторів (агентів, які здійснюють дипломатію) і процес (яким чином та чому вона реалізовується). Акторами виступають не лише держави й інші утворення в системі ООН, а й інші міжнародні організації. Використання мирних засобів є ключовим у процесі здійснення дипломатії.

Основні дипломатичні актори є офіційними агентами (представниками) держав й інших міжнародних акторів, котрі досягають домовленостей між партнерами, які не мають спільних інтересів. Мета дипломатії – знайти в різноманітному вимірі різних інтересів конкретні або принаймні уявні точки дотику. Учасники переговорів, не відмовляючись від своїх важливих цілей, шукають компроміс і жертвують деякими інтересами, щоб досягти прийнятної домовленості між ними [20, с. 42–43].

Традиційна дипломатія існує в рамках суверенних держав, а Віденські конвенції 1949 р. утверджують канони прийнятної та неприйнятної професійної поведінки. Дипломати, які виходять за рамки, можуть бути оголошені «*personanongrata*». Проте сам зміст дипломатії і її форми є справою держав.

Щодо гуманітарної дипломатії, то Ларрі Мінеар виокремлює такі її відмінності від традиційної. По-перше, вона не обмежується встановленими рамками. Звісно, більшість держав підписали конвенції й міжнародні договори щодо прав людини, біженців, внутрішньо переміщених осіб, торгівлі, права інтелектуальної власності тощо. Проте цього недостатньо для гуманітарної сфери. По-друге, немає чітких правил і санкцій, оскільки гуманітарна дипломатія відзначається нагальним вирішенням та не потребує суверенітету. По-третє, гуманітарна дипломатія є більш імпровізованою й «*ad hoc*» має більше можливостей та «*ad hominem*» [17, с. 9–10].

Г. Смітт виокремлює три концепції гуманітарної дипломатії – оксиморон, здоровий глузд і необхідне зло [20, с. 38].

Концепція оксиморону, або гуманітарна дипломатія як суперечність, полягає в тому, що політичні дії такої дипломатії применшують нейтралітет персоналу, який надає допомогу, наприклад залучення іноземних держав у гуманітарних завданнях, використання й зловживання владою гуманітарних коридорів у зонах конфлікту. Отже, персонал із надання допомоги ризикує втратити першочерговий доступ до важкодоступних районів, які потребують допомоги.

Концепція здорового глузду, або гуманітарна дипломатія, як щоденна діяльність демонструє, що невід'ємними формами дипломатії є різноманітні види діяльності, наприклад переговори на місцевому рівні або гуманітарна координація. Тому потрібно залучати до переговорів відповідальних

за захист, наприклад гуманітарні агенції, місії тощо, не применшуючи їх нейтралітет.

Концепція необхідного зла або гуманітарна дипломатія як імператив визнає те, що гуманітарна діяльність може стати надмірно політизованою, а також можливе флегматичне розуміння неминучості ситуації [20, с. 38–41].

Принципами гуманітарної дипломатії є неупередженість (допомога відповідно до нагальної необхідності), нейтралітет (діяльність без політичного або іншого стороннього порядку денного) і незалежність зобов'язання протистояти втручанню в ключові принципи) [17, с. 15].

Дипломатія малих держав, згідно з таксономією Алана Генріксона, характеризується такими дихотоміями:

1. «Тиха дипломатія» означає, що держави фактично ховаються за дипломатією великих держав, які, наприклад, були колишніми колоніальними державами або державами-сусідами. На противагу, «протестна дипломатія» потребує оперативного висвітлення в ЗМІ та становить небезпеку поляризації.

2. «Групова дипломатія» полягає в пошуку прихистку в групі держав за регіональним або ідеологічним принципом, або які мають спільні ресурси. Зі свого боку, «нішевою дипломатією» користуються держави, що мають певну особливість або інтерес, наприклад, у міжнародній медіації вирішення конфліктів, що вимагає певних ресурсів, політичної волі й можливості зіставляти дії з очікуваннями.

3. «Підприємницька дипломатія» здійснюється не через переговорний процес, а демонстрацією або, наприклад, силою. Вона має певні можливості, хоча якщо держава зайде дуже далеко, це може призвести до її ізоляції. З іншого боку, «регуляторна дипломатія» має на меті технічне міжнародне співробітництво для підтримки верховенства права або навіть можливості малих держав брати участь в управлінні [13].

Малі держави можуть використовувати дипломатію у співмірний спосіб із метою стати видимими й приваблювати інших [19, с. 73]. Кувейт, Катар, Бахрейн, ОАЕ як багаті держави Арабської Затоки, маючи невелике населення (до кількох мільйонів осіб, більшість із яких є іноземними працівниками), можуть дозволити репрезентувати свої держави як сучасні, інноваційні й впливові.

Кувейт, який вважається державою, що розвивається, хоча має унікальну історію та дуже високий Індекс людського розвитку – 0,831 (2021) [14, с. 272], характеризується «нішевою дипломатією». У Кувейті проводять вільні вибори, є парламент і відносно вільні ЗМІ, хоча іншим монархіям Арабської Затоки це не властиво. Метою Національного плану розвитку

Кувейту є трансформувати державу у фінансово-торговельний хаб, який стане привабливим для інвесторів [16].

За благодійну допомогу цієї малої держави Сирії, починаючи з 2011 р., колишній Генеральний секретар ООН Пан Гімун 2014 р. назвав Кувейт «міжнародним гуманітарним центром», а його еміра шейха Сабаха аль-Ахмада аль-Джабара ас-Сабаха – «гуманітарним лідером». Кувейт організував кілька міжнародних конференцій по Сирії, де надав допомоги на 3,8 млн дол. США для африканських держав. Для сирійських біженців Ісламська міжнародна благодійна організація (ІСГО), одна з кувейтських мусульманських транснаціональних неурядових організацій, створила «модельні містечка» в Туреччині, Йордані та Лівані. У 2013 р. Кувейт проводив третій Арабо-африканський саміт «Партнери у розвитку та інвестиціях», де Кувейтський фонд арабського економічного розвитку профінансував 1 млрд дол. США [18].

ОАЕ теж мають дуже високий Індекс людського розвитку – 0,911 (2021) [14, с. 272]. Проте, на відміну від Кувейту, розвиток гуманітарної дипломатії почався набагато пізніше. Із 2000-х рр. урядом держави намагається застосовуватися концепція «нішевої дипломатії», прийнято розумні стратегії зовнішньої політики, намагаючись відповідати не лише західним ліберальним/неоліберальним гуманітарним нормам й інститутам, а й захищати політичні та економічні інтереси за кордоном перед регіональними й глобальними викликами. Гуманітарна дипломатія ОАЕ сприяє просуванню іміджу та брендингу малої держави, яка готова бути динамічною, ліберальною й готовою співпрацювати із західними державами. Цим утверджуються регіональні важелі впливу та міжнародне визнання держави [12]. Натомість, розпорошуючись на різні сфери, ОАЕ відіграють роль «маленької Спарти», оскільки ця мала держава, на відміну від інших малих держав на Аравійському півострові, не концентрується лише на створенні армії для захисту своєї території [11], а проводить амбітну зовнішню політику, наприклад, боротьби з міжнародним тероризмом й утримання наслідків регіональних криз (Оман, Ірак, Іран, Афганістан) [3, с. 21]. Крім того, ОАЕ вважають Катар своїм «суперником», оскільки він набув значення успішного медіатора [9] і не проти були б відігравати цю роль у міжнародній спільності.

У 2016 р. ОАЕ прийняли стратегію гуманітарної допомоги «Сприяння глобальному миру та добробуту: політика закордонної допомоги ОАЕ на 2017–2021 рр.», яка ґрунтується на 4-х принципах [15, с. 5–6]:

1. Ефективна закордонна допомога задля посилення іміджу ОАЕ на міжнародній арені щодо миру, толерантності та стабільності;
2. Технічне співробітництво з метою посилення ефективності впливу

гуманітарної допомоги (обмін знаннями й досвідом, створення власних програм та ініціатив);

3. Діяльність у міжнародних організаціях як частина багатосторонньої дипломатії (наприклад штаб-квартира Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії розміщена в Абу-Дабі);

4. Організація багатьох важливих міжнародних заходів в ОАЕ (наприклад Експо-2020 проведено в Дубаї).

Урядом ОАЕ створено Гуманітарний комітет, який спрямований на об'єднання діяльності гуманітарних організацій із метою сприяння, нагляду та координації гуманітарної допомоги. Пріоритетними сферами допомоги визначено гуманітарну допомогу, ліквідацію бідності, підтримку дітей, глобальні галузеві програми (наприклад транспорт, інфраструктура, урядова підтримка й права жінок). Зокрема, у звіті Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ за 2015 р. зазначається, що протягом цього року надано допомоги 155 іноземним державам на суму 8,8 млрд дол. США. З цієї суми 92 % виокремлено на проекти розвитку, 6,7 % – на гуманітарну допомогу та 1,3 % – на благодійність. Крім того, протягом 2015 р. найбільше допомоги надано біженцям і внутрішньо переміщеним особам, які постраждали від війн та конфліктів у Сирії, Ємені й Іраку [The UAE'said, 2020]. ОАЕ виділили Сирії 130 млн (2016) і 94 млн дол. США (2018) на надзвичайну міжгалузеву допомогу, табори для біженців та тимчасові притулки, продовольчу допомогу сирійцям у Сирії й за її межами (Йорданії, Іраку, Лівані, Греції) [12]. Із метою подолання бідності та голоду у світі у 2016–2021 рр. ОАЕ надали 56,41 млрд гуманітарної допомоги [15, с. 14].

ОАЕ були серед перших держав, які підтримали глобальні гуманітарні ініціативи зі спалахом COVID-19. Станом на липень 2021 р. ОАЕ відправили до 135 держав світу 2154 т медичної допомоги, апаратів штучної вентиляції легень, обладнання для скринінгу, засобів індивідуального захисту й наборів для тестування COVID-19. У Судані, Гвінеї, Мавританії, Сьєрра-Леоне, Лівані та Йорданії побудовано шість польових госпіталів, а також одну мобільну клініку в Туркменістані [22]. До України надіслано 11 тонн гуманітарної допомоги для боротьби з пандемією [4], 240 тис. експрес-тестів для виявлення коронавірусної інфекції [8].

Зазвичай, держави Арабської затоки засуджують застосування сили та закликають сторони збройних конфліктів до пошуку мирних шляхів їх вирішення. Проте у випадку війни між Україною й росією, Кувейт та ОАЕ опинились у різних таборах підтримки. Кувейт займає умовно проукраїнську позицію, а ОАЕ – умовно проросійську, що можна пояснити тим, що дипломати двох ворогуючих сторін намагаються перетягнути

підтримку держав Арабської затоки на свою сторону, але поки не мають вирішальних переваг [6, с. 28].

У Стратегії публічної дипломатії МЗС України на 2021–2025 рр. гуманітарна допомога вказана як інструмент публічної дипломатії [7, с. 24]. Однак ресурсів на імплементацію цієї програми немає, оскільки бюджетна програма не передбачає виділення коштів на гуманітарну допомогу, відповідно до постанови КМУ № 165 від 2017 р. [5]. Проте суперечним є рішення України в розпал війни з Росією про те, що виділено 50 тис. т пшениці як гуманітарну допомогу для підтримки продовольчої безпеки Ефіопії та Сомалі [2]. Це рішення має на меті протистояти російським провокативним діям у сфері продовольчої безпеки, а також отримати підтримку цих держав на міжнародному рівні (наприклад під час голосування на підтримку України в міжнародних організаціях і Генеральній асамблеї ООН).

Хоча Україну за розмірами не можна віднести до малих держав, але через брак ресурсів вона змушена здійснювати види дипломатії, які їм притаманні. Проте з посиленням збройного конфлікту на території України вектор «тихої дипломатії» (покладання на великих держав щодо захисту інтересів) різко змінився на «протестну дипломатію» (активне висвітлення подій у більшості іноземних ЗМІ). Українські дипломатичні установи за кордоном успішно проводять різноманітні заходи за підтримки спеціалізованих бюджетних програм [1] та із залученням коштів донорських організацій і фізичних осіб.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Гуманітарна дипломатія – це вид публічної дипломатії, оскільки дає змогу скоригувати імідж держави у світі. Кувейт – гуманітарний лідер світу (2014 р., ООН), що реалізує політику «нішевої» дипломатії. Завдяки своїм гуманітарним ініціативам, він відомий у світі. А ОАЕ, що відіграють роль «маленької Спарти», загалом ведуть амбітну зовнішню політику. І тому, завдяки гуманітарній дипломатії, згладжують «гострі» кути своїх прагматичних цілей у світі.

Інструментами гуманітарної дипломатії Кувейту є надання ефективної гуманітарної допомоги іноземним державам. Зі свого боку, ОАЕ, крім надання гуманітарної допомоги, здійснює технічне співробітництво (обмін знаннями й досвідом), організовує міжнародні заходи та бере активну участь у діяльності міжнародних організацій. Основною метою є посилення іміджу цих держав на міжнародній арені й просування своїх інтересів, програм та ініціатив у майбутньому.

Для України, яка протягом довгого періоду часу балансувала між репутацією донора й реципієнта гуманітарної допомоги, такий підхід із погляду публічної дипломатії не є властивим, оскільки переваги зміцнення міжнародного іміджу не виправдовують витрачені на гуманітарну допомогу ресурси, які, безперечно, є в державах Арабської затоки.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балануца, О., Сегеда, О. (2020). Публічна дипломатія України в Кувейті: потенціал нестандартних рішень. *Україна дипломатична: наук. щоріч.* Київ: Ген. дирекція з обслуговування іноземних представництв, с. 258–276.
2. Заява МЗС України щодо надання гуманітарної допомоги Ефіопії та Сомалі (2022). Міністерство закордонних справ України. Опубліковано 22 вересня 2022 р. о 15:48. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nadannya-gumanitar-noyi-dopomogi-efiopiyi-ta-somali> (accessed on 28 September, 2022).
3. Назарков В. К. (2019). Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору Об'єднаних Арабських Еміратів. *Науковий журнал «Політикус»*. Одеса: Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, вип. 5, с. 20–24.
4. ОАЕ надіслали 11 тонн гуманітарної допомоги Україні для боротьби з COVID-19 та допомогли повернутися 113 громадянам України (2020). Посольство ОАЕ в Україні: URL: <https://www.mofaic.gov.ae/uk-ua/missions/kyiv/media-hub/embassy-news/uae-sends-aid-plane-to-ukraine-to-assist-efforts-to-counter-covid-19-repatriates-ukrainian> (accessed on 28 September, 2022).
5. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту та здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України (2017). Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22.03.2017 р. № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2017-п#Text> (accessed on 28 September, 2022).
6. Сегеда, О. О. (2022). Політика Кувейту щодо України в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Київ: КПІ, вип. 2 (54), с. 27–39.
7. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021–2025 (2021) / [Упорядники: Дмитро Кулеба та ін.]. Київ: Мін. закордонних справ України, 2021, 31 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> (accessed on 28 September, 2022).
8. Уряд ОАЕ передав Україні експрес-тести для виявлення COVID-19 (2020). Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3132635-urad-oae-peredav-ukraini-eksprestesti-dla-viavlenna-covid19.html> (accessed on 28 September, 2022).
9. Ardemagni, Eleonora (2019). The Geopolitics of Tolerance: Inside the UAE's Cultural Rush. Italian institute for international political studies. URL: <https://www.ispionline.it/it/publicazione/geopolitics-tolerance-inside-uaes-cultural-rush-22155> (accessed on 27 September, 2022).



10. Bull, Hedley (1985). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London: Macmillan.
11. Chandrasekaran, Rajiv (2014). In the UAE, the United States has a quiet, potent ally nicknamed Little Sparta in *The Washington Post*. November 9, 2014. URL: [https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-the-uae-the-united-states-has-a-quiet-potent-ally-nicknamed-little-sparta/2014/11/08/3fc6a50c-643a-11e4-836c-83bc4f26eb67\\_story.html](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-the-uae-the-united-states-has-a-quiet-potent-ally-nicknamed-little-sparta/2014/11/08/3fc6a50c-643a-11e4-836c-83bc4f26eb67_story.html) (accessed on 21 September, 2022).
12. Gökalp, Deniz (2020). *The UAE's Humanitarian Diplomacy: Claiming State Sovereignty, Regional Leverage and International Recognition in CMI Working Paper*. Bergen: Chr. Michelsen Institute. URL: <https://www.cmi.no/publications/7169-the-uaes-humanitarian-diplomacy-claiming-state-sovereignty> (accessed on 24 September, 2022).
13. Henrikson, Alan K. (1998). *Diplomacy and Small States in Today's World*. URL: <https://learn.diplomacy.edu/pool/fileInline.php?&id=20932> (accessed on 28 September, 2022).
14. *Human Development Report 2021/2022. Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World (2022)*. New-York: United Nations Development Programme. 307 p. URL: [https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf\\_1.pdf](https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf) (accessed on 28 September, 2022).
15. Krzymowski, Adam (2022). *Role and Significance of the United Arab Emirates Foreign Aid for Its Soft Power Strategy and Sustainable Development Goals in Social sciences*, vol 11, № 48, 18 p.
16. Mahdi, Khaled A. (2018). *New Kuwait 2035: Kuwait National Development Plan. Kuwait's Plan for the Future: International Conference on Innovational and Economic Diversification in GCC's National Development Plans*. URL: <https://kif.kdipa.gov.kw/wp-content/uploads/khalid-mahdi-english.pdf> (accessed on 27 September, 2022).
17. Minear, Larry (2007). *The craft of humanitarian diplomacy in Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*, ed. by Larry Minear and Hazel Smith, Tokyo: United Nations University Press, p. 7–35.
18. Paczynska, Agnieszka (2017). *Kuwaiti Humanitarianism: The History and Expansion of Kuwait's Foreign Assistance Policies*. URL: <https://www.stimson.org/2017/kuwaiti-humanitarianism-history-and-expansion-kuwaits-foreign-assistance-policies> (accessed on 25 September, 2022).
19. Rana, Kishan S. (2011). *21st Century Diplomacy: A Practitioner's Guide*, New-York: The Continuum International Publishing Group, 372 p.
20. Smith, Hazel (2007). *Humanitarian diplomacy: Theory and practice in Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*, ed. by Larry Minear and Hazel Smith, Tokyo: United Nations University Press, p. 36–62.
21. *The UAE's aid to foreign countries (2020) in The United Arab Emirates' Government portal*. <https://u.ae/en/information-and-services/charity-and-humanitarian-work/the-uae-aid-to-foreign-countries> (accessed on 26 September, 2022).
22. *The UAE's global efforts to combat the COVID-19 outbreak (2021) in The United Arab Emirates' Government portal*. <https://u.ae/en/information-and-services/justice-safety-and-the-law/handling-the-covid-19-outbreak/humanitarian-efforts/sending-aid-to-affected-countries> (accessed on 26 September, 2022).

## REFERENCES

1. Balanutsa, O., Sehedra, O. (2020). Publichna dyplomatiia Ukrainy v Kuveiti: potentsial nestandardnykh rishen. *Ukraina dyplomatychna: Naukovyi shchorychnyk*. Kyiv: Heneralna dyrektsiia z obsluhovuvannia inozemnykh predstavnytstv, p. 258–276.
2. Zaiava MZS Ukrainy shchodo nadannia humanitarnoi dopomohy Efiopii ta Somali (2022). Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. Opublikovano 22 veresnia 2022 roku o 15:48. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nadannya-gumanitarnoyi-dopomogi-efiopiyyi-ta-somali> (accessed on 28 September, 2022).
3. Nazarkov, V. K. (2019). Ctanovlennia ta suchasnyĭ stan zovnishno politychnoho vektoru Obiednanykh Arabskykh Emirativ. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. Odesa: Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho, vyp. 5, p. 20–24.
4. OAE nadislaly 11 tonn humanitarnoi dopomohy Ukraini dlia borotby z COVID-19 ta dopomohly povernutysia 113 hromadianam Ukrainy (2020). Posolstvo OAE v Ukraini: URL: <https://www.mofaic.gov.ae/uk-ua/missions/kiev/media-hub/embassy-news/uae-sends-aid-plane-to-ukraine-to-assist-efforts-to-counter-covid-19-repatriates-ukrainian> (accessed on 28 September, 2022).
5. Poriadok vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia finansovoi pidtrymky zabezpechennia mizhnarodnoho pozytyvnoho imidzhu Ukrainy, zabezpechennia diialnosti Ukrainskoho instytutu ta zdiisnennia zakhodiv shchodo pidtrymky zviazkiv z ukraintsiamy, yaki prozhyvaiut za mezhamy Ukrainy (2017). Zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.03.2017 r. № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2017-p#Text> (accessed on 28 September, 2022).
6. Sehedra, O. O. (2022). Polityka Kuveitu shchodo Ukrainy v konteksti povnomasshtabnoho vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Kyiv: KPI, vyp. 2 (54), p. 27–39.
7. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy 2021–2025 (2021). / [Uporiadnyky: Dmytro Kulebatain.]. Kyiv: Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, 31 p. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> (accessed on 28 September, 2022).
8. Uriad OAE peredav Ukraini ekspres-testy dlia vyiavlennia COVID-19 (2020). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3132635-urad-oe-peredav-ukraini-eksprestesti-dla-viavlenna-covid19.html> (accessed on 28 September, 2022).
9. Ardemagni, Eleonora (2019). The Geopolitics of Tolerance: Inside the UAE's Cultural Rush. *Italian institute for international political studies*. URL: <https://www.ispionline.it/it/publicazione/geopolitics-tolerance-inside-uaes-cultural-rush-22155> (accessed on 27 September, 2022).
10. Bull, Hedley (1985). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London: Macmillan.
11. Chandrasekaran, Rajiv (2014). In the UAE, the United States has a quiet, potent ally nicknamed Little Sparta in The Washington Post. November 9, 2014. URL: [https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-the-uae-the-united-states-has-a-quiet-potent-ally-nicknamed-little-sparta/2014/11/08/3fc6a50c-643a-11e4-836c-83bc4f26eb67\\_story.html](https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-the-uae-the-united-states-has-a-quiet-potent-ally-nicknamed-little-sparta/2014/11/08/3fc6a50c-643a-11e4-836c-83bc4f26eb67_story.html) (accessed on 21 September, 2022).

12. Gökalp, Deniz (2020). The UAE's Humanitarian Diplomacy: Claiming State Sovereignty, Regional Leverage and International Recognition in CMI Working Paper. Bergen: Chr. Michelsen Institute. URL: <https://www.cmi.no/publications/7169-the-uaes-humanitarian-diplomacy-claiming-state-sovereignty> (accessed on 24 September, 2022).

13. Henrikson, Alan K. (1998). Diplomacy and Small States in Today's World. URL: <https://learn.diplomacy.edu/pool/fileInline.php?&id=20932> (accessed on 28 September, 2022).

14. Human Development Report 2021/2022. Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World (2022). New-York: United Nations Development Programme, 307 p. URL: [https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf\\_1.pdf](https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf) (accessed on 28 September, 2022).

15. Krzymowski, Adam (2022). Role and Significance of the United Arab Emirates Foreign Aid for Its Soft Power Strategy and Sustainable Development Goals in Social sciences, vol 11, № 48, 18 p.

16. Mahdi, Khaled A. (2018). New Kuwait 2035: Kuwait National Development Plan. Kuwait's Plan for the Future: International Conference on Innovational and Economic Diversification in GCC's National Development Plans. URL: <https://kif.kdipa.gov.kw/wp-content/uploads/khalid-mahdi-english.pdf> (accessed on 27 September, 2022).

17. Minear, Larry (2007). The craft of humanitarian diplomacy in Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft, ed. by Larry Minear and Hazel Smith, Tokyo: United Nations University Press, p. 7–35.

18. Paczynska, Agnieszka (2017). Kuwaiti Humanitarianism: The History and Expansion of Kuwait's Foreign Assistance Policies. URL: <https://www.stimson.org/2017/kuwaiti-humanitarianism-history-and-expansion-kuwaits-foreign-assistance-policies> (accessed on 25 September, 2022).

19. Rana, Kishan S. (2011). 21st Century Diplomacy: A Practitioner's Guide, New-York: The Continuum International Publishing Group, 372 p.

20. Smith, Hazel (2007). Humanitarian diplomacy: Theory and practice in Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft, ed. by Larry Minear and Hazel Smith, Tokyo: United Nations University Press, p. 36–62.

21. The UAE's aid to foreign countries (2020) in The United Arab Emirates' Government portal. <https://u.ae/en/information-and-services/charity-and-humanitarian-work/the-uae-aid-to-foreign-countries> (accessed on 26 September, 2022).

22. The UAE's global efforts to combat the COVID-19 outbreak (2021) in The United Arab Emirates' Government portal. <https://u.ae/en/information-and-services/justice-safety-and-the-law/handling-the-covid-19-outbreak/humanitarian-efforts/sending-aid-to-affected-countries> (accessed on 26 September, 2022).

*Матеріал надійшов до редакції 01.10.2022 р.*

УДК 327:911(44)

**Галина Копачинська,**

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

kopachinska.galina@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

**Любомир Ревага,**

студент 6 курсу, освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини», факультет міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-147-164

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ШКОЛИ ГЕОПОЛІТИКИ**

У статті проаналізовано становлення та розвиток французької школи геополітики як однієї з провідних шкіл геополітичної науки. Розкрито зміст поняття «геополітика» та основні підходи до її визначення. Обґрунтовано необхідність дослідження й аналізу основних етапів формування французької школи геополітики. Розглянуто характерні риси зародження геополітики у Франції та доведено, яким чином історія самої держави вплинула на особливості зародження й еволюції геополітики та геополітичних концепцій у ній. Проаналізовано основні праці вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно особливостей формування французької школи геополітики. Запропоновано наукові методи, за допомогою яких комплексно розкрито історичні етапи розвитку французької школи геополітики. На основі отриманих результатів дослідження в статті запропоновано виокремлення чотирьох основних етапів історичного розвитку французької школи геополітики, а саме: I-й – хронологічні межі кінця XIX – поч. XX ст. (він характеризується появою політичної географії та геополітики). Саме в цей період у Франції з'являються праці Е. Реклю, якого вважають інтелектуальним батьком французької геополітики. Також активно впроваджував свою наукову діяльність Відаль де Ла Бланш, котрий став засновником французької географічної школи. II-й етап (поч. XX – середина XX ст.) – важливе значення має наукова діяльність Ж. Ансея, Л.

Февра. На цьому етапі відбуваються протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо впливали на формування французької школи геополітики. III-й етап (середина XX – кінець XX) – на цьому етапі питання постколоніальних відносин входить до наукових інтересів І. Лакоста. Цей період характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля, який заклав основний фундамент для подальшого руху Франції, а його погляди стали дороговказом для наступників. Третій період становлення французької геополітики припадає на роки діяльності відомого французького географа й геополітика, засновника школи «внутрішньої геополітики» І. Лакоста. IV-й етап (кінець XX ст. – до тепер) – французька геополітика стала спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатопольярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце. На цьому етапі важливими для розвитку французької геополітики є напрацювання Ж. Атталі, П. Галлуа, М. Фуше, Е. Тодда. У статті розкрито основні характеристики кожного з досліджуваних етапів. Обґрунтовано доцільність їх виділення в таких часових рамках, які представлені в дослідженні. Розглянуто праці класиків французької школи геополітики й проаналізовано їх основні геополітичні ідеї та погляди. У статті особливо увагу приділено дослідженню праць сучасних представників геополітичної науки, які вбачають Францію нерозривно пов'язаною з європейською спільнотою.

**Ключові слова:** геополітика, геополітична школа, історичний етап, Франція, розвиток, П. В. де ла Блаш.

**Halyna Korachynska,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0002-9395-8730;

**Liubomyr Revaha,**

Lesya Ukrainka Volyn National University

## FEATURES OF THE FORMATION OF THE FRENCH SCHOOL OF GEOPOLITICS

The article analyzes the formation and development of the French school of geopolitics as one of the leading schools of geopolitical science. The meaning of the concept of “geopolitics” and the main approaches to its definition are revealed. The necessity of research and analysis of the main stages of the formation of the French school of geopolitics is substantiated. The characteristic features of the birth of geopolitics in France are considered and it is proved how the history of the state itself influenced the features of the birth and evolution of geopolitics

and geopolitical concepts in France. The main works of domestic and foreign scientists regarding the peculiarities of the formation of the French school of geopolitics are analyzed. Scientific methods are proposed, with the help of which the historical stages of the development of the French school of geopolitics are comprehensively revealed. Based on the research results, the article proposed to distinguish 4 main stages of the historical development of the German school of geopolitics, namely: the 1st stage includes the chronological boundaries of the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. XX – it is characterized by the emergence of political geography and geopolitics. It was during this period that the works of E. Reclus appeared in France, who is considered the intellectual father of French geopolitics. Vidal de La Blanche, who became the founder of the French geographical school, also worked actively during this period. The 2nd stage (early 20th-mid 20th) – the scientific activity of J. Ansel, L. Fevre is of great importance. At this stage, contradictions occur in the scientific discussions of France and Germany, which directly influenced the formation of the French school of geopolitics. III-rd stage (middle of XX – end of XX) – at this stage, the issue of post-colonial relations is among the scientific interests of I. Lacoste. This period is characterized by the active foreign policy activity of S. de Gaulle, who laid the main foundation for the further movement of France, and his views became a guide for his successors. The third period of the formation of French geopolitics corresponds to the years of activity of the famous French geographer and geopolitician, the founder of the school of "internal geopolitics" I. Lacoste. The IV stage (end of the 20th century to the present) – French geopolitics is aimed at promoting the idea of creating Europe as a powerful center of the future multipolar world with the aim of occupying a worthy place in it. At this stage, the theory of J. Attali, P. Gallois, M. Fouche, and E. Todd is important for the development of French geopolitics. The article reveals the main characteristics of each of the studied stages. The expediency of their selection in the time frames presented in the article is substantiated. The works of the classics of the French school of geopolitics were reviewed and their main geopolitical ideas and views were analyzed. In the article, special attention was paid to researching the works of modern representatives of geopolitical science, who see France as inextricably linked with the European community.

**Key words:** geopolitics, geopolitical school, historical stage, France, development, P. V. de la Blanche.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Геополітика (від грец. *geo* – Земля, *politike* – мистецтво управління державою) – наука про географічну зумовленість різних політичних процесів. Саме об'єднання слів «гео» й «політика»

вказує на істотний зв'язок між географічним простором і політикою держави. Геополітика є одним із найвпливовіших інтелектуальних напрямів ХХ ст., що визначають характер досліджень у таких галузях, як зовнішньополітична й військова стратегія держав, національні інтереси, аналіз та прогнозування локальних і глобальних міжнародних конфліктів. Під впливом нових обставин світ постійно змінюється, його база насичується новими елементами, які не скасовують географічні фактори, а додаються до них та формують геополітичну модель сучасного світу. Ця модель перебуває швидше в динаміці, ніж у статиці. Ще не так давно геополітика розвивалася в ракурсі проблематики політичної географії, а сьогодні вже доводиться говорити про самодостатність таких дисциплін, як геоекономіка, геоекологія, геокультура тощо.

Геополітика має тривалу історію. Уперше термін «геополітика» введений Рудольфом Челленом у 1899 р. За визначенням Челлена, геополітика – це вчення про державу як географічний організм або явище в просторі, тобто вчення про державу як країну, територію або область. Важливу роль у її становленні відіграла французька школа геополітики, представниками котрої були А. Жак, Ш. де Голль, Ж. Атталі, Ж. Готтманн, І. Лакост, Р. Арон, М. Фуше та ін.

О. Денисенко вважає, що «геополітика виступає основою для вироблення зовнішньополітичної стратегії держави. Ідея щодо переваги державних інтересів у міжнародних відносинах стала теоретичною платформою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції. Відповідно до французьких зовнішньополітичних традицій, національні інтереси перебувають у трьох основних площинах: європейське будівництво, «зона глобальної відповідальності» Франції, яка включає Середземномор'я та Африканський континент, і, нарешті, відносини з великими державами, які визначають співвідношення сил на міжнародній арені» [2, с. 11].

Як зауважує О. Омельченко, «геостратегія Франції має ознаки подвійної спрямованості та спирається на оцінку геополітичного простору за її межами із погляду його стратегічної важливості й потенційних загроз. З одного боку, зовнішньополітичні дії Франції локалізуються здебільшого в межах європейського простору, а з іншого – Франція проводить активну глобальну політику в масштабі світової спільноти» [4, с. 123].

**Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.** Питання французької школи геополітики цікавлять багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Особливе місце займають праці М. Блока, Ж. Ле Гоффа, Л. Февра [9], що повернули інтерес до політики та підняли дискусію серед науковців що-

до місця Франції в міжнародних відносинах. Напрацювання географів Е. Реклю [13], В. де Ла Блаша [8], Ф. Моро-Дефаржа [12] надали географічній школі політичного забарвлення й заклали фундамент для французької школи геополітики. Також для статті важливими є праці Н. Малиновської [3], у яких аналізуються геополітичні концепції Французької Республіки; О. Омельченко [4] розглядає взаємозв'язок між етнопсихологічними рисами французької нації та розбудовою національної геополітики. Важливе значення має дисертаційне дослідження К. Денисенко «Геополітика та геостратегія Франції» [2], у котрому виконано аналіз еволюції, особливостей і тенденцій формування геополітики та геостратегії Франції. На особливу увагу заслуговує підручник «Геополітика в постатях і термінах» [1].

Отже, французька школа геополітики вивчалася багатьма дослідниками. Значну увагу науковці приділяли розгляду загальних тенденцій розвитку геополітики Франції, однак праць, які б розкривали особливості розвитку та формування французької школи геополітики, порівняно мало, що зумовило необхідність комплексного дослідження обраної наукової теми.

**Мета статті** – комплексний аналіз становлення та розвитку французької школи геополітики завдяки вивченню особливостей її формування й дослідженню праць її основних представників; аналізу праць відомих геополітиків французької геополітичної школи В. П. Блаша, Ж. Атталі, Ж. Готтманна, І. Лакоста, Р. Арона, М. Фуше – і вплив їхніх концепцій на подальший процес розвитку геополітики у Франції та цілого світу загалом.

**Методика дослідження.** Для комплексного вивчення історичних етапів розвитку французької школи геополітики застосовано низку наукових методів, зокрема історичний, хронологічний, дихронний (метод періодизації), системний підхід, узагальнення й метод абстрагування.

Важливим для виконання наукового аналізу є історичний метод, основою якого є вивчення різноманітних джерел інформації, що стосуються проблеми дослідження. Історичний метод дає змогу вивчити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей.

З історичним методом пізнання тісно пов'язаний хронологічний, використання котрого дало змогу вивчити еволюцію перших геополітичних концепцій запроваджених усередині французької школи геополітики й провести аналіз зародження та формування геополітики у Франції в хронологічній послідовності.



Для виокремлення історичних етапів розвитку французької школи геополітики та обґрунтування їх доцільності використано дихронний метод. Також здійснено ретроспективний аналіз особливостей зародження геополітики у Франції й вплив цієї науки на історію її становлення в самій державі. Під час написання статті використано системний підхід, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як модель системи. Цей метод наукового дослідження передбачає аналіз зародження геополітичної науки у Франції як цілісного, системного явища. Важливість цього методу пояснюється тим, що для дослідження етапів розвитку геополітичної школи Франції обов'язкове здійснення системного аналізу основних чинників, які впливають на становлення й розвиток геополітичної науки у Франції. У роботі також використано метод узагальнення, що уключає комплекс послідовних дій щодо зведення конкретних одиничних фактів у єдине ціле з метою виявлення типових рис і закономірностей, притаманних досліджуваному явищу. Узагальнення – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ. Цей метод виявився важливим для написання цієї роботи, оскільки, дав змогу подати інформацію, узагальнюючи всі джерела в одну роботу. Із його допомогою проаналізовано окремі чинники зародження французької школи геополітики, а також узагальнено основні історичні етапи становлення французької школи геополітики загалом.

Під час написання цієї роботи використано метод абстрагування за допомогою якого вивчено вплив поглядів та ідей представників геополітичної школи Франції на історію її становлення й формування. За допомогою методу абстрагування досліджено лише необхідні та найістотніші ознаки зародження й становлення французької школи геополітики та в подальшому проведено аналіз історичних етапів її розвитку.

Отже, використання сукупності різних методів, а саме: історичного, хронологічного, дихронного (методу періодизації), системного підходу, узагальнення й методу абстрагування, – дало можливість глибоко дослідити та проаналізувати історичні етапи розвитку французької школи геополітики, а також вивчити її вплив на становлення науки геополітики загалом.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Геополітика у Франції має давні розвинені традиції й власні, притаманні лише їй риси. Біля витоків французької геополітичної школи стояли такі відомі географи, воєнначальники та політичні діячі, як маршал Себастьян де Претр де Вобен (1633–1707 рр.), географ Елізе Реклю (1830–1905 рр.), фахівець у галузі морської географії Каміль Валло (1870–1945 рр.), автор «Географії людини» Жан Брюн (1869–1930 рр.), географ і політичний діяч Андре Зігфрід (1875–1959 рр.), ентузіаст західноєвропейської інтеграції Альбер Деманжон (1872–1940 рр.), адмірал Рауль Кастекс (1878–1968 рр.). Книги Поля Відаля де ла Блаша (1845–1918 рр.) та Жака Анселя (1882–1943 рр.) видавалися практично в ті самі роки, що й роботи німецьких класиків геополітики й творця цього терміна – шведського автора Рудольфа Челлена.

Погляди засновників французької геополітики відрізняються різноманітністю підходів до досліджуваної проблематики. У той самий час їх поєднує низка загальних рис, що становлять оригінальність французької геополітичної школи. В узагальненому вигляді вони зводяться до такого.

По-перше, це неприйняття типового для англо-саксонської та німецької традиції й «об'єктивного закону» дуалізму суші й моря. Так, вирішення прикордонної суперечки Франції та Німеччини П. В. де ла Блаш убачав у перетворенні Ельзасу й Лотарингії із зони конфлікту між двома країнами на зону співробітництва. Тому для французької геополітики більше значення має ідея поступової конвергенції, взаємопроникнення суші та моря – цих протилежних, із погляду Х. Маккіндера й інших британських, американських та німецьких авторів, геополітичних сил.

По-друге, уже у ХІХ ст. один із попередників французької геополітичної школи Елізі Реклю у своїй дев'ятнадцятитомній «Новій універсальній географії» висловлював украй критичне ставлення до соціал-дарвінізму, що мав величезний вплив у Німеччині, і відмовлявся приймати тезу про боротьбу держав за виживання як фундаментальний закон природи. Французькі геополітики заперечують вирішальний вплив на політичні процеси матеріальних, природних, географічних чинників. На противагу цьому, вони акцентують увагу на ролі образів життя (Ж. Ансель), символів, іконографії (Ж. Готтманн).

По-третє, для французької школи характерний не географічний детермінізм, а симбіоз волі й ініціативи людини. Поль Відаль де ла Блаш різко критикував Ф. Ратцеля за його географічний детермінізм і

висунув принципово важливий для сучасної французької геополітики принцип «посибілізму», за яким той чи інший простір лише надає державі можливості його геополітичної конфігурації, але реалізація цих можливостей залежить від волі людей. Геополітика є сферою духу, самосвідомості, політичної історії та соціальної організації життя. Тому роль «природного комплексу» може бути правильно зрозуміла лише в поєднанні з активно діючим суб'єктом [7, с. 553].

По-четверте, характерною рисою французької геополітики є наголос не на просторово-географічному розмірі держави та її природних кордонах, а на таких чинниках, як організація території, її ставлення до комунікацій (Ж. Готтманн).

По-п'яте, французька школа геополітики однією з перших звернула увагу на питання соціальної географії, що сприяло розвитку «внутрішньої геополітики» – дослідженню політичного суперництва, що спостерігається в рамках однієї нації (наприклад в електоральній сфері), форми якого зазвичай виключають збройне насильство (К. Валло) [7, с. 553].

По-шосте, представникам французької школи, на відміну від німецької геополітичної традиції, не властива абсолютизація ролі та значення держави як суб'єкта геополітики. Навпаки, держава вторинна. Первинні – окремі локальні спільноти людей, які поступово усвідомлюють свою єдність. Звідси – регіональність як вихідний пункт роздумів, що акцентує увагу на взаємодії локальних просторів, «осередків цивілізації». Це не відмова від мондіалізації (термін, який французькі міжнародники нерідко протиставляють терміну «глобалізація»), а рух до світової єдності через зближення та асиміляцію способів життя. Провідним історичним процесом П. В. Блаш передбачав створення в майбутньому світової держави, але не шляхом завоювання, як інші геополітики, а шляхом мирної цивілізаційної інтеграції [8].

По-сьоме, критичний (і в цьому сенсі «об'єктивний») погляд, що спонукає до аналітичних роздумів, а не пропонує формальну доктрину. На думку П. В. Блаша, просторово-географічні чинники не вичерпують різноманіття тих причин, які впливають на політичну поведінку держави й тому мають бути доповнені чинниками часу, тривалості, історії [7, с. 553]

Зазначені фактори не залишаються незмінними, статичними, укоріненими. Вони варіюються, надаючи природним феноменам характеру плинності. Підкреслюючи значення обмінів, відносин, взаємодій, спілкувань між регіонами та країнами, представники французької політології схильні до релятивізму, свідомо уникаючи надавати своїм поглядам характеру системи.

Ще однією рисою французької школи геополітики є схильність її представників розглядати геополітику як метод дослідження. Для нього характерний акцент на соціальних «уявленнях» про простір та облік поєднання просторових (локальних, національних, регіональних, світових, мережевих) і тимчасових (короткочасних, довгострокових та перспективних) характеристик об'єкта, що вивчається [7, с. 553]. Як бачимо, французька школа геополітики виникла й розвивалася саме на противагу німецькій.

Загалом становлення та розвиток французької школи геополітики можна поділити на чотири історичні етапи, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

**Основні історичні етапи розвитку французької школи геополітики\***

Назва історичного етапу	Часові межі	Основні характерні ознаки
1	2	3
<b>I історичний етап</b> – початковий	кінець XIX – поч. XX ст.	Початок цього етапу пов'язаний із появою політичної географії та геополітики. У цей період у Франції різко зросла кількість географічних товариств, що трохи послабило загальну байдужість французів до геополітики. У цей період з'являються праці Е. Реклю, якого вважають інтелектуальним батьком французької геополітики. Також у цей період активно працює Відаль де ла Блаш, який став засновником французької географічної школи.
<b>II історичний етап</b> – основоположний	поч. XX – середина XX ст.	На цьому етапі розвитку французької геополітичної школи важливе значення має наукова діяльність Ж. Ансея, Л. Февра. У цей період помітні протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо мали вплив на формування французької школи геополітики.
<b>III історичний етап</b> – відновлення	друга пол. XX – кінець XX ст.	У другій половині XX ст. більшість французьких колоній отримала незалежність, а відтак основою геополітики цього періоду є концепція неокolonіалізму та політика планетарної

## Закінчення таблиці 1

1	2	3
		відповідальності щодо новостворених держав. Питання постколоніальних відносин входить до наукових інтересів І. Лакоста. У проблемі колоніалізму він убачає винятково геополітичний феномен. Цей період характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля.
<b>IV історичний етап</b> – сучасний	кінець ХХ ст. – до сьогодні	У цей період французька геополітика спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатопольярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце.

\*Складено та розроблено авторами самостійно.

Протягом першого етапу (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) зароджується концепція політичної географії. Засновником французької географічної школи вважається Поль Відаль де ла Блаш (1845–1918 рр.). Суть основних ідей В. де ля Блаша розкрита в працях «Картина географії Франції» (1903 р.), «Східна Франція» (1917 р.), «Принципи географії людини» (1922 р.). На формування його поглядів вплинула концепція Ф. Ратцеля, проте з багатьма ідеями німецької геополітики В. де ля Блаш не погоджувався. Зокрема, він вважав перебільшеною роль природних факторів (ґрунтів) у розвитку держав. Автор пропонував розглядати географічне положення як «можливість», що може стати дійсним політичним чинником. У цьому ракурсі він розробив концепцію «посибілізму» (від франц. *Possible* – можливий). Відповідно до цієї концепції, політична історія більшою мірою залежить від суб'єктивного чинника – людини. Головною загрозою світові П. В. де ла Блаш вважав геополітичну заблокованість Німеччини, що не має можливостей для виходу своєї зростаючої агресії. Розв'язання проблеми європейської та світової безпеки Відаль де ла Блаш убачав у створенні політичного та економічного співтовариства держав, припускаючи появу світової держави. Відносини Франції й Німеччини розкрито в його книзі «Східна Франція». У ній, говорячи про спірні території – Ельзас і Лотарингію, – В. Блаш запропонував перетворити їх у зону взаємного співробітництва.

Ще один французький географ Е. Реклю (1830–1905 рр.) є автором дев'ятнадцятитомної праці «Земля і люди» (1894 р.). Він пов'язує

могутній вплив географічного середовища з успіхами європейської нації. Саме умови ґрунту, клімату, форми й розташування материка надали європейцям можливість стати першими в пізнанні землі в цілому та тривалий час залишатися на чолі людства [13, с. 5].

Наступний етап, що тривав від початку аж до середини ХХ ст., французький політолог Ф. Моро-Дефарж називає відсталим у розвитку французької геополітики. Це пов'язано передусім із тим, що в цей період цілі французької зовнішньої політики зводилися до трьох тез, які переслідували головну ціль – створити супротив Німеччині, яка мала численні переваги в населенні, промисловості й військовій силі, шляхом приваблення та утримання в якості союзника Великобританії; залучення союзників, що перебувають у тилу Німеччини й могли б нав'язати останній війну на два фронти; максимального послаблення Німеччини при утворенні сприятливих для цього умов [12, с. 126].

На цьому етапі розвитку французької геополітичної школи важливе значення має наукова діяльність Ж. Анселя (1882–1943). Німецьку геополітику він розцінював як «псевдогеографію». Його жорстка критика німецької геополітики привернула увагу німецьких окупантів – й Ансель був поміщений до концентраційного табору в 1941 р., проте невдовзі після звільнення він помер. Ж. Ансель був жорстким опонентом експансіонізму та імперіалізму. Його концепція на той час була франкоцентристською. Франція була для нього країною з цивілізуючою, а не із завойовницькою місією. В опублікованій у 1938 р. монографії «Географія кордонів» Ж. Ансель пропонував розглядати зміну кордонів як результат необхідності та добровільності держав. Учений погоджувався, що кордони не можна вважати вічними, незмінними. Вони, скоріше, є «тимчасовою периферією», «ізобарами», які відображають баланс сил на цьому етапі політичного розвитку. Єдиною природною межею Ж. Ансель вважав межу ойкумени (відсутність людей) [1, с. 166].

Важливе значення в розвитку геополітичної науки цього періоду має праця Л. Февра (1878–1956 рр.) «Бої за історію» (1992 р.), у якій автор порушує болюче для Франції питання післявоєнних років. «Франція зробила свій вибір. Вона вибрала катастрофу. Вибір цей нікому не зрозумілий. Ми шукали Францію там, де їй належало бути. Але там її не виявилось. Вона грала в ляльки, які дісталися їй від бабусі. Грала з розумним виглядом. З поклонінням. Грала по-дурному» [9, с. 61]. Це бачення науковця потрібно враховувати під час дослідження векторів зовнішньої політики Франції, співвідношенні національних амбіцій із її можливостями.

У цей період помітні протиріччя в наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо впливали на формування французької школи геополітики. Переважно науковці намагалися знайти співвідношення, а отже, й обґрунтування території держави, її географічних даних могутності, сили, відносин із сусідами та інші компоненти, які визначають геополітичне становище держави [3, с. 158].

III історичний етап характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю Ш. де Голля (1890–1970), якого Ф. Моро-Дефарж (нар. 1943 р.) називає єдиним французьким геополітиком. Перед П'ятою Республікою Франції постали три основні завдання: повернути домінування в Європі, створити противагу США й НАТО та убезпечити себе від можливої німецької загрози. Ці умови стали визначальними для формування Європейського об'єднання вугілля і сталі у 1950 р. [12, с.17].

У 1960 р. президентом Ш. де Голлем затверджено план реалізації чотирьох ядерних програм, розрахованих на 1960–1982 рр. Головними принципами оборонної політики, які згодом увійшли в документ, були: 1) відповідальність за безпеку держави; 2) відмова від будь-якої інтеграції, яка не дає можливості діяти в рамках союзів, склад і сфера діяльності, яких можуть розвиватися; 3) озброєння військовими засобами, що дають змогу Франції грати у світі ту роль, на яку вона претендує [3, с. 159]. Де Голль вважав, що Франція має очолити блок західноєвропейських держав, на противагу США. Отже, членство в НАТО було несумісне з цією позицією де Голля. У 1966 р. Франція вийшла з інтегрованої військової структури НАТО. Позитивним політичним наслідком геополітичного кодексу Ш. де Голля був розвиток т. зв. «розрядки». Проте спробу де Голля відкрити «залізну завісу» раптово було перервано вторгненням СРСР та його військових союзників до Чехословаччини в 1968 р. Геополітичний кодекс де Голля не отримав подальшого розвитку після відходу його в 1969 р. Проте зберігається його ідея європейського розвитку, незалежного від США.

Важливий внесок у розвиток геополітичної школи Франції цього періоду мають погляди Реймона Арона (1905–1983 рр.). У фундаментальній праці «Мир і війна між націями» (1962 р.), учений порушує одвічну проблему війни й миру між народами в контексті світової історії. Автор досліджує причини виникнення війн і їх перебіг від найдавніших часів до сучасності, пропонує свої шляхи, хоч і вельми суперечливі, уникнення війни та встановлення вічного миру на планеті. Р. Арон детально зупиняється на поняттях могутності й сили, що відносить до засобів зовнішньої політики. Р. Арон розрізняє три типи

миру – рівновага, гегемонія та імперська влада. Між миром рівноваги й миром імперії розмушується мир гегемонії. Р. Арон цілий розділ відвів проблемам географічного середовища, зупинившись на основних геополітичних концепціях своїх попередників, географічному просторі, кількості населення тощо. Два останні розділи монографії Р. Арона стосуються розвитку планетарної системи в ядерний вік та суперечностей дипломатико-стратегічної діяльності. Дослідник детально простежив співвідношення між воєнними блоками, охарактеризував політику неприєднання, нейтралітету й нейтралізму, нарощування різних видів озброєння (зброя тактична та класична) тощо [1, с. 168].

Третій період становлення французької геополітики припадає на роки діяльності відомого французького географа й геополітика, засновника журналу «Геродот» і школи «внутрішньої геополітики» Іва Лакоста (нар. 1929 р.). «Геродот» відіграв велику роль у становленні геополітики як прикладної дисципліни, аналізі конкретних геополітичних проблем та конфліктів. Традиційну проблематику «геополітичної сили» «Геродот» відкидає як тоталітарну. Центральним для цього напрямку є поняття геополітичного конфлікту, що досліджується у всіх його історичних стадіях та проявах як зіткнення соціальних інтересів. Ів Лакост віддавав перевагу «лівим» ідеям. Свої геополітичні погляди він виклав у тритомній праці «Геополітика регіонів Франції» (1986 р.) [10].

І. Лакост прагнув адаптувати геополітику до сучасних умов, не поділяючи ідей ні «органіцизму» континентальної школи, ні «атлантичного механіцизму». Геополітика Лакоста – це лише соціологічний інструмент аналізу ситуації, метод, який допомагає в дослідженні локальних проблем або щодо політичних уподобань населення певних регіонів.

На IV історичному етапі (кінець XX ст. – до сьогодні) французька геополітика стала спрямована на просування ідеї створення Європи як потужного центру майбутнього багатопольярного світу з розрахунком зайняти в ньому гідне місце.

У цей період важливою для розвитку французької геополітики є теорія Жака Атталі (нар. 1943 р.), яку він виклав у праці «Лінія горизонту» (1990 р.). Сучасні дослідники вважають, що теорія Атталі займає проміжне місце між атлантизмом і мондіалізмом. Ж. Атталі зазначає, що сучасний світ панування ліберальних цінностей, ринкових відносин та інформаційних технологій формується на принципах геоекономіки. Наступає «ера грошей». Саме гроші потрібно розцінювати як універсальний еквівалент цінності. Світ стає єдиним й однорідним, а тому геополітичні цінності, які домінували до цього часу, відходять на задній план. Для Ж. Атталі



як яскравого представника геоекономіки не мають суттєвого значення історія, культурні традиції та звичаї того чи іншого народу. На передній план виходять центри світових бірж, корисні копалини, інформаційні центри, великі підприємства.

Важливими на сучасному етапі розвитку геополітичної школи Франції є погляди П. Галлуа (1911–2010 рр.). Він вважає, що сучасна фаза геополітичної еволюції світу характеризується провідною роллю в ній ракетно-ядерної зброї. Володіння нею ніби вирівнює сили ядерних держав, незалежно від їх географічного положення, чисельності населення й традиційних фізико-географічних умов території. Іншою важливою рисою є «масова поведінка людей», чого не враховувала традиційна геополітика. Особливо небезпечна можливість доступу терористів до зброї масового знищення, їх проникнення на атомні електростанції. Потрібно зазначити, що деякі уряди проводять політику заохочення та їхні країни стають осередками терористів. Сьогодні це стосується росії. На думку П. Галлуа, поле вивчення традиційної геополітики було обмежене земним простором – сушею та морем. Сучасна ж геополітична ситуація багато в чому визначається сьогоденням та майбутнім освоєнням космічного простору. П. Галлуа переконаний, що настають часи «неконфронтаційної геополітики» – науки, яка вивчає «відносини між владною політикою в міжнародному плані та тими географічними межами, у яких вона проводиться» [1 с. 166].

Великий внесок у розвиток сучасної французької геополітичної школи зробив Мішель Фуше (нар. 1946 р.). Він є автором численних праць із геополітики та міжнародних відносин, серед яких монографії – «Європейська республіка. Історичні і географічні контури» (1999 р.), «Фронт і кордони» (2004 р.), «Мапа кордонів» (2007 р.), «Європа: географія і геополітика» (2009 р.), «Європа і майбутнє світу» (2009 р.). У книзі «Мапа кордонів» автор визначив кордони як основний елемент геополітики. Кордони існують не лише між державами, а й усередині них, пролягаючи між суспільством і владою, різними соціальними та культурними групами. У своїх поглядах Фуше солідаризується із зовнішньополітичною концепцією Європейського Союзу. Він називає Європу геополітичною лабораторією. «Це перша і найпрогресивніша з багатодержавних систем, заснована на добровільному союзі древніх держав-націй, сукупність яких є чимось більше, ніж її частини. Побіжний погляд на Азію показує, що в цій частині світу, усе ще прив'язаної до силових ігор, властивих Європі ХІХ ст., рівновага підтримується лише завдяки присутності іноземного арбітра, який має потужне озброєння, – Сполучених Штатів Америки»

[10]. Європейці, на думку Фуше, продовжують постійно дивитися в «американське дзеркало», тобто значною мірою залежні від США. Але водночас Фуше визнає, що саме завдяки могутнім збройним силам США Європейський Союз може почуватися в безпеці [10]. М. Фуше у своїх працях приділив увагу Україні: «Україна – друга важлива держава, близька до того, щоб установити свій суверенітет без особливих проблем з росією... Під впливом польських стратегів і тез Бжезінського Київ нерідко афішує бажання ідентифікуватися як центральносхідна держава, незалежна від волі “великого східного сусіда” Росії» [10]. Мішель Фуше так само, як Ів Лакост, відзначає можливість поширення інтеграційної політики, яка виправдала себе в Західній Європі, на інші регіони світу. Життєздатність моделі нової Європи може, зрештою, привести до перемоги принципу інтеграції над догматичним принципом панування та контролю одних країн над іншими.

Для проведеного в статті дослідження важливими є погляди відомого французького історика, соціолога, антрополога Еммануеля Тодда (нар. 1951 р.), який опублікував низку статей та понад 10 книг, зокрема «Економічні ілюзії» (1998 р.), «Після імперії» (2002 р.). Досить цікавою є праця Е. Тодда «Після імперії», де він обґрунтовує перспективність імовірного сценарію, згідно з яким росія рано чи пізно захоче повернути в склад єдиної республіки колишні території СРСР, а особливо Україну. Звісно ж, ця праця має враховуватися заздалегідь як обґрунтування превентивної політики з боку України, аби не допустити імовірного вторгнення росії на її території, що, на жаль, не було зроблено вчасно. Також ці погляди можуть стати як певне пояснення «двоякої» політики Франції щодо реагування на війну в Україні, адже політикум держави завжди користувався підтримкою й роз'ясненнями геостратегів і геополітиків, які були радниками державного керівництва.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Отже, геополітика є міждисциплінарною наукою, що вивчає процеси виникнення, трансформації, функціонування й взаємодії геопросторових політичних систем різних ієрархічних рівнів і розробляє прогнози їх розвитку. Оскільки геополітика як наука досить складна по своїй суті, у процесі її розвитку з'являлися різноманітні наукові школи в різних державах світу, які мали велике значення у формуванні теоретичних основ геополітики. Однією з таких є французька школа геополітики. Представниками її є В. П. Блаш, який

пропрокував посилення континентальних держав; Ж. Ансель бачив шлях до прогресу у створенні гнучких угруповань, складові частини яких (держав) співпрацювали б в економічному, політичному та культурному відношеннях. Значний внесок у становлення французької геополітичної школи зробити Ж. Атталі, Ш. де Голль, А. Реймона. На сучасному етапі розвитку французької геополітики цікавими є погляди П. Галлуа, М. Фуше, Е. Тодда. Основним здобутком французької геополітичної школи є створення школи «географії людини», тобто концепції посибілізму. Відповідно до цієї концепції, політична історія має два аспекти – просторовий (географічний) та тимчасовий (історичний). Географічний чинник відбито в навколишньому середовищі, історичний – у самій людині («носії ініціативи»). В. де ла Блаш вважав, що помилка німецьких «політичних географів» у тому, що вони вважають рельєф детермінуючим чинником політичної історії держав. Тим самим, на думку де ла Блаша, припинюється фактор людської свободи та історичності. «Посибілізм» де ла Блаша був сприйнятий більшістю геополітичних шкіл як корекція жорсткого географічного детермінізму попередніх геополітичних авторів.

Вивчення особливостей становлення французької школи геополітики є необхідним завданням для розуміння її основних функцій та формування теоретичних засад геополітики як науки та пояснення й передбачення багатьох геополітичних блоків та політичних асоціацій, що виникли в кінці ХХ ст. і реалізуються до сьогодні.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вегеш, М. (2020). Геополітика в постатях і термінах : підручн. для студентів і аспірантів спец. «Політологія». Ужгород: Вид. дім «Гельветика».
2. Денисенко К. Ю. (2009). Геополітика та геостратегія Франції: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ.
3. Малиновська, Н. В. (2015). Зовнішньополітичні концепції Французької Республіки. *Вісник Дніпропетровського університету*, 2, 155–165. file:///C:/Users/user/Desktop/693-%23%23default.genres.article%23%23-1420-1-10-20151113.pdf (дата звернення: 29.09.2022).
4. Омельченко, О. А. (2014). Геополітика Франції в ракурсі етнопсихологічних особливостей нації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 5, 122–127. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6574/Omelchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 29.09.2022).
5. Тодд, Е. (2006). Після імперії. Есе про загнивання американської системи. Львів: Кальварія.
6. Aron, R. (1962). *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calmann-Levy.
7. Brigot, A. (2003). *Compte rendue. Etudes internationales*, vol. 34, № 3, pp. 550–556.

8. De la Blache, P. V. (1913). Des caractères distinctifs de la géographie. [https://www.persee.fr/doc/geo\\_0003-4010\\_1913\\_num\\_22\\_124\\_8245](https://www.persee.fr/doc/geo_0003-4010_1913_num_22_124_8245) (accessed on: 29.09.2022).
9. Febvre, L. (1992). *Combats pour l'histoire*. Paris: Librairie Armand Colin.
10. Foucher, M. (2009). *L'Europe et l'avenir du monde*, Ed. Odile Jacob <https://www.diploweb.com/M-Foucher-L-Europe-et-l-avenir-du.html>
11. Lacoste, Y. (1986). *Géopolitique des régions de France*, t. 1: La France septentrionale, Paris, Fayard
12. Moreau-Defarge, F. (2009). *Introduction à la géopolitique*. Paris, éd. Seuil.
13. Reclus, E. (1894). *Geographie Universelle*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt-6k31525j.texteImage> (accessed on: 29.09.2022).

### REFERENCES

1. Vegech, M. (2020). Heopolytyka v postatyakh y termynakh: pidruchnyk dlya studentyv y aspirantyv spetsyalnosti «Polytologya». Uzhgorod : Gelvetyka.
2. Denysenko, K. Y. (2009). Heopolytyka ta heostrategiya Frantsiy : avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv.
3. Malynovska, N. V. (2015). Zovnyshnyopolytychny kontseptsyi Frantsuzkoyi Respublyky. *Visnyk Dnypropetrovskogo unyversitetu*, 2, 155–165. file:///C:/Users/user/Desktop/693-%23%23default.genres.article%23%23-1420-1-10-20151113.pdf (data zvernennya: 29.09.2022).
4. Omelchenko, O. A. (2014). Heopolytyka Frantsiy v rakursy etnopsyhologichnyh osoblivostey natsiy. *Naukoviy chasopis NPU imeny M. P. Dragomanova*, 5, 122–127. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6574/Omelchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennya: 29.09.2022).
5. Todd, E. (2006). *Pyslya imperiy*. Ese pro zagnivanya amerikanskoyi systemi. Lvyyv: Kalvaryia.
6. Aron, R.(1962). *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calmann-Levy.
7. Brigot, A. (2003). Compte rendue. *Etudes internationales*, vol. 34, № 3.
8. De la Blache, P. V. (1913). Des caractères distinctifs de la géographie. [https://www.persee.fr/doc/geo\\_0003-4010\\_1913\\_num\\_22\\_124\\_8245](https://www.persee.fr/doc/geo_0003-4010_1913_num_22_124_8245) (accessed on: 29.09.2022).
9. Febvre, L. (1992). *Combats pour l'histoire*. Paris: Librairie Armand Colin.
10. Foucher, M. (2009). *L'Europe et l'avenir du monde*, Ed. Odile Jacob <https://www.diploweb.com/M-Foucher-L-Europe-et-l-avenir-du.html> (accessed on: 29.09.2022).
11. Lacoste, Y. (1986). *Géopolitique des régions de France*, t.1 : La France septentrionale, Paris, Fayard
12. Moreau-Defarge, F. (2009). *Introduction à la géopolitique*. Paris, éd. Seuil.
13. Reclus, E. (1894). *Geographie Universelle*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt-6k31525j.texteImage> (accessed on: 29.09.2022).

*Матеріал надійшов до редакції 03.10.2022 р.*

УДК 32.019.5:796.332(092):351.862.4(477)

**Сергій Кулик,**

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Kulyk.Serhij@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

**Андрій Моренчук,**

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

morenchuk.andriy@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2394-9046

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-165-193

## **ІНФОРМАЦІЙНИЙ РОЗГОЛОС «СПРАВИ АНАТОЛІЯ ТИМОЩУКА» В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (2014–2022 РР.)**

Анатолій Тимошук – один із найтитулованих і найбагатших футболістів в історії незалежної України. В Україні, зокрема в рідному місті футболіста – Луцьку, його неодноразово критикували за те, що в умовах збройної агресії рф проти України, яка триває з 2014 р., він продовжував грати й працювати в провідному російському клубі «Зеніт». У відповідь на це А. Тимошук у своїх інтерв'ю намагався розділяти футбол і політику, уникав коментувати події в Україні. Від початку повномасштабного військового вторгнення рф до України у 2022 р. футболіст тривалий час зберігав цинічне мовчання, не оприлюднював свою громадянську позицію. Це спричинило інформаційний розголос «справи А. Тимощука» на регіональному (Луцьк і Волинська область), українському та міжнародному рівнях. На матеріалах місцевих інформаційних видань автор простежив особливості набуття А. Тимощуком популярності в регіоні, присвоєння йому звання «Почесний громадянин міста Луцька» і публічні дискусії щодо спроб позбавити його цього звання. Інформаційний розголос в Україні «справи А. Тимощука» містив заяви футболістів та журналістів про формування проросійських поглядів спортсмена. Міжнародний інформаційний рівень охопив висловлювання

колишніх одноклубників, тренерів, керівництва клубів країн Європи, за які грав А. Тимошук, про його поведінку під час війни 2022 р. Стверджується, що «справа А. Тимошука» 2017–2022 рр. продовжила тенденцію політизації вітчизняного спорту, його дерусифікацію. Вона значно посилила міжнародний інформаційний розголос про збройне вторгнення росії в Україну у «футбольних» країнах світу. Це сприяло утвердженню високого позитивного міжнародного іміджу України.

**Ключові слова:** публічна особа, публіситі, фейки, національна безпека, військове вторгнення росії, футбольні клуби, санкції.

**Serhiy Kulyk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

**Andrii Morenchuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0002-2394-9046

### **INFORMATION PUBLICITY OF “ANATOLIY TYMOSCHUK’S CASE” IN THE CONDITIONS OF RUSSIA’S WAR AGAINST UKRAINE (2014–2022)**

Anatoliy Tymoshchuk is one of the most titled and richest football players in the history of independent Ukraine. In Ukraine, in particular, the footballer's hometown – Lutsk, he was repeatedly criticized for the fact that in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, which has lasted since 2014, he continued to play and work in the leading Russian club “Zenit”. In response, in his interviews A. Tymoshchuk tried to separate football and politics, avoiding commenting on events in Ukraine. Since the beginning of the full-scale military invasion of Russia into Ukraine in 2022, the footballer has remained cynically silent for a long time, not disclosing his civil position. This caused information publicity of the “case of A. Tymoshchuk” at the regional (Lutsk and Volyn regions), Ukrainian and international levels. On the basis of local information publications, the author traced the peculiarities of A. Tymoshchuk’s gaining popularity in the region, conferring the title of “Honorary Citizen of Lutsk” and public discussions of attempts to deprive him of this title. In Ukraine the information publicity of “A. Tymoshchuk’s case” contained statements of football players and journalists about the formation of pro-Russian views of the athlete. The international information level covered the statements of former teammates, coaches, management of clubs in European countries, where A. Tymoshchuk had played, about his behavior during the 2022 war. The author claims that the «case of A. Tymoshchuk»

in 2017–2022 continued the trend of politicization of domestic sports, its de-Russification. It has significantly increased international publicity about Russia's armed invasion of Ukraine in the «football» countries of the world. This contributed to the establishment of a high positive international image of Ukraine.

**Key words:** public figure, publicity, fakes, National security, Russian military invasion, football clubs, sanctions.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Від часу окупації російською федерацією України спорт і політика в нашій державі дуже тісно переплелися. Тому, коли спортсмен – публічна людина – поїхав працювати в росію, він потрапив під категоричний осуд певної частини українського суспільства. Таких людей називали зрадниками. Це сприймали як виклик, адже мільйони українців зачепила війна на Донбасі. Аргументи про те, що «спорт поза політикою», уже не були переконливими, а продовження їхньої професійної кар'єри в Україні стало проблематичним. Значний інформаційний розголос в українському суспільстві спричинила позиція багатьох відомих спортсменів – громадян України, які утрималися від публічних висловлювань або зайняли нейтральну позицію щодо воєнного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. Прикладом такого інформаційного розголосу на регіональному, українсько-російському й міжнародному рівнях є «справа Анатолія Тимощука».

**Інформаційний розголос висловлювань публічних осіб.** Публічність спортсменів обумовлена тим, що завдяки своїм спортивним досягненням вони впізнавані, авторитетні в суспільстві. Тому суспільство чутливо реагує на їхні висловлювання та дії. Збройне вторгнення росії на територію України й подальша російсько-українська війна змусили українських спортсменів виявити свою громадянську позицію щодо цих подій. В умовах війни спортсмени з публічних осіб перетворилися на політично значущих. У резолюції ПАРЄ 1165 (1998) «Право на приватність» зазначено, що «публічні фігури – це особи, які обіймають державні посади й/чи використовують державний ресурс, а також усі ті, хто відіграє певну роль у громадському житті, чи то в галузі політики, економіки, мистецтва, соціальної сфери, спорту чи будь-якій іншій сфері» [1]. Відповідно до ст. 2 «Конвенції ООН проти корупції», ухваленої Резолюцією 58/4 ГА від 31.10.2003 р., державною посадовою особою є «будь-яка інша особа, яка виконує будь-яку державну функцію, зокрема для державного органу або державного підприємства, або надає будь-яку

державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у певній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці» [2]. Тобто до них можна віднести тренерів збірних команд України, керівників національних спортивних федерацій, організацій. Л. Опришко зазначає, що аналіз практики Європейського суду доводить, що обов'язковими для набуття статусу «публічної особи» є кілька взаємопов'язаних ознак. Насамперед це наявність впливу особи на минуле, сучасне чи майбутнє широкого кола осіб, а також суспільний інтерес до життя, вчинків цієї особи в певний період у зв'язку з її діяльністю [3]. Р. Стефанчук підкреслює спеціальний, особливий правовий статус фізичної особи публічного права. Він зазначає, що у випадку порушення особистих немайнових прав фізичної особи, коли порушені права, об'єктами яких є вищі соціальні цінності – життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека – або ж у випадку, коли моральна шкода завдана фізичною особою публічного права, стає можливою презумпція моральної шкоди [4]. Отже, із набуттям статусу публічної фізична особа набуває додаткових прав, обов'язків та обтяжень, значно вищого ступеня відповідальності за свої дії й вчинки.

Автор, розширивши трактування М. Іщенко, Є. Міщука, М. Сопілки [5, с. 113], критеріями належності спортсменів (громадян України або іноземців, які перебувають(ли) в Україні) до публічних осіб, вважає: 1) відомі широкому загалу своїми поглядами, діяльністю; 2) відіграють певну роль у суспільному житті; 3) до них є стійкий суспільний інтерес; 4) мають доступ до державних і приватних ресурсів; 5) розгалужені соціальні контакти; 6) мають різні джерела доходів (бізнес, рекламна діяльність, залучення до діяльності міжнародних організацій, фондів); 7) виконують публічні функції; ведуть активну політичну діяльність. Автор відносить спортсменів до відносно публічних осіб (*limited purpose public figures*), тобто тих, хто поставив себе в центр певної публічної дискусії задля впливу на вирішення обговорюваних питань, і які стали тими, кого визнають публічними особами з обмеженого кола питань [6]. Критеріями визначення такої особи є публічна дискусія; її центральна роль у ній; висловлювання щодо оспорювання дискусії [7]. Під публічною дискусією ми розуміємо реальний диспут, результат якого значно вплинув на громадськість чи її сегмент, а їх результат відчували особи, котрі не є її прямими учасниками [8].

Публічні дискусії відбуваються в інформаційному просторі. У своєму дослідженні автор трактує інформаційний простір як сферу діяльності, що пов'язана зі створенням, перетворенням і використанням інформа-



ції, включаючи індивідуальну й суспільну свідомість, інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру та власне інформацію; це середовище, де здійснюються формування, збір, зберігання й розповсюдження інформації, інформаційна взаємодія організацій та громадян і задоволення їхніх інформаційних потреб [9, с. 26]. Національний інформаційний простір – це середовище, у якому відбувається продукування, зберігання й поширення інформації, на котру розповсюджується юрисдикція країни [9, 26]. Глобальний (міжнародний) інформаційний простір – це сукупність світових інформаційних ресурсів, інформаційних потоків та інформаційної інфраструктури, які дають змогу на основі норм міжнародного права забезпечувати інформаційну взаємодію громадян, суспільства й держав в усіх сферах життєдіяльності цивілізації з рівним правом доступу до відкритих джерел інформації [9, с. 27–32]. Отже, спираючись на документи міжнародних організацій і світову практику, автор дослідження стверджує, що спортсмени, спортивні журналісти та телевізійні ведучі – це публічні особи. У певних умовах, наприклад воєнні дії, війна, вони беруть активну участь у публічних дискусіях у національному й міжнародному інформаційному просторі.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Матеріалом дослідження слугували публікації регіональних (волинських) інформаційних видань: «Перше інформаційне агентство “Волинські новини”», «VolynPost», «Таблоїд Волині», газети «Волинь-Нова», телеканалу «Громадське інтерактивне телебачення», – протягом 2008–2022 рр. За цей період проаналізовано матеріали українських інформаційних агентств (УНІАН, УкрІнформ), спортивних сайтів («Футбол 24», «Футбол.UA», «СпортАрена»), сайтів футбольних клубів («Динамо» (Київ), «Зеніт», «Баварія»). Виступи, голосування депутатів, засідання й рішення сесії Луцької міської ради взято з архіву на її офіційному сайті.

**Мета роботи** – з’ясувати особливості інформаційного розголосу «справи А. Тимошука» на регіональному, українському та міжнародному рівнях.

**Методика дослідження.** У ході дослідження ми використали низку методів: порівняльний – для зіставлення висловлювань і дій відомих футболістів на регіональному (лучан А. Тимошука та А. Федецького) і національному (А. Тимошук і його колишні одноклубники, гравці збірної України) рівнях; це дало змогу з’ясувати позицію цих публічних осіб з актуальних суспільно-політичних проблем України, її відносин із рф; івент-аналіз – під час дослідження подій російсько-української війни 2022 р. і їх впливу на громадянську позицію українських спортсменів; кон-

тент-аналіз – для розкриття основних повідомлень, пов’язаних зі згадуванням прізвища А. Тимощука в регіональних (волинських), українських та закордонних ЗМК протягом його спортивної кар’єри; когнітивний метод – для з’ясування реакції А. Тимощука на збройне вторгнення росії в Україну, особливостей формування його проросійських поглядів; метод узагальнення – для встановлення загальних особливостей поширення російською пропагандою неправдивої інформації про українських спортсменів, ситуацію в Україні на підставі «справи А. Тимощука».

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### Регіональний (волинський) рівень «справи А. Тимощука» та проросійські настрої футболіста

Анатолій Тимощук – уродженець міста Луцька. Від початку своєї професійної кар’єри він став знаковою персоною для міста й Волинської області. Незважаючи на те, що футболіст не часто відвідував рідне місто, місцеві засоби масової комунікації приділяли йому досить багато уваги. Серед причин високої медійності спортсмена назвемо такі:

1) А. Тимощук – вихованець футбольної школи місцевої «Волині». За клуб, який грав у вищій лізі, він дебютував у шістнадцять років, а в наступні два сезони став основним форвардом команди;

2) спортивні досягнення та рекорди А. Тимощука<sup>1</sup>. Він один із небагатьох футболістів пострадянського простору, які тричі поспіль були капітанами команд, – «Шахтаря», національної збірної й «Зеніту». А. Тимощук привіз до Луцька один із головних футбольних трофеїв – Кубок УЄФА (червень 2008 р.). Під час представлення Кубка на полі стадіону «Авангард» він вийшов із шарфом «ФК «Волинь». Також лучани мали можливість сфотографуватися біля Кубка УЄФА та взяти автограф у капітана «Зеніту» [10];

3) заснував, проводив і фінансував у Луцьку щорічний дитячий футбольний турнір «За кубок Анатолія Тимощука» (на початку 2000 рр.).

---

<sup>1</sup>А. Тимощук (1979 р.) за професійну кар’єру гравця (1995–2007 рр.) виграв 21 титул, грав у чемпіонатах України, росії, Німеччини й Казахстану. За команди ФК «Волинь» (Луцьк) і «Шахтар» (Донецьк) провів 393 матчі у всіх турнірах, забив 47 голів. В Україні виграв сім титулів: три чемпіонати, три Кубки, а також один Суперкубок України («Шахтар»). Учасник ЧС-2006, Євро-2012 і Євро-2016. Виступав у ФК «Зеніт» (рф), «Баварія» (ФРН), у складі яких здобув перемоги у внутрішніх турнірах та два Кубки УЄФА й Лігу чемпіонів. Кар’єру гравця завершив у складі казахстанського «Кайрата». А. Тимощука багаторазово визнавали кращим футболістом України, росії й одним із кращих у Європі. А. Тимощук входить до «десятки» найдорожчих за вартістю українських футболістів (на початок 2007 р.).

У 2007 р. за «Кубок» змагалися волинські, київські юнаки, білоруські й польські футболісти;

4) кілька разів відвідував новорічний турнір усіх зірок волинського футболу;

5) під час своєї футбольної кар'єри А. Тимошук демонстрував єдність з українським народом. Виступаючи в росії в складі «Зеніту» (2007–2008), під час нагороджень він накидав на себе державний прапор України. Так він учинив у 2008 р., коли в статусі капітана команди виграв Кубок УЄФА. Український прапор йому передали батьки, які були на трибунах стадіону. Це справило враження на лучан і стало приводом присвоїти йому звання «Почесний громадянин міста Луцька». 03 червня виконавчий комітет міської ради прийняв це рішення. 04 червня, коли А. Тимошук привіз на малу батьківщину Кубок УЄФА. Його підписав міський голова Б. Шибя. 18 червня на сесії міської ради 37 депутатів підтримали рішення про присвоєння капітану російського футбольного клубу «Зеніт» цього звання. Почесної відзнаки А. Тимошука удостоїли «за вагомий внесок у становлення та розвиток українського футболу, пропаганду здорового способу життя, популяризацію спорту серед молоді, значні особисті досягнення й із нагоди вручення Кубка УЄФА» [11]. Отже, А. Тимошук був медійним обличчям Луцька, активно популяризував футбол, за що отримав повагу та визнання й стійкий позитивний імідж серед мешканців міста.

Спортивна кар'єра опорного півзахисника А. Тимошука в росії розпочалася взимку 2007 р. Незважаючи на те, що футболістом цікавилися клуби з провідних європейських чемпіонатів, він прийняв рішення продовжити кар'єру в «Зеніті» (Санкт-Петербург). Сума його трансферу з донецького «Шахтаря», у якому він провів майже дев'ять років, становила рекордні на пострадянському просторі 14,5 млн євро. У чемпіонаті росії 2007 р. клуб посів перше місце, а за підсумками сезону українця визнали найкращим гравцем Прем'єр-Ліги. А. Тимошук швидко здобув авторитет серед гравців, уболівальників і його обрали капітаном команди. У сезоні 2007–2008 він став переможцем Кубка УЄФА і Суперкубка УЄФА. У 2008 р. футболіст був удостоєний звання «заслужений майстер спорту росії». Погравши чотири сезони в «Баварії» (Мюнхен), улітку 2013 р. А. Тимошук повернувся до російської команди. Від допоміг команді вкотре перемогти у внутрішньому чемпіонаті.

У 2014 р. після анексії РФ Криму та початку війни на сході України не всі українці зрозуміли, чому футболіст не залишив росію й продовжив виступати за російський клуб. При цьому його, як і раніше, викликали до

лав національної збірної України. Переїзд колишнього гравця «Волині», капітана збірної України до росії частина лучан сприйняла негативно й це набуло суспільного розголосу. Загострило ситуацію те, що 19 лютого 2017 р. під час виконання бойового завдання поблизу Авдіївки від кулі снайпера загинув зведений брат дружини А. Тимощука Надії Навроцької – М. Гринчишин<sup>2</sup>. У Луцьку бійця-зенітника 72-ї ОМБР із почестями поховали на алеї Почесних поховань. У свій час М. Гринчишин допомагав А. Тимощуку контактувати з керівництвом ФК «Мілан» про його можливий перехід у цей клуб [12]. Тому частина лучан з обуренням сприйняли інформацію, що вже 16 березня колишній родич М. Гринчишина почав працювати в тренерському штабі «Зеніту». Він підписав дворічний контракт і виконував обов'язки асистента головного тренера М. Луческу. На цій посаді він працює й нині. Тобто А. Тимощук був достатньо інформований про події в Україні. Джерелами слугували особисті та сімейні зв'язки футболіста, інформація українських ЗМК. Негативні настрої українців до А. Тимощука як гравця й тренера посилювало те, що головним спонсором «Зеніту», як і війни росії проти України, була найбільша корпорація рф – державний енергетичний гігант «Газпром». Серед основних тез були такі: А. Тимощук вибрав гроші, продався росії, вибрав гроші, замість рідної країни й батьків. Справді, зарплата футболіста становила понад 2 млн дол. США в рік і тренера – 20 тис. дол. США щомісяця. Ускладнювало ситуацію й те, що весь час протягом кар'єри в рф Анатолія викликали до складу національної збірної України (2000–2016 рр.), він є її рекордсменом за кількістю зіграних матчів – 114.

Проросійські погляди А. Тимощука посилилися поступово. Відтоді як А. Тимощук перейшов на тренерську роботу в «Зеніт», він не давав інтерв'ю українським ЗМК, уникав коментарів на тему війни на Донбасі, а український прапор не з'являвся в руках футболіста. У 2011 р. А. Тимощук заснував Благодійний фонд «Рух молоді». Одним із напрямів роботи фонду була допомога дітям у Донецькій і Луганській областях. Так, навесні 2015 р. фонд спільно з уболівальниками «Зеніту» на одному з домашніх матчів збирав кошти для закупівлі товарів першої необхідності та продуктів харчування для маленьких дітей, дитбудинків і малозабезпечених сімей Донецька [13]. Тут спостерігаємо певну колізію. Можливо, уже такий проросійський вчинок відомого українського

---

<sup>2</sup>Указом Президента за особисту мужність, виявлену в захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, його нагородили орденом Б. Хмельницького III ступеня (посмертно). Рішенням міської ради від 25 липня 2018 р. М. Гринчишину присвоєно звання «Почесний громадянин міста Луцька» (посмертно).

футболіста мав би насторожити представників державної влади України, керівництво спортивних організацій. А. Тимощук і надалі стежив за подіями на Батьківщині, уболівав за донецький «Шахтар». В одному з інтерв'ю він визнавав, що «новини, які показує телебачення в росії й в Україні, кардинально відрізняються» і їх «подають так, як їм вигідно», тому «більше довіряв людям, які залишилися на Донбасі, отримував інформацію від родичів і друзів в Україні» [14]. 11 травня 2017 р. видання «VolynPost» опублікувало матеріал про те, що в День Перемоги (9 Травня) А. Тимощук разом з іншими футболістами «Зеніту» поклав квіти до меморіалу «Родина-мать» у Санкт-Петербурзі з георгіївською стрічкою в руках<sup>3</sup> [15]. Інформацію швидко поширили вітчизняні ЗМК. У 2021 р. він був обличчям рекламної кампанії шкарпеток, які інтернет-магазин клубу (shop.fc-zenit.ru) пропонував придбати на подарунок до 23 лютого<sup>4</sup>. Тоді ж він заявив, що «достатньо стійкий» до критики українців, і заявив, що його дім та думки пов'язані із Санкт-Петербургом [16]. Натомість від початку масштабного збройного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. він ніяк не прокоментував події в Україні. Своєю мовчанкою А. Тимощук привернув увагу українського суспільства. Також колишня дружина, лучанка Н. Навроцька звинуватила А. Тимощука в підтримці злочинних дій росії. Тільки 09 березня 2022 р. колишній капітан збірної України в Instagram-stories на своїй сторінці обмежився фразами: «Нам потрібен мир. Заради наших дітей та батьків, заради миру на землі», – українською, російською, англійською мовами й додав хештег: «#ні\_війні». Також він опублікував карту України, на котрій відсутня частина Одеської області. У своєму зверненні він не зазначив, хто є агресором у цій війні та кому потрібно зупинити воєнні дії. Незабаром А. Тимощук видалив допис. За весь час від початку війни він не зробив жодної публічної заяви щодо нападу росії на Україну і залишився працювати в клубі країни-агресора. Такий допис, відсутність публічної реакції «зірки» спорту на збройне вторгнення росії в Україну викликали громадський осуд і значний інформаційний розголос у рідному місті футболіста, в українському суспільстві та за кордоном.

Після того, як лучанин А. Тимощук перейшов до російського клубу на постійну роботу, уболівальники ФК «Волинь» підготували петицію-звернення до міської ради, щоб позбавити його звання «Почесний громадянин». Петиція набрала необхідні 300 голосів за шість днів

<sup>3</sup>В Україні прийнято закон про заборону георгіївської стрічки.

<sup>4</sup>23 лютого в РФ святкують День захисника Вітчизни. У СРСР у цей день відзначали День Радянської армії і Військово-морського флоту. В Україні цю дату відзначали до 2014 р.

із наданих чотирнадцяти. Бліц-опитування газети «Волинь-Нова», проведене у квітні 2017 р., також з'ясувало полярність думок відомих волинян у цьому питанні. Так, голова ВОДА, батько загиблого в АТО бійця «Айдару», народні депутати В. Карпук, І. Гузь, І. Лапін, власкор газети «Урядовий кур'єр» у Волинській області однозначно висловилися за позбавлення осіб, які працюють на росію, почесних українських звань. Відома волинська важкоатлетка Н. Миронюк, спортивний журналіст Ю. Яцюк виступили проти такої ініціативи. Чемпіон Паралімпійських ігор із футболу-2004, молодший науковий співробітник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки А. Розтока зауважив, що, «крім певних моральних застережень, для роботи в росії немає жодних перешкод». Колишній перший заступник міського голови Луцька Т. Яковлев висловився проти позбавлення А. Тимощука звання «почесного». Депутат Луцької міської ради Г. Пустовіт<sup>5</sup> нагадав, що на перше місце поставлені не таланти футболіста, а саме патріотизм. Він припустив, що А. Тимощук міг помилитися. «Тому перше, що йому потрібно зробити, це приїхати до Луцька, щоб пояснити свій крок. Він мусить почути позицію уболівальників і громадян. Лише після такої розмови можна приймати рішення» [17]. 26 квітня 2017 р. під час чергової сесії депутати Луцької міської ради обговорювали рішення про скасування звання «Почесний громадянин міста Луцька» А. Тимощука.

Для того, щоб розглянути питання про позбавлення А. Тимощука  
*Таблиця 1*

### Спроби позбавити А. Тимощука звання «Почесний громадянин міста Луцька» у 2017 р.

Дата	Інформаційний привід
1	2
24 березня	Ультрас ФК «Волинь» – ГО «Червоно-білі» підготували петицію про позбавлення футболіста звання. Її підписали 373 особи.
30 березня	П. Данильчук <sup>6</sup> подав на наступну сесію міської ради – 19 квітня – проєкт рішення про позбавлення А. Тимощука звання. І. Поліщук <sup>7</sup> запропонував зняти це питання з порядку денного сесії [18].

<sup>5</sup>ВО «Батьківщина».

<sup>6</sup>Член політичної партії «Громадський рух «Народний контроль», керівник фракції цієї ж партії, член, голова постійної комісії міської ради з питань планування соціально-економічного розвитку, бюджету та фінансів.

<sup>7</sup>Секретар міської ради, в. о. міського голови, голова фракції ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП».

## Закінчення таблиці 1

1	2
12 квітня	Відповідь І. Поліщука на петицію [19].
26 квітня, сесія міської ради	Виступ П. Данильчука: «В Україні тривають воєнні дії, тому почесні звання треба давати зважено, щоб не шкодити позиціонуванню міської ради». Підготував проєкт рішення, який спростив і вдосконалив процедуру позбавлення звання «Почесний громадян...». Депутати підтримали цей проєкт рішення [20].
	Виступ М. Дендіберіна <sup>8</sup> : не можна позбавляти А. Тимощука звання, бо завдяки йому «світ дізнався про Луцьк» [21].
	Виступ П. Данильчука: крім А. Тимощука, є «інші нормальні приклади» в країні, у якій іде війна. Це лучани-футболісти А. Федецький, А. Шевчук, які категорично відмовилися виступати за російські клуби».
	Депутати підтримали пропозицію П. Данильчука провести голосування про позбавлення звання А. Тимощука в поіменному режимі.
	Профільна комісія міської ради підтримала це рішення, депутати – ні.
	Завершальне слово П. Данильчука: «На четвертий рік війни міська рада своїм рішенням повинна виявити патріотичну позицію і показати, що ненормально публічним людям працювати у країні-агресорці, незважаючи на їхні попередні досягнення».
	Результати голосування: «за» – 13, «проти» – 1, «утрималось» – 3; «не голосувало» – 14 [22].

\* Складено автором.

почесного звання, депутатам треба було внести зміни в певні документи. У відповідь на петицію І. Поліщук зазначив, що «відповідно до п. 5.1. Положення про присвоєння звання “Почесний громадянин міста Луцька”, затвердженого рішенням Луцької міської ради від 17.12.2010 № 2/12 із внесеними змінами, почесний громадянин міста Луцька може бути позбавлений свого звання рішенням міської ради за спільним поданням постійних комісій Луцької міської ради у випадку вступу в дію

<sup>8</sup>Політична партія «Українське об'єднання патріотів» – УКРОП.

обвинувачуваного вироку суду за умисно скоєний злочин. Тому особа може бути позбавлена звання «Почесний громадянин...» лише за умови дотримання вимог передбаченого Положення» [19]. Тому П. Данильчук підготував проєкт рішення, який спростив і вдосконалив процедуру позбавлення звання «Почесний громадянин...», які своєю поведінкою або діями дискредитували Україну й територіальну громаду міста, порушили Конституцію чи закон. На повторному голосуванні депутати підтримали цей проєкт рішення та внесли зміни до цього Положення [20]. Наголосимо, за позбавлення А. Тимощука звання «Почесний громадянин» депутати голосували тричі й жодного разу не підтримали це рішення. Лучани навели такі аргументи проти позбавлення А. Тимощука звання: зіграв найбільше матчів за збірну України; входить до top-10 гравців світу, які найбільше захищали честь своєї країни; заснував у Луцьку дитячий футбольний турнір; виявився незатребуваним в Україні як тренер; він ніколи не робив антиукраїнських заяв, а великий бізнес у росії також ведуть багато інших публічних осіб [18].

Автор статті вважає, що ініціатива позбавлення А. Тимощука звання «Почесний», обговорення цього питання й хід голосування (голова декілька разів ставив на повторне голосування) були продиктовані морально-ціннісними та політичними переконаннями депутатів. Це рішення підтримали переважно представники національно орієнтованих політичних сил, як-от: партія «Об'єднання «Самопоміч» – 4, ВО «Свобода» і Громадський рух «Народний контроль» – по 3, позафракційний – 2 та політична партія «Українське об'єднання патріотів – «УКРОП» – 1 [23]. Отже, у 2017 р., попри політичний підтекст і значний інформаційний розголос у місті, швидко підтримку петиції мешканцями, Луцькій міській раді не вдалося зібрати достатню кількість голосів, щоб позбавити відомого футболіста звання почесного громадянина. У тодішній суспільно-політичній ситуації, яка склалася в Україні, А. Тимощук міг зазнати публічного осуду за своє рішення перейти до «Зеніту». За словами батька футболіста, «син був шокований, дізнавшись про акцію в Луцьку», але був готовий змиритися, «якщо сесія прийме рішення та скасує почесне звання» [17]. До цього часу такої громадської активності, цілеспрямованої боротьби з реальним результатом не спостерігали в жодному місті України. Це було прецедентом у сучасній історії України.

У ті дні, коли на сесії міської ради у 2017 і 2022 рр. розглядали питання щодо позбавлення А. Тимощука звання «Почесний громадянин...», надійшли звістки про загибель лучан у зоні АТО та на фронті. Відсутність публічної реакції А. Тимощука на вторгнення росії в Україну зумовила громадський осуд у його рідному місті. Символічно, що депутати Луцької



Таблиця 2

**Регіональний рівень інформаційного розголосу  
«справи А. Тимощука» у 2022 р.**

Дата	Інформаційний привід
08 березня	В інтерв'ю телеканалу «Громадське інтерактивне телебачення» (ГІТ) м. Луцьк екстремальний збірний України, лучанин А. Федецький висловив «абсолютно велике розчарування» вчинком А. Тимощука [24]
30 березня	09 березня: міська рада підготувала рішення про позбавлення А. Тимощука звання «Почесного громадянина міста». Про це заявив міський голова Луцька
	Сесія Луцької міської ради одногосно – 35 депутатів – ухвалила рішення «позбавити А. Тимощука звання «Почесний громадянин міста Луцька» та встановлених прав і пільг» [25]

\* Складено автором.

міської ради позбавили А. Тимощука звання «Почесний громадянин» у день народження футболіста. Текст рішення: «У час, коли Україна потерпає від військової агресії росії, А. Тимощук не зробив жодної публічної заяви з цього приводу та не зупинив свою співпрацю з футбольним клубом країни-агресора. Таким свідомим вибором продовжує працювати на окупантів та дискредитує високе звання “Почесний громадянин міста Луцька”» [26], – підтримали мешканці міста, користувачі соцмереж. Вони пропонували розширити перелік санкцій щодо футболіста: позбавити громадянства, заборонити в'їзд в Україну й місто, націоналізувати його земельні ділянки, у місцевій школі зняти стенд «Наша гордість – Тимощук» [27]. Напруги в цій ситуації додало те, що батько футболіста записався до територіальної оборони та інформував сина про стан справ в Україні [28]. Волинські інформаційні видання матеріали про зраду А. Тимощука подали з фотографіями гравця у формі «Зеніту» з логотипом «Газпрому» або в кольорах національного прапора України – для контрасту. Звернемо увагу на ще одну обставину. У контексті «справи Тимощука» значну увагу в інформаційному середовищі Луцька звернено до постаті ще одного футболіста – лучанина А. Федецького<sup>9</sup>. Він із дитинства товаришував із А. Тимощуком, вони разом грали за збірну України, відвідували

<sup>9</sup>А. Федецький (1986 р. н.) виступав за ФК «Шахтар» (Донецьк), «Карпати» (Львів), «Дніпро». Володар Кубка УЄФА (2009) в складі «Шахтаря». Грав за збірну України, учасник чемпіонату Європи 2016 р.

військових у госпіталі в Києві. Артем із перших днів війни записався в територіальну оборону Волині, займався волонтерством, брав участь у телевізійному марафоні. Він був одним з організатором благодійного турніру «Кубок Звитяги» (Луцьк, 09 квітня) за участю професійних футболістів та аматорів [29]. Зібрані на цьому турнірі кошти (75 тис. грн) передали на потреби військових. Протиставлення вчинків двох відомих вітчизняних спортсменів, уродженців Луцька створили значний інформаційний розголос на регіональному інформаційному рівні.

### **Українсько-російський та міжнародний інформаційний розголос «справи А. Тимощука»**

25 березня 2015 р., перед матчем збірної України з Іспанією, А. Тимощук у статусі капітана збірної України разом з іншими гравцями (серед них – лучанин А. Федецький), відвідав головний військовий клінічний госпіталь у Києві. Він спілкувався з постраждалими під час війни на сході України, передав їм гуманітарну допомогу. Один із поранених розповів, що дуже чекає чергового матчу «Зеніту». Це подія сколихнула інформаційний простір росії. Відомий пропагандистський телеканал «Lifenews» випустив великий матеріал про візит А. Тимощука. Вчинок українця засудили футбольні функціонери росії, керівництво «Зеніту» відмовилося коментувати дії свого гравця, а більшість фанатів клубу на форумах критикували українця [30]. У відповідь футболіст заявив, що не боїться тиску з боку російських ЗМІ. Однак після того, як А. Тимощук у 2017 р. підписав контракт із «Зенітом», рішення футболіста відразу викликало дискусію в українському суспільстві. Одні виправдовували його дії тим, що Україна не розірвала дипломатичні відносини та продовжувала торгувати з РФ, а тисячі українців працюють у Росії. Інші були категоричні: спортсмен такого рівня не має морального права їхати працювати в «газпромівський» клуб. Українська поетка, харківська громадська діячка М. Радославська під час однієї з дискусій на Facebook попросила вітчизняні медіа передати А. Тимощуку таке питання. «Перейти волинянину працювати у найбільш рашистський футбольний клуб, який тільки міг бути, це просто наплювати на могили наших солдат. Зокрема із того ж батю “Айдар”. 09 вересня 2014 р. під Щастя у Луганській області було дуже багато вбитих, полонених і зниклих без вісті “айдарівців” саме із Західної України (із Галичини, Волині). Вбито фанатами “Зеніту” (О. Мільчаковим та ін.), ДШРГ “Русіч”, складена із нацистських формувань ультрас-руху пітерського ФК «Зеніт». Вона звернулась із персональною вимогою до А. Тимощука: «Якщо ви відчуваєте себе українцем, ви просто зобов’язаний з’ясувати долю всіх зниклих бійців,

які брали участь у тому бою. Достеменно інформацію про них може надати лише одна людина – кат і садист О. Мільчаков із Пітера» [31]. Отже, рішення А. Тимощука поїхати працювати до Росії, коли вже третій рік на сході України тривала війна, було дуже гостро сприйнято частиною українців.

Футболісту належало зробити свій подальший професійний і моральний вибір. 01 червня 2017 р. російська газета «Известия» стверджувала, що у зв'язку з тим, що А. Тимошук поклав квіти до меморіалу «Батьківщина-мати» у Санкт-Петербурзі з георгіївською стрічкою в руках, у кулуарах Верховної Ради України народні депутати активно обговорювали можливість позбавити А. Тимощука державних нагород і звань<sup>10</sup>. Газета відзначала, що вчинок А. Тимощука викликав масове невдоволення в Україні. Цю інформацію нібито підтвердив позафракційний народний депутат О. Марченко (ВО «Свобода»), який заявив про те, що футболіст бере участь в «антиукраїнських акціях». Його позицію підтримав інший позафракційний депутат Б. Береза. Автор статті не знайшов підтвердження наведеним висловлюванням згаданих депутатів на українських новинних сайтах, а також сайті ВРУ, на джерела яких посилювалася газета. Тому стверджує, що це – черговий розтиражований фейк російської пропаганди [32]. Інформацію «Известий» прокоментував голова комітету Державної думи рф із фізичної культури, спорту, туризму і у справах молоді М. Дегтярев. Парламентарій заявив, що в Україні «конфліктна ситуація з Тимощуком ще раз доводить те, що політика навіть не вміщується в спорт, а інколи повністю його підміняє і підминає» [33]. Отже, агенти «руського мира» постійно стежили за висловлюваннями та вчинками українських спортсменів і шляхом різних маніпуляцій із ними вони намагалися дискредитувати представників державної влади в Україні в очах російської та світової громадськості.

Ставлення українських медіа до А. Тимощука на початку 2019 р. окреслив головний редактор українського сайту «Футбол 24» О. Бабій. В інтерв'ю кореспонденту «Радіо Свобода» він розповів: «Тимошук у нас узагалі персонa нон-грата, про нього воліють не згадувати. Колись у мене було бажання спробувати зателефонувати Анатолію, поговорити, запитати, чому так сталося, що він думає про цю всю ситуацію, чому він обрав росію, хоча сам із Західної України і, як ніхто, напевно, розуміє, що сталося між двома країнами. Але ніхто із журналістів йому не телефонує, і в мене також

---

<sup>10</sup>Державні нагороди А. Тимощука: Орден «За мужність» III ступеня (2006), заслужений працівник фізичної культури і спорту України (2008), відзнака «Іменна вогнепальна зброя» (2015).

руки не дійшли. Про Анатолія у нас зазвичай не згадують. Ніхто не знає, чим він живе зараз» [34]. Після нападу росії на Україну у 2022 р., А. Тимощук, на відміну від інших українських гравців і тренерів, не звільнився з посади та не залишив росії. Так, А. Воронін, який з А. Тимощуком грав за збірну України, і хрещеним батьком старшої доньки якого є А. Тимощук, достроково (01 березня) розірвав контракт граючого тренера з московським «Динамо». Одноклубник А. Тимощука, захисник Я. Ракицький у день злочинного вторгнення Росії в Україну написав в Instagram: «Я – Українець! Україні Мир! Стоп війні!». Наступного дня після початку війни заявив, що більше не буде грати за цей клуб і 02 березня залишив його. Керівництво «Зеніту» приховало справжні мотиви вчинку Ярослава, подавши на сайті таке формулювання: «у зв'язку з важкою сімейною ситуацією» [35]. Про вчинок Ярослава, безумовно, знав А. Тимощук – член тренерського штабу клубу, який ініціював трансфер Я. Ракицького із «Шахтаря» в «Зеніт». Вчинки Я. Ракицького наочно демонструють «подвійні стандарти» у вітчизняному футболі й те, наскільки війна впливає на зміну світогляду спортсмена. Перехід Я. Ракицького став першим випадком трансферу українського футболіста такого рівня в росію з початку російсько-українського конфлікту у 2014 р. та викликав лють українських футбольних уболівальників [34].

Із моменту переходу Я. Ракицького в «Зеніт» у 2019 р. український футболіст припинив отримувати виклик у національну команду – у випадку з А. Тимощуком бачимо протилежне. Через це він оголосив про закінчення кар'єри в збірній України. Прибувши в Україну у 2022 р., Ярослав приєднався до ФК «Шахтар», у складі якого брав участь у благодійному турнірі «Shakhtar Global Tour for Peace» у країнах Центрально-Східної Європи. Перед поединком із польською «Легією» Ярослав уперше у своїй кар'єрі заспівав передматчевий гімн України. До цього ексзахисник національної збірної традиційно ігнорував його виконання [36]. Також контракти із російськими клубами в односторонньому порядку розірвали інші українські футболісти. То ж А. Тимощук мав яскравий приклад патріотизму свого одноклубника й земляків.

Мовчазну позицію екскапітана збірної України щодо війни росії проти України у 2022 р. різко розкритикували відомі українські спортсмени. У таблиці ми навели висловлювання гравців, які найчастіше контактували з А. Тимощуком у складі клубів, національної збірної. Мовчання й бездіяльність А. Тимощука різко контрастувала з висловлюваннями та діями інших відомих українських футболістів, спортсменів. Зокрема, ексгравець збірної України О. Алієв, який народився в росії, із перших днів пішов захищати Київ у складі ТрО. Багато хто зі згаданих нами футболістів

Таблиця 3

**Інформаційний розголос «справи А. Тимощука» в Україні  
і Росії у 2022 р.**

Ініціатор	Інформаційний привід
1	2
Спортивні організації України	<p>10 березня: футболку гравця зняли зі стенду в Музеї Футболу (м. Київ)</p> <p>11 березня: Контрольно-дисциплінарний комітет Української асоціації футболу ухвалив рішення: позбавити А. Тимощука тренерської ліцензії рівня Pro; доручити адміністрації УАФ звернутися до органів державної влади щодо позбавлення всіх державних нагород та почесних звань; позбавити всіх титулів переможця й срібного призера чемпіонату України, Кубка і Суперкубка України; виключити з офіційного реєстру гравців збірних команд УАФ; заборонити займатися футбольною діяльністю на території України довічно [37]</p>
Висловлювання українських футболістів про «мовчання» А. Тимощука	<p>С. Ребров: «сподіваюся, що наша країна очиститься від таких людей» [38]; Ю. Вірт: «не знаю, чи він бачить те, що відбувається в Україні. Написав йому, що, якби він побачив, то покинув цей клуб і жив би в іншій країні» [28]; А. Беседін: «шокований такими людьми. Наша країна має позбуватися від таких людей – їх треба забути й стерти з нашої історії» [39]; О. Алієв: «виявляється, ти прапорці на щоках малював, щоб попонтуватися» [40]; Р. Малиновський: «він більше не легенда українського футболу» [41]; О. Лужний: «забувайте вже про цього розмальованого фейкового патріота з жовто-синьою пов'язкою на голові» [42]; А. Ярмоленко: «його мовчання було несподіванкою для мене, тепер його не існує» [43]</p>
Українські військові	<p>Записали відео на якому витирають ноги об футболку Тимощука – форму ФК «Шахтар»: «Був Тимощук, а став Зал*пщук»<sup>11</sup> [44]</p>

<sup>11</sup>Ролик у себе в Instagram виклав паблік «Віддушивдушу».

1	2
Ексменеджер футболіста	28 березня: заявив, що А. Тимощук може бути пов'язаний із ФСБ [45]
ФК «Зеніт»	<p>11 березня: керівництво клубу заявило, що «рішення, ухвалені УАФ, не обдумані, і є жестом політичної маніпуляції», і буде відстоювати інтереси А. Тимощука в Спортивному арбітражному суді (CAS) [46].</p> <p>13 березня: під час матчу фани клубу вивісили банер «Толя, ми з тобою!» [47].</p> <p>01 травня: нагородження А. Тимощука не потрапило до ефіру телетрансляції урочистої церемонії нагородження клубу золотими медалями чемпіонату Росії. У момент, коли А. Тимощук мав отримувати нагороду, режисер трансляції переключив камери на інший план [48]</p>
Представники влади РФ	<p>14 березня: губернатор Санкт-Петербурга О. Беглов підтримав А. Тимощука.</p> <p>06 травня: А. Бишовець, форвард «Динамо» (Київ), збірної СРСР, чемпіон Олімпійських ігор 1988 р. (як тренер): «Замість того, щоб пишатися своїми гравцями, які приносили славу українському футболу, їх наражають на анафему. Я не розумію провини Тимощука. Він що має залишити улюблену роботу, розірвати контракт? Це дуже складно. Спортсмени мають бути поза політикою» [49]</p>

\* Складено автором.

організовував збір і доправлення гуманітарної допомоги із-за кордону для потреб України. Генеральний директор ФК «Шахтар» С. Палкін про зрадника А. Тимощука висловився так: «Він вибрав гроші замість Батьківщини і батьків. З його досвідом і досягненнями легко можна знайти нову роботу» [50]. Додамо, що у квітні 2022 р. «гірники» розпочали серію благодійних матчів із клубами країн Європи. Усі кошти від них вони перерахували на підтримку України. 28 березня з'явився інсайд про співпрацю А. Тимощука із ФСБ росії. Колишній менеджер футболіста В. Юрченко стверджував, що в того було багато особистих контактів із представниками політичних

еліт і силовими структурами росії [45]. Тому заперечень щодо позбавлення А. Тимощука спортивних титулів і державних нагород в українській футбольній громадськості та суспільстві не виникло. Водночас у коментарях користувачів соціальних мереж до публікацій щодо позбавлення А. Тимощука звання «почесного» з'явилися дописи російських «ботів». Наприклад, Артур (27.03.2022 р.) писав так: «Яка вам справа до людини? Він успішний спортсмен, працює у тренерському штабі закордонного клубу і жодного відношення до політики не має. Це його вибір, а ваша – заздрість!». Тобто інформаційна війна росії проти України точилася навколо постатей відомих українських спортсменів. або такі: «Молодець, Толян, ганьба бандерам, смерть бандерлогам!».

Отже, А. Тимощук знав про агресивну політику росії щодо України, проведення «спеціальної операції» проти України. Джерелом інформації були його батько, колишні одноклубники, тренери, авторитетні постаті у футболі. Дехто з них особисто телефонували, писали йому в соціальних мережах, намагаючись з'ясувати причину такої його поведінки. Знав А. Тимощук і про їхні висловлювання на свою адресу. Незважаючи на все це, А. Тимощук продовжував мовчати й працювати на клуб країни-агресорки. Це спровокувало подальший інформаційний розголос у країнах Європи.

«Справа Тимощука» отримала міжнародний – європейський розголос. 17 квітня 2017 р., хорватський ексфутболіст І. Піріч, який виступав за українські клуби «Арсенал» і ЦСКА (Київ), Почесний консул України в Хорватії (із 2016 р.) розкритикував А. Тимощука за рішення працювати в росії: «Якщо б це зробив капітан нашої збірної під час війни, то він би не зміг повернутися до Хорватії» [51]. Д. Шемберас, ексгравець ФК «Жальгіріс» (Вільнюс), ЦСКА (Москва), «Аланія» (Владикавказ) та збірної Литви назвав А. Тимощука чудовим футболістом, але «як людина виявився лайном» [52]. Про війну Росії проти України також висловилися відомі іноземні фахівці, під керівництвом яких А. Тимощук грав у «Шахтарі» й працював у «Зеніті». Так, румунський тренер М. Луческу назвав президента росії В. Путіна злочинцем і виступив за посилення санкцій щодо російських чиновників та спортсменів. Колишній клуб А. Тимощука – німецька «Баварія» (Мюнхен) у лютому–квітні 2022 р. публікувала заяви та провела низку акцій на підтримку народу України. Найрезонансніші з них – 1) воротар «Баварії» М. Ноєр, який грав ще з А. Тимощуком, виступав у матчах внутрішнього чемпіонату й Ліги чемпіонів у капітанській пов'язці в кольорах прапора України. Це робили також інші капітани команди; 2) домашній стадіон клубу – «Альянц-Арена» підсвічено в синьо-жовті

кольори [53]; 3) перед матчем 26 лютого на табло стадіону було написано «Stop it, Putin!» [54]; 4) перед поединком із «Баєр 04» (Лeverкузен) у центральному колі поля розгорнули банер із написом «Стоп війні»; гравці обох команд вийшли в синіх та жовтих куртках; усі екрани, рекламні щити, кутові прапорці й капітанські пов'язки були в синьо-жовтих кольорах [55]; 5) клуб і партнери запустили кампанію зі збору коштів, у рамках якої ФК «Баварія» пожертвує сто тисяч євро [56]. Також від спонсорства «Газпрому» відмовився титулований німецький клуб «Шальке-04» (Гельзенкірхен). Отже, А. Тимощуку були відомі практичні кроки клубів, футбольних асоціацій щодо допомоги постраждалим в Україні.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Протягом усієї спортивної кар'єри футболіст А. Тимощук чітко усвідомлював зв'язок футболу й політики. Свідчення цього – український прапор у його руках під час Кубка УЄФА в складі «Зеніту», його слова про те, що він не боїться тиску ЗМІ росії у відповідь на відвідування військового госпіталю в Києві (2015 р.). Після того, як він став працювати тренером у росії, у його висловлюваннях переважають твердження про те, що «футбол поза політикою», і він постійно наголошував лише на спортивній складовій частині. Ігнорування, пацифізм як реакція А. Тимощука на події російсько-української війни викликали обурення й негативну реакцію не лише в тих, хто особисто знав, контактував із футболістом, але й в українського суспільства загалом. А. Тимощук зберігав цинічне мовчання та лише на шістнадцятий день повномасштабного російського вторгнення в Україну розмістив невеликий сторіз в Instagram, у якому просто закликав до миру. Інформаційний розголос «справи А. Тимощука» у 2017 і 2022 рр. уключав декілька рівнів. Регіональний інформаційний розголос охопив м. Луцьк і Волинську область. Сюди належать особистісний розголос – висловлювання та дії А. Тимощука, висловлювання батька футболіста, його колишньої дружини, а також регіональний – висловлювання відомих волинян, мешканців Луцька про «зраду» А. Тимощука. Український інформаційний розголос охопив висловлювання представників вітчизняного спорту, гравців національної збірної України, одноклубників, агента А. Тимощука, журналістів – про його дії у 2017 р. та бездіяльність у 2022 р. До міжнародного інформаційного рівня ми відносимо висловлювання колишніх одноклубників, тренерів, керівництва клубів країн Європи, за які грав А. Тимощук, про його поведінку під час збройної агресії рф проти України та їхні дії, спрямовані на підтримку й надання допомоги



народу України. На кожному з цих рівнів інформаційного розголосу його поширювали регіональні (волинські), українські та іноземні державні й приватні періодичні друковані та електронні видання, сайти спортивних організацій різних рівнів, користувачі соціальних мереж. Українське суспільство у 2022 р. виступило категорично проти дій футболіста. Так, А. Тимошук став першим і єдиним в історії Волині, кого зажиттєво позбавили звання «Почесний громадянин міста Луцька». У сучасній історії України А. Тимошук став символом зради й розчарувань свого народу. «Справа А. Тимошука» активізувала медійну активність регіональних (волинських) інформаційних та інтернет-видань – «Перше інформаційне агентство “Волинські новини”», «VolynPost», «Таблоїд Волині», газети «Волинь-Нова», телеканалу «Громадське інтерактивне телебачення». «Справа А. Тимошука» 2017–2022 рр. продовжила тенденцію політизації українського спорту, а точніше – його дерусифікацію, зокрема публічного простору м. Луцька. Засоби масової інформації росії намагалися зменшити інформаційний розголос «справи А. Тимошука» на території рф і нівелювати негатив, під який потрапили ФК «Зеніт» і російський спорт загалом. «Справа А. Тимошука» стала маркером патріотизму в українському спорті й значно посилила міжнародний інформаційний розголос про збройне вторгнення росії в Україну у «футбольних» країнах світу. На нашу думку, це сприяє утвердженню високого позитивного міжнародного іміджу України. Українські спортсмени надали широкого інформаційного розголосу збройному вторгненню росії на територію України. Тому цей аспект взаємодії «спорту та політики» буде предметом подальших наукових досліджень автора.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Резолюція 1165 (1998). Право на приватність. Рада Європи. Комітет міністрів. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-privatnist/>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 49. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_c16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text).
3. Опрышко, Л. (2005). «Ограниченные» публичные лица. Влияние статуса «публичного лица» на степень защиты частной жизни и репутации через призму решений Европейского суда по правам человека. *Юридическая практика*, 11 октября (№ 41), с. 1, 11–12. URL: <https://pravo.ua/articles/ogranichennye-publichnyye-lica/>.
4. Стефанчук, Р. О. (2007). Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: (12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право)/Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Київ, 41 с.
5. Іщенко, М. І., Міщук, Є. В., Сопілка, М. О. (2019). Сучасне осмислення понять

«публічна особа», «державний службовець» у контексті публічного управління та адміністрування. Держава та регіони. Серія: *Державне управління*, № 4 (68), с. 109–114.

6. Gertz, v. Robert Welch, Inc., 418 U.S. 323 (1974). URL: <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=418&invol=323>.

7. Merle, W. Dameron, Appellant, v. Washington Magazine, Inc. *Et Al. United States Court of Appeals, District of Columbia Circuit* (Dec 24, 1985). URL: <https://casetext.com/case/dameron-v-washington-magazine-inc>.

8. Eric Waldbaum, Appellant, v. Fairchild Publications, Inc. *627 F.2d 1287 (D. C. Cir. 1980)*. *U.S. Court of Appeals for the District of Columbia Circuit – 627 F.2d 1287 (D. C. Cir. 1980)*. URL: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F2/627/1287/429893/>.

9. Міжнародна інформація: терміни і коментарі (2016): навч. посіб./Макаренко Є. А., Рижков М. М., Кучмії О. П., Фролова О. М. Вид. друге, доповн. та переробл., Київ, Центр вільної преси, 518 с.

10. До Луцька прибув Кубок УЄФА. URL: [https://www.volynnews.com/news/sport/do\\_lutska\\_prybuv\\_kubok\\_uefa/](https://www.volynnews.com/news/sport/do_lutska_prybuv_kubok_uefa/).

11. Пирожик, О. Анатолій Тимошук – Почесний громадянин Луцька. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/24639-anatoliy-timoshchuk-pochesniy-gromadyanin-lutsbka.html>.

12. «Максим Гринчишин допомагав Толіку влаштуватися у європейський клуб», – агент Тимошука. URL: <https://web.archive.org/web/20180901113409/https://www.volyn24.com/news/78953-maksym-grynchyshyn-dopomagav-toliku-vlashtuvatysia-u-iev-ropejskyj-klub-agent-tymoschuka>.

13. Тимошук: Будуємо футбольні майданчики на Сході, збираємо кошти для постраждалих у Донецьку. URL: [https://football24.ua/timoshhuk\\_buduyemo\\_futbolni\\_maydanchiki\\_na\\_shodi\\_zbirayemo\\_koshti\\_dlya\\_postrazhdalih\\_u\\_donetsku\\_n257103/](https://football24.ua/timoshhuk_buduyemo_futbolni_maydanchiki_na_shodi_zbirayemo_koshti_dlya_postrazhdalih_u_donetsku_n257103/).

14. Кушнерук, П. Тимошук: «Українські військові – герої, і ми їх підтримуємо як можемо». URL: <https://bfootball.com.ua/news/ty-moschuk-ukrajinsjki-vijsjkovi-heroji-i-my-jix-pidtry-mujemo-jak-mozhemo/amp/>.

15. Тимошука сфотографували з георгіївською стрічкою. URL: <https://www.volynpost.com/news/89167-tymoschuka-sfotografuvaly-z-georgiivskoyu-strichkoyu>.

16. «Он больше не легенда украинского футбола». Как знаменитый игрок Анатолий Тимошук после начала войны превратился из героя в изгоя. URL: <https://news.zerkalo.io/cellar/11319.html>.

17. Тимошук-тренер у Росії: за і проти, Бліц. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/73169-timoshchuk-trener-u-rosii-za-i-proti.html>.

18. Малімон, Н. (2022). Луцьк позбавить футболіста Анатолія Тимошука звання почесного громадянина міста, День, 11 березня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/110322-luck-pozbavyt-futbolista-anatoliya-tymoshchuka-zvannya-pochesnogo-gromadyanyna-mista>.

19. Про позбавлення А. Тимошука звання «Почесний громадянин міста Луцьк». URL: <https://petition.e-dem.ua/lutsk/Petition/View/849>.

20. Анатолій Тимошук лишається почесним громадянином Луцька. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/28933-anatolii-timoshchuk-lishaetsia-pochesnim-gromadianinom-lutska>.

21. Анатолія Тимошука не позбавили звання почесного громадянина Луцька. URL: <https://pravda.volyn.ua/49309-2/>

22. Засідання сесії Луцької міської ради 26.04.2017. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/zasidannya-sesiyi-luckoyi-miskoyi-rady-26042017>.
23. Слесь, Д. Хто лишив Тимощука «почесним лучанином»: список депутатів. URL: <https://www.volynpost.com/news/89191-hto-lyshyv-tymoschuka-pochesnym-luchanynom-spysok-deputativ>.
24. «Особисто в мене велике розчарування», – Федецький про позицію Тимощука. URL: <https://uagit.tv/2022/3/8/16391-osobysto-v-mene-velyke-rozcharuvannya--fedetskiy-pro-pozytsiyu-tymoschuka-video>.
25. Рішення міської ради від 30.03.2022 №30/3 м. Луцьк Про позбавлення А. Тимощука звання «Почесний громадянин міста Луцька». URL: [https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16469280062751005-pro-pozbavlennya-atimoshchuka-zvannya-pochesniy-gromadyanin-mista-lutska?fbclid=IwAR1KrVG\\_5rNfENSbp4JDv3HW79nzst\\_w9upc16NovQnRpJXaARJhUy3msU](https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16469280062751005-pro-pozbavlennya-atimoshchuka-zvannya-pochesniy-gromadyanin-mista-lutska?fbclid=IwAR1KrVG_5rNfENSbp4JDv3HW79nzst_w9upc16NovQnRpJXaARJhUy3msU).
26. Анатолія Тимощука позбавлено звання «Почесний громадянин міста Луцька», Луцька міська рада. Офіційний сайт. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/anatoliia-tymoshchuka-pozbavleno-zvannya-pochesnyi-hromadianyn-mista-lutska>.
27. На найближче засідання сесії міськради вносимо. URL: [https://m.facebook.com/ihor.polishchuk/posts/5094821963916767?\\_rdr](https://m.facebook.com/ihor.polishchuk/posts/5094821963916767?_rdr) Ihor Polischuk.
28. Венков, Д. Вірт: Батько розповідає Тимощуку про те, що відбувається в Україні, але той не покидає росію (Відео). URL: <https://footballua.tv/ua/news/105842-virt-otec-rasskazyvaet-timoshchuku-o-proishodyashchem-v-ukraine-no-tot-ne-pokidaet-rossiyu-video>.
29. Зелінський, О. Професійні футболісти та аматори: у Луцьку на мініфутбольному турнірі збирали гроші для військових. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/profesiyni-futbolisty-ta-amatory-u-lutsku-na-minifutbolnomu-turniri-zbyraly-hroshi-dlia-viyskovykh-foto/>.
30. Коваленко, А. Чому російським ЗМІ не вдасться зробити з Тимощука «фашиста-бандерівця». URL: <https://www.depo.ua/ukr/sport/chomu-rosiyskim-zmi-ne-vdastysya-zrobiti-z-timoshchuka-fashista-banderivtsya--26032015150000>.
31. Василик, С. Одне запитання до Тимощука. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2195554-odne-pitanna-do-timosuka.html>.
32. В Україні не пробачили: росЗМІ повідомили про несподіване покарання «колорадського» Тимощука. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/76894-v-ukraini-ne-probachili-rossmo-povidomili-pro-nespodivane-pokarannya-koloradskogo-timoschuka.htm>.
33. Тимощука хотят лишити всіх наград из-за георгиевской ленты. URL: <https://regnum.ru/news/sport/2282573.html>.
34. Крутов, М. Герой чи ізгой? Реакції на перехід гравця збірної України до російського «Зеніту». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29742075.html>.
35. Бойко, І. Український футболіст Ракицький розірвав контракт з пітерським Зенітом. URL: [https://sport.unian.ua/football/ukrajinskiy-futbolist-rakickiy-rozirvav-kontrakt-z-piterskim-zenitom-novini-futbolu-11726020.html?utm\\_source=unian&utm\\_medium=related\\_news&utm\\_campaign=multi\\_related\\_news\\_in\\_post](https://sport.unian.ua/football/ukrajinskiy-futbolist-rakickiy-rozirvav-kontrakt-z-piterskim-zenitom-novini-futbolu-11726020.html?utm_source=unian&utm_medium=related_news&utm_campaign=multi_related_news_in_post).
36. Іншаков, М. Ракицький вперше у кар'єрі заспівав гімн України перед матчем. Відео. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/rakitskij-vpershe-u-kareri-zaspivav-gimn-ukraini-pered-matchem-video.htm>.

37. Офіційно. Рішення КДК УАФ щодо Анатолія Тимощука. Українська Асоціація футболу. URL: <https://t.me/uafukraine/2785>.

38. Гресь, Е. Сергей Ребров: «С нашей стороны не будет никакого прощения», <https://zbirna.com/post/sergei-rebrov-s-nashei-storony-ne-budet-nikakogo-prosheniya>.

39. Цирук, М. Бесєдін: Таких людей, як Тимошук, треба забути та стерти з нашої історії. URL: <https://footballua.tv/ua/news/105766-besedin-takih-lyudey-kak-timoshchuk-nuzhno-zabyt-i-steret-s-nashey-istorii>.

40. Дерека, А. «Де ви, дві ганчірки обіс\*ані?»: вогняне звернення Алієва до Тимощука та Ордеця. URL: <https://sport.segodnya.ua/ua/sport/football/gde-vy-dve-tryarki-obos-annye-ognennoe-obrashchenie-alieva-k-timoshchuku-i-ordecu-1607044.html>.

41. Малиновський: Тимошук більше не легенда українського футболу, про його заслуги вже всі забули. URL: [https://footballua.tv/ua/news/105273-malinovskiy-timoshchuk-bolshe-ne-legenda-ukrainskogo-futbola-o-ego-zaslukah-uzhe-vse-zabyli-video?fbclid=IwAR38jgG93K\\_yN2CjvspNfNwbViBnrcj5EE4UqtjESlkJpt1DDo8vr-CooONY](https://footballua.tv/ua/news/105273-malinovskiy-timoshchuk-bolshe-ne-legenda-ukrainskogo-futbola-o-ego-zaslukah-uzhe-vse-zabyli-video?fbclid=IwAR38jgG93K_yN2CjvspNfNwbViBnrcj5EE4UqtjESlkJpt1DDo8vr-CooONY).

42. Бебех, Р. Олег Лужный – о войне, Англии и грязных методах Моуриньо. URL: <https://sportarena.com/football/oleg-luzhnyj-o-vojne-anglii-i-gryaznyh-metodah/>.

43. Ярмоленко: Сказав Тимощуку, що його більше для мене не існує. Він послав мене на \*\*й, я послав його. URL: <https://football.ua/countrieselse/477085-jarmolenko-skazav-timoshhuku-shho-jjogo-bilshe-dlja-mene-ne-isnuje-vin-poslav-mene-na-ja-poslav-jjogo.html>.

44. Іншаков, М. Українські військові витерли ноги об футболку Тимощука, який зрадив Україну. Відео. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/ukrainski-vijskovi-viterli-nogi-ob-futbolku-timoschuka-yakij-zradiv-ukrainu-video.htm>.

45. Бабій, О. Экс-менеджер Тимощука рассказал о сотрудничестве того з ФСБ. URL: <https://dynamo.kiev.ua/news/386982-eks-menedzher-timoschuka-rasskazal-o-sotrudnichestve-togo-z-fsb>.

46. Тимошук заручився підтримкою Зеніта – російський клуб збирається захищати зрадника України в CAS. URL: [https://football24.ua/timoshhuk\\_zaruchivsya\\_pidtrimkoju\\_zenita\\_rosiyskiy\\_klub\\_zbirayetsya\\_zahishhati\\_zradnika\\_ukrayini\\_v\\_cas\\_n714140/](https://football24.ua/timoshhuk_zaruchivsya_pidtrimkoju_zenita_rosiyskiy_klub_zbirayetsya_zahishhati_zradnika_ukrayini_v_cas_n714140/).

47. Василенко, В. Анатолий Тимошук. Отрекаются не любя. URL: [https://dynamo.kiev.ua/news/386502-anatolij-timoschuk-otrekayutsya-ne-lyubya?skip\\_infinite=1](https://dynamo.kiev.ua/news/386502-anatolij-timoschuk-otrekayutsya-ne-lyubya?skip_infinite=1).

48. Іншаков, М. Тимощука, який зрадив Україну, вирізали в Росії з церемонії нагородження «Зеніту». Відеофакт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/timoschuka-yakij-zradiv-ukrainu-virizali-v-rosii-z-tseremonii-nagorodzhennya-zenitu-videofakt.htm>.

49. Сай, Ю. «Я разочарован тем, во что превратилась Украина»: легенда киевского «Динамо» стал «адвокатом» Тимощука. URL: <https://fakty.ua/ru/400774-ya-razocharovvan-tem-vo-chto-prevratilas-ukraina-legenda-kievskogo-dinamo-stal-advokatom-timoschuka>.

50. Бондар, Г. Гендиректор Шахтаря Палкін відреагував на мовчання Тимощука про війну в Україні. URL: <https://sport.unian.ua/football/gendirektor-shahтарыa-palkin-vidreaguvav-na-movchannya-timoshchuka-pro-viynu-v-ukrajini-novini-futbolu-11800689.html>.

51. Слесь, Д. Хорватський экс-футболіст розкритикував Тимощука за рішення працювати в Росії. URL: [https://zn.ua/ukr/SPORT/horvatskiy-eks-futbolist-rozkritikovav-timoschuka-za-rishennya-pracuyuvati-v-rosiyi-239984\\_.html](https://zn.ua/ukr/SPORT/horvatskiy-eks-futbolist-rozkritikovav-timoschuka-za-rishennya-pracuyuvati-v-rosiyi-239984_.html).

52. Бойко, І. Литовський футболіст назвав Тимощука лайном. URL: <https://sport.unian.ua/football/litovskiy-futbolist-nazvav-timoshchuka-laynom-novini-futbolu-11745193.html>.

53. Allianz Arena in the colours of Ukraine. URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/02/allianz-arena-in-the-colours-of-ukraine>.

54. Орлова, В. Польська підтримка: Левандовські «капітанів» за Баварію в жовто-синій пов'язці (фото). URL: [https://sport.unian.ua/football/polska-pidtrimka-levandovskii-kapitaniv-za-bavariyu-v-zhovto-siniy-pov-yazci-foto-novini-futbolu-11719963.html?\\_ga=2.80044759.1744323790.1650740738-1352659954.1644330082&\\_gl=1\\*1hxmlqy\\*\\_ga\\*MTM1MjY1OTk1NC4xNjQ0MzMwMDgy\\*\\_ga\\_JLSK4Y8K67\\*MTY1MDk1Njk4Mi4zMS4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA.\\*\\_ga\\_DENC12J6P3\\*MTY1MDk1Njk4Mi4zOC4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA](https://sport.unian.ua/football/polska-pidtrimka-levandovskii-kapitaniv-za-bavariyu-v-zhovto-siniy-pov-yazci-foto-novini-futbolu-11719963.html?_ga=2.80044759.1744323790.1650740738-1352659954.1644330082&_gl=1*1hxmlqy*_ga*MTM1MjY1OTk1NC4xNjQ0MzMwMDgy*_ga_JLSK4Y8K67*MTY1MDk1Njk4Mi4zMS4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY1MDk1Njk4Mi4zOC4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA).

55. FC Bayern sends a signal for peace. URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/03/fc-bayern-calls-for-peace---kahn-this-war-must-stop>.

56. President Herbert Hainer: No more war! URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/03/fc-bayern-fundraiser-with-sos-childrens-villages-worldwide>.

## REFERENCES

1. Rezoliutsiia 1165 (1998). Pravo na pryvatnist. Rada Yevropy. Komitet ministriv. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-pryvatnist/>.

2. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2007, № 49. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_c16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text).

3. Opryshko, L. (2005). «Ogranichennye» publichnye lica. Vlihanie statusa «publichnogo lica» na stepen' zashhity chastnoj zhizni i reputacii cherez prizmu reshenij Evropejskogo suda po pravam cheloveka, *Juridicheskaja praktika*, 11 oktjabrja (№ 41), p. 1, 11–12. URL: <https://pravo.ua/articles/ogranichennye-publichnye-lica/>.

4. Stefanchuk, R. O. (2007). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi: Avtoref. dys. ... d. yu. n.: (12.00.03. – tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo)/Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho*, Kyiv, 41 p.

5. Ishchenko, M. I., Mishchuk, Ye. V., Sopilka, M. O. (2019). *Suchasne osmyslennia poniat «publichna osoba», «derzhavnyi sluzhbovets» u konteksti publichnoho upravlinnia ta administruvannia*, *Derzhava ta rehiony*. Serii: Derzhavne upravlinnia, № 4 (68), p. 109–114.

6. Gertz, v. Robert Welch, Inc. 418 U.S. 323 (1974). URL: <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=418&invol=323>.

7. Merle, W. Dameron, Appellant, v. Washington Magazine, Inc. *Et Al. United States Court of Appeals, District of Columbia Circuit* (Dec 24, 1985). URL: <https://casetext.com/case/dameron-v-washington-magazine-inc>.

8. Eric Waldbaum, Appellant, v. Fairchild Publications, Inc. 627 F.2d 1287 (D. C. Cir. 1980). U.S. Court of Appeals for the District of Columbia Circuit – 627 F.2d 1287 (D. C. Cir. 1980). URL: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F2/627/1287/429893/>.

9. Mizhnarodna informatsiia: terminy i komentari (2016). Navchalnyi posibnyk. Makarenko Ye. A., Ryzhkov M. M., Kuchmii O. P., Frolova O. M., Vydannia druhe, dopovn. ta pererobl., Kyiv, Tsentr vilnoi presy, 518 p.

10. Do Lutska prybuv Kubok UIeFA. URL: [https://www.volynnews.com/news/sport/do\\_lutska\\_prybuv\\_kubok\\_uiefa/](https://www.volynnews.com/news/sport/do_lutska_prybuv_kubok_uiefa/).

11. Pyrozhyk, O. Anatolii Tymoshchuk – Pochesnyi hromadianyn Lutska. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/24639-anatoliiy-tymoshchuk-pochesniy-gromadyanin-lutsk.html>.

12. «Maksym Hrynchyshyn dopomahav Toliku vlashtuvatysia u yevropeyskyi klub», – ahent Tymoshchuka. URL: <https://web.archive.org/web/20180901113409/https://www.volyn24.com/news/78953-maksym-hrynchyshyn-dopomagav-toliku-vlashtuvatysia-u-ievropeyskyj-klub-agent-tymoshchuka>.

13. Tymoshchuk: Buduiemo futbolni maidanchyky na Skhodi, zbyraiemo koshty dlia postrazhdalikh u Donetsku. URL: [https://football24.ua/tymoshchuk\\_buduyemo\\_futbolni\\_maidanchiki\\_na\\_shodi\\_zbirayemo\\_koshti\\_dlya\\_postrazhdalih\\_u\\_donetsku\\_n257103/](https://football24.ua/tymoshchuk_buduyemo_futbolni_maidanchiki_na_shodi_zbirayemo_koshti_dlya_postrazhdalih_u_donetsku_n257103/).

14. Kushnieruk, P. Tymoshchuk: «Ukrainski viiskovi – heroi, i my yikh pidtrymuemo yak mozhemo». URL: <https://bfootball.com.ua/news/ty-moshchuk-ukrajinsjki-vijsjko-vi-heroji-i-my-jix-pidtry-mujemo-jak-mozhemo/amp/>.

15. Tymoshchuka sfotografuvaly z heorhiiivskoiu strichkoiu. URL: <https://www.volynpost.com/news/89167-tymoshchuka-sfotografuvaly-z-georgiiivskoyu-strichkoyu>.

16. «On bol'she ne legenda ukrainskogo futbola». Kak znamenityj igrok Anatolij Tymoshchuk posle nachala vojny prevratilsja iz geroja v izgoja. URL: <https://news.zerkalo.io/cellar/11319.html>.

17. Tymoshchuk-trener u Rosii: za i proty, Blits. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/73169-tymoshchuk-trener-u-rosii-za-i-proti.html>.

18. Malimon, N. (2022). Lutsk pozbavyt futbolista Anatoliiia Tymoshchuka zvan- nia pochesnoho hromadianyna mista, Den, 11 bereznia. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/110322-luck-pozbavyt-futbolista-anatoliya-tymoshchuka-zvannya-pochesnogo-gromadyanyna-mista/>.

19. Pro pozbavlennia A. Tymoshchuka zvan- nia «Pochesnyi hromadianyn mista Lutska». URL: <https://petition.e-dem.ua/lutsk/Petition/View/849>.

20. Anatolii Tymoshchuk lyshaietsia pochesnym hromadianynom Lutska. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/28933-anatolii-tymoshchuk-lishaetsia-pochesnim-gromadianynom-lutska>.

21. Anatoliiia Tymoshchuka ne pozbavyly zvan- nia pochesnoho hromadianyna Lutska. URL: <https://pravda.volyn.ua/49309-2/>.

22. Zasidannia sesii Lutskoi miskoi rady 26.04.2017. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/zasidannya-sesiyyi-luckoyi-miskoyi-rady-26042017>.

23. Sles, D. Khto lyshyv Tymoshchuka «pochesnym luchanynom»: spysok deputativ. URL: <https://www.volynpost.com/news/89191-hto-lyshyv-tymoshchuka-pochesnym-luchanynom-spysok-deputativ>.

24. «Osobysto v mene velyke rozcharuvannia», – Fedetskyi pro pozytsiiu Tymoshchuka. URL: <https://uagit.tv/2022/3/8/16391-osobysto-v-mene-velyke-rozcharuvannya-fedetskyi-pro-pozytsiyu-tymoshchuka-video>.

25. Rishennia miskoi rady vid 30.03.2022 №30/3 m. Lutsk Pro pozbavlennia A. Tymoshchuka zвання «Pochesnyi hromadianyn mista Lutska». URL: [https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16469280062751005-pro-pozbavlennya-atimoshchuka-zvannya-pochesniy-gromadyanin-mista-lutska?fbclid=IwAR1KrVG\\_5rNfENSbp4JDv3HW79nzst\\_w9upc16NovQnRpJXaARJhUy3msU](https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16469280062751005-pro-pozbavlennya-atimoshchuka-zvannya-pochesniy-gromadyanin-mista-lutska?fbclid=IwAR1KrVG_5rNfENSbp4JDv3HW79nzst_w9upc16NovQnRpJXaARJhUy3msU).

26. Anatoliia Tymoshchuka pozbavleno zвання «Pochesnyi hromadianyn mista Lutska», Lutska miska rada. Ofitsiinyi sait. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/anatoliia-tymoshchuka-pozbavleno-zvannya-pochesnyi-hromadianyn-mista-lutska>.

27. Na naiblyzhche zasidannia sesii miskrady vnosymo. URL: [https://m.facebook.com/ihor.polishchuk/posts/5094821963916767?\\_rdr](https://m.facebook.com/ihor.polishchuk/posts/5094821963916767?_rdr) Ihor Polishchuk.

28. Vienkov, D. Virt: Batko rozpovidaie Tymoshchuku pro te, shcho vidbuvaetsia v Ukraini, ale toi ne pokydaie rosiuu. URL: <https://footballua.tv/ua/news/105842-virt-otec-rasskazyvaet-timoshchuku-o-proishodyashchem-v-ukraine-no-tot-ne-pokidaet-rossiyu-video>.

29. Zelinskyi, O. Profesiini futbolisty ta amatory: u Lutsku na minifutbolnomu turniri zbyraly hroshi dlia viiskovykh. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/profesiyni-futbolisty-ta-amatory-u-lutsku-na-minifutbolnomu-turniri-zbyraly-hroshi-dlia-viyskovykh-foto/>.

30. Kovalenko, A. Chomu rosiiskym ZMI ne vdastsia zrobyty z Tymoshchuka «fashysta-banderivtsia». URL: <https://www.depo.ua/ukr/sport/chomu-rosiiskim-zmi-ne-vdastsya-zrobiti-z-timoshchuka-fashista-banderivtsia--26032015150000>.

31. Vasylyk, S. Odne zapytannia do Tymoshchuka. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2195554-odne-pitanna-do-timosuka.html>.

32. V Ukraini ne probachyly: rosZMI povidomyly pro nespodivane pokarannia «koloradskoho» Tymoshchuka. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/76894-v-ukraini-ne-probachili-rossmo-povidomili-pro-nespodivane-pokarannya-koloradskogo-timoschuka.htm>.

33. Timoshhuka hotjat lishit' vseh nagrad iz-za georgievskoj lenty. URL: <https://regnum.ru/news/sport/2282573.html>.

34. Krutov, M. Heroi chy izghoi? Reaktsii na perekhid hravtsia zbirnoi Ukrainy do rosiiskoho «Zenitu». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29742075.html>.

35. Boiko, I. Ukrainskyi futbolist Rakytskyi rozirvav kontrakt z peterskym Zenitom. URL: [https://sport.unian.ua/football/ukrajinskiy-futbolist-rakickiy-rozirvav-kontrakt-z-peterskim-zenitom-novini-futbolu-11726020.html?utm\\_source=unian&utm\\_medium=related\\_news&utm\\_campaign=multi\\_related\\_news\\_in\\_post](https://sport.unian.ua/football/ukrajinskiy-futbolist-rakickiy-rozirvav-kontrakt-z-peterskim-zenitom-novini-futbolu-11726020.html?utm_source=unian&utm_medium=related_news&utm_campaign=multi_related_news_in_post).

36. Inshakov, M. Rakytskyi vpershe u karieri zaspivav himn Ukrainy pered matchem. Video. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/rakitskij-vpershe-u-karierizaspivav-gimn-ukraini-pered-matchem-video.htm>.

37. Ofitsiino. Rishennia KDK UAF shchodo Anatoliia Tymoshchuka. Ukrainska Asotsiatsiia futbolu. URL: <https://t.me/uafukraine/2785>.

38. Gres', E. Sergej Rebrov: «S nashej storony ne budet nikakogo proshhenija». URL: <https://zbirna.com/post/sergei-rebrov-s-nashei-storony-ne-budet-nikakogo-prosheniya>.

39. Tsyruk, M. Biesiedin: Takykh liudei, yak Tymoshchuk, treba zabuty ta sterty z nashoi istorii. URL: <https://footballua.tv/ua/news/105766-besedin-takih-lyudey-kak-timoshchuk-nuzhno-zabyt-i-steret-s-nashey-istorii>.

40. Dereka, A. «De vy, dvi hanchirky obis\*ani?»: vohniane zvernennia Aliieva do Tymoshchuka ta Ordetsia. URL: <https://sport.segodnya.ua/ua/sport/football/gde-vy-dve-tryapki-obos-annye-ognennoe-obrashchenie-alieva-k-timoshchuku-i-ordecu-1607044.html>.

41. Malynovskyi: Tymoshchuk bilshe ne lehenda ukrainskoho futbolu, pro yoho zasluhy vzhe vsi zabuly. URL: [https://footballua.tv/ua/news/105273-malynovskiy-timoshchuk-bolshe-ne-legenda-ukrainskogo-futbola-o-ego-zaslugah-uzhe-vse-zabyli-video?fbclid=IwAR38jgG93K\\_yN2CjvspNFNwbViBnpcj5EE4UqtjESlkJpt1DDo8vr-CooONY](https://footballua.tv/ua/news/105273-malynovskiy-timoshchuk-bolshe-ne-legenda-ukrainskogo-futbola-o-ego-zaslugah-uzhe-vse-zabyli-video?fbclid=IwAR38jgG93K_yN2CjvspNFNwbViBnpcj5EE4UqtjESlkJpt1DDo8vr-CooONY).

42. Bebeh, R. Oleg Luzhnyj – o vojne, Anglii i grjaznyh metodah Mourin'o. URL: <https://sportarena.com/football/oleg-luzhnyj-o-vojne-anglii-i-gryaznyh-metodah/>.

43. Yarmolenko: Skazav Tymoshchuku, shcho yoho bilshe dlja mene ne isnuie. Vin poslav mene na \*\*i, ya poslav yoho. URL: <https://football.ua/countriseelse/477085-jarmolenko-skazav-timoshhuku-shho-jjogo-bilshe-dlja-mene-ne-isnuje-vin-poslav-mene-na-ja-poslav-jjogo.html>.

44. Inshakov, M. Ukrainski viiskovi vyterly nohy ob futbolku Tymoshchuka, yakij zradyv Ukrainu. Video. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/ukrainski-vijskovi-viterli-nogi-ob-futbolku-timoschuka-yakij-zradiv-ukrainu-video.htm>.

45. Babii, O. Jeks-menedzher Timoshhuka rasskazal o sotrudnichestve togo z FSB. URL: <https://dynamo.kiev.ua/news/386982-eks-menedzher-timoschuka-rasskazal-o-sotrudnichestve-togo-z-fsb>.

46. Tymoshchuk zaruchyvsia pidtrymkoiu Zenita – rosiiskiy klub zbyraietsia zakhyshchaty zradnyka Ukrainy v CAS. URL: [https://football24.ua/timoshhuk\\_zaruchivsia\\_pidtrimkoyu\\_zenita\\_\\_rosiyskiy\\_klub\\_zbirayetsya\\_zahishhati\\_zradnika\\_ukrayini\\_v\\_cas\\_n714140/](https://football24.ua/timoshhuk_zaruchivsia_pidtrimkoyu_zenita__rosiyskiy_klub_zbirayetsya_zahishhati_zradnika_ukrayini_v_cas_n714140/).

47. Vasylenko, V. Anatolij Tymoshchuk. Otrekaiutsia ne liubia. URL: [https://dynamo.kiev.ua/news/386502-anatolij-timoschuk-otrekayutsya-ne-lyubya?skip\\_infinite=1](https://dynamo.kiev.ua/news/386502-anatolij-timoschuk-otrekayutsya-ne-lyubya?skip_infinite=1).

48. Inshakov, M. Tymoshchuka, yakij zradyv Ukrainu, vyrizaly v Rosii z tseremonii nahorodzhennia «Zenitu». Videofakt. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/sport/football/timoschuka-yakij-zradiv-ukrainu-virizali-v-rosii-z-tseremonii-nagorodzhennya-zenitu-videofakt.htm>.

49. Saj, Ju. «Ja razocharovan tem, vo chto prevratilas' Ukraina»: legenda kievskogo «Dinamo» stal «advokatom» Timoshhuka. URL: <https://fakty.ua/ru/400774-ya-razocharovan-tem-vo-chto-prevratilas-ukraina-legenda-kievskogo-dinamo-stal-advokatom-timoschuka>.

50. Bondar, H. Hendyrektor Shakhtaria Palkin vidreahuvav na movchannia Tymoshchuka pro viinu v Ukraini. URL: <https://sport.unian.ua/football/gendirektor-shahhtarya-palkin-vidreaguvav-na-movchannya-timoschuka-pro-viynu-v-ukrajini-novini-futbolu-11800689.html>.

51. Sles, D. Khorvatskiy eks-futbolist rozkrytykuvav Tymoshchuka za rishennia pratsiuvaty v Rosii. URL: [https://zn.ua/ukr/SPORT/horvatskiy-eks-futbolist-rozkrytykuvav-timoschuka-za-rishennya-pracyuvati-v-rosiyi-239984\\_.html](https://zn.ua/ukr/SPORT/horvatskiy-eks-futbolist-rozkrytykuvav-timoschuka-za-rishennya-pracyuvati-v-rosiyi-239984_.html).

52. Boiko, I. Lytovskiy futbolist nazvav Tymoshchuka lainom. URL: <https://sport.unian.ua/football/litovskiy-futbolist-nazvav-timoschuka-lainom-novini-futbolu-11745193.html>.



53. Allianz Arena in the colours of Ukraine. URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/02/allianz-arena-in-the-colours-of-ukraine>.

54. Orlova, V. Polska pidtrymka: Levandovski «kapitanyv» za Bavariiu v zhovto-synii poviaztsi (foto). URL: [https://sport.unian.ua/football/polska-pidtrimka-levandovski-kapitaniv-za-bavariyu-v-zhovto-siniy-pov-yazci-foto-novini-futbolu-11719963.html?\\_ga=2.80044759.1744323790.1650740738-1352659954.1644330082&\\_gl=1\\*1hxmlqy\\*\\_ga\\*MTM1MjY1OTk1NC4xNjQ0MzMwMDgy\\*\\_ga\\_JLSK4Y8K67\\*MTY1MDk1Njk4Mi4zMS4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA.\\*\\_ga\\_DENC12J6P3\\*MTY1MDk1Njk4Mi4zOC4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA](https://sport.unian.ua/football/polska-pidtrimka-levandovski-kapitaniv-za-bavariyu-v-zhovto-siniy-pov-yazci-foto-novini-futbolu-11719963.html?_ga=2.80044759.1744323790.1650740738-1352659954.1644330082&_gl=1*1hxmlqy*_ga*MTM1MjY1OTk1NC4xNjQ0MzMwMDgy*_ga_JLSK4Y8K67*MTY1MDk1Njk4Mi4zMS4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY1MDk1Njk4Mi4zOC4xLjE2NTA5Njc0MTIuNjA).

55. FC Bayern sends a signal for peace. URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/03/fc-bayern-calls-for-peace---kahn-this-war-must-stop>.

56. President Herbert Hainer: No more war! URL: <https://fcbayern.com/en/news/2022/03/fc-bayern-fundraiser-with-sos-childrens-villages-worldwide>.

*Матеріал надійшов до редакції 01.09.2022 р.*

УДК 94:314.151.3-054.74(=161.2)(438)''1947'':355/48(470^477)''2022''

**Witalij Makar,**

profesor, doktor habilitowany, kierownik Katedry

Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Publicznej,

Uniwersytetu Narodowego w Cherniowcach im. Jurija Fedkowycza,

v.makar@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8994-4582;

**Jurij Makar,**

profesor, doktor habilitowany, profesor Katedry

Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Publicznej,

Uniwersytetu Narodowego w Cherniowcach im. Jurija Fedkowycza,

y.makar@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-7904-8288

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-193-208

## **PUTINOWSKA «SPECJALNA OPERACJA WOJSKOWA» A LOSY PRZESIEDLONYCH Z POLSKI UKRAIŃCÓW PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ**

W pierwszej dekadzie obecnego stulecia autorzy w archiwach Kanady i Polski zebrali wielką ilość dokumentów o «kwesii ukraińskiej» podczas II Wojny światowej oraz o dobrowolnie wymuszonej «wymianie ludności» z Polską. Ra-

zem z dwoma współautorami opublikowali na tej podstawie trzytomowe studium na temat tej «wymiany» i jej konsekwencji dla przesiedleńców Ukraińców. Publikacja obejmowała nie tylko proces przesiedleń, ale także adaptację osób przesiedlonych do nowych warunków życia. Tytuł publikacji nawiązuje do ukraińców z Chełmszczyzny i Podlasia. Jednak po przybyciu do Ukraińskiej SRR uchodźców ze wszystkich ziem, które znalazły się w granicach Polski, autorzy nie mieli możliwości zidentyfikowania Chełmian i Podlasian z ogółu przybyłych. Dlatego badanie dotyczyło tak naprawdę wszystkich Ukraińców przesiedlonych z Polski.

Jak się później okazało, los przesiedleńców w warunkach sowieckich złożył się nie w najlepszy sposób, i to nie tylko na poziomie materialnym i bytowym, ale również w strefie narodowo-politycznej, o czym wreszcie w chwili obecnej czas przyszedł otwarcie mówić. Od początku 2014 roku Federacja Rosyjska jednostronnie rozpoczęła rewizję granic z Ukrainą, na które zgodziła się w momencie rozpadu ZSRR. Zaczęło się od pseudo-referendum w Krymie, inwazji na Donbas i utworzenia tam pseudo-republik, które w lutym 2022 roku Federacja Rosyjska pośpiesznie uznała, a dzień później, 24 lutego, Putin ogłosił «specjalną operację wojskową» przeciwko Ukrainie, jakby dla ich ochrony wobec przemo- cy z Kijowa, jednak faktycznie skierowanej na likwidację państwa ukraińskiego i odzyskania «utraconego».

Autorzy zastanawiają się więc, dlaczego były ZSRR (w rzeczywistości rosyjskie imperium, tylko pod parasolem «Federacji Wolnych Narodów») tak gorliwie zjednoczył wszystkich Ukraińców, zarówno przenosząc ich z innych krajów, aby teraz zniszczyć to państwo, a Ukraińców zmucić zapomnieć o własnej tożsamości.

**Słowa kluczowe:** «wymiana ludności», przesiedleńcy, «specjalna operacja wojskowa», wojna na pełną skalę, plany strategiczne.

**Vitaliy Makar,**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,  
ORCID ID: 0000-0001-8994-4582;

**Yuriy Makar,**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,  
ORCID ID: 0000-0001-7904-8288

## **PUTIN'S «SPECIAL MILITARY OPERATION»: THE FATE OF UKRAINIANS DISPLACED FROM POLAND AFTER THE SECOND WORLD WAR**

During the first decade of this century, the authors in the archives of Canada and Poland collected a lot of documentary about the «Ukrainian question» during

the Second World War and about the voluntary-forced «exchange of population» with Poland. Together with two co-authors published on this base a three-volume study on that «exchange» and its consequences for displaced Ukrainians. The publication embraced not only the process of resettlement, but also the adaptation of those persons to new living conditions. The title of the publication refers to the Ukrainians from Kholm and Pidlash areas. However, after the arrival of displaced Ukrainians to the Ukrainian SSR from all the lands within the borders of Poland, the authors did not have the opportunity to identify among the mass of newcomers persons from Kholm and Pidlash areas. Therefore, the study was actually about all those transported from Poland.

As it became later known, the fate of displaced in the Soviet reality was not the best way, and not only at the level of material and domestic, but also the affairs of national and political, about what is finally the time to speak frankly. Since the beginning of 2014, the Russian Federation unilaterally began to revise borders with Ukraine, which agreed at the time of the collapse of the USSR. It began with the pseudo referendum in the Crimea and the invasion of the Donbas and the creation of pseudo-republics there, which in February 2022 the Russian Federation hastily recognized, and a day later, on February 24, Putin announced a «special military operation» against Ukraine, as if for their protection, which actually pursues the goal of liquidation the Ukrainian state and returning «the lost».

So, the authors are wondering why the former USSR (in fact, the Russian empire, only under the umbrella of the «Federation of Free Peoples») so zealously united all Ukrainians, both by moving them from other countries and now destroy that state, and make Ukrainians forget about their own identity.

**Key words:** «exchange of population», immigrants, «special military operation», full-scale war, strategic plans.

## WPROWADZENIE

Rosja, była carska, później bolszewicka w postaci ZSRR lub terazniejsza, na przestrzeni wieków rozpatrywała Ukrainę jak swój własny teren. Ukraińców widziała i widzi częścią *wielkiego narodu rosyjskiego* w postaci *Małorosów*, jednak dla czegoś wychodzących z posłuchu. Między innymi, po wojnach napoleońskich władze rosyjskie usiłowały poszerzyć podobną politykę i wobec innych słowiańskich narodów, przede wszystkim polskiego, po zajęciu przez Rosję ziem polskich – Królestwa Polskiego (ros. – Царство Польское), w drugiej połowie XIX wieku częściej zwanego w dokumentacji rosyjskiej Привисленский край (pol. – Kraj Nadwiślański) [17; 3].

O samej wymianie ludności opublikowano wiele dokumentów oraz trwają badania problemu i w Ukrainie i w Polsce. Co do adaptacji przesiedlonych

Ukraińców do nowych warunków życiowych, to problem badano przeważnie w Ukrainie [11; 12; 13; 4].

Naszym zdaniem, sytuacja byłych przesiedleńców w Ukrainie i ich potomków zmieniała się co najmniej dwukrotnie. Po raz pierwszy – po upadku ZSRR, kiedy Ukraina zdobyła możliwość kształtować się jak państwo niepodległe, a były przesiedleńcy oraz ich następcy uzyskały prawo utworzenia swoich organizacji społecznych w celach zachowania swoich lokalnych cech kulturowych. Po raz drugi – od początku otwartych prób FR podważania państwowości ukraińskiej i odpowiedniego trędu do nieuznawania ukraińskiej identyczności, co najmniej w regionach narazie okupowanych a nawet «przyłączonych» do FR [10].

Autorzy postawili przed sobą cel pokrótce odtworzyć samą wymianę ludności. Szerzej mówimy o adaptacji przesiedleńców do warunków życia w USRR. Podjeliśmy również kwestie życia ich i ich potomków w niepodległej Ukrainie a w chwili obecnej ich wspólnym z całym narodem ukraińskim cierpieniem w związku z agresją rosyjską.

Autorzy na początku artykułu dane faktyczne, mówiąc o przesiedleniu, podają przeważnie z powiatów chełmsko-podlaskich, dlatego że dla nich to już było powtórne wypędzenie z ziemi ojczystej. W części omawiania problemu adaptacji do nowych warunków życiowych autorzy piszą o losach przesiedleńców z całego Zakarzonja [11, roz. 1,9,10].

## UMOWA ORAZ JEJ WYKONANIE

Właśnie przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR przeprowadzono na zasadzie umowy podpisanej 9 września 1944 roku w Lublinie, ze strony polskiej – prezesem PKWN *Edwardem Osóbką-Morawskim*, od podsowieckiej Ukrainy – prezesem jej rządu *Nikitą Chruszczowym* [7].

Odpowiednio z umową z Polski do USRR należało przesiedlić Ukraińców, Rosjan (czy były takie?) i Rusinów (tych że Ukraińców). Z terenów Ukrainy w granicach po roku 1939 należało przesiedlić do Polski Polaków i Żydów posiadających do 17 września 1939 roku obywatelstwo polskie. Według umowy przesiedlenie miało być dobrowolnym. E. Osóbka-Morawski niby powiedział, iż ludność “sama zdecyduje gdzie ma żyć i obywatelstwo którego kraju zechce mieć” [6, s. 40].

Nikt jednak nie miał wątpliwości, kto orzekał los ludności – tak polskiej, jak i ukraińskiej. Wizja powojennej Europy wyglądała zupełnie odmiennie ze strony aliantów z Zachodu a ze Wschodu (ZSRR). Ostatni formalnie stawiał wymogę wolnego wyboru przez Europejczyków swojej przyszłości, bez jakiego kolwiek

podziału na *strefy wpływów*. Naprawdę, przywódcy z Kremla liczyli na możliwe poszerzenie swoich wpływów na zachód Europy. O tym doskonale świadczą ich wysiłki *wyzwolenia* terenów podbitych przez okupanta hitlerowskiego przed wejściem tam aliantów zachodnich. Do strefy sowieckiej trafiła również Polska [11, s. 589–596; 2, s. 242; 5, s. 118].

Masowe przesiedlenie, właściwie deportacja, to dawne hobby rządów bolszewickich, sprawdzone na losach całych narodów byłego ZSRR. W toku II Wojny Światowej i okupant hitlerowski i wyzwoliciel sowiecki uczynili wszystko od nich zależne aby pogłębić polsko-ukraińskie przeciwstanie dla zadowolenia swoich celów wielkomocarstwowych. Pozornie wyglądało tak, nibyto po obu stronach granicy ludność chciała przenieść się do kraju ojczystego wobec przemocy w miejscach stałego zamieszkania. Najpierw mówimy o Ukraińcach w Polsce, przede wszystkim o Chełmianach i Podlasianach, posiadających trudne doświadczenia z czasów *bieżeństwa* roku 1915, a w jesieni 1939 roku świeże w pamięci przesiedlenie się, szacunkowo około 9 tys. osób (razem z Łemkami), do USRR w poszukiwaniu, jak smutnie żartowały same poszkodowane, *sowieckiego raju* [16, s. 21–22].

Umowa przewidywała szybkie tempo przesiedlenia, ponieważ na początku lutego 1945 roku planowano spotkanie Stalina z Rooseweltem i Churchillem w Jałcie, gdzie planowano rozstrzygnięcie losów Europy Środkowej, w kontekście naszych rozważań, przede wszystkim Polski. Dlatego przesiedlenie należało przeprowadzić od 15 października 1944 roku do 1 lutego 1945 roku [14, s. 283–284]. Jak okazało się, wyznaczone terminy przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR okazały się nierealne. Wymiana formalnie została zakończona latem 1946 roku, a faktycznie to już w roku następnym [11, s. 604–605].

Co do warunków przesiedlenia Ukraińców, to one mogły wybierać w USRR między wstąpieniem do kołchozów a otrzymaniem na własność wyznaczonych działek dla prowadzenia indywidualnej gospodarki wiejskiej. Przeważająca większość przesiedlonych Ukraińców, w tym Chełmian z Podlasianami, to była ludność wiejska. Jednak obietnica nadania na własność gruntów w rzeczywistości nie dawała nic przesiedleńcom. I to z dwóch powodów. Po pierwsze, rolnictwo prywatne narazie trwało wyłącznie w obwodach Zachodniej Ukrainy przyłączonych do USRR po wrześniu roku 1939. Ale taka sytuacja trwała tylko do czasu wprowadzenia systemu kołchozów i tu. A po drugie, przesiedleńcy kierowani do innych regionów Ukrainy podsowieckiej mogły z góry liczyć, w razie wstąpienia do kołchozów, na działki 0,50–1,0 ha [14, s. 284]. W kołchozach formalnie kołchoźnikom zapisywano t.zw. trudodni, za które faktycznie mało co dostawały, a wyżywiały swoje rodziny wyłącznie z tych działek, z jakich mogły korzystać będąc kołchoźnikami.

Ogółem z Polski do USRR zgodnie z umową przesiedlono około pół miliona ludności ukraińskiej. Stosujemy taki wymiar dla tego iż szacunkowe dane obu stron różniło się, co prawda – niewiele. Według naszych obliczeń Chełmian i Podlasian wśród przesiedleńców liczyło się 193 tys. 420 osób [11, s. 678].

## OSIEDLANIE PRZYBYSZY W PODSOWIECKIEJ UKRAINIE

W kierowaniu przybyłych do poszczególnych regionów panował zupełny beład. Pierwotnie liczono na przyjazd z Polski 240 tys. osób. To też planowano skierować piątą ich część do wschodnich obwodów, a innych – do zachodnich. Między innymi, przesiedlonych z powiatu biłgorajskiego planowano osiedlać w obwodzie chersońskim, z powiatu chełmskiego – w obwodach zaporożskim i rówieńskim, z krasnostawskiego – w zaporożskim, z tomaszowskiego – w odeskim i rówieńskim, z hrubieszewskiego – w odeskim, donieckim (wtedy stalińskim), połtawskim, rówieńskim i wołyńskim, z włodawskiego – w mykołajwskim, charkowskim i donieckim, a z zamojskiego – w mykołajwskim i kirowogradzkim [8].

Nieobecność realnej oceny sytuacji spowodowała mnóstwo problemów. Ogół przybyszy z Polski kilkakrotnie przewyższał ich przewidywalną ilość. Po uściśleniu ilości przesiedleńców i brakiem ludności we wschodnich i południowo-wschodnich regionach Ukrainy właśnie tam kierowano większość przybyłych. Życie jednak wniosło swoją korektywę do rozsiedlenia przybyłych z Polski Ukraińców. Wiele czynników składało się na powtórne ich przesiedlenie. Tym razem już własnym kosztem, w granicach USRR. W zasadzie tymi czynnikami okazały się następujące:

- do obwodów wschodnich przesiedleńcy dostawały się na zasadach nie zupełnie dobrowolnych, lecz zgodnie z rządowymi przepisami;
- znaczna część przywiezionych z Polski Ukraińców naiwnie spodziewała się na powrót do miejsca swojego pochodzenia. Dlatego też zamieszkanie bliżej do granicy z Polską budziło złudzenie szybkiego powrotu do domu;
- istniejący w USRR system kolektywnej gospodarki wiejskiej okazał się psychologicznie nie do przyjęcia przez byłych obywateli polskich, ponieważ nie odpowiadał układowi ich życia poprzedniego;
- właściwie układ życia w obwodach południowo-wschodnich przekształcał każdą jednostkę ludzką, figuralnie mówiąc, na jakiś obrazek uspołeczniony;
- struktury władzy lokalnej nie posiadały możliwości wykonania obietnic umowy o wymianie ludności;
- przybyła do południowo-wschodnich regionów Ukrainy ludność trafiła w odmienne warunki klimatyczne, gdzie niekiedy woda do picia przedstawiała

złożony problem, a materiałem opałowym występowała jakaś sucha roślinność stepowa (szerokie bezleśne pola);

- mimo trudności życiowych w Polsce międzywojennej przybyłcy do Ukrainy podsowieckiej czuli się znacznie wolniejszymi od ówczesnych obywateli USRR;

- między ludnością miejscową obwodów południowo-wschodnich Ukrainy a wywiezionymi z Polski Ukraińcami istniały odmienności językowe, kulturalne, obyczajowe. Na stracenie przez ludność miejscową cech właściwych narodowi ukraińskiemu przetłaczający wpływ wywierała polityka władz sowieckich zamierzona na kształtowanie uśrednionej jednostki – homos sowietikus – czyli osoby nie wyznaczonej narodowościowo. Tego, w swojej kolejności, nie mogły zrozumieć te, których ratowano przed uciskiem polskim;

- przesiedleńcy zetknęły się z neufnym nastawieniem przeciwko sobie ze strony ludności miejscowej z powodu jej biedności i bezprawia, jak również wymuszoną potrzebą podzielenia się z przybyłymi mieszkaniem;

- nadawane przybyłym ulgi i kompensacje za pozostawione w Polsce mienie wywoływały u ludności miejscowej zazdrość. Zadolenie obietnic danych przesiedleńcom rozpatrywano przez pryzmat uszczuplenia własnego dobrobytu [11, s. 694–695].

Wyżej powiedziane nie oznacza że panowała ogólna nieufność do przybyłych. Władze – centralne i lokalne – stosowały rozmaite metody aby zatrzymać ich w południowo-wschodnich obwodach USRR, włącznie z zakazem wyjazdu do obwodów zachodnich. Ustawy przewidywały cztery możliwości uzyskania zezwolenia przesiedleńcom na przeniesienie się do stref zachodnich Ukrainy. Przyczynami do wyjazdu mogły występować:

- przesiedleńcza rodzina została skierowana z nienależycie sporządzoną dokumentacją ewakuacyjną;

- rodzina lub jej członkowie z przyczyn niezależnych od nich zostały rozdzielone;

- członkowie rodziny o starszym wieku lub nieuleczalnie chore posiadali w innym obwodzie bliską rodzinę mogącą zadbać o nich;

- wniosek komisji medycznej o docelowości zmiany warunków klimatycznych przez choroby członków rodzin przesiedlonych [11, s. 695].

W życiu realnym wyglądało na to że wymusić tysięcy ludzi wykonywać zarządzenia władz nie odpowiadających ich potrzebom życiowym było absurdem. Nie oczekując na otrzymanie oficjalnego zezwolenia na przejazd do zachodniej części Ukrainy przybyszy z Polski samowolnie przesiedlały się tam. Część za łapówkę korzystała z komfortu w wagonach towarowych, inne podróżowały własnym transportem uratowanym od uspołecznienia. Nawet trafiały się piesze przemarszy w zachodnim kierunku [1].

Weryfikacja ruchu przesiedleńczej ludności stanem na 8 czerwca 1948 roku pokazała, że do obwodów Zachodniej Ukrainy z obwodów południowo-wschodnich przeniosło się około 90 tys. osób. Razem ze skierowanymi tam wcześniej przesiedleńcami z Polski ich okazało się na zachodzie Ukrainy około 411 tys. osób [11, s. 697–700]. Do obwodów wołyńskiego i rówieńskiego ludność wiejska, dla przykładu, z Chełmszczyzny i Podlasia Południowego przejeżdżała i własnym transportem, zwłaszcza z powiatów hrubieszowskiego i chełmskiego.

Po migracjach wewnętrznych na wschodzie Ukrainy pozostały niektóre kategorie przesiedleńców. Dotyczy to rodzin wielodzietnych lub mających przestarzałych rodziców. Należy tu nadmienić również, że do obwodów Południowo-Wschodniej Ukrainy zupełnie świadomo jechały te z przesiedleńców, którzy oszczęgały się szerszych kontaktów z własnymi rodakami obawiając się zostać ofiarą wykazania ich przeszłości sowieckiej służbie kontrwywiadu nadzwyczajnie aktywnej w środowisku przesiedleńczym. Przy czym chwymano i świadome narodowo osoby, i członków byłej Komunistycznej partii Zachodniej Ukrainy, i bądź kogo innego zapodejrzanego w nieufności do panującego ładu ustrojowego. W toku naszych wieloletnich badań problemu odnaleźliśmy niemałą ilość takich osób. Jeszcze jedna kategoria Ukraińców wolała wyjechać do USRR oddzielnie od swoich ziemian – to księżę prawosławni dobrze zapoznani z rosyjskim (i bolszewickim) ateizmem z czasów bieżącego podczas I Wojny Światowej [12, s. 111].

## KSZTAŁCENIE UKŁADU ŻYCIA W NOWYCH WARUNKACH

Po upływie wielu lat brak możliwości wyliczenia ile i gdzie osiadło wychodźców z terenów, powiedzmy, chełmsko-podlaskich. Jednak faktem niezaprzeczalnym jest to, że przetłaczająca większość ich była ludnością wiejską – 96 %, robotniki i urzędniki – 1,5 %, około 2 % stanowiła inteligencja (prawniki, lekarze, nauczycieli i in.). sowiecka propaganda wszelako wychwalała szczęśliwą przyszłość byłych obywateli Polskich. Tym niemniej, śladem za nimi kołchozy przyszły i do zachodu Ukrainy, prywatnych przedsiębiorstw nie mogło istnieć za wyznaczeniem. Dostępna, najpierw dla młodzieży, pozostawała nauka. Powiedziane dotyczy również przesiedleńców z całego Zakarzoniu.

Właśnie, dlaczego o tym wspominamy? Po pierwsze, dlatego, że w przesiedleńczym środowisku wyczuwał się brak ludzi do pracy poza gospodarką wiejską w postaci kołchozów, nie zabezpieczających pierwotnych potrzeb tam pracujących i ich rodzin. A po drugie, jakichś interesów przedsiębiorczych po prostu nie istniało. W toku badań wyjaśniliśmy że wśród tych prawie 194



tys. Chełmian i Podlasiów przesiedlonych do USRR około 60 tys. osób to były młode ludzie, którzy skorzystali z możliwości wykształcić się, nabyć wybranej kwalifikacji i zostać fachowcem w jednej ze stref życia społecznego. To jednoznacznie odpowiadało dążeniom tak rodziców, jak i tych, kto szedł w naukę. Posiadamy dane iż 27 % dzieci przesiedleńców z ziem chełmsko-podlaskich zostało absolwentami szkół wyższych, 34% zdobyło specjalizacje w tych lub innych strefach życia społecznego po ukończeniu średnich szkół fachowych, 22 % ograniczyły się ogólnym wykształceniem średnim, a 17% zadowolili się siedmioletnią szkołą [12, s. 105].

Według naszych wieloletnich obserwacji wygląda na to, że po przybyciu do USRR w środowisku przesiedleńskim panował prąd zdobycia fachu lekarza, pielęgniarki lub felczera. Mamy do dyspozycji wiele nazwisk osób, które zajęły ważne pozycje wśród uczonych lekarzy Ukraińcy [12, s. 140–154]. Przed ujawnieniem kilku z nich autotzy chcieliby zaznaczyć, że wiele lekarzy i fachowców średniego personelu medycznego zdobywało fachowe kwalifikacje w uczelniach Lwowa, Kijowa, Łucka, Iwano-Frankowska, Tarnopola i innych miast Ukrainy. Możemy dla przykładu podać imiona kilku znakomitości medycyny pochodzących z przesiedleńczego środowiska chełmsko-podlaskiego. Jednym z głównych urologów Ukrainy został Jewhen Baran, pochodzący ze wsi Turowiec powiatu chełmskiego. Przez długie lata pracował w Instytucie Urologii i Nefrologii Akademii Nauk Medycznych Ukrainy. Prawie że 20 lat stał na czele Asocjacji Transpantalógów Ukrainy [12, s. 140–141].

Profesor medycyny Borys Milkow urodził się w Chełmie w znanej rodzinie tamtejszych księży prawosławnych. Wybitny chirurg, profesor Milkow ponad 30 lat pracował w Bukowińskim Uniwersytecie Medycznym w Czerniowcach, obejmując przez trwały czas stanowisko kierownika Katedry Chirurgii [12, s. 141–143]. Z Białopola powiatu hrubieszowskiego wyszedł profesor medycyny Jarosław Fedoniuk. Wykształcenie zdobył w Tarnopolu i tamże pracował. Stał przez 22 lata na czele Katedry Normalnej Medycyny. Z Tarnopolem również powiązane życie i praca Iwana Piatnoczki pochodzącego z Żurawic powiatu tomaszowskiego, wychowanka lwowskiej szkoły medycznej. Możliwe tu wyliczać wiele innych znakomitości medycyny ukraińskiej pochodzenia chełmskiego. Jednak pozwolimy sobie jeszcze przytoczyć nazwisko jednej kobiety Niny Miszczanczuk, pochodzącej z Tuhań na Hrubieszowszczyźnie. Absolwentka Kijowskiego Uniwersytetu Medycznego profesor szeroko znana daleko poza granicami Ukrainy, ponieważ zwizytowała ponad 40 krajów świata [12, s. 140–148].

Niemalą ilość przesiedleńczej młodzieży zdobyła kwalifikacje nauczycielskie, popołniając szeregi nie tylko inteligencji wiejskiej, ale i miejskiej. Z jej szeregów w przyszłości wyszły znane uczone, jak również urzędnicy różnych szczebli

zebli oświaty średniej, średniej fachowej oraz wyższej. Przykładowo, Ołeksandr Hołowacz z Pawłowicz powiatu hrubieszowskiego przez długie lata uczył na Wołuniu dzieci historii, a około 20 lat dyrektorował w szkole pod Łuckiem. Pochodząca z Kryłowa tegoż powiatu Nina Jaciuk też nauczyla dzieci w pobliżu Rożyszcz. Niemało wychodźców z Chełmszczyzny i Podlasia zajmowały stanowiska nauczycieli w szkołach fachowych, w kierowniczych strukturach tego systemu fachowej oświaty [12, s. 181–183].

Autorzy dysponują też mnóstwem świadczeń pochodzących młodzieży przesiedleńczej po zdobyciu specjalności technicznych, biologicznych, chemicznych i innych. Dotyczy to również ich wkładu w rozwój kultury ukraińskiej i t.p. Urosła cała plejada kadry kierowniczej produkcji, urzędników krajowych oraz lokalnych.

Z dziedziny kultury możnaby nazwać takie znane osoby jak artyści teatru w Winnicy Nestora Kondratiuka pochodzącego z Ludwinowa powiatu chełmskiego. Odegrał na teatralnej scenie ponad 200 ról. Śpiewak Jurij Mazurok pochodzący z Kraśnika na Lubelszczyźnie został solistą Wielkiego Teatru w Moskwie, śpiewał w teatrach wielu krajów świata. Znanym na całym świecie został skrzypek Bohodar Kotorowycz, który w czteroletnim wieku wyruszył z rodzicami z Hostynnego na Hrubieszowszczyźnie na Wołyń. Założył w Kijowie Derżawnyj Kamernyj Ansambl, z którym odwiedził wiele krajów, w tym Polskę, Niemce, Japonię, Singapur i in. Wykrztałcił całą plejadę wymownych skrzypków, w tym własną curkę [12, s. 184–188].

Należy również nieco powiedzieć o dorobku w badaniach naukowych wychodźców z Zakerzonia, w tym z Chełmszczyzny i Podlasia Południowego. Możemy zacząć od Wołodymyra Panasiuka z Krasnego pod Chełmem. Cała działalność wybitnego uczonego powiązana z badaniami w dziedzinie nauk o fizyce i innych bliskich nauk w Zachodnim Centrum Naukowym we Lwowie. Przez długie lata współpracował z nim i profesor Mykoła Maksymowycz pochodzący z Horostyty powiatu włodawskiego, rektor Politechniki Lwowskiej a później Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki. Znany chemik profesor Iwan Ołeksiejuk, pochodzący z Wierzchowin pod Chełmem trwały okres czasu stał na czele Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki w Łucku [12, s. 117–119].

Uczeni ukraińscy pochodzenia zakerzońskiego zrobili znaczny wkład w nauki społeczne i humanitarne. Wśród nich Mykoła Kraweć pochodzący z Biłgorajszczyzny. Wybitny historyk ukraiński, profesor uniwersytetów we Lwowie, Czerniowcach i w Winnicy. Autor prawie 20-tomowego zbioru wspomnień. Wybitny ukraiński filolog Andrij Buriaczok pochodził z Oszczowa powiatu hrubieszowskiego [12, s. 127–131, 133–135].

Lista uczonych Ukrainy ze środowiska przesiedleńczego wygląda dość przekonywająco. W każdej dziedzinie badań naukowych da się odnaleźć ich czynny udział. W ogóle przesiedleńcze środowisko dało Ukrainie nie tylko specjalistów w dziedzinie oświaty, medycyny, gospodarki, badaniach naukowych, ale zasiliło kadre działaczy społecznych. Wiele absolwentów szkół wyższych trafiło do Federacji Rosyjskiej lub innych republik byłego ZSRR.

## **ŻYCIE PRZESIEDLEŃCÓW I ICH POTOMKÓW W NIEPODLEGŁEJ UKRAINIE**

Czas służył i napewnie nikt nie będzie szacował ile jeszcze żyje byłych przesiedleńców lub ich potomków w Ukrainie. Przykładowo, z wyznaczonej przez nas ilości przesiedlonych Chełmian i Podlasian na 194 tys. osób przy życiu pozostaje chyba że już znikoma mniejszość. Podstawą dla takiego wniosku służy co najmniej fakt urodzenia się najmłodszego przesiedleńca nie później roku 1945. Nie podlega wątpliwości, że potomków byłych przesiedleńców urodziło się ilekroć więcej, czujących się już nie przybyszami. Co prawda to nie wyklucza chęci pojechać i zapoznać się z miejscami pochodzenia swoich przodków.

Po upadku ZSRR i uniezależnienia się Ukrainy spadły pęta ideologiczne. Były przesiedleńcy i ich potomki zdobyły możliwość dla utworzenia swoich ośrodków krajańskich. Co do wychodźców z Chełmszczyzny i Podlasia oraz ich potomków, to one spromogły się uruchomić 16 takich ośrodków w 14 obwodach Ukrainy. Ich działalność rozwijała się w zależności od skupienia się w tym lub innym obwodzie Ukrainy większej lub mniejszej ilości ludzi zainteresowanych. Zasadniczo ośrodki nazywano towarzystwami Chołmszczyna. Niektóre z nich tworzyły również sekcje młodzieżowe. Większość towarzystw powstałych w obwodach południowo-wschodnich samodzielnie działała epizodycznie, co się da zrozumieć wobec małej ilości osób zainteresowanych. Aktywniejszą działalność przejawiały Chołmszczyny w Łucku, Lwowie, Równem, Tarnopolu i Kijowie [13, s. 97–135]. Według naszych obserwacji ośrodki w wyliczonych miastach obwodowych i stolicy Ukrainy posiadają szersze możliwości dla swojej działalności z powodu skupienia się tam większej ilości byłych przesiedleńców oraz ich potomków, nawet posiadających ważne stanowiska w strukturach władz lokalnych lub centralnych, nie mówiąc już o tym że wyliczone miasta są uważane za ośrodki kultury i nauki, przede wszystkim Kijów oraz Lwów. W chwili obecnej lokalne ośrodki Chołmszczyny, Nadsania, Łemkiwszczyny skupiają swoją działalność w zjednoczeniu Zakerzonia.

W zasadzie założycielami towarzystw występowały znane uczeni lub fachowcy od gospodarki, kultury i in. Przykładowo, pierwszym prezesem

Chołmszczyzny lwowskiej został wybrany profesor tamtejszej Politechniki Leonid Kwitkowski, pochodzący z Holi włodawskiego powiatu. W Łucku wybrano znanego pisarza Wiktora Rewuchę, którego losy zanosły wraz z rodzicami z Bohutycz powiatu hrubieszewskiego jeszcze w 1939 roku na Wołyń. Pierwszym prezesem kijowskiej Chołmszczyzny został Josyp Gryb, pochodzący z Krasnego powiatu chełmskiego. I tak w każdym poszczególnym wypadku [13, s. 98, 106, 116]. Z biegiem czasu prezesy zmieniały się. Treść działania ośrodków pozostawała jednak stałą – utrzymanie tradycji ludowych z miejsc pochodzenia i możliwe podtrzymanie kontaktów z nimi. Często do pandemii Covidu i aktywnej fazy wojny rosyjsko-ukraińskiej lwowski i wołyński ośrodki Chołmszczyzny urządały wspólnie z polskimi ośrodkami nadgraniczne akcje kulturalne.

Jednak na zawadzie rozwojowi wewnętrznemu Ukrainy jak i należytych stosunków narodów polskiego a ukraińskiego stale stoi Rosja ze swoją wizją Ukraińców i Ukrainy, Polaków i Polski, zresztą układu życia Europy Środkowej, i nie tylko. W tym kontekście autorzy chcieliby podać swoją własną wizję losów przesiedleńców z Polski do Ukrainy na zasadzie rozpatrywanej umowy od września roku 1944, w tym bezpośrednio dotyczącej ziem chełmsko-podlaskich [15, s. 381–388, 394–398]. To samo dotyczy następnej wymiany terenów w roku 1951, nieco odległej czasowo. Chodzi tu o tym, że w 1951 roku ZSRR przekazał Polsce Ludowej powiat Ustrzyki Dolne wzamian za pas wzdłuż lewego brzegu Bugu, na którym utworzono powiat zabużański obwodu lwowskiego. Tam częściowo osiedlono Bojków z przekazanych Polsce terenów. Niestety, większa ich ilość trafiła do obwodu chersońskiego. Szacunkowo to miałyby być około 30 tys. osób [1]. Jaki los tych ludzi i ich potomków w dniu dzisiejszym? To kwestia nie do rozstrzygnięcia.

Spróbujemy bodaj pokrótce przeanalizować, co miało dać przesiedleńcom z Polski przewiezienie ich do USRR w zasadzie, a co stało się w życiu realnym. Nie byłoby prawdą pokazywać wszystko, co wypadło na ich los, wyłącznie w kolorach ciemnych. Wyżej mówiliśmy o tym. Tak naprawdę to ludzie dali sobie radę, niestety, nie zawsze przy pomocy władzy tak centralnej, jak i lokalnej. Odnaleźli na ogół należyte miejsce w społeczeństwie ukraińskim przy własnym aktywnym udziale w jego kształtowaniu. Jednak ciąży nad byłymi przesiedleńcami, a raczej nad ich potomkami, groźba wynarodowienia. Ona właśnie stale zagrozała Ukraińcom i ich państwowości ze strony północno-wschodniej sąsiadki. Rusyfikację ludności ukraińskiej w czasach panowania rosyjskiego, lub sowieckiego w czasach ZSRR, nasadzano przemocą. Przesiedleńcy czy ich potomki nie mogły nie trafić do tego tygła.

Rozpad ZSRR przyniósł Ukraińcom upragnioną swobodę i możliwość odnowienia wymarzonej własnej państwowości. Rosja jednak uważała, że t.zw.

defilada suwerenitetów wyczerpi się za kilka lat. Tak się jednak nie stało. W chwili obecnej w Ukrainie mówiono, że już od roku 2005 w FR opracowywano plany jej powrotu pod swoją opiekę. W rozrachunek szły zasoby od przemocy siłą do przeniknięcia agentury do każdego szczebla ukraińskiej władzy państwowej i lokalnej. Świadczy o tym zupełnie świeża informacja o ujawnieniu co najmniej 1,5 tys. osób zdrajców w środowisku różnego szczebla deputowanych, w szeregach służb bezpieczeństwa i t.p. [18]. A czy nie najważniejszym zasobem ideologicznego wpływu na uśrednionego Ukraińca pozostaje rzekoma Ukraińska Prawosławna Cerkiew, naprawdę – Rosyjska, co prawda, z dodatkiem Patriarchatu Moskiewskiego [19].

Istnienie nie podporządkowanego sobie suwerennego państwa ukraińskiego FR uważa za bezpośrednie zagrożenie swojej wielkomocarstwowości. Dlatego w roku 2014 uczyniła akt otwartego najazdu na Ukrainę zabierając od niej Krym pod pretekstem rzekomego referendum. Po nim od razu przeniosła swoją działalność zaborczą na tereny donieckiego i ługańskiego obwodów niby ratując od zagłady tamtejszych rosyjskojęzycznych obywateli. Wersja nie nowa, a jest przedłużeniem żaborczej polityki Rosji już po upadku caratu. W tamtych czasach to była Doniecko-Kryworożska republika, a teraz dwie – Doniecka oraz Ługańska [15, s. 395–397]. Realizacja obecnej «specjalnej operacji wojskowej» FR przeciwko Ukrainie wskazuje na to, że nie jest ona wcale lokalną, a skierowaną na likwidację państwa ukraińskiego a zarazem i Ukraińców jak narodu oddzielnego od Rosjan [20].

Z tego powodu autorzy chcieliby nagłosić na ważności dla poratunku Ukrainę pomocy z Zachodu jednak z wyróżnieniem tej pomocy ze strony Polski i Polaków. Polska stale popiera Ukrainę w jej dążeniu powrotu do Europy, bo jak nijaki inny kraj dobrze orientuje się w rosyjskiej wizji krajów ościennych. A obecnie rozstrzygają się losy nie tylko Ukrainę. Polska wraz ze sojusznikami wspiera Ukrainy w wyzwoleniu od «wyzwoliceli». Prezydent RP Andrzej Duda w wywiadzie dla RIA News podkreślił iż «sprawiedliwym zakończeniem wojny Rosji przeciwko Ukrainie» ma być powrót Ukrainę do granic roku 1991 i skarcanie wszystkich rosyjskich przestępców wojennych. Na początku jesieni Prezydent Duda akcentował na tym że zwycięstwo nad wojskiem rosyjskim w Ukrainie «dla naszych narodów – to kwestia życia lub śmierci» [9].

Reasumując zaznaczymy że procesy migracyjne są przedmiotem naszych wieloletnich badań. W tym ogólnym temacie należyte miejsce posiadają akcje przesiedleńcze, migracje ukraińskiej ludności w kierunku zachodnim a wschodnim od wieku XIX. W artykule spróbowaliśmy podać swoją własną wizję wymiany ludności polsko-ukraińskiej u schyłku i po zakończeniu II Wojny Światowej, a właściwie losów przesiedlonych z Polski Ukraińców w nowym dla siebie środowisku życiowym.

## BIBLIOGRAFIA

1. Archiwum rodziny Makarów.
2. Bonusiak, W. (1999). Polska podczas II Wojny Światowej. Rzeszów.
3. Makar, J. (2005). Chełmszczyzna jako ukraińsko-polskie pogranicze kulturowe. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, T. 19–20, Warszawa, s. 274–281.
4. Pisuliński, J. (2009). Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947. Rzeszów.
5. Polacy i Ukraińcy podczas II Wojny Światowej. Rzeszów, 2000.
6. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946. Red. E. Misiło, T. 1. Dokumenty 1944–1945. Warszawa, 1996.
7. *Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.R.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski*. Archiwum Akt Nowych, sygnatura 245/IV-22, k. 99 i następane.
8. Додаток 3. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Фонд 2. Опис 7. Справа 1420.
9. Дуда: справедливий мир – це вихід України на кордони 1991 року та покарання воєнних злочинців. URL: [http:// https://news.liga.net/ua/politics/news/duda-spravedlivyyu-mir-eto-vygod-ukrainy-na-granitsy-1991-goda-i-nakazanie-prestupnikov](http://https://news.liga.net/ua/politics/news/duda-spravedlivyyu-mir-eto-vygod-ukrainy-na-granitsy-1991-goda-i-nakazanie-prestupnikov) (21.10.2022).
10. «За Фрейдом». Банкова відреагувала на промову Путіна. URL: [http:// https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-reaktsiya-zayavy-putina/32104395.html](http://https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-reaktsiya-zayavy-putina/32104395.html) (28.10.2022).
11. Макар, Ю., Горний, М., Макар, В., Салюк, А. (2011). Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 1. Дослідження, Чернівці: Букрек.
12. Макар, Ю., Горний, М., Макар, В. (2014). Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 2, Чернівці: Букрек.
13. Макар, Ю., Горний, М., Макар, В. (2015). Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Том 3. Чернівці: Букрек.
14. Макар, Ю., Макар, В. (2020). Обмін населенням між Польщею та підрадянською Україною за Угодою від 9 вересня 1944 року та її наслідки. [w:] *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Słupsk; Warszawa.
15. Макар, Ю. (2022). Сто років тому і тепер: намагання російської Федерації утримати Україну в сфері своїх геополітичних інтересів. [w:] *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Słupsk; Warszawa.
16. Макар, Ю. (2019). Університети мого життя. Спогади. Чернівці.
17. Макар, Ю., Салюк, А. (2004). Холмська губернія: українська етнічна земля як колонія Росії. *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців*, Ч. 2. Чернівці, с. 129–133.

18. НАЗК зібрало базу зрадників та депутатів, правоохоронців та інших. Загалом туди увійшли майже 1500 людей. URL: <https://babel.ua/news/81842-nazk-zibralo-bazu-zradnikov-iz-deputativ-pravoohoronciv-ta-inshih-zagalom-tudi-uviyshli-mayzhe-1-500-lyudey> (22.07.2022).

19. Скільки ще буде існуватиме РПЦ в Україні? URL: <https://ukrainer.net/rpts-v-ukrayne/> (25.07.2022).

20. Хотят захватить не только Донбасс: Лавров заявил, что у РФ изменились «географические задачи» войны. URL: <https://tsn.ua/ru/ato/hotyat-zahvatit-ne-tolko-donbass-lavrov-zayavil-chto-u-rf-izmenilis-geograficheskie-zadachi-voyny-2114998.html> (21.07.2022).

## REFERENCES

1. Archiwum rodziny Makarów.
2. Bonusiak, W. (1999). *Polska podczas II Wojny Światowej*. Rzeszów.
3. Makar, J. (2005). Chełmszczyzna jako ukraińsko-polskie pogranicze kulturowe. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, T. 19–20, Warszawa, p. 274–281.
4. Pisuliński, J. (2009). Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947. Rzeszów.
5. Polacy i Ukraińcy podczas II Wojny Światowej. Rzeszów, 2000.
6. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946. Red. E. Misiło, T. 1. Dokumenty 1944–1945. Warszawa, 1996.
7. *Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.R.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski*. Archiwum Akt Nowych, sygnatura 245/IV-22, k. 99 i następane.
8. Dodatek 3. *Tsentralnyi derzavnyi archiv vushchych organiv vlady ta upravlinnia Ukrainy*. Fond 2. Opys 7. Sprava 1420.
9. Duda: spravedlyvyi myr – tse vyhid Ukrainy na kordony 1991 roku ta pokarannya voiennych zlochyntsiiv. URL: [http:// https://news.liga.net/ua/politics/news/duda-spravedlivyy-mir-eto-vygod-ukrainy-na-granitsy-1991-goda-i-nakazanie-prestupnikov](http://https://news.liga.net/ua/politics/news/duda-spravedlivyy-mir-eto-vygod-ukrainy-na-granitsy-1991-goda-i-nakazanie-prestupnikov) (21.10.2022).
10. „Za Freedom”. Bankova vidreahuvala na promovu Putina. URL: [http:// https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-reaktsiya-zayavy-putina/32104395.html](http://https://www.radiosvoboda.org/a/news-op-reaktsiya-zayavy-putina/32104395.html) (28.10.2022).
11. Makar, Y., Hornyi, M., Makar, V., Saliuk, A. (2011). Vid deportatsii do deportatdii. Suspilno-polityczne zytta holmsko-pidliaskich ukraintsiv (1915–1947). Doslidzennia. Spohady. Dokumenty. U trioh tomach. Tom 1. Doslidzennia, Chernivtsi: Bukrek.
12. Makar, Y., Hornyi, M., Makar, V., Saliuk, A. (2014). Vid deportatsii do deportatdii. Suspilno-polityczne zytta holmsko-pidliaskich ukraintsiv (1915–1947). Doslidzennia. Spohady. Dokumenty. U trioh tomach. Tom 2. Chernivtsi: Bukrek.
13. Makar, Y., Hornyi, M., Makar, V., Saliuk, A. (2015). Vid deportatsii do deportatdii. Suspilno-polityczne zytta holmsko-pidliaskich ukraintsiv (1915–1947). Doslidzennia. Spohady. Dokumenty. U trioh tomach. Tom 3. Chernivtsi: Bukrek.

14. Makar, Y., Makar, V. (2020). Obmin naselenniam miz Polshcheiu ta pidradianskoiu Ukrainoiu za uhodoiu vid 9 veresnia 19944 roku ta ii naslidky. [w:] Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Słupsk-Warszawa.

15. Makar, Y. (2022). Sto rokiv tomu i teper: namahannia rosiyskoi Federatsii utrymaty Ukrainu v sferi svoich heopolitycznych interesiv. [w:] Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne. Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Słupsk; Warszawa.

16. Makar, Y. (2019). Universytety moho zyttia. Spohady. Chernivtsi.

17. Makar, Y., Saliuk, A. (2004). Holmska hubernia: ukrainska etniczna zemlia iak kolonia Rosii. Materialy V kongresu Miznarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Cz. 2. Chernivtsi, p. 129–133.

18. NAZK zibralo bazu zradnykiv ta deputativ, pravoohorontsiv ta inshych. Zagalom tudy uviyshly mayze 1500 liudey. <https://babel.ua/news/81842-nazk-zibralo-bazu-zradnikiv-iz-deputativ-pravoohoronciv-ta-inshih-zagalom-tudi-uviyshli-mayzhe-1-500-lyudey> (22.07.2022).

19. Skilky shche bude isnuvaty RPTs v Ukraini? URL: <https://ukrainer.net/rpts-v-ukrayne/> (25.07.2022).

20. Hotiat zahvatit nie tolko Donbass: Lavrov zaiavil, czto u RF izmenilis «heograficheskie zadachi» voiny. URL: <https://tsn.ua/ru/ato/hotyat-zahvatit-ne-tolko-donbass-lavrov-zayavil-chto-u-rf-izmenilis-geograficheskie-zadachi-voyny-2114998.html> (21.07.2022).

*Матеріал надійшов до редакції 03.19.2022 р.*



**РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ**

УДК 324(44)

**Ірина Кіянка,**

доктор політичних наук, доцент кафедри державної політики і врядування Інституту державного управління, Національний університет «Львівська Політехніка»,  
ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

**Мирослава Туркало,**

аспірантка кафедри державної політики і врядування;  
turkalo@ukr.net;  
ORCID ID: 0000-0002-6345-665X;

**Анджей Мядуховські,**

Виша школа Крайової Господарки в Кутно, Польща,  
jadrus.miodu@wp.pl;  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-209-218

**ПОПУЛІЗМ І ПОЛІТИЧНІ МІФОЛОГЕМИ У ВИБОРЧІЙ  
КАМПАНІЇ НА ПОСТ ПРЕЗИДЕНТА ФРАНЦІЇ 2022 РОКУ**

У статті акцентовано увагу на проблематиці політичних міфологем у контексті популізму. Міфологеми дуже часто відіграють руйнівну роль у побудові нових сучасних демократій, адже тяжіють до негативного образу сприйняття позитивних змін, начебто вони можуть мати радикальний характер. Зі свого боку відбувається своєрідне зіткнення старого й нового порядку, де популізм виконує особливу місію.

На основі аналізу місця та ролі міфологічних форм свідомості й культури в історичних типах політичної дійсності у виборах президента Франції, що популізм є однією з найважливіших детермінантних основ політичного виміру буття суспільства, що, зі свого боку, формує особливий тип протиріччя у відтворенні й освоєнні модернових та архаїчно-цивілізаційних норм існування.

Узагальнюючи реалії політичного життя, вважаємо, що сучасний популізм проявляється в чотирьох напрямках: радикальний лівий популізм,

радикальний правий популізм, націонал-популізм та центристський (новітній) популізм. При цьому популізм будь-якого з напрямів може виявляти себе в «м'яких» або «жорстких» формах.

«М'який» популізм є викликом наявній системі представництва, партійній системі зокрема, у той час як «жорсткий» атакує базові принципи ліберальної демократії – захист прав людини й громадянина, національних меншин тощо. Лінія ж поділу між ними є доволі розмитою та змінюється. Популізм не є реакцією на інтеграцію нових країн у європейські структури. При цьому в економічному плані популісти обстоюють неоліберальні підходи, є прихильниками антиегалітаризму й меритократизму.

**Ключові слова:** популізм, популістські слогани, політична система, демократичні цінності.

**Iryna Kiyanka,**

National University «Lvivska Politechnika»

ORCID ID: 0000-0002-3100-7796;

**Myroslava Turkalo,**

PhD of Department Public Policy and Administration;

ORCID ID: 0000-0002-6345-665X;

**Andrzej Mioduchowski,**

Higher School of National Economy in Kutno, Poland

## POPULISM AND POLITICAL MYTHOLOGIES IN THE 2022 FRENCH PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGN

Analyzing election campaigns, both for the post of president and parliamentary elections, there is always a certain political pause, which contains a kind of toolkit that has its own elements. One of these special elements is the political myth, which is formed together with the creation of magical words and the clarification of their meaning in mytho-ritual scenarios. Very often, political slogans, which have general reflections of the election campaign, have certain messages or so-called political messages hidden inside.

A certain meaning may be hidden in a magical political slogan as a dangerous emotional burden that overshadows the meaning, but it may also contain a personality with meaningful energy, the energy of the essence. The declarative assignment of a symbol to a phenomenon (an act of nomination) is a form of political power. The national political myth is formed as a hierarchy of blood and

soil: the soil refers to the concept of the people – the God-people – the bearer of knowledge about the Truth, blood (elitism) – the concept of the struggle for the real success of nations in earthly existence. The people invest in the myth-making of the nation the content of their unconscious, the experience of their ancestors reflected in symbols.

**Key words:** populism, populisms slogans, political system, democracy values.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Аналізуючи виборчі кампанії як на пост президента, так і вибори до парламенту, завжди простежуємо певну політичну паузу, котра містить у собі своєрідний інструментарій, який має свої елементи. Одним із таких особливих елементів є політичний міф, що формується разом зі створенням магічних слів і проясненням їх змісту в міфоритуальних сценаріях. Дуже часто політичні слогани, що мають у собі загальні відображення виборчої кампанії, усередині заховані певні сили або так звані політичні меседжі. У магічному політичному слогані може бути прихований певний зміст як небезпечне емоційне навантаження, що затьмарює зміст, але може міститися й особистість зі значеннєвою енергетикою, енергією сутності. Декларативне присвоєння символу явищу (акт номінації) є формою політичної влади. Національний політичний міф складеться як ієрархія крові й ґрунту: ґрунт стосується концепції народу – богообраного народу та її лідера – носія знання про істину, кровність (елітарність) – концепції боротьби за реальний успіх націй у земному існуванні. Народ укладає в міфотворчість нації зміст свого несвідомого, відображений у символах досвід предків, еліта – концептуальне бачення всієї міфілогічної конструкції й гру образів – політичну рекламу й національний ритуал, що дуже часто застосовується у виборчих кампаніях, особливо в наш час.

**Актуальність досліджуваної теми** обумовлена тим, що вона стосується важливої не лише в науковому, а й у практичному розумінні проблеми, що вказує на нагальну необхідність теоретичного аналізу особливостей застосування політичних міфологем і популізму у виборчій кампанії на прикладі президентських виборів у Франції 2022 р.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розуміння політичних міфологем та популізму проаналізовано в працях відомих зарубіжних науковців: М. Фрідмана, Ф. Фукуями, С. Жижека, – а також українських учених: О. Докаш, Н. Коваль, О. Онопко, Ю. Панченко.

**Постановка завдання.** Французька революція породила два явища, із яких пізніше по всьому світу виникнуть дві різні версії політики

ідентичності, хоча тоді цю назву не вживали щодо жодного з них. Одна течія вимагала визнати гідність особи, а друга – гідність спільнот.

Інтерпретуючи першу течію щодо індивідуалізму особи та акцентуючи увагу на тому, що всі людські істоти народжені вільними, а також рівні у своєму прагненні свободи. І тому політичні інституції були створені, щоб максимально зберегти цю природну свободу, яка водночас є сумісною з потребою життя в суспільстві. Це є своєрідною цінністю індивідуума й тому для будь-якої виборчої кампанії вона лише має не просто вплив на пересічного виборця, який бере участь у виборчій кампанії, але й прагне задокументувати в урядових програмах. Дуже часто політичні слогани переростають у популіські гасла і є перешкодою для практичного втілення виборчих ідей.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Хоча сучасний популізм не є прямою загрозою демократії, яка характеризується наявністю демократичних інститутів – вільні вибори, референдуми та визначається як правління більшості, він суперечить окремим принципам демократії, а саме його представницькій природі, захисту прав меншин. Поширення популізму в сучасних умовах пов'язане з руйнуванням ліберального консенсусу, який був властивим для періоду закінчення холодної війни, і постійно зростаючим протистоянням між демократичним мажоритаризмом як одним з основоположних принципів демократії й ліберальним конституціоналізмом. А отже, можна стверджувати, що зміцнення популізму за таких умов супроводжується втратою привабливості ліберальних рішень у розв'язанні політичних, економічних, соціальних та культурних проблем суспільства [1].

Важливо те, що політична свідомість ніколи не буває в пасивному стані, вона завжди активізує себе в різних проявах. Як вважає автор, по-перше, вона спроможна прогнозувати й моделювати політичні процеси. По-друге, вона впливає на політичне життя суспільства, а через нього – на його економічні, духовні, культурні відносини. По-третє, політична свідомість визначає напрям політичної діяльності, у тому числі й виборчу активність особистості.

Проте є певні суперечливі явища у свідомості, зокрема політичній, сучасного українського суспільства – це суперечність між теоретичним рівнем політичної свідомості та реальним життям. Вирішенню цієї суперечності перешкоджають догми, стереотипи, міфи політичної свідомості. Певною перешкодою в розвитку й розв'язанні її суперечностей

є політика маніпулювання свідомістю, що проявляється в замовчуванні негативних процесів суспільно-політичного життя та ігноруванні різних поглядів на політичний процес, у відсутності повної й необхідної інформації з окремих політичних питань.

Популізм не виступає практичним утіленням певної ідеології, а скоріше є комплексом безпосередніх політичних реакцій індивідів на розвиток подій, які постійно суперечать їхнім інтересам.

Популізм помилково вважати лише негативним явищем. Головний його принцип – визнання народу головною цінністю, на протизавагу державі. Популізм мобілізує народ, який у більшості своїй не є політично зрілим та достатньо поінформованим. А отже, це мистецтво завойовувати симпатії простих людей.

Як демонструє історичний досвід, популізм притаманний більшості політичних режимів, хоча найбільш сприятливим для нього є країни з характерними ознаками демократії: загальне виборче право, гласність, рівноправність громадян. Саме за таких умов суспільство як сукупність виборців є важливим учасником політичного процесу, а задоволення його настроїв і потреб, намагання створити атмосферу загального порозуміння стає чи не основним і (що головне) дієвим, засобом впливу на суспільну свідомість та поведінку населення [2].

Еммануель Макрон не проводив масштабної передвиборчої кампанії, а сконцентрувався на зовнішній політиці. Його команда зображала політика стурбованим президентом-миротворцем, який не витрачає часу на агітацію, а намагається зупинити війну в Європі. Водночас Марін Ле Пен об'їздила всю країну та провела активну передвиборчу кампанію. Як наслідок, французьке суспільство розкололося – у кандидатів дуже невеликий розрив у голосах. Але, окрім французів, вибори у Франції цікавлять також українців, адже від того, хто переможе в цих перегонях, може залежати майбутнє єдності НАТО, Європейського Союзу й санкцій, запроваджених проти Росії. Якщо на виборах переможе Ле Пен, найімовірніше, про підтримку Франції нашій країні доведеться забути, оскільки політичність є зятютою путіністкою та лідеркою ультраправої партії «Національне об'єднання». Ця політсила належить до євроскетиків, які виступають за скасування Євросоюзу як наднаціонального європейського проекту, а також критикує США за «панування» над Європою. Ні для кого не таємниця, що багато років партію Марін Ле Пен спонсорує Росія. 2014 р., саме в розпал революції в Україні та анексії Криму, «Національний фронт» французької політичності отримав кредити від російських банків на суму 11 млн євро.

Важливе завдання для Макрона зараз – відновлення лідерства Франції в Європі. Європа на очах утрачає позиції й уже навряд чи зможе відігравати зараз лідерську роль. Проте Франція не хотіла б, щоб таку роль захопили інші країни Європи – чи то Італія, чи то Польща... У цьому питанні, до речі, важливу роль може зіграти ставлення до України. Адже українська тема є наразі центральним моментом у європейській політиці [3]. Його загравання з росією, яке так не подобалося нам, було викликано потребою рахуватися з парадигмами багатьох французьких виборців про існування «гарних росіян», закладених ще радянською пропагандою. А також протистоянням із Ле Пен, яка тиснула на виборців, розповідаючи, що війна – це погано, що треба, щоб вона закінчилась, а надання Францією зброї Україні – підживлення війни, і це не припустимо. Звідси – логіка Макрона про потребу замирення путіна.

Окремо потрібно нагадати, що Франція – президентська держава. І Уряд країни підконтрольний президенту. Тому, коли Макрон загравав із росією, міністр МЗС Франції робив жорсткі антиросійські акценти. Коли Макрон відмовився публічно говорити про геноцид в Україні, міністр внутрішніх справ, навпаки, не злякався цього слова. Ба більше, Франція відправила до України перший підрозділ міжнародних спеціалістів – своїх жандармів для документування злочинів геноциду, скоєних російськими військами в українських містах. Причому, з огляду на те, що вони знають, як правильно документувати такі речі, щоб вони були прийняті в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі. Тобто стали справжніми доказами в справі проти росії та володимира путіна й визнання факту геноциду офіційно відбулося.

На відміну від опонента по ультраправому спектру Еріка Земмура, Ле Пен вдалося скорегувати свою зовнішньополітичну програму, відмовившись від відверто проросійських тез (хоча це ніяк не скасовує проросійських практик Ле Пен і її партії в зовсім недавньому минулому).

Натомість успіх Ле Пен принісло використання соціальної лексики – замість традиційних для ультраправих тем про нелегальну міграцію та захист національної ідентичності, на останньому етапі кампанії «від дверей до дверей» вона порушувала економічні й соціальні питання, зокрема купівельної спроможності та зростання цін на комунальні послуги. Увага до соціальних питань сприяла перетіканню до Ле Пен більш поміркованих виборців, а відтак і зростанню рейтингів, однак не дала вирішальних переваг під час передвиборчих дебатів – хоча вона виглядала на них набагато сильніше, аніж у 2017 р., однак в обговоренні

економічних й особливо зовнішньополітичних питань вона відверто програвала Макрону.

Одночасно другий тур виборів став непростим випробуванням для французьких лівих. Такі речі можуть бути свідченням того, що Емануель Макрон усе знав і розумів, але його дії рішучіші за заяви [ 4].

І хоча не варто очікувати, що після виборів Макрон відмовиться від тактики посередництва в діалозі з в. путіним, включаючи регулярні телефонні розмови з ним, проте одночасно вибори довели, що допомога Україні, у тому числі військова, не призводить до падіння рейтингів. Натомість їх падіння спричиняють спроби захистити дії в. путіна – останнє суттєво вдарило по рейтингу Е. Земмура, який мав усі шанси перемогти Ле Пен на ультраправому фланзі.

Показово, що Ле Пен також уловила цей тренд. Якщо в перші тижні війни вона робила заяви про провину НАТО та виступала проти прийняття українських біженців, а згодом відмовилася бути присутньою під час звернення Володимира Зеленського до французького парламенту, то на дебатах вона заявила, що підтримує дії Макрона з урегулювання конфлікту й допомоги Україні.

Не виключено, що цей тренд вплине й на інші політичні сили. І парламентські вибори пройдуть у дискусіях, яку ще допомогу Франція має надати Україні.

На практиці це може означати як збільшення підтримки Києва (включаючи військову), так і більш дружню позицію щодо наших євроінтеграційних перспектив.

Очевидним є те, що самі свободи Дж. Роулз розглядає в контексті класичного набору ліберальних свобод, при цьому акцентує на їх рівності для всіх громадян суспільства. Такими «базовими свободами» є свобода думки й свобода совісті; політичні свободи та свобода об'єднань; свободи, які зумовлюють свободу й недоторканність особи; права та свободи, які регулює законодавство. Очевидним є те, що самі свободи Дж. Роулз розглядає в контексті класичного набору ліберальних свобод, при цьому акцентує на їх рівності для всіх громадян суспільства. Такими «базовими свободами» є свобода думки та свобода совісті; політичні свободи й свобода об'єднань; свободи, які зумовлюють свободу та недоторканність особи; права й свободи, які регулює законодавство[ 5].

М. Фрідман вважає, що важливе значення має свобода економічна. Дослідження вченого про взаємозв'язок економічної та політичної свобод зосереджено на двох основних моментах. Перший – роль економічного чинника як самоцілі, другий – його необхідність для досягнен-

ня політичної самодостатності. М. Фрідман наголошує на першому з них, оскільки в багатьох науковців проблема свободи сформована на ґрунті недостатньо високої оцінки важливості матеріальних умов життя, порівняно зі значнішими, на їхню думку, цінностями. «Проте для пересічного громадянина, – зауважує М. Фрідман, – безпосередня функція економічної свободи не менше вагома, ніж її побічна функція – бути засобом досягнення свободи політичної» [6].

Аналізуючи погляди представників лібералізму, можемо констатувати, що ця суспільно-політична течія не є «негативною». Окрім того, у полеміці індивідуалізму з колективізмом вона дотримується позиції третейського судді. Адже лібералом не можна вважати індивідуаліста, що бажає самоізоляції. Вільна особистість є відкритою так само, як і вільне суспільство. Людині в ньому завжди притаманні індивідуальна відповідальність, моральна дисципліна. У такому суспільстві особистість уміє сама себе «внутрішньо зв'язати» [7].

Принцип популізму – це постійна рефлексія на певні речі, що відбуваються в суспільстві. Це своєрідний захист системи й уніфікація певних символів, що зручні для популістів, а також характерна риса для опрацювання людської свідомості в процесному та історичному саморозвитку.

У популізмі завжди присутній «інстинкт до комбінації». Психологічно це той інстинкт, який відповідає за те, щоб людина була спроможна розглядати свої відносини й зв'язки з навколишнім світом і наводити певні асоціації, тобто з'єднувати одні речі з іншими [8].

У популізмі важливу місію відіграє символ, який може бути як приватним, так і загальним, очевидним і підсвідомим, нейтральним й емоціо наповненим.

Феномен символічної присутності є всюди, де є хоча б частина елементарного теоретичного й емпіричного досвіду. Такими символами можуть бути свобода (у тому числі «позитивна» або «негативна») у контексті політичної свободи [9].

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Виходячи із вищеподаного матеріалу, можемо зробити такі висновки: виборча кампанія на пост президента Франції 2022 р. мала складний характер, було використано багато політичних слоганів, популістських гасел і піар-заходів, щоб привернути увагу виборця. Досвід свідчить, що як перший, так і другий тури були складними, оскільки відчувався вплив



російського капіталу й тиску на вибори у Франції. Але виборцю вдалося зберегти політичні цінності демократії та знову ж таки звернутися до основ французької культури, де свобода й гідність людини є головними в побудові публічної політики як президента держави, так і уряду.

На підставі аналізу наведених історико-політичних сюжетів зроблено висновок, що харизматичний тип політичного лідерства, який за змістом пов'язаний з апеляцією передусім до емоцій, навіть підсвідомості людей, виявляється міцно пов'язаним із популістськими технологіями політичного впливу. Водночас можна стверджувати, що популістська готовність протиставити пряме народоправство інституційно-процедурній складовій частині демократії майже неминуче призводить до зосередження сподівань масового учасника політичної дії на особі харизматичного лідера. Характер, масштаби й результати діяльності такого лідера і його прибічників можуть бути надзвичайно різними – від певної трансформації демократичної системи, яка переживає кризу, до повного руйнування, як у випадку більшовицької революції, низки фундаментальних соціокультурних інститутів, що призводить до крайньої тиранії.

Тому в майбутньому Франція й надалі відіграватиме важливу роль у європейській політиці, буде партнером України в побудові сильної та безпечної європейської спільноти.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Докаш, О. (2010). Абсолютний міф як основа для політичної міфотворчості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія, вип. 14, с. 12–14.
2. Коваль, Н., Панченко, Ю. Триумф Макрона: яких змін у політиці Франції варто чекати Україні після виборів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/25/7138361/>
3. Макрон і Ле Пен вийшли у другий тур: дані екзитполу виборів у Франції. URL: <https://news.lviv-company.in.ua/makron-i-le-pen-vijshli-u-drugij-tur-dani-ekzitpolu-viboriv-u-franci%D1%97.html>
4. Підтримка анексії Криму та кредити від Кремля: що відомо про Марін Ле Пен – кандидатку у президенти Франції. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/pidtrimka-aneksiyi-krimu-ta-krediti-vid-kremlya-scho-vidomo-pro-marin-le-pen-kandidatku-u-prezidenti-franciyi-2037160.html><https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/pidtrimka-aneksiyi-krimu-ta-krediti-vid-kremlya-scho-vidomo-pro-marin-le-pen-kandidatku-u-prezidenti-franciyi-2037160.html>

5. Ролз, Дж. (2001). Теорія справедливості. Київ: Основи. 822 с.
6. Фрідман, М. (2017). Капіталізм і свобода. Київ: Наш формат, 216 с.
7. Фукуяма, Ф. (2020). Ідентичність. Потреба в гідності і політика скривдженості. Київ: Наш формат, 192 с.
8. Fukuyama, F. (2018). “The Populist Surge”, *The American Interest*, 13 (4), 16–18 p.
9. Zizek, S. Against the Populist Temptation. URL: <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm>

### REFERENCES

1. Dokash, O. (2020). Absoliutnyi mif yak osnova dlia politychnoi mifotvorchosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filologia, vyp. 14, p. 12–14.
2. Koval, N., Panchenko, Yu. Triumf Makrona: yakykh zmin u politytsi Frantsii varto chekaty Ukraini pislia vyboriv. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/25/7138361/>
3. Makron i Le Pen vyshly u druhyi tur: dani ekzytpolu vyboriv u Frantsii. URL: <https://news.lviv-company.in.ua/makron-i-le-pen-vijshli-u-drugij-tur-dani-ekzytpolu-vyboriv-u-franci%D1%97.html>
4. Pidtrymka aneksii Krymu ta kredyty vid Kremli: shcho vidomo pro Marin Le Pen – kandydatku u prezydenty Frantsii. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/pidtrimka-aneksiyi-krimu-ta-krediti-vid-kremlya-scho-vidomo-pro-marin-le-pen-kandydatku-u-prezidenti-franciyi-2037160.html><https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/pidtrimka-aneksiyi-krimu-ta-krediti-vid-kremlya-scho-vidomo-pro-marin-le-pen-kandydatku-u-prezidenti-franciyi-2037160.html>
5. Rolz, Dzh. (2001). Teoriia spravedlyvosti. Kyiv: Osnovy, 822 p.
6. Fridman, M. (2017). Kapitalizm i svoboda. Kyiv: Nash format, 216 p.
7. Fukuyama, F. (2020). Identychnist. Potreba v hidnosti i polityka skryvdzhenosti. Kyiv: Nash format, 192 p.
8. Fukuyama, F. (2018). “The Populist Surge”, *The American Interest*, 13 (4), 16–18 p.
9. Zizek, S. Against the Populist Temptation. URL: <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm>

*Матеріал надійшов до редакції 17.09.2022 р.*

УДК 323.285-55.26

**Сергій Кулик,**

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Kulyk.Serhij@vnu.edu.ua,

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

**Анастасія Панчук,**

студентка 2 курсу магістратури освітньої програми «Міжнародні відносини»,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

holyrome17@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4981-5895

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-219-233

## **ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЖІНОК У ТЕРОРИСТИЧНИХ РУХАХ СУЧАСНОСТІ**

Сучасний тероризм істотно відрізняється від проявів терористичної активності минулого за програмними цілями, тактиками та засобами боротьби. Установлено, що особливістю діяльності терористичних угруповань із кінця ХХ ст. є активне залучення жінок до такої діяльності, здійснення жінками-смертницями терористичних атак. З'ясовано мотиви участі жінок у діяльності цих організацій, методи психологічного тиску, який на них чинять керівники, члени організацій і релігійні лідери. Звернено увага на ідеологічні засади (закони шаріату, шахідизм, джихад) і стійкість моральних переконань жінок-смертниць, пропагування їхньої справи серед нових членів радикальних угруповань. Наголошено на тому, як позиція чоловіка, близьких, родичів впливає на рішення жінки приєднатися до терористичної діяльності. За допомогою методу порівняння виявлено особливості ролей, статусів, вплив жінок у діяльності таких терористичних угруповань, як «Аль-Каїда», «Чорні вдови», «ХАМАС», «Тамільські тигри». На основі різноманітних інформаційних джерел зроблено спробу відтворити соціально-психологічний портрет сучасної жінки-

терористки. Розглянуто мотиви, заяви, поведінку жінок перед, під час і після здійснення ними терористичних атак. Стверджується, що жіночий тероризм становить загрозу для національної безпеки держав світу й істотно впливає на міжнародні відносини. **Ключові слова:** терористки-смертниці; мотиви участі; шахідізм; джихад; терористичні організації; жіночі підрозділи; «Чорні вдови».

**Serhii Kulyk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0001-7520-7426;

**Anastasiia Panchuk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0003-4981-5895

## FEATURES OF WOMEN'S PARTICIPATION IN MODERN TERRORIST MOVEMENTS

Modern terrorism differs significantly from the manifestations of terrorist activity in the past in terms of program goals, tactics and means of struggle. It is established that the peculiarity of the activities of terrorist groups since the end of the twentieth century. there is an active involvement of women in their activities, the implementation of terrorist attacks by women suicide bombers. The motives of women's participation in the activities of such organizations, methods of psychological pressure exerted on them by leaders, members of organizations and religious leaders are clarified. Attention is paid to ideological principles (Sharia law, martyrdom, jihad) and the stability of the moral beliefs of women suicide bombers, the promotion of their cause among new members of radical groups. It is emphasized how the position of a man, relatives, friends influences a woman's decision to join terrorist activities. The method of comparison revealed the features of roles, statuses, the influence of women in the activities of such terrorist groups as «Al Qaeda», «Black Widows», «Hammas», «Tamil Tigers». Based on various information sources, the authors tried to recreate the socio-psychological portrait of a modern female terrorist. Motives, statements, behavior of women before, during and after their terrorist attacks are considered. It is claimed that women's terrorism poses a threat to the national security of the world and has a significant impact on international relations.

**Key words:** suicide bombers; motives for participation; martyrdom; jihad; terrorist organizations; women's units; «Black widows».

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** В останнє десятиріччя значно активізувалась участь жінок у діяльності терористичних організацій, що значно збільшило загрозу для національної безпеки держав світу. Незважаючи на те, що тероризм вивчають соціальні, політичні й психологічні науки, гендерний аспект діяльності терористичних організацій, а саме: особливості психологічного портрету терористок, їх статус і розподіл ролей у діяльності таких організацій, ще недостатньо опрацьовані. У суспільстві панує стереотип, що жінки милосердніші, жалісливіші й слабші «бойовим духом» за чоловіків. Проте реальність переконує, що це не завжди так. Вивчення участі жінок у терористичних рухах важливе й тому, що це частина більш загальної проблеми участі жінок у підпільній (нелегальній) політичній діяльності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ідеологічні й психологічні основи тероризму, проблеми впливу тероризму на психологію людини, шляхи протидії та профілактики тероризму вивчені недостатньо. Крім того, потребує вдосконалення понятійний апарат дослідження тероризму. Питання участі жінок у терористичних рухах розглядали науковці Ю. Гавриліна [1], М. Адамова [2]. Аналіз ролі жінок у терористичній діяльності досліджували О. Бізові [3] та Е. Шарафутдінова [4]. Незважаючи на це, феномен жіночого тероризму залишається ще малодослідженим. Значно менше досліджень, у яких звернено увагу на статус жінок-терористок у терористичних організаціях, методи їх вербування й психологічної обробки, мотиви, які змушують жінок, дотримуватися радикальних ідей. У публікаціях С. Бессонової [5] та В. Малишевої [6] подано психологічний портрет жінки-терористки. Психологічні особливості тероризму розглядає у своїх публікаціях О. Ільченко [7]. Ю. Швайцер [8], А. Спекхард [9] намагалися класифікувати ознаки, за якими жінки беруть участь у діяльності терористичних операцій. Теоретичним підґрунтям статті були публікації Садіка Дж. Аль-Азма [10], А. Наумця [11], С. Ланцова [12].

**Мета дослідження** – з'ясувати особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності.

**Методи дослідження.** Використання авторами статті різних методів дослідження дало змогу комплексно розглянуто особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності. Структурно-функціональний метод використано під час дослідження структури терористичних організацій та функцій, які в них виконують жінки й жіночі підрозділи. За допомогою івент-аналізу ми з'ясували, як певні терористичні атаки сприяли

поширенню ідей жіночого тероризму. Контент-аналіз використано для встановлення особливостей висвітлення в ЗМІ терористичних операцій за участю жінок, для характеристики інформаційних видань для жінок, які поширюють терористичні організації. Метод порівняння виявився ефективним під час вивчення участі жінок у діяльності різних терористичних організацій, у процесі дослідження особливостей їх ролі та статусу. Біхевіористичний метод уможливив створення психологічного портрету сучасної жінки-терористки, з'ясування мотивів участі в діяльності терористичних угруповань, особливостей психологічного впливу на них.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Жінки завжди були залучені або брали активну участь у терористичній діяльності. Вони не обмежувалися другорядними ролями, часто ставали лідерами терористичних організацій і генераторами злочинних ідей. Характерна риса здійснення терактів на межі ХХ і ХХІ ст. – використання жінок-самогубців. Залучення жінок-смертниць до вчинення терористичних актів, на думку їх організаторів, мало низку переваг. Жінки, зазвичай, віддають перевагу більш громіздкому одягу, ніж чоловіки, що дає їм змогу краще сховати вибухівку. Жінка може бути «вагітною», що має особливу, подвійну «вигоду»: співробітники служби безпеки часто неохоче йдуть на затримання вагітних жінок, що дає змогу потенційним терористкам-смертницям краще приховати зброю. Та обставина, що «жінки викликають менше підозр, ніж чоловіки в однакових умовах», неодноразово використовували представники різних терористичних організацій. У підсумку терористки-смертниці однією терористичною атакою в середньому вбивають більше осіб, ніж їхні колеги-чоловіки. Залучення жінок-мусульманок до насильницьких актів терору практикували завжди; і це мало певні особливості. Відомо про таких жінок, як Софія Перовська – перша жінка-організатор терористичних актів, яка особисто брала участь у підготовці трьох замахів на російського царя Олександра II, у результаті яких загинуло кілька десятків людей; Віра Засулич – перша жінка-бойовик; Фанні Каплан – перша жінка, яка вчинила успішний замах на главу держави; Лейла Халед – перша жінка, яка викрала пасажирський літак. Шиназі Амурі, відома також як Вафа Ідріс, – 22-річна палестинська студентка, яка стала першою жінкою, котра перетворила себе в живу бомбу. 29 січня 2002 р. вона підірвала себе в Єрусалимі, убивши одну людину й поранивши майже сто п'ятдесят. У

пам'ять про такі дії іракський диктатор С. Хуссейн наказав установити їй пам'ятник у Багдаді.

Сучасна інтерпретація терміна «шахід», який використовують для позначення дій смертників-терористів, не відповідає його ісламській класичній традиції. Слово «шахід» – близькосхідного походження, у перекладі з арабської означає «свідок», а в переносному значенні – «прихильний завданню». У період походів мединської умми, за часів Бадрської битви, що відбулася між мусульманами і язичниками-курейшитами, «шахідами» вважали тих, хто боровся з язичництвом (багатобожжям), поширюючи монотеїстичну релігію іслам. Осіб, які загинули на цьому шляху, називали «шахідами», тобто «мучениками за віру» й «загиблими на шляху до Аллаха». На практиці радикальні ісламські організації активно використовують у терактах т. зв. «шахідів». Наприклад, радикальна організація «Тигри визволення Таміл Ілама» вчить жінок воювати нарівні з чоловіками [8].

Причин того, чому жінки продовжують активно поповнювати ряди терористок-смертниць, виділяють декілька. Одними рухає помста за вбитих рідних, інші – мають функціональні, інколи незворотні порушення психіки, що трапилися на тлі багатьох стресових ситуацій, ще інші хочуть матеріально допомогти родичам і близьким. Значна кількість осіб, які вчиняють терористичні дії, – це вихідці з маргінальних верств суспільства, часто з нестійкою психікою, озлоблені й дезорганізовані в соціумі. Отже, терористок рекрутують із-поміж осіб, які шукають опору в житті. Інформація про наркотики, котрими накачують смертниць перед терористичною атакою, – це переважно європейська спроба раціонально пояснити їхні дії. Застосування наркотичних речовин і методів психологічного гіпнозу використовують у незначній кількості випадків. Переважний вік дівчат, які потрапляють до бойовиків саме таким чином, становить від 15 до 25 років.

Жінки-шахідки дуже небезпечні, адже в суспільстві панує стереотип, що жінки милосердніші, жалісливіші й слабші «бойовим духом» від чоловіків. Проте реальність свідчить про інше. Навпаки, жінки у зв'язку з особливостями їхньої нервової діяльності (більш висока рухливість, емоційність, збудливість) швидше за чоловіків стають агресивними, їх швидше опановує ідея знищення. Тому мотиви участі жінок у терористичній діяльності поділяють на дві групи. До першої належать мотиви, які виходять із того, що жінки через низку причин (особливості психоемоційної сфери, бажання заробити гроші) самостійно зробили вибір на користь терористичної діяльності. Друга група – це мотиви примусового залучення жінок до терористичних організацій: шантаж, примус чоловіка чи релігійного лідера, маніпуляції бажанням помсти за смерть близької

людини. Першу групу мотивів пояснюють ідеї, висунуті ще Ч. Ломброзо, про те, що жінки – це більш заздрісні, мстиві, морально менш повноцінні істоти, аніж чоловіки. Біологічний підхід також використовують для пояснення поведінки жінок зоологічною доцільністю [7]. Учені порівнюють поведінку багатьох жіночих особин у тваринному світі, які добувають їжу й при цьому вбивають своїх жертв, із поведінкою жінок-терористок, які втратили віру в усе та ненавидять увесь світ.

Твердження-стереотип про гріховність, підвищену емоційність і надмірну агресивність жінок дуже поширене. Тому І. Кім зазначає, що у виданій у Великій Британії книзі «Стріляй спочатку у жінок» британська журналістка А. МакДональд стверджує, що «назва книги запозичена нею з керівництва Інтерполу для антитерористичних спецслужб. Фахівці, мабуть, вважають жінок-терористок небезпечнішими за чоловіків, тому, згідно з міжнародною практикою, їх треба знищувати першими» [13]. А. МакДональд наводить думку У. Лакер про те, що жінки – члени терористичних угруповань, зазвичай, більш мужні й фанатичні, більш віддані ідеалам та цілям організації. Крім того, засоби масової інформації інколи формують образи терористок, які нездатні відповідати за свої вчинки, бо вони засліплені, позбавлені розуму. Іншим поширеним мотивом терористичної активності жінок вважають їх моральну й психічну патологію, нерівноцінність чоловічих і жіночих рис, що призводить до звинувачень жінок у їх неспроможності. При цьому як аргумент наводять уже згаданий нами вище біологічний підхід, а саме ідею про те, що для більшості психічно здорових жінок неможлива навіть думка про знищення невинних людей, особливо дітей, варварськими терористичними методами [7]. Із цього погляду жіночий тероризм трактують як аномалію, зумовлену психічними відхиленнями.

Дослідники вважають, що до терору як осмисленого вибору жінка може прийти, вважаючи гідним такий спосіб самоствердження. Неприйняття звичайної моделі жіночої долі вказує терористці шлях до набуття сенсу існування. Стати членом організації означає «подолати відчуженість, відчуття себе частиною цілого» [4]. Існує концепція, яка пояснює, що зростання жіночого тероризму зумовлено підйомом феміністичного руху, що призвів до переосмислення жінками своєї значущості й можливостей самореалізації в різних сферах діяльності. На підставі аналізу матеріалів засобів масової інформації дослідники відзначають, що «терористками рухають корисливі міркування» [14]. Завдання та дії, що їх виконують терористки, розглядають не лише з погляду виплат безпосередньо смертниці, але і як матеріальну компенсацію її родичам після скоєння



нею терористичного акту. Одним із поширених тверджень, що пояснюють вимушену участь жінок у терористичній діяльності, є вплив релігії. На думку І. Кім, «роль ісламу в маргіналізації і знеціненні жінок досить значна, причому дискримінаційний характер ставлення до жінок простежуємо не лише у релігійних ритуалах, але й у створенні базових міфів, догм і концепцій. Жінка, вихована від народження у дусі покори чоловікові, готова до виконання вказівок чоловіків, аж до відмови від свого життя і здійснення вбивства невинних людей. Тому релігія відіграє надзвичайно важливу роль у забороні або участі жінок у терористичних діях» [4; 13].

Терористками найчастіше стають жінки-мусульманки, звинувачені в позашлюбних зв'язках. Таким чином вони намагаються уникнути жорстокого покарання з боку родичів або батьків – зазвичай, це вбивство від рук свого батька, брата або чоловіка. Єдиний вихід у такій ситуації – це спокутувати свій гріх власним життям (тим більше «в ім'я Аллаха»). Мотивацію жінок-терористок поділяють на внутрішню й зовнішню. Однак, незалежно від того, які мотиви рухають жінками до участі в терористичній діяльності, смертниці – це люди, яким уже нічого втратити і для яких ніщо не є цінним. Як і для будь-яких убивць, їм характерна дегуманізація жертв, яких вони вважають «невірними», або тваринами, котрих вбивати легко. На підставі аналізу матеріалів ЗМІ, єдине, що, можливо, спроможне зупинити смертницю, – пише С. Бессонова, – це шанування жінок і дітей своєї національності [5].

Виходячи з різних мотивів та ідеологічного спрямування терористичних організацій, неможливо обмежити участь у них жінок якоюсь конкретною роллю. Дослідники встановили низку спільних рис, характерних для жінок – учасниць різних терористичних угруповань (табл. 1).

Таблиця 1

**Роль жінок у діяльності терористичних організацій [3]**

Критерії	Терористичні організації			
	«Аль-Каїда»	«Чорні вдови»	«ХАМАС»	«Тамільські тигри»
1	2	3	4	5
Сімейний стан	Одружені, повторно одружені	Самотні (більшість), одружені, вдови, повторно одружені	Одружені, неодружені	Неодружені

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
Середній вік, <i>років</i>	14–40	25 (15–45)	17–60	14–16 («Чорні тигри»)
Роль в організації	Розвідка; оперативні керівники; рекрутинг; поширення ідеології	Смертниці-підрильники; рекрутинг	Смертниці-підрильники; логістика	Смертниці-підрильники; пропагандистки; тактики; бійці
Релігійна приналежність	Іслам	Салафітський ваххбізм	Іслам	–
Мотивація	Політичні мотиви; особисті мотиви; помста; сексуальне насилля	Політичні мотиви; психологічні травми; помста; сексуальне насилля	Політичні мотиви; помста	Політичні мотиви; сексуальне насилля

Жінки відіграють певні ролі у складі терористичних угруповань. Так, у «Чорних вдовах» і «Тамільських тиграх» є жінки, які стають смертницями, та ті, котрі відповідають за матеріально-технічне забезпечення, логістику, вербування людей, тоді як «Аль-Каїда» залучає жінок переважно лише до логістики й підбору персоналу. Значну кількість жінок залучають до терористичних організацій через сімейні зв'язки [3]. Наприклад, багато членкинь «Чорних вдів» долучені до організації через чоловіка, який був убитий або важко поранений солдатами збройних сил російської федерації, і вони прагнуть помсти. У «ХАМАС» багато жінок уже залучені до організації, і вони діють на підтримку свого подружжя, сім'ї. Часто жінки одружуються з чоловіками – членами організації, і це стає причиною зміцнення зв'язків між двома сім'ями та розширенням потенціалу новобранців та членів організації.

«Аль-Каїда». Більшість жінок в «Аль-Каїді» працює поза увагою громадськості, заохочуючи та підтримуючи наступне покоління терористів.

Її засновник Усама бен Ладен у своїх заявах неодноразово наголошував на тій праці, яку жінки виконували в угрупованні; пояснював, що «жінки відіграють істотну роль як прихильників, фасилітаторів та промоутерів у здійсненні джихаду» [15]. Не обов'язково жінки повинні брати участь в активних боях. Керівництво «Аль-Каїди» вважає, що жінок треба залучати переважно до підтримки нинішнього та наступного поколінь учасників організації. У 2004 р. навіть існував інтернет-журнал «аль-Ханса», що його видавало жіноче інформаційне бюро «Аль-Каїди» на Аравійському півострові, назване на честь жінки-поетеси. Періодичне видання було орієнтоване на жінок, які поділяли ідеологію та вірування її членів, інформувало про необхідність жіночої підтримки організації. Фон Ноп зазначає, що «аль-Ханса» мала на меті мотивувати жінок брати участь у джихаді, виховуючи своїх дітей, підтримуючи своїх чоловіків, братів і синів [15]. У 2011 р. існував ще один інтернет-журнал для жінок «Велична жінка», який видавали для пропаганди джихаду й матеріали якого розповсюджувала «Аль-Каїда». Публікації в ньому містили цікаву інформацію, починаючи з порад із краси й догляду за шкірою, як мучеництво приведе до щастя, та закінчуючи пошуком моджахедів із метою одруження. Багато вебсайтів, що належали організації, подавали таку передмову: «Жінки повинні принести в жертву своїх синів і чоловіків» [15]. Жінки також відіграють важливу роль вербувальниць – беруть участь в онлайн-форумах та інформаційних заходах. Створення Умм Усамою жіночої гілки самогубців викликало низку обурливих коментарів їхніх чоловіків, які вважали, що «роль жінок полягає в тому, щоб підтримувати своїх чоловіків, допомагаючи їм долати труднощі, пов'язані з частими переїздами, важкою місцевістю і суворими умовами життя» [16], а не бути бойовою одиницею. Однак останнім часом жінки, залучені до «Джабхат ан-Нусрі» – сирійського відділення «Аль-Каїди», підтримують організацію шляхом збору розвідувальної інформації та участі в бойових діях. Аафію Сіддікі, також відому як «леді Аль-Каїда», відповідальну за технічне та хімічне обладнання організації, розшукували джихадистські групи по всьому світу. А. Сіддікі була заарештована в США у 2008 р. Чимало груп джихадів просили її звільнити в обмін на інших ув'язнених. Важливо наголосити, що її роль, імовірно, була пов'язана з логістичною й технічною підтримкою організації. Експансивний характер «Аль-Каїди» збільшує її масштаби та резерв для підбору персоналу. Залучення жінок до організації змінюється залежно від філії, із якою вони працюють, і від того, на що орієнтована діяльність організації.

Жінки відіграють значну роль у діяльності терористичної організації «Чорні вдови», яка діє на території Чечні. Вони були активними з моменту її першого нападу – 7 червня 2000 р. Тоді Хава Бараєва, сестра відомого чеченського командира Арбі Бараєва, і Луїза Магомадова загнули вантажівку, наповнену вибухівкою, до тимчасового штабу елітного загону ОМОН (російського спецназу) у селі Алхан-Юрт в Чечні [9]. Більшість членів цієї організації – жінки, які виконують роль самогубиць, бомбардувальниць та вербувальниць. Світова преса назвала їх «чорними вдовами», коли стало очевидно, що вони діють із мотивів помсти за смерть своїх чоловіків, синів і братів. Ця помста є частиною національної традиції, згідно з якою сім'я покійного повинна помститися винним. Традиційно це обмежено тими, хто був безпосередньо причетний до смерті, і не поширюється на більше коло осіб. Однак А. Спекхард відзначають, що масштаби помсти суттєво змінилися й, імовірно, це пов'язано з частими експозиціями війни й тероризмом, де «помста стає узагальненою у свідомості багатьох» [9]. Чеченських жінок також мотивує бажання повернути честь собі та своїм рідним. «Рутинне згвалтування чеченських жінок російськими солдатами» приносить ганьбу та безчестя жінкам і їхнім рідним. Тому деякі жінки беруть участь у терористичних акціях як способі відновити честь їхньої сім'ї.

Після теракту «Норд-Ост» на Дубровці у 2002 р. терористи у ЗМІ випустили попередньо записане відео, яке надійшло за день до захоплення заручників. Імовірно, ситуацію із заручниками частково задумували як покарання росіян за насильство проти чеченців, і для того, щоб донести до суспільної свідомості ті страждання, яких зазнали чеченці, особливо жінки. Як заявила одна із жінок на записі: «Ми могли б так само померти тут, у Чечні, проте ми помремо, взявши з собою сотні невірних» [17]. Цілями «Чорних вдів», за інформацією А. Спекхарда, є рекрутинг; готовність стати мученицею за своє ім'я та країну, за незалежність від росії; запровадження соціальної справедливості за кривду, заподіяну їм, і помста за втрату близьких. Бажання помсти членів сім'ї свідчить про відсутність примусу з боку інших членів «Чорних вдів». Жінки мають особисту мотивацію приєднатися до організації. За інформацією А. Спекхарда і К. Ахмедової, середній вік жінок-самогубиць та бомбардувальниць у «Вдовах» – 25 років, хоча і коливається від 15 до 45 років, усі вони мотивовані психологічно й національно. Крім того, жінки, причетні до «Чорних вдів», не мають чітко визначеного сімейного стану. Віцепрем'єр-міністр уряду Чечні Р. Кадиров 11 травня 2005 р. заявив, що «чеченські жінки найнебезпечніші для національної безпеки, тому

що вони провели найризикованіші операції. Якщо така тенденція буде збережена, чеченські жінки-бомбардувальниці становитимуть серйозну загрозу національній безпеці Росії» [9].

Рух «ХАМАС», також відомий як «Рух ісламського відродження», – консервативна терористична організація в Ізраїлі, що утримувала контроль у Секторі Газа із 2007 р. до червня 2014 р. Наразі існує політичний союз між «ФАТХом» (Рухом за національне визволення Палестини) і «ХАМАС» для управління Газа. В організації «ХАМАС» беруть участь жінки, але переважно у сфері логістики і як допоміжний персонал. «ХАМАС» у минулому активно залучав жінок до своєї діяльності для створення ефекту несподіванки. Жінки діяли як терористки-смертниці, пропагандистки та підтримували матеріально-технічне забезпечення організації.

Ахлам ат-Тамімі спланувала напад на піцерію «Сбарро» у 2001 р. в Ізраїлі. Цей напад миттєво забрав життя 15 осіб, із них – вісім дітей, і поранив 130. Виходячи з цього, ат-Тамімі «несе відповідальність за одну з найсмертоносніших атак у новітній історії Ізраїлю. Її визнання та здатність впливати на інших, поза сумнівом, переконує, що жінки не є представницями слабкої статі, або за своєю суттю більш миролюбними, ніж їхні колеги-чоловіки» [16]. Цікаво, що за два місяці до атаки на «Сбарро піцца» ат-Тамімі брала участь у невдалому бомбардуванні, що призвело до змін у тактиці здійснення наступної атаки, а саме використання терориста-смертника, а не пристрою із хронометражем. Вона навіть повернулася до роботи ведучою новин відразу після того, як стався вибух, і повідомила про те, що сталося. Ат-Тамімі була заарештована Ізраїльською секретною службою, що звинуватила її в «розширенні матеріально-технічного забезпечення осередку «ХАМАС», відповідального за бомбардування «Сбарро»» [16]. Її помістили до в'язниці з кількома жінками, які потрапили туди за підтримку «ХАМАС». У період з 2002 до 2009 рр. 96 палестинських жінок намагалися влаштувати вибухи смертників: лише вісім з них були насправді успішними, й один із них здійснила учасниця «ХАМАС». Хоча ця терористична організація дотримується традиційних позицій, вона залучає жінок для просування своєї справи та дій від імені організації. В Ізраїлі є декілька жінок, ув'язнених за невдалі напади на ізраїльських військовослужбовців. Використання жінок викликає підвищений рівень уваги населення, імовірно, через «навмисну невідповідність жінок – символів родючості та дару життя, які навмисно забирають життя інших» [18].

Також є інше трактування помсти, яка додатково мотивує жінок брати участь у терористичних атаках, – це пережиті ними акти насильства.

Так, Ат-Тамімі стала збірним образом усіх жінок «ХАМАСу». М. Блум відзначає: ат-Тамімі – «це зразок жіночого визволення та лідерства. Вона не вважає себе нерівною з чоловіками. Хоча жінки можуть не відігравати керівну роль, їхня діяльність ефективна в збільшенні підтримки та приверненні уваги ЗМІ як до їхнього становища, так і населення, інтереси якого вони представляють» [16].

«Тамільські тигри» також відомі як «Тигри визволення Таміл-Іламу» (ТВТІ), – терористична організація, створена повстанцями у кінці 1970-х рр. для боротьби з урядом Шрі-Ланки. Її діяльність спрямована на створення окремої держави для тамільського народу Шрі-Ланки. «Чорні тигри», яких інколи називають «птахами свободи», були гілкою в організації, яку вважали крилом самогубців ТВТІ. У той час як членами «Чорних тигрів» були чоловіки й жінки, від «30 до 40 % усього складу ТВТІ терористів-смертників – це жінки» [19]. Жінки «Чорних тигрів» відокремлені від своїх побратимів-чоловіків, що не уможливорює розвиток будь-яких відносин між ними. Члени організації називають один одного «братом» та «сестрою» й вважають, що це ефективний спосіб стримування статевих стосунків між учасниками бойових дій [19]. С. Несс зазначає, що «жінки здійснили більше смертних терактів від імені ТВТІ, ніж будь-яка інша організація», що, імовірно, пов'язано зі світським характером організації та посиленням прийому жінок і їх використанням як учасників бойових дій [18]. Такий рівень інтеграції всередині організації в поєднанні з успішно проведеними операціями сприяли тому, що жінки отримали можливість командувати та навчати власні підрозділи в складі «Тамільських тигрів». Середній вік дівчат, причетних до «Чорних тигрів», – від 14 до 16 років. Оскільки ТВТІ – це переважно політичний рух, то «релігія відіграє незначну або зовсім не важливу роль у вербуванні, навчанні та мотивації «Чорних тигрів». Окрім політичної мотивації, дослідники зазначають, що зґвалтування та сексуальне насильство були мотиваційними факторами, характерними для жінок, які беруть участь у ТВТІ. Загроза зґвалтування й напад сексуального характеру часто були інтегровані в пропаганду «тигрів», що була спеціально спрямована на потенційних новобранок-жінок. Також наголошують, що «Тамільські тигри» використовують історії про сексуальну віктимізацію жінок як спосіб залучення членів і виправдання нападів. ТВТІ оприлюднюють повідомлення про зґвалтування й сексуальні напади задля дискредитації урядів Шрі-Ланки та Індії» [18]. Відомо, що «Тигри» погрожували поширювати чутки про сексуальні «подвиги» жінок, якщо вони намагалися залишити організацію, адже

тих тамільських жінок, які зазнали сексуального насилля, вважають «пошкодженими товаром», і соціальні звичаї заважають їм одружитись або народити дітей» [15]. Одна з можливостей повернути честь – приєднатися до терористичної організації та брати у ній участь, бо це повертає певну гідність і честь їхній родині. До поразки у 2009 р. «Тамільські тигри» широко використовували жінок-оперативниць, а також спеціальне відділення смертниць. Організація ефективно поширювала пропаганду, яка заохочувала участь жінок в угрупованні.

У сучасному політичному процесі виділяють декілька моделей участі жінок у терористичній діяльності, серед них – соціально-політичну й соціально-релігійну. Перша характерна тим, що жінки стають терористками з власної волі задля висловлення політичного протесту суспільству та досягнення соціальної рівності з чоловіками. Особливістю другої моделі є те, що терористок здебільшого примушують до теракту представники екстремістських терористичних організацій шляхом тиску релігійних лідерів і психотропної обробки. Характерними рисами соціально-політичної моделі терористичної діяльності жінок є бажання змінити політичну систему; прагнення до участі в легальній політичній діяльності; набуття соціальної рівності з чоловіками; фанатична потреба в боротьбі за певну політичну ідею. У терористичних організаціях жінки беруть участь не лише як виконавці терактів, але і як ідеологи, стратеги й керівники. Терористичні операції, участь у яких беруть жінки, привертають значно більшу увагу засобів масової інформації. Так, про діяльність організації «Чорні вдови» опубліковано значну кількість репортажів у ЗМІ не лише через її гендерний аспект, але й тому, що організація є учасником російсько-чеченського збройного конфлікту.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Сучасна жінка-терористка – це, передусім, доступний «матеріал» у руках екстремістських організацій, що сприяє досягненню ними певних матеріальних і політичних цілей. Широке висвітлення терористичної діяльності в ЗМК впливає на суспільну політичну свідомість і дестабілізує її. Жінки-смертниці завжди викликають підвищену увагу в суспільстві, а в останні роки спостерігаємо тенденцію до їх культивування. Імена терористок-смертниць ушановують у терористичних угрупованнях, їх увічнюють у назвах шкіл, вулиць, їм присвячено пісні та поетичні збірки, у яких лунають заклики діяти за їхнім прикладом. Отже, проблема жіночого тероризму набуває нових форм і масштабів.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилин, Ю. В., Смирнов, Л. В. (2003). Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия: учеб. пособие, Москва: ЮИ МВД России: Книж. мир, 666 с.
2. Адамова, М. А. (2008). Женский терроризм в современном политическом процессе. Дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук, 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии, Ставрополь, 22 с.
3. Bizovi, O. Deviant Women: Female Involvement In Terrorists Organizations. URL: <https://www.mercyhurst.edu/sites/default/files/uploads/799711-bizovi-thesis-final.pdf>.
4. Шарафутдинова, Э. Женский терроризм в контексте исламского интегризма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskiy-terrorizm-v-kontekste-islamskogo-integrizma>.
5. Бессонова, С. И. Женский терроризм: «бескорыстные убийцы». URL: <https://moluch.ru/archive/62/9295/>.
6. Малышев, В. Г. Социально-психологические аспекты участия женщин-смертниц в террористической деятельности. URL: <http://www.iimes.ru/?p=3960>.
7. Ильченко, О. Ю. Биологические теории о преступной активности женщин. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologicheskie-teorii-o-prestupnoy-aktivnosti-zhen-schin>.
8. Schweitzer, Y. Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
9. Speckhard, A. Black Widows: The Chechen female suicide terrorists. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>.
10. Садик, Дж. Аль-Азм. Что такое Исламизм? URL: [http://world.lib.ru/a/amusxja\\_m/060222\\_amper\\_islam.shtml](http://world.lib.ru/a/amusxja_m/060222_amper_islam.shtml).
11. Наумец, А. Б. (2000). Влияние религиозного фактора на возникновение терроризма. *Современный терроризм: состояние и перспективы*/под ред. Е. И. Степанова, Москва: Эдиториал УРСС, с. 133–138.
12. Ланцов, С. А. (2008). Политическая конфликтология, Санкт-Петербург, 319 с.
13. Ким, И. А. Гендерное неравенство в исламе: женский терроризм. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-neravenstvo-v-islame-zhenskiy-terrorizm>.
14. Ильченко, О. Ю. (2016). Женщины и террор: участие женщин в террористическом движении, *Вестник Института социологии*, № 7, с. 130–141.
15. Von Knor, K. (2007). The female Jihad: Al Qaeda's women. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30 (5), p. 397–414.
16. Bloom, M. Bombshell: Women and Terrorism. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46nq58>.
17. CNN: Gunmen release chilling video. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/24/moscow.siege.video/>
18. Schweitzer, Y. Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
19. Cragin, R. K. Women as terrorists: Mothers, recruiters, and martyrs. URL: <https://products.abc-clio.com/abc-clio/corporate/product.aspx?pc=E2555C>.



## REFERENCES

1. Gavrilin, Ju. V., Smirnov, L. V. (2003). *Sovremennyy terrorizm: sushhnost', tipologija, problemy protivodejstvija*. Uchebn. posob., Moskva: JuI MVD Rossii, Knizhnyj mir, 666 p.
2. Adamova, M. A. (2008). *Zhenskij terrorizm v sovremennom politicheskom processe*. Dissertacii na soiskanie uch. st. kand. pol. n., 23.00.02 – Politicheskie instituty, jetnopoliticheskaja konfliktologija, nacional'nye i politicheskie processy i tehnologii, Stavropol', 2008, 22 p.
3. Bizovi, O. *Deviant Women: Female Involvement In Terrorists Organizations*. URL: <https://www.mercyhurst.edu/sites/default/files/uploads/799711-bizovi-thesis-final.pdf>.
4. Sharafutdinova, Je. *Zhenskij terrorizm v kontekste islamskogo integrizma*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskiy-terrorizm-v-kontekste-islamskogo-integrizma>.
5. Bessonova, S. I. *Zhenskij terrorizm: «beskorystnye ubijcy»*. URL: <https://moluch.ru/archive/62/9295/>.
6. Malyshev, V. G. *Social'no-psihologicheskie aspekty uchastija zhenshhin-smertnic v terroristicheskoy dejatel'nosti*. URL: <http://www.iimes.ru/?p=3960>.
7. Il'chenko, O. Ju. *Biologicheskie teorii o prestupnoj aktivnosti zhenshhin*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologicheskie-teorii-o-prestupnoy-aktivnosti-zhenschin>.
8. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
9. Speckhard, A. *Black Widows: The Chechen female suicide terrorists*. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>.
10. Sadik, Dzh. *Al'-Azm. Chto takoe Islamizm?* URL: [http://world.lib.ru/a/amusxja\\_m/060222\\_amper\\_islam.shtml](http://world.lib.ru/a/amusxja_m/060222_amper_islam.shtml).
11. Naumec, A. B. (2000). *Vlijanie religioznogo faktora na vozniknovenie terrorizma / Sovremennyy terrorizm: sostojanie i perspektivy*. Pod red. E. I. Stepanova, Moskva: Jeditorial URSS, 2000, p. 133–138.
12. Lancov, S. A. (2008). *Politicheskaja konfliktologija*, SPB, 2008, 319 p.
13. Kim, I. A. *Gendernoe neravenstvo v islame: zhenskij terrorizm*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-neravenstvo-v-islame-zhenskiy-terrorizm>.
14. Il'chenko, O. Ju. (2016). *Zhenshhiny i terror: uchastie zhenshhin v terroristicheskom dvizhenii*, Vestnik Instituta sociologii, № 7, p. 130–141.
15. Von Knop, K. (2007). *The female Jihad: Al Qaeda's women*. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30 (5), p. 397–414.
16. Bloom, M. *Bombshell: Women and Terrorism*. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46nq58>.
17. CNN: *Gunmen release chilling video*. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/europe/10/24/moscow.siege.video/>.
18. Schweitzer, Y. *Palestinian female suicide bombers: Virtuous heroines or damaged goods*. URL: [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1300713843.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1300713843.pdf).
19. Cragin, R. K. *Women as terrorists: Mothers, recruiters, and martyrs*. URL: <https://products.abc-clio.com/abc-cliocorporate/product.aspx?pc=E2555C>.

Матеріал надійшов до редакції 01.10.2022 р.

УДК 323.21(061.1ЄС)

**Наталія Ротар,**

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології та державного управління,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

n.rotar@chnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-6430-3460

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-234-252

## ІНСТИТУЦІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН ЄС

У статті здійснено комплексне дослідження процесу інституційного оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян Європейського Союзу в контексті визначення перспектив Об'єднання в умовах криз та невизначеності. Установлено, що цей процес відбувався засобами Конференції про майбутнє Європи, яка стала інноваційним досвідом, що актуалізував значення інструментів деліберативної демократії в процесі вироблення спільної політики, зорієнтованої на подолання викликів, котрі мають варіативну природу. Війна росії проти України докорінно змінила зовнішній контекст деліберації майбутнього європейської демократії, зокрема й у тому, що ЄС вступив у нову фазу дискусії про свої територіальні межі, про зв'язок між розширенням і поглибленням інтеграції, а також про його спроможність інтегрувати нових членів. Заявки на членство від України, Молдови та Грузії з одночасним пожвавленням процесу європейської інтеграції в Західних Балканах відкрили нові перспективи дискусії про неоднорідність ЄС і здатність його членів діяти узгоджено.

Обґрунтовано, що форми участі громадян у дискурсі майбутнього ЄС передбачали спільний із європейським політикумом пошук інструментів демократичної легітимності європейського проєкту та механізмів підтримки громадянами спільних цілей і цінностей Об'єднання. Особливості організаційної процедури оновленого формату деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС були визначені на рівні офіційних документів Європарламенту, Єврокомісії та Ради ЄС і відображені в можливостях чотирьох просторів деліберації: (1) багатомовна цифрова платформа, на якій громадяни ділилися ідеями та оприлюднювали тексти, що збиралися, аналізувалися й публікувалися впродовж Конференції; (2) децентралізовані

заходи, які проводили громадяни та інституції, національні, регіональні й локальні органи влади в державах-членах ЄС (онлайн, офлайн та змішаний формати); (3) Європейські громадянські панелі, на яких, з урахуванням інформації, наданої громадянами через цифрову платформу, обговорювалися теми Конференції; (4) пленарні засідання конференції, що забезпечили обговорення рекомендацій, вироблених на національному і європейському рівнях політики.

Доведено, що важливим маркером сприйняття нового формату деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС є ставлення до потенціалу Конференції, зафіксоване в результатах соціологічних досліджень. В умовах необхідності підвищення довіри до європейських інститутів політичного представництва, зафіксовані високі показники намірів брати безпосередню участь у транснаціональному політичному процесі, указують на те, що шанси подолання дефіциту демократії в ЄС зростають.

**Ключові слова:** деліберативна демократія, політична участь, Конференція про майбутнє Європи, деліберативна модель політичної участі, Європейський Союз, публічна політика, інституційне оновлення.

**Nataliia Rotar,**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0002-6430-3460

## **INSTITUTIONAL RENEWAL OF THE DELIBERATIVE MODEL OF THE POLITICAL PARTICIPATION OF EU CITIZENS**

The article presents a comprehensive study of the process of institutional renewal of the deliberative model of political participation of citizens of the European Union in the context of determining the prospects for the Union in the face of crises and uncertainty. It is established that this process was carried out with the help of the mechanisms of the Conference on the Future of Europe, which became an innovative experience that actualized the importance of the instruments of deliberative democracy in the process of developing a common policy focused on overcoming challenges of a variable nature. Russia's war against Ukraine has fundamentally changed the external context of the deliberation of the future of European democracy, including the fact that the EU has entered a new phase of discussion about its territorial borders, about the relationship between the expansion and deepening of integration, as well as its ability to integrate new members. Membership applications from Ukraine, Moldova and Georgia, and the simultaneous revitalization of the European integration process in the Western Balkans, have opened up new perspec-

tives on the debate about the heterogeneity of the EU and the ability of its members to act in concert.

It is substantiated that the forms of citizens' participation in the discourse of the future EU assumed a joint search with the European politicians for instruments of democratic legitimacy of the European project and mechanisms for citizens to support the common goals and values of the association. Features of the organizational procedure of the updated format of the deliberative model of political participation of EU citizens were defined at the level of official documents of the European Parliament, the European Commission, the Council and are reflected in the possibilities of four spaces of deliberation: (1) a multilingual digital platform on which citizens shared ideas and made public the collected texts, analyzed and published during the Conference; (2) decentralized activities carried out by citizens and institutions, national, regional and local authorities in EU Member States (online, offline and mixed formats); (3) European Citizens' Panels, where, taking into account the information provided by citizens through the digital platform, the topics of the Conference were discussed; (4) plenary meetings of the Conference, providing a discussion of the recommendations developed at the national and European policy levels.

It is proved that an important marker of the perception of a new format of the deliberative model of political participation of EU citizens is the attitude towards the potential of the Conference, recorded in the results of sociological research. With the need to increase confidence in European institutions of political representation, the high rates of intentions of EU citizens to directly participate in the transnational political process indicate that the chances of overcoming the democratic deficit in the EU are growing.

**Key words:** deliberative democracy, political participation, Conference on the Future of Europe, deliberative model of political participation, European Union, public policy, institutional renewal.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Утворення та функціонування ЄС за сутністю й формами є демократичним процесом. У 2007 р. Лісабонським договором досягнуто консенсусу між державам-членами про те, що функціонування ЄС ґрунтується на представницькій демократії, відповідно до якої громадяни безпосередньо представлені в Європарламенті, а держави-члени – у Раді ЄС і Єврокомісії. Відтак ст. 10 Договору про Європейський Союз стверджується право всіх громадян на рівну участь у європейсько-

му політичному процесі. Модель демократичного представництва в ЄС унікальна, оскільки вона розроблена для союзу держав, відтак враховує транснаціональний контекст функціонування демократії та подібна до національних моделей представництва, але перебуває в неперервному стані оновлення, реагуючи на розширення Об'єднання й динаміку повноважень інституцій ЄС. Зважаючи на те, що оновлення системи представництва за своєю природою швидше має реактивний характер, цей процес позначений ситуативними рішеннями, загостренням проблеми протистояння між доцентровими та відцентровими політичними силами, перманентною актуалізацією проблеми дефіциту демократії. Попри практичну деталізацію ст. 11, що зобов'язує Єврокомісію використовувати формат консультацій із громадянами й широко застосовувати елементи прямої демократії (Європейська громадянська ініціатива), серед громадян ЄС не існує раціонального консенсусу щодо потенціалу Європарламенту як політичного інституту, що представляє інтереси громадян держав-членів у спільному європейському полі політики. Громадяни недостатньо ідентифікують себе з депутатами Європарламенту передусім через надмірну дистанцію між власними і європейськими інтересами та, як наслідок, означення виборів до Європарламенту як другорядних виборів. Криза нерозгорнутої транснаціональної моделі представництва актуалізувала необхідність опертя в процесі вироблення політики як на механізми й інструменти представницької демократії, так і механізми та інструменти прямої й деліберативної демократії. Одним із таких механізмів деліберативної демократії стала Конференція про майбутнє Європи (2020–2022), що запустила процес інституційного оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС.

**Аналіз останніх досліджень.** Проблема вивчення причин, форм і механізмів інституційного оновлення моделей політичної участі громадян Європейського Союзу перебуває в центрі уваги дослідників еволюції європейської демократії на рівні як держав-членів, так і самого об'єднання. Насамперед науковці звертаються до визначення потенціалу й механізмів розгортання інструментів дорадчої та партиципаторної демократії в умовах транснаціональної демократії ЄС після Лісабонського договору [21] й обґрунтування необхідності застосування цифрових технологій для оновлення європейської демократії через максимальне долучення громадян до деліберації бажаних результатів її функціонування [14]. Чимало наукових розвідок розкривають вивчення формату та результатів Конференції про майбутнє Європи як прецеденту, що вказує на відновлення уваги до політичної суб'єктності громадянина ЄС [4]; [19], що реалізується й за

межами інститутів громадянського суспільства [24]. Важливим напрямом пошуку відповідей на питання про можливості й обмеження деліберативної як форми політичної участі є проблема еволюції договірної системи ЄС щодо співвідношення національного та транснаціонального рівнів політики на рівні Об'єднання. Зокрема, відкритими залишаються питання про те, яким чином співвідносяться пропозиції європейського політикуму, згенеровані через актуалізацію деліберативної моделі політичної участі, із позиціями національних урядів держав-членів [25].

**Мета статті** – дослідження процесу інституційного оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян Європейського Союзу в контексті визначення перспектив Об'єднання в умовах криз і невизначеності. Для досягнення мети потрібно виконати такі дослідницькі завдання: (1) проаналізувати політику ЄС щодо форм і меж деліберативної моделі політичної участі громадян; (2) визначити особливості організаційної процедури оновленого формату деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС; (3) охарактеризувати ставлення громадян ЄС до інституційного оновлення можливостей деліберативної майбутньої європейської демократії.

Теоретичні основи дослідження сформовані синтезом ідей та основних положень сучасних теорій деліберативної демократії й концептів політичної участі. Деліберативна демократія, що є процесом і формою політики, спрямованих на трансформацію переваг суб'єктів політики шляхом організації раціональної дискусії та досягнення консенсусу в предметному полі політичних рішень в умовах конкретної політичної системи, має як переваги, так і недоліки [1; 3; 15; 16; 17; 18; 20; 23]. Для нашого дослідження особливе значення мають положення теорії деліберативної демократії, у яких (1) дискусія, діалог і дискурс означені як форми деліберативної участі, що дають змогу моделювати деліберативну демократію як форум, на якому міркування, ідеї, думки, преференції трансформуються в процесі публічного обговорення й зорієнтовуються на вироблення виправданої раціональної згоди щодо суспільних (політичних) норм; (2) результат обговорення у формі консенсусу, досягнутий у реальному актуальному політичному дискурсі, робить суспільну норму виправданою та обґрунтованою для умов конкретного політичного простору. Політична участь, будучи однією з центральних категорій політичної науки, що використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах всієї варіативності демократичних політичних систем, за своєю сутністю є індивідуальними чи груповими діями членів соціально-політичної спільноти, що здійснюються задля впливу/тиску на процес вироблення,

ухвалення й виконання політичних рішень, здійснення державної політики та формування системи виборних органів влади [22]. Відтак інструментальне застосування теоретичних концептів політичної участі дає змогу визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснити моделювання політичної динаміки й еволюції взаємодії суб'єктів політичного процесу в умовах дефіциту демократії. Взаємозв'язок між теорією деліберативної демократії та концептами політичної участі – у площині моделювання деліберативної моделі легітимності влади та форм політичних інститутів. На нашу думку, визначаючи відповідність між межами деліберації й політичної участі, потрібно зважати на потенційну імовірність появи в просторі політики квазіделіберативних форм, наприклад нав'язування громадянам (групам громадян) політичного порядку денного.

**Методика дослідження.** Визначені теоретичні основи дослідження зумовили використання низки методів, зокрема проблемно-пошуковий метод застосовано для теоретичного аналізу та узагальнення змісту наукової проблеми динаміки моделей політичної участі громадян ЄС шляхом інкорпорації принципів деліберації; метод вторинної інтерпретації даних соціологічних досліджень використано для дослідження динаміки громадської думки щодо потенціалу й намірів застосовувати оновлені інструменти деліберативної моделі політичної участі; порівняльний метод уможливив визначення особливостей крос-теморального розгортання Конференції про майбутнє Європи та визначення її макропоказників на рівні держав-членів ЄС; метод прогнозування застосовано для означення перспектив застосування практик деліберації у функціонуванні інститутів ЄС.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Дискурс майбутнього Європи, відображений у численних резолюціях Європарламенту, Братиславській декларації та Дорожній карті, Білій книзі Комісії про майбутнє Європи, Римській Декларації, дебатах на рівні інститутів й інституцій ЄС, діалогах і консультаціях із громадянами та громадянським суспільством [10], із новою силою розгорнувся з призначенням Президентом Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн. Визначаючи політичні орієнтири для Єврокомісії на 2019–2024 рр., політикиня наголосила на необхідності вдосконалення функціонування ЄС на основі потенціалу Лісабонського договору в деліберативному просторі Конференції про майбутнє Європи (далі – Конференція) [9]. Ініціативу Урсули фон дер Ляєн підтримали лідери Європарламенту та Ради ЄС.

Вектор деліберації спрямовувався лідерами ЄС на пошук інструментів підтримки демократичної легітимності й функціональності європейського проекту, артикуляцію, спільно з громадянами ЄС пріоритетних цілей і цінностей, пошук адекватних сучасним геополітичним викликам відповідей на питання про роль Об'єднання в сучасному світі, значення його інституцій і політики для громадян держав-членів, механізми здійснення зеленого та цифрового переходу, інструменти зміцнення стійкості Європи й забезпечення конкурентоспроможності європейської економіки, формат суспільного договору, спрямованого на подолання нерівності та забезпечення справедливості. Особливу роль відводили віднайденню засобів, за допомогою яких ЄС буде здатен перебрати на себе «провідну глобальну роль у просуванні своїх цінностей і стандартів у світі» [8]. Опираючись на факт підвищення активності виборців під час виборів до Європарламенту у 2019 р., який відобразив зростаючий інтерес громадян ЄС до політики об'єднання, ухвалено рішення про те, що Конференція має стати новим простором деліберації, у рамках якого громадяни («з усіх верств та куточків Євросоюзу» [8]) зможуть узяти участь у подоланні викликів і визначенні пріоритетів ЄС. Причому молоді європейці позиціонувалися як такі, що «відіграватимуть визначальну роль у формуванні майбутнього європейського проекту» [8].

Розгортаючи ідею деліберації майбутнього Європи у форматі Конференції, Європарламент 15 січня 2020 р. своєю резолюцією ініціював її дворічний термін: Конференція «має бути процесом, який триватиме два роки, його бажано розпочинати в День Шумана, 9 травня 2020 р. (70-та річниця Декларації Шумана) та планувати завершення до літа 2022 року» [11]. Попри те, що через пандемію COVID-19 початок роботи Конференції був перенесений, цим документом змодельовано формат Конференції як простору деліберації майбутнього європейської демократії:

По-перше, в основу деліберації покладено підхід знизу–догори, який передбачав безпосереднє залучення громадян до змістовного діалогу, а в довгостроковій перспективі наділявся характеристиками «постійного механізму залучення громадян до обговорення майбутнього Європи» [11]. До початку Конференції громадяни ЄС мали отримати можливість висловити свої ідеї, внести пропозиції й запропонувати власне бачення того, що для них означає Європа, їх участь у процесі деліберації, що відображає всю варіативність суспільств держав-членів ЄС, мала здійснюватися з використанням найбільш ефективних і інноваційних платформ, що гарантуватимуть, кожному громадянину можливість висловитися. Одночасно пропонувалося зорганізувати кілька «тематичних громадянських агор»,



сформованих максимум із 200–300 громадян на основі методу випадкових чисел за принципами репрезентативності й пропорційності, через які відбуватиметься агрегування політичних пріоритетів у форматі діалогу. Зважаючи на важливість участі молоді в деліберації майбутнього демократії в ЄС, пропонували створити дві групи з громадян ЄС віком від 16 до 25 років.

По-друге, сформульовано чіткі пропозиції щодо процесу й процедури Конференції. Якісно процес конференції визначався як відкритий, прозорий, інноваційний, інклюзивний та збалансований щодо представництва зацікавлених сторін на європейському, національному, регіональному й локальному рівнях. Його перебіг повинен здійснюватись у двох форматах: (1) пленарні засідання як відкриті форуми для обговорень між усіма суб'єктами деліберації без заздальгідь визначеного результату; (2) агори громадян та молоді, які не обмежені конкретними сферами політики, але вкладені в простір пріоритетів політики, до котрих належали європейські цінності, основні права й свободи, інститути та демократія в ЄС, екологічні виклики й кліматична криза, соціальна справедливість і рівність, економічний розвиток та зайнятість, цифрова трансформація, роль ЄС у формуванні простору безпеки на глобальному рівні.

По-третє, управління перебігом Конференції, організаційно забезпечувалося низкою органів із чітко означеними обов'язками, до яких – віднесено Керівний комітет і Виконавчу координаційну раду Конференції, що повинні були забезпечити функціонування визначених вище форматів процесу Конференції (рис. 1).

Дані рис. 1 указують на те, що інституційним ядром організаційного забезпечення роботи Конференції як простору деліберації майбутнього демократії в ЄС стали три основні інституції ЄС, які повинні здійснювати щоденне управління перебігом процесу Конференції, зокрема, і залучення інститутів громадянського суспільства, експертів, науковців університетів, представників дослідницьких й аналітичних центрів із всієї Європи та, що особливо важливо для України, пошук шляхів залучення представників держав-кандидатів до деліберації майбутнього європейської демократії на рівні підготовчих сесій. Організаційно Конференція підпорядковувалася трьома інституціям – Європарламенту, Раді ЄС і Єврокомісії, що мали рівне представництво, здійснюючи спільне головування. Патронат Конференції повинен здійснюватися трьома основними інституціями ЄС на найвищому рівні. Із метою ефективного управління процесом деліберації на принципах рівного представництва створено Виконавчу раду, у якій кожен із трьох інститутів мав по три представники та чотири

Керівний комітет Конференції	Виконавча координаційна рада Конференції	Пленарне засідання Конференції
<ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Європарламент:</b> представники всіх політичних груп, представник Комітету з конституційних питань, представник Бюро Європарламенту;</li> <li>• <b>Рада ЄС:</b> представники головної сторони;</li> <li>• <b>Єврокомісія:</b> три відповідальних уповноважених</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Європарламент:</b> обрані представники (керівна функція у Виконавчій координаційній раді);</li> <li>• <b>Рада ЄС:</b> обрані представники;</li> <li>• <b>Єврокомісія:</b> обрані представники</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Європарламент:</b> представники за принципом збалансованого представництва);</li> <li>• <b>Рада ЄС:</b> представництво на рівні міністрів;</li> <li>• <b>Єврокомісія:</b> 3 комісари;</li> <li>• <b>Національні парламенти держав-членів:</b> по 2–4 представники (за принципом збалансованого представництва); <ul style="list-style-type: none"> <li>• <b>Європейський економічний і соціальний комітет (EESC):</b> 4 представники;</li> <li>• <b>Комітет регіонів (CoR):</b> 4 представники;</li> <li>• <b>Соціальні партнери на рівні ЄС:</b> по 2 представники від кожного партнера</li> </ul> </li> </ul>

Рис. 1. Матриця управлінської структури Конференції

\*Складено за: [11]

спостерігачі. Статус спостерігача за процесом деліберації отримували, за необхідності, представники інших інституцій ЄС і соціальних партнерів. На Виконавчу раду, котрій допомагав Спільний секретаріат, покладалася відповідальність за прийняття консенсусних рішень щодо роботи Конференції, перебіг процесів і подій, підготовку пленарних засідань. Пленарні засідання Конференції визначено як простір деліберації рекомендацій держав-членів ЄС та Європейських громадянських панелей (далі – ЄГП), згрупованих за темами, але без попередньо визначеного результату й сфер політики. Процедура звітування про результати заходів, проведених у рамках Конференції, та остаточні результати встановлювалися на консенсусній основі на початку роботи.

По-четверте, організація комунікаційного супроводу Конференції передбачала можливість використання сукупності комунікаційних інструментів цифрової та безпосередньої участі всіх суб'єктів деліберації, що повинно забезпечити розгортання медійного дискурсу майбутнього європейської демократії. Відтак усі засідання Конференції мали транслюватися на рівні інтернет-ресурсів і бути відкритими для громадськості, а всі документи, що стосуються розгортання процесу Конференції, повинні бути опубліковані офіційними мовами ЄС.

По-п'яте, результатом деліберації вбачалися конкретні рекомендації, що мають розглянутися інституціями ЄС і бути втіленими в політичній практиці через сукупність управлінських рішень, які відповідають очікуванням громадян та зацікавлених сторін, агрегованим під час дворічної деліберації. Зі свого боку, Європарламент покладав на себе зобов'язання без зволікання вносити законодавчі зміни до Договорів чи інших документів, відповідно до пропозицій Конференції. Важливо, що остаточні результати деліберації майбутнього ЄС не набували статусу рекомендацій, а одразу інкорпоровалися в простір публічної політики ЄС на рівні інститутів: Європарламенту, Ради ЄС і Єврокомісії, кожен із котрих мав чітко означити, як виконувати рекомендації в межах сфери своїх компетенцій та відповідно до Договорів ЄС.

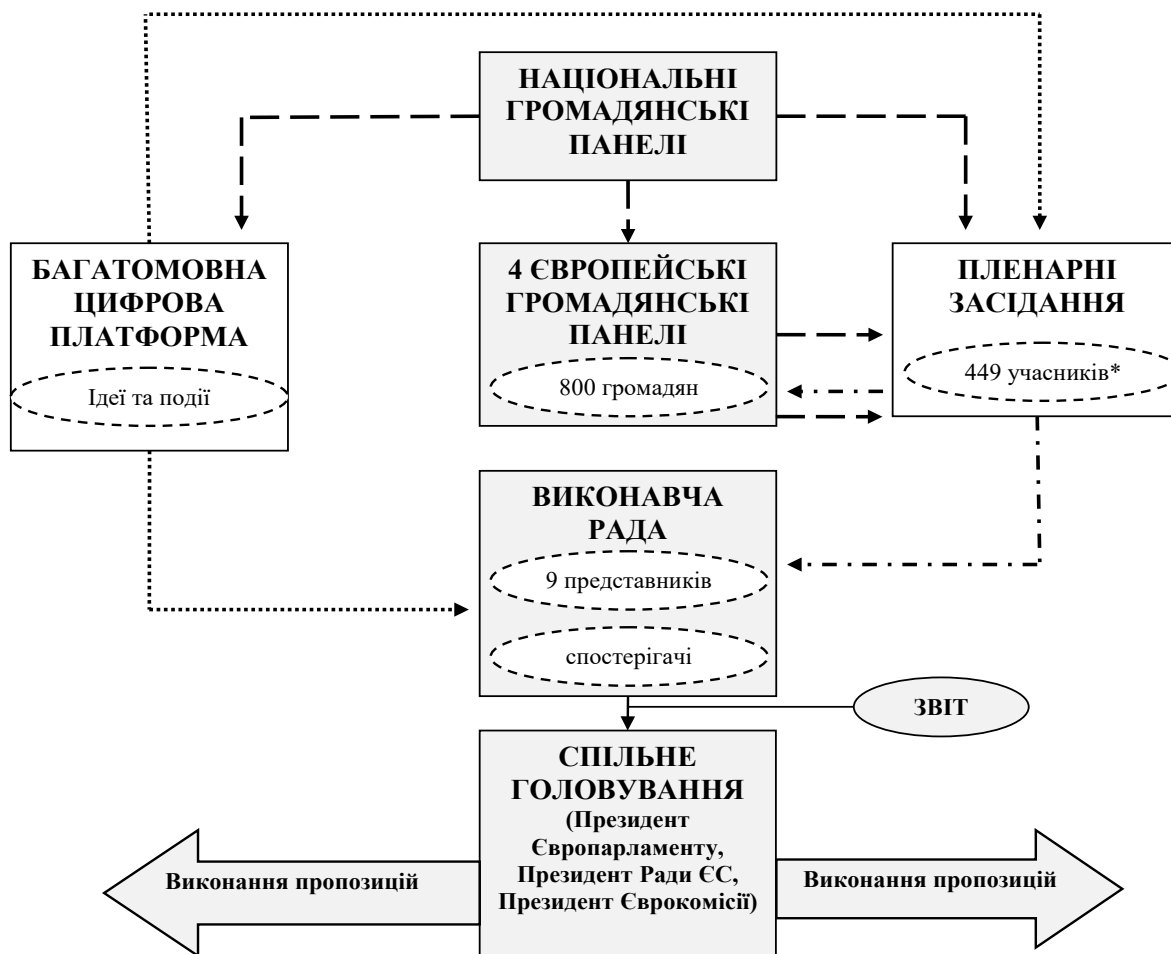
Нагадаємо, що моделювання проаналізованого вище формату Конференції як простору деліберації майбутнього європейської демократії, хронологічно відбувалося в січні 2020 р., коли світом стала ширитися пандемія COVID-19, що загальмувала більшість політичних процесів, пов'язаних із розвитком демократії. Лише в лютому 2021 р. ЄС повертається до актуалізації формату деліберації майбутнього європейської демократії, визначеного в січні 2020 р., публікуючи частково оновлене бачення процесу й процедури Конференції [7]. Декларуючи збереження основних принципів, Єврокомісія у своєму документі наголосила, що після спалаху пандемії COVID-19, яка стала безпрецедентним викликом для Європи, деліберація майбутнього демократії на рівні Об'єднання повинна відбуватися довкола стрижневої проблеми – забезпечення стійкості соціальних та економічних систем Об'єднання в перспективі 10–20 років. Якщо у 2020 р. припускалося, що тематика деліберації могла бути дуже варіативною, то в європейських документах 2021 р. йшлося, що «зміст конференції має бути зосереджено навколо кількох ключових тем, зокрема зі Стратегічного порядку денного ЄС, котрі є достатньо широкими, щоб забезпечити можливість усім учасникам для висловлення своїх поглядів, і актуальних у контексті пандемії COVID-19» [7]: сталість в екологічному та соціальному

вимірах; проблеми суспільного розвитку у вимірі охорони здоров'я, демографії, генерацій, рівності/нерівності, соціального захисту, інклюзії ринків праці, міграції; інновації, конкурентоспроможність і цифрова трансформація; фундаментальні цінності, права та свободи, зокрема й протидія дезінформації й зміцнення довіри до політичних інституцій; геополітична та міжнародна роль ЄС.

У 2021 р. Єврокомісія підтвердила й більш чітко сформулювала ключові принципи організації Конференції як простору деліберації європейської демократії: рівність між інституціями на всіх рівнях деліберації; дотримання правила компетенції інституції; оптимізація управлінських процедур; результативне залучення громадян. Мандат Конференції повинен бути оформлений у формі Спільної декларації Європейського парламенту, Ради та Європейської комісії, що відображає спільні погляди щодо змісту та процесу, після підписання якого першими особами «Конференція має розпочати роботу якнайшвидше ... Офіційний захід може відбутися 9 травня 2021 р. в Страсбурзі, якщо умови уможливлють це з огляду на пандемію COVID-19» [11]. А за її результатами у 2022 р. має бути підготовлений звіт і визначено способи досягнення відповідних цілей. Організація процесу деліберації та роль громадян як суб'єктів застосування деліберативної моделі політичної участі в цьому процесі наведено на рис. 2.

Отже, суб'єктами процесу деліберації визначено Європарламент, Раду ЄС, Єврокомісію та держави-члени Європейського Союзу, які зобов'язувалися спільно працювати в інтересах європейської демократії, європейської спільноти та громадян, зміцнюючи зв'язок у системі *громадянин ЄС – інститут (інституція) ЄС* упродовж усього періоду Конференції. Однак функціональна спроможність означених суб'єктів деліберації майбутнього Європи забезпечувалася не лише їх статусом і ресурсами, але й сукупністю інструментів партнерства з: (1) інститутами громадянського суспільства; (2) усіма зацікавленими сторонами на європейському, національному, регіональному та локальному рівнях політики; (3) національними парламентами; (4) окремими інституціями ЄС; (5) науковим співтовариством [8]. Такий підхід до формування кола суб'єктів деліберації забезпечив вихід проблем, що утворили предметне поле обговорення майбутнього Європи, далеко за межі європейських столиць.

Організатори деліберації майбутнього європейської демократії особливим статусом наділили громадян ЄС, котрі отримали можливість



**Рис. 2.** Організація процесу деліберації на Конференції про Майбутнє Європи, 2021  
Складено за: [2]

**Примітки.** Співробітництво(внесок).....>; рекомендації - - ->; висновки - · ·>

\*Із 449 учасників пленарного засідання Конференції: 108 – Європейський парламент; 108 – Національні парламенти; 80 – Європейські громадянські панелі; 54 – Рада ЄС; 27 – Національні громадянські панелі (події); 18 – Комітет регіонів; 18 – Економічний і соціальний комітет; 12 – Соціальні партнери; 8 – Інститути громадянського суспільства; 6 – обрані представники місцевого самоврядування; 6 – обрані представники регіональної влади; 3 – Єврокомісія; 1 – Президент Європейського молодіжного форуму.

висловити свою думку щодо очікувань від ЄС, узяти участь у формуванні порядку денного європейської політики у форматі, коли механізм зворотного зв'язку гарантуватиме, що «ідеї, висловлені під час заходів Конференції, стануть основою для конкретних рекомендацій щодо дій ЄС» [8] на інституціональному рівні. ЄГП отримали статус базового маркера Конференції про майбутнє Європи, що належно відображено в

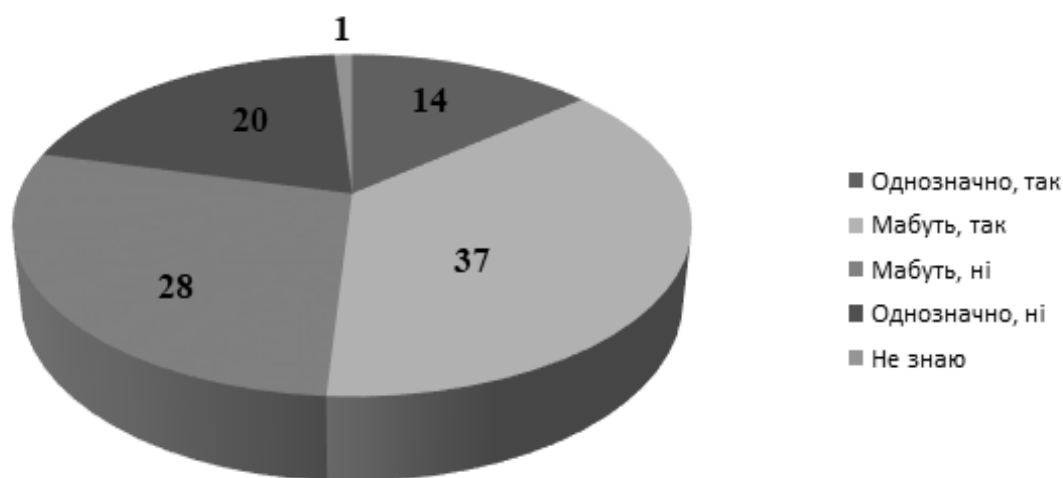
«Спільній декларації про конференцію з майбутнього Європи. Взаємодія з громадянами за демократію – побудова більш стійкої Європи» [8].

Принципи та правила деліберації визначено «Хартією для громадян та організаторів заходів, які беруть участь у Конференції про майбутнє Європи» [6]. Кожен учасник Конференції зобов'язувався (1) поважати спільні європейські цінності, визначені ст. 2 Договору про Європейський Союз: людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права й повага до прав людини, які є основою суспільства, у якому повинні панувати плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і гендерна рівність; (2) генерувати конструктивні та конкретні пропозиції, поважаючи думки інших громадян; (3) утримуватися від дискримінуючих висловлювань, поширення або обміну інформацією, що є протиправною, пропагує ненависть або є дезінформацією, відтак посилається на надійні й верифіковані джерела; (4) не використовувати Конференцію для досягнення комерційних чи приватних інтересів; (5) забезпечувати дотримання правил ЄС щодо захисту даних і конфіденційності, застосовувати лише авторизовану візуальну ідентифікацію Конференції для повідомлення про подію.

Важливою частиною деліберації майбутнього демократії в ЄС стала та, яка спрямовувалася на вимірювання громадської думки щодо ролі й статусу громадян у цьому процесі. Єврокомісія спільно з Європарламентом двічі – у 2020 р. та 2021 р. – ініціювали проведення опитувань засобами дослідницьких інструментів Євробарометру. Зокрема, за результатами опитування 2020 р., 25 % громадян ЄС повністю погоджувалися з необхідністю обговорення майбутнього демократії в ЄС, швидше погоджувалися – 51 %, швидше не погоджувалися – 13 %, не погоджувалися – 3 %, не могли визначитися – 8 % [13]. Отже, ідея необхідності деліберації майбутнього демократії в ЄС домінувала в масовій свідомості. Важливо, що громадяни ЄС ідентифікували себе як важливого та активного суб'єкта процесу деліберації (такої позиції дотримувалися 51 % опитаних), при цьому 47 % указують на важливість забезпечення статусу суб'єктів деліберації майбутнього демократії за молоддю, 40 % – за науковцями, експертами й інтелектуалами, по 25 % – за споживчими організаціями та інститутами громадянського суспільства, 23 % – за профспілковими об'єднаннями, 21 % – за бізнес-структурами, 18 % – за журналістами, 10 % – за селебретіс, акторами та спортсменами). Щодо політичних інститутів, то на думку 42 % громадян ЄС, активну участь у процесі деліберації демократії повинні брати національні уряди, 31 % – політичні інститути та інституції ЄС, 30 % – національні парламенти, 29 % – регіональні та

локальні політичні (публічні) актори. У вимірі громадянства держав-членів ЄС найбільша частка респондентів, що означають громадян ЄС у статусі важливого суб'єкта процесу деліберації майбутнього демократії в Об'єднанні, проживає в Ірландії (70 %), Франції (67 %) й Нідерландах (65 %). Національні уряди таким статусом наділяють 63 % громадян Данії, 53 % громадян Чехії та 52 % громадян Фінляндії [13].

Важливим зрізом розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС є наміри щодо особистої участі в Конференції про майбутнє Європи (рис. 3).



**Рис. 3.** *Наміри громадян щодо особистої участі в Конференції про майбутнє Європи, 2020*

Складено за: [13].

Відповідно до даних, наведених на рис. 3, 51 % громадян ЄС задекларували наміри особисто брати участь у процесі деліберації майбутнього європейської демократії засобами Конференції. Європейці, які висловили готовність брати участь у Конференції, надавали перевагу участі у форматах: локальних зустрічей та дебатів (44 % – у 2020 р. і 46 % – у 2021 р.); опитувань (34 % – у 2020 р. та 59 % – у 2021 р.); формулювання пропозицій (особисто, е-поштою, через онлайн-інструменти комунікації, поштою) для європейського та національних політикумів (31 % – у 2020 р. і 39 % – у 2021 р.); онлайн-консультацій на дискусійних платформах (30 % – у 2020 р. та 40 % – у 2021 р.), участі в офіційних зустрічах у Брюсселі чи Страсбурзі (23 % – у 2020 р. і 28 % – у 2021 р.); участі в європейських культурних і спортивних заходах, пов'язаних з роботою Конференції (18 % – у 2020 р. і 39 % – у 2021 р.) та активність у соціальних мережах (17 % – у 2020 р. та 35 % – у 2021 р.) [12; 13]. Зазначимо, що акцентування на участі у форматі локальних зустрічей та дебатів як перший вибір у

2020 р. був характерний для громадян 12 держав-членів ЄС (найвищий показник підтримки зафіксовано у Франції (55 %) й Естонії (51 %)). На тлі загальноєвропейських тенденцій вирізняються позиція громадян Австрії та Румунії. Серед громадян Австрії, зорієнтованих на особисту участь у деліберації майбутнього демократії в ЄС, жодна з форм деліберації не отримала найвищої позиції в загальноєвропейському вимірі, найчастіше австрійці воліли формулювати пропозиції європейським й національним політикам (39 %) [13]. Серед громадян Румунії домінує орієнтація на участь у дебатах та зборах на локальному рівні (62 %). Наприклад, на таку форму активності зорієнтовані лише близько третини громадян Литви (32 %), Естонії (33 %) і Латвії (34 %) [12].

Потрібно наголосити й на такому аспекті оцінки потенціалу деліберативної моделі політичної участі, як те, що 35 % респондентів оцінили механізми Конференції як простір мотивації для реформ і змін, 35 % – як простір долучення до вироблення європейської стратегії реагування на сучасні виклики, 21 % – як інструмент оновлення іміджу ЄС, 20 % – як механізм прискорення цифрових інновацій у спільному європейському просторі [12]. 55 % європейців погодилися, що Конференція є суттєвим прогресом у розвитку інструментів європейської демократії (Кіпр – 74 %, Швеція – 71 %, Італія – 70 %), проте стільки ж європейців наголосили, що вона не матиме реального впливу (Фінляндія – 68 %, Словенія – 64 %, Бельгія та Греція – по 63 %) [12]. Проте все ж таки більшість європейців оцінили участь у Конференції як можливість впливати на процес вироблення європейської політики й процес ухвалення політичних рішень. 92 % загалом (55 % повністю) погодилися, що голоси громадян ЄС повинні більшою мірою враховуватися під час прийняття рішень у процесі визначення пріоритетних напрямів розвитку Європи. Визначаючи ці напрями, 45 % європейців однозначно позиціонували зміни клімату як найважливішу глобальну проблему, характер розв'язання якої впливає на майбутнє ЄС. Другою й третьою за кількістю згадувань проблемами визначено тероризм (38 %) і ризики, пов'язані зі здоров'ям (37 %), четвертою – вимушену міграцію (27 %). Для європейців 15 держав-членів бажаним майбутнім демократії є досягнення більшого паритету в рівнях життя, для європейців 11 держав-членів – зміцнення солідарності між державами-членами [13].

9 травня 2022 р. Конференція завершила свою роботу та оприлюднила звіт, який містив 49 пропозицій для трьох інституцій ЄС, вироблених у процесі деліберації. Пропозиції відображають очікування громадян ЄС щодо дев'яти предметних сфер вироблення та реалізації політики ЄС: більш сильна економіка, соціальна справедливість і робочі місця;



освіта, культура, молодь та спорт; цифрова трансформація; європейська демократія; цінності й права, верховенство права, безпека; зміна клімату та навколишнє середовище; здоров'я; ЄС у світі; міграція. У підсумковому звіті Конференцію визначено як «безпрецедентний досвід транснаціональної деліберативної демократії», а деліберативну модель політичної участі як таку, що довела «свою історичну актуальність і важливість у контексті пандемії COVID-19 і російської агресії проти України» [5]. Війна росії проти України докорінно змінили зовнішній контекст деліберації майбутнього європейської демократії, зокрема й у тому, що ЄС вступив у нову фазу дискусії про свої територіальні межі, про зв'язок між розширенням та поглибленням інтеграції, а також про його спроможність інтегрувати нових членів. Заявки на членство від України, Молдови й Грузії з одночасним поживаленням процесу європейської інтеграції в Західних Балканах, відкрили нові перспективи дискусії про неоднорідність ЄС та спроможність його членів діяти узгоджено.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Дослідження процесу інституційного оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян Європейського Союзу в контексті визначення перспектив Об'єднання в умовах криз та невизначеності уможливило встановлення того, що цей процес відбувався засобами Конференції про майбутнє Європи, яка стала інноваційним досвідом, що актуалізував значення інструментів деліберативної демократії в процесі вироблення спільної політики, зорієнтованої на подолання викликів.

Аналіз політики ЄС щодо меж деліберативної моделі політичної участі громадян дав змогу встановити, що форми участі громадян у дискурсі майбутнього ЄС передбачали спільний із європейським політикумом пошук інструментів демократичної легітимності європейського проекту та механізмів підтримки громадянами спільних цілей і цінностей Об'єднання. Особливості організаційної процедури оновленого формату деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС визначено на рівні офіційних документів Європарламенту, Єврокомісії й Ради ЄС і відображені в можливостях чотирьох просторів деліберації: (1) багатомовну цифрову платформу, на якій громадяни ділились ідеями та оприлюднювали тексти, що збиралися, аналізувалися та публікувалися упродовж Конференції; (2) децентралізовані заходи, які проводили громадяни й інституції, національні, регіональні та локальні органи влади в державах-членах ЄС (онлайн, офлайн і змішаний формати); (3) Європейські громадянські панелі, на

котрих, з урахуванням інформації, наданої громадянами через цифрову платформу, обговорювалися теми Конференції; (4) пленарні засідання конференції, що забезпечили обговорення рекомендацій, вироблених на національному і європейському рівнях політики.

Важливим маркером сприйняття нового формату деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС є ставлення до потенціалу Конференції, зафіксоване в результатах соціологічних досліджень. За результатами опитування 2020 р. 25 % громадян ЄС повністю погоджувалися з необхідністю обговорення майбутнього демократії у ЄС, швидше погоджувалися – 51 %, тож ідея необхідності деліберації майбутнього демократії в ЄС домінувала в масовій свідомості; громадяни ЄС ідентифікували себе як важливого й активного суб'єкта процесу деліберації (51 % опитаних); 51 % громадян ЄС задекларували наміри особисто брати участь у процесі деліберації майбутнього європейської демократії засобами Конференції. В умовах необхідності підвищення довіри до європейських інститутів політичного представництва зафіксовані наміри брати безпосередню участь у транснаціональному політичному процесі, вказують на те, що шанси подолання дефіциту демократії в ЄС зростають.

Перспективи подальших досліджень розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС визначаються безпрецедентним масштабом реалізованого проекту, його часовими рамками й синергією ресурсів інститутів та інституцій ЄС, його держав-членів і громадян ЄС у деліберації викликів та пріоритетів ЄС.

## REFERENCE

1. Ackerman, B., Fishkin, J. (2004). *Deliberation Day*. New Haven; London.
2. An official website of the European Union (2021). Conference on the Future of Europe Process. (2022.07.09). URL: <https://futureu.europa.eu/pages/information-material>
3. Bessette, J. M., Pitney, J. J. (2010). *American Government and Politics: Deliberation, Democracy, and Citizenship*. Boston, MA: Wadsworth.
4. Cirlig, C.-C., Lel Monte, D. (2022). Regional and local participation in the EU project: How the European Parliament is responding to citizens' expectations, *EPRS: European Parliamentary Research Service*. (2022.10.04). URL: <https://policycommons.net/artifacts/2540009/regional-and-local-participation-in-the-eu-project/3562450/>
5. Conference on the Future of Europe (2022). Report on the Final Outcome May 2022. (2022.08.04). URL: <https://cutt.ly/YB19KVe>
6. Conference on the Future of Europe (2021). Charter for citizens and event organisers participating in the Conference on the Future of Europe. (2022.07.09). URL: <https://cutt.ly/oB1Cp8M>

7. Council of the European Union (2021). Conference on the Future of Europe – revised Council position. Brussels, 3 February 2021 (OR. en) 5911/21 AG 12 INST 46. (2022.07.18). [https://www.consilium.europa.eu/media/48588/st\\_5911\\_2021\\_init\\_en.pdf](https://www.consilium.europa.eu/media/48588/st_5911_2021_init_en.pdf)
8. EUR\_Lex (2021). Joint Declaration of the European Parliament, the Council and the European Commission on the Conference on the Future of Europe. Engaging with Citizens for Democracy – Building a more resilient Europe (2021/C 91 I/01). Document 32021C0318(01). (2022.07.18). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021C0318\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021C0318(01)&from=EN)
9. European Commission (2019). A Union that strives for more. My agenda for Europe. By candidate for President of the European Commission Ursula von der Leyen. *Political Guidelines for the next European Commission 2019–2024*, 16 July 2019. URL: (2021.04.11). [https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf)
10. European Parliament (2019). P8\_TA(2019)0098. The state of the debate on the Future of Europe European Parliament resolution of 13 February 2019 on the state of the debate on the future of Europe (2018/2094(INI)). (2021.04.11). URL: [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0098\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0098_EN.pdf)
11. European Parliament (2020). P9\_TA(2020)0010 European Parliament’s position on the Conference on the Future of Europe European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Parliament’s position on the Conference on the Future of Europe (2019/2990(RSP)). (2021.09.19). URL: [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0010\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0010_EN.pdf)
12. European Parliament, European Commission (2021). Special Eurobarometer 517. Report. Future of Europe. Fieldwork: September-October 2021. (2022.07.18). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7fc24136-8569-11ec-8c40-01aa75ed71a1>
13. European Union (2020). Special Eurobarometer 500. Future of Europe. Annex. (2022.07.18). URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2256>
14. Gaiba, A. (2022). Democratic Catalysts: Digital Technology and Institutional Change in the Conference on the Future of Europe. Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Master of Arts in Transnational Governance of the European University Institute Florence, 15 May 2022. (2022.07.30). URL: [https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74788/Gaiba\\_2022\\_STG\\_MA.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74788/Gaiba_2022_STG_MA.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
15. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*, vol. I: Boston: Beacon Press.
16. Habermas, J. (2001). Constitutional Democracy: a Paradoxical Union of Contradictory Principles? *Political Theory*, vol. 29, no 6, p. 766–781.
17. Miller, D. (1992). Deliberative Democracy and Social Choice, *Political Studies*, vol. 40, no 1, p. 54–67.
18. Niemeyer, S. J. (2011). The Emancipatory Effect of Deliberation: Empirical Lessons from Mini-Publics, *Politics & Society*. 39 (1); 103–140.
19. Nocera, L. A. (2022). La Conferenza Sul Futuro Dell’europa e le Prospettive di Un’attività Attiva Partecipazione dei Cittadini Europei, *Nuovi Autoritarismi e Democrazie: Diritto, Istituzioni, Società*, vol. 4, no 1. (2022.07.18). URL: <https://riviste.unimi.it/index.php/NAD/article/view/18124/15856>
20. Owen, D., Smith, G. (2015). Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn, *The Journal of Political Philosophy*, vol. 23, no 2, p. 213–234.

21. Panayotova, M. (2022). Perspectives for European Democracy after the Lisbon Treaty – Pan-European Instruments of Deliberative and Participatory Democracy in the EU, *Nauchny trudove NA UNSS*, no 2, p. 183–200. (2022.09.10). URL: <https://www.unwe.bg/DOI/RESEARCHPAPERS/2022.2/RP.2022.2.10.PDF>

22. Rotar, N. (2015). Uczestnictwo polityczne obywateli Ukrainy: wymiar wyborczy, protestacyjny i dyskursywny, *Politeja*, № 2 (34/1), 107–143.

23. Scudder, M. F. (2021). Deliberative Democracy, More than Deliberation, *Political Studies*. (2022.07.18). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/003232172111032624>

24. Stefania, L. (2022). Organised civil society's vision for the future of Europe – The role and activities of the EESC within the Conference on the Future of Europe, European Economic and Social Committee. Belgium. Retrieved. (2022.09.12). URL: <https://policycommons.net/artifacts/2608556/organised-civil-societys-vision-for-the-future-of-europe/3631072/>.

25. von Ondarza, N., Ålander, M. After the Conference on the Future of Europe: Time to Make Reforms Happen, *SWP Comment*, no. 49. (2022.09.03). URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/263360>.

*Матеріал надійшов до редакції 25.07.2022 р.*

УДК 323.21(477)"2022"

**Наталія Хома,**

доктор політичних наук, професор,  
професор кафедри політології та міжнародних відносин,  
Національний університет «Львівська політехніка»,  
[nataliia.m.khoma@lpnu.ua](mailto:nataliia.m.khoma@lpnu.ua)

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-252-273

## **ГРОМАДСЬКИЙ АКТИВІЗМ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: СТРУКТУРА, ФОРМИ, МОЖЛИВОСТІ**

Мета дослідження – концептуалізація активізму воєнного часу, визначення його місця в системі громадського активізму. Активізм воєнного часу проаналізовано на прикладі відкритої збройної агресії росії проти України 2022 р. Робота ґрунтується на івент-аналізі, а також в умовах воєнного часу проведено польові дослідження. Крізь призму теорії та традиції громадського активізму аргументовано доцільність

виділення в системі громадського активізму такого типу, як активізм воєнного часу. Виокремлено його специфічні завдання, механізми їх виконання, ризики тощо. Активізм воєнного часу визначено як мережу ініціатив громадян, їх взаємодій (взаємодії з військовими підрозділами, урядовими та неурядовими інституціями, міжособистісні взаємодії тощо) щодо протидії агресору, збереження життя й здоров'я громадян, інфраструктури тощо. Цей вид активізму позиційовано як такий, що виникає винятково як відповідь демократичної спільноти на збройну агресію та реалізується в умовах воєнного часу. Усі характеристики воєнного активізму представлені як такі, що зумовлені особливостями воєнного часу. Наголошено, що активізм воєнного часу: а) територіально обмежується кордонами держави, щодо якої здійснено збройну агресію, а поза цих кордонів набуває формату антивоєнного активізму; б) реалізується як у реальному, так і у віртуальному вимірах; в) має потенціал об'єднання демократичної громадськості в загальнопланетарному масштабі. Структурна модель громадського активізму воєнного часу представлена як поєднання трьох підсистем: фронтова, тилова, закордонна. При цьому кожна підсистема поєднує громадський активізм в онлайн-та офлайн-форматах.

**Ключові слова:** громадський активізм; війна; воєнний час; активізм воєнного часу; Україна; російська агресія.

**Khoma Nataliia,**

Lviv Polytechnic National University,

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741

## **PUBLIC ACTIVISM IN WARTIME**

The aim of the study is to conceptualise the wartime activism, to determine its place in the system of public activism. Wartime activism is analysed on the example of Russia's open armed aggression against Ukraine in 2022. The investigation is based on event-analysis, as well as field research that was conducted under wartime conditions. From the perspective of the theory and tradition of public activism, the expediency of distinguishing in the public activism system of such a type as wartime activism is argued. Its specific tasks, mechanisms of their implementation, risks, etc. are identified. Wartime activism is defined as a network of citizens' initiatives, their interactions (interactions with military units, governmental and non-governmental institutions, interpersonal interactions, etc.) to counter the aggressor, save the lives and health of citizens, infrastructure, etc. This type of activism is positioned as the one that arises solely as a response of the democratic community to armed aggression and is realised in wartime. All the characteristics of wartime activism are presented as those caused

by the peculiarities of wartime. It is emphasised that wartime activism: 1) is territorially limited to the borders of the state against which armed aggression was committed, and outside these borders acquires the format of anti-war activism; 2) is implemented in both real and virtual dimensions; 3) has the potential to unite the democratic community on a global scale. The structural model of wartime public activism is presented as a combination of three subsystems: frontline, rear area, foreign; each subsystem combines public activism in online and offline formats.

**Key words:** public activism; war; wartime; activism; Ukraine; Russian aggression.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Війна – це аж ніяк не соціальний перформанс, а клубок з утрачених життів, каліцтв, роз’єднаних родин, зруйнованої інфраструктури, втрати всього напрацьованого, краху мрій, планів, фізичного й психічного здоров’я... Україна і її мирні громадяни від 24.02.2022 р. поза своєю волею були втягнені в орбіту війни. Ці події зуміли сколихнути весь світ – як демократичний, так і неоавторитарний, показавши істинні стандарти кожного актора світової політики.

Відповідь на війну – це передусім дії держави. Але вони посилюються громадянським суспільством, персональною мужністю багатьох громадян. Ці відповіді можуть бути різними: хтось захищає країну з летальною зброєю, хтось є волонтером у тилу, хтось – бійцем-хактивістом на кіберфронті, хтось словом, пензлем, графіті візуалізує проблему...

Громадський сектор особливо яскраво проявляє себе саме в умовах надзвичайних ситуацій. Свою винахідливість, творчий дух, жагу до життя українці вже демонстрували й під час Революції на граніті (1990), і в ході Помаранчевої революції (2004–2005) та особливо – у дні Революції гідності (2013–2014). Тоді весь світ облітали фото та відео музичних імпровізацій на жовто-блакитному піаніно (*перформанс*), колективного виконання державного гімну близько 500 тис. осіб у новорічну ніч 2014 р. (*гепенінг*), конструкції головної новорічної ялинки України, яка стала свідченням опору українців (*політична артінсталяція*) та ін. Про тогочасні креативні форми протесту українців написано немало [6; 7; 8]. Власне, до війни 2022 р. акціоністський формат протесту дуже добре вписувався в стратегію м’якої сили, ненасильницького опору, а також створював інформаційний привід, запуслав широке обговорення проблеми. Це формувало на міжнародній арені образ мирної України, коли зброю до рук примушує брати лише потреба відповісти на агресію.

Очевидно, що структура, характеристики громадського активізму за умов порушення суверенітету та територіальної цілісності країни державою-агресором істотно відрізняється від того активізму, який був навіть у найгостріші моменти української історії – Революції гідності, анексії Криму, проголошення незвідомих республік на теренах Луганської та Донецької областей України. Особливість цього активізму полягає в зростанні ризиків для життя, здоров'я, добробуту тощо цивільного населення через збройну агресію. Різноманітні громадські ініціативи відбуваються як на мирних територіях, так і поруч із ворогом.

Власне, до війни 2022 р. акціоністський формат протесту дуже добре вписувався в стратегію м'якої сили, ненасильницького опору, а також створював інформаційний привід, запуслав широке обговорення проблеми. Це формувало на міжнародній арені образ мирної України, коли зброю до рук примушує брати лише потреба відповісти на агресію. Порушення росією територіальної цілісності та суверенітету України в лютому 2022 р. зумовило не лише повну мобілізацію на рівні держави, а й максимальну консолідацію на рівні суспільства, появу численних нових форм соціальної взаємодії. Ці процеси потребують вивчення задля розуміння природи, особливостей, можливостей громадського активізму в умовах війни.

Проблема активізму воєнного часу в системі громадського активізму в соціальних науках практично не розглядалася. По-перше, на теренах сучасних демократичних держав досі не велися такого масштабу збройні зіткнення, як війна 2022 р. росії проти України. Відтак не було емпіричного матеріалу, який би став основою для вивчення громадського активізму в момент відкритого збройного протистояння на теренах демократичної держави. По-друге, нині інтернет-комунікація перебувають на такому високому рівні, що навіть під час війни уможлиблюється велетенська кількість громадських ініціатив, взаємодопомоги, яка ґрунтується на довірі. По-третє, в Україні за три десятиліття незалежності сформувалося демократичне громадянське суспільство, утворилися стійкі горизонтальні мережі, накопичено доволі значний соціальний капітал, населення здебільшого прихильне до зразків демократичної політичної культури, наявна чітка орієнтація на європейські цінності, розвинені мережі горизонтальних зв'язків, уміння швидко створювати нові мережі зв'язків, канали комунікації тощо. Вони стали рушійною силою опору українців російському агресору. Названі фактори роблять український кейс унікальним для вивчення активізму воєнного часу.

**Мета статті** – концептуалізація активізму воєнного часу та визначення його місця в системі громадського активізму. Це завдання досягається

шляхом аналізу активізму воєнного часу, який розгорнувся на тлі російської агресії проти України у 2022 р.

**Методика дослідження.** Представлене дослідження опирається на теорію та традицію громадського активізму. Вони концептуалізують різні типи активізму – від класичних, які мають давню історію, до новітніх, як-от: активізм у соціальних медіа [3], кіберактивізм [15], хактивізм [14] та ін. Дослідження враховує методологічні підходи теорії соціального руху, теорії колективної дії [1; 2; 4; 9; 10; 11; 12; 13; 16]. Узято до уваги нинішню інтеграцію онлайн- та офлайн-активізму [5]. У цій статті громадський активізм розглядається як система дій (як організованих, так і стихійних), спрямованих на досягнення певного соціально значущого результату, соціальні зміни завдяки колективним зусиллям.

У сучасному світі громадський активізм має широку спрямованість – екологія, протидія корупції, спорт, права людини, допомога біженцям... Спектр напрямів громадського активізму, його масштаби узалежнені від рівня демократії тієї чи іншої держави, панівних у певному суспільстві цінностей, зразків політичної культури. Той активізм, який проявляється в умовах відкритої збройної агресії, повною мірою можна позиціювати як окремий елемент системи громадського активізму – активізм воєнного часу – з огляду на його особливі завдання, механізми реалізації, ризики тощо.

Дослідження опирається передусім на івент-аналіз, у межах якого зібрано, проаналізовано велику кількість даних про громадський активізм у перші тижні опору українців та інших народів російському агресору. Проведено включене спостереження за діями громадських активістів, взаємодію з ними в різних форматах. У межах такого польового дослідження з'ясовано особливості громадського активізму в умовах воєнного часу, виокремлено основні напрями діяльності в межах цього типу активізму. Також для оцінки громадського активізму в умовах воєнного часу проведено моніторинг та критичну оцінку контенту великої кількості груп у соціальних мережах і меседжерах.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

### **2.1. Громадський активізм у воєнний час: зміст, структура**

Очевидно, що структура, характеристики громадського активізму за умов порушення суверенітету та територіальної цілісності країни державою-агресором істотно відрізняється від того активізму, який був навіть у найгостріші моменти української історії – під час Революції гідності,



анексії Криму, проголошення нез визнаних республік на теренах Луганської й Донецької областей України. Особливість цього активізму полягає передусім у зростанні ризиків для життя, здоров'я тощо, пов'язаного з тими чи іншими діями. Значна частина таких дій громадськості відбувається не в тихому тилу, а поруч із ворогом.

З одного боку, у структурі громадського активізму є масштабні волонтерські ініціативи, які мають юридичне оформлення, потужний інформаційний супровід, численний людський ресурс, певний репутаційний капітал тощо. З іншого боку, громадський активізм у період війни включає мільйони дій та взаємодій громадян, які діють поза організованими спільнотами, є стихійною й ситуативною ініціативою людей. Тобто є громадський активізм, організований, структурований та масштабний, із деякою історією функціонування, а є стихійний, ситуаційний. У випадку і першого, і другого типів громадського активізму воєнного часу очевидні патріотичні, гуманістичні мотиви. Саме вони активізують громадян у виборі моделі поведінки, що передбачає безоплатну діяльність задля певного соціально важливого результату. Водночас не можемо не вказати, що війна провокує й різні формати недоброчесної, злочинної поведінки. Ідеться про різні шахрайства під прикриттям нібито громадських ініціатив. Зазвичай вони пов'язані зі збором коштів на потреби армії, постраждалих і под.

Кейс України 2022 р. з високою ймовірністю стане підґрунтям для розширення теорії громадського активізму з огляду на появу численних нових форматів дій. Багато з них у мирний час були б чимось неприйнятним. Однак зовнішня агресія вимагає нових форматів активізму – часто стихійних, подекуди радикальних, самоорганізованих, із ризиком для життя й здоров'я. Власне, у нашому аналізі ми хотіли б не лише вказати на можливість добре організованого волонтерського руху, а й звернути увагу на низовий рівень громадських ініціатив.

Активізм воєнного часу є надзвичайно динамічною, швидко змінюваною мережею різноманітних ініціатив громадськості, взаємодій громадян між собою, а також з військовими підрозділами, урядовими та неурядовими інституціями, іншими суб'єктами задля протидії агресору, збереження життя та здоров'я громадян, інфраструктури тощо. Активізм воєнного часу може позиціюватися як елемент системи громадського активізму, що виникає у відповідь на збройну агресію.

Усі характеристики такого виду активізму зумовлені особливостями й потребами воєнного часу. Через характер подій, які спричиняють появу такого типу активізму, він виникає дуже стрімко та має певну тривалість у часі (період оголошеного владою воєнного часу), має враховувати

різноманітні обмеження (наприклад комендантська година, ризики замінування території чи об'єкта). Це відрізняє його від інших типів активізму, які зазвичай зорієнтовані на довготривалий формат в умовах миру. Военний активізм обмежується територією, на якій запроваджений военний стан, а поза цих кордонів набуває формату антивоєнного активізму.

Активізм воєнного часу об'єднує різноманітні формати онлайн- та офлайн-активізму. Структурну модель громадського активізму воєнного часу ми розуміємо як поєднання трьох підсистем: 1) фронтової, 2) тилової, 3) закордонної. Кожна підсистема поєднує громадський активізм в онлайн- й офлайн-формати. Особливістю активізму воєнного часу є його перспектива переформатуватись у поствоєнний активізм, спрямований на повоєнну відбудову країни та інші завдання.

Із початком збройної агресії росії українська громадськість найбільш активно долучалася до таких форм громадського активізму, як волонтерство на підтримку армії; фінансова допомога, передусім армії, закладам охорони здоров'я; протидія дезінформації; допомога вимушеним переселенцям (житло, одяг, базові речі, медикаменти, транспортні перевезення тощо). Це лише верхній щабель у системі громадянського активізму в умовах війни.

Активізм *фронтового* напряму включає широкий комплекс дій населення, бізнесу, неурядових організацій, церкви та інших акторів для національного спротиву на тій території, де ведуться бойові дії. Їх можна згрупувати за напрямками: 1) різні форми підтримки населенням Збройних сил України; 2) вступ цивільного населення до територіальної оборони, добровольчих підрозділів; 3) протидія ворогу (дезінформація, знищення чи захоплення зброї, блокування доріг для проходження техніки, організація масових мирних протестів проти окупантів тощо); 4) сприяння в евакуації цивільного населення через відкриті «зелені коридори»; 5) доставляння гуманітарних вантажів, вивезення поранених; 6) пошук дітей, котрі зникли або загубилися, та дорослих, із якими втрачено зв'язок, самотнім людям похилого віку; 7) організація поховання загиблих; 8) порятунок заблокованих тварин й ін. Цей активізм є небезпечним для життя та здоров'я з огляду на терористичну модель поведінки російської армії, заміновані дороги й будівлі, а також викрадення, арешти, катування, розстріли громадян (причому як українців, так і іноземних). Показово, що в ситуації, коли всі ініціативи різних державних і недержавних суб'єктів не давали результату, виконати певні завдання брали на себе представники духовенства різних конфесій. Яскравим прикладом став блокадний Маріуполь, куди спробу доставити гуманітарний вантаж упродовж багатьох днів робили навіть залучаючи представників духовенства.

У реалізації частини ініціатив громадськості велику роль відіграють канали інтернет-комунікації, через які, наприклад, удається знайти транспорт для евакуації, допомогти виїхати із зони ведення бойових дій людям з інвалідністю, доставити продовольство тим, хто не може з різних причин залишити місце проживання, випустити із закритих приміщень домашніх тварин, допомогти з ліками й т. ін.

Активізм *тилового* напряму включає широкий комплекс різнопланових дій суб'єктів громадянського суспільства, які можна згрупувати за напрямами: 1) матеріально-технічна підтримка армії, добровольчих батальйонів (їжа, медикаменти, шоломи, бронежилети, прилади оптико-електронних систем, військовий одяг тощо); 2) вступ цивільного населення до різноманітних добровольчих підрозділів; 3) гуманітарна, інформаційна та інша підтримка вимушених переселенців; 4) робота на інформаційному фронті: протидія дезінформації, надсилання скарг із вимогою заблокувати ті групи в соціальних мережах і менеджерах із деструктивним контентом тощо; 5) перевезення гуманітарних вантажів із-за кордону та передача їх за призначенням; 6) допомога в евакуації цивільного населення із зони бойових дій, розміщення вимушених переселенців; 7) координація потоків вимушених переселенців на різні пункти пропуску державного кордону залежно від їх завантаженості на конкретний момент; 8) підписання петицій, відкритих листів та інші формати комунікаційного активізму; 9) медичне, медико-психологічне консультування, психологічна допомога тим, хто залишається в зоні бойових дій (засобами онлайн-комунікації), вимушеним переселенцям; 10) допомога під час очікування в пунктах пропуску на західному кордоні України (розгортання пунктів обігріву, харчування тощо); 11) порятунок залишених домашніх тварин (їх перетримка, пошук нових господарів, допомога притулкам кормом тощо). Цей перелік громадських ініціатив не є вичерпним, адже він уключає велику кількість різнопланових дій, ініційованих суб'єктами громадянського суспільства.

Зауважимо, що в межах тилового напряму активізму особливо чітко проявився локальний бізнес як соціально-відповідальний. Перші тижні війни засвідчили, що український бізнес остаточно відійшов від парадигми економічної раціональності (прагнення отримати найбільший економічний результат із мінімальними затратами необхідних ресурсів) до корпоративно-соціальної відповідальності.

Маємо відзначити зростання узгодженості дій українського громадянського суспільства з інститутами держави в умовах війни. Як тільки громадянське суспільство сигналізувало про якусь проблему з виконанням узятих на себе завдань, державні інститути невідкладно реагували.

Наприклад, спрощення правил для ввезення України гуманітарної допомоги, ліквідації блокпостів, які в певний момент ускладнили перевезення гуманітарних вантажів, запровадження спрощеної процедури розмитнення товарів у воєнний час і т. ін. І навпаки, коли державні інститути просили допомоги з певного питання, активісти оперативно реагували.

Активізм на *закордонному* напрямі включає широкий комплекс дій суб'єктів українського громадянського суспільства, які спрямовані на взаємодію з громадськістю з-за кордону, представниками української діаспори. Ці взаємодії стосувалися: 1) формування об'єктивної думки про російську агресію в Україні, поширення інформації про дії російської влади та армії; 2) забезпечення гуманітарних потреб української армії й вимушених переселенців, передачі гуманітарної допомоги з-за кордону в Україну; 3) залучення широких можливостей громадської дипломатії для тиску на уряди демократичних держав для збільшення їх підтримки України, тиску на міжнародні корпорації задля їх виходу з російського ринку; 4) перекладання іноземними мовами інформації про події в Україні для поширення вірогідної інформації в соціальних медіа й іншими каналами; 5) поселення тих громадян України, які звернулися за тимчасовим захистом, сприяння їх працевлаштуванню. Це лише кілька напрямів громадського активізму воєнного часу в сегменті міжнародних взаємодій.

## **2.2. Основні напрями громадського активізму воєнного часу організованого типу**

Виділимо кілька напрямів організованої громадської діяльності української спільноти в умовах війни. Відзначимо, що ті формати громадського активізму воєнного часу, про які ми згадаємо, є лише частиною широкого спектра дій, ініціатив. Із кожним днем війни спектр напрямів громадського активізму мав тенденцію до збільшення, а також змінювалися завдання відповідно до потреб конкретного моменту. Тобто громадський активізм періоду війни характеризується стрімкою динамікою, швидкими реакціями на нові виклики, спричинені зовнішньою агресією.

*Перша група* дій стосується численних ініціатив волонтерських організацій. Громадські структури, які підтримують армію та вимушено переміщених осіб, в Україні функціонують уже майже десятиліття. Тому досвід організації такої допомоги українськими волонтерами накопичений чималий. Волонтерські ініціативи, зумовлені війною, можна згрупувати за потребами: їжа, військові потреби, медична допомога, одяг, вантажні й пасажирські перевезення, перекладачі, психологічна допомога та ін. Під час війни створено різноманітні платформи (<https://v-tylu.work/>, <https://volonter.org/>, <https://t.me/people4ua> та ін.), на яких кожен міг запропонувати

себе як волонтера в певному напрямі або ж просити про якусь допомогу. Волонтерські організації декларували вузьку спрямованість (допомога людям з інвалідністю, вимушеним переселенцям, покинутим тваринам та ін.), конкретну сферу діяльності (перевезення гуманітарної допомоги або людей із зони бойових дій, приготування їжі на потреби фронту чи вимушених переселенців, пошук зниклих людей та ін.). Безумовно, волонтерський рух є найбільш організованим, ефективним сегментом громадянського активізму у воєнний час. Можна з упевненістю сказати, що військова агресія росії привела до створення однієї з найбільших міжнародних волонтерських мереж.

*Друга група* дій стосується кіберактивізму, цифрового активізму. Роль активістів у цьому напрямі є надзвичайно важливою, позаяк нинішні війни ведуться не лише в реальних географічних координатах, а й у віртуальному просторі. Основну роль тут відіграють ІТ-спеціалісти, ІТ-компанії. Вони допомагають відбивати DDoS-атаки на банківський сектор, офіційні сайти органів влади України тощо, організовують кібератаки на інфраструктуру державного сектору російської федерації. Створено цілу ІТ-армію України, яка виконує багато завдань: розробка спеціального програмного забезпечення, створення спеціалізованих чат-ботів і т. ін. Ці процеси отримали підтримку держави, зокрема Міністерства цифрової трансформації України.

*Третя група* дій стосується бійців інформаційного фронту. Основними, але не єдиними майданчиками для інформаційного активізму є соціальні мережі. Нині блогери, інфлюенсери, особливо ті, котрі мають мільйонні аудиторії, справді здатні формувати громадську думку. Перед «бійцями» інформаційного фронту постало багато завдань: копірайтинг, SMM, фактчекінг, шерінг, збір інформації, блокування пропагандистських ресурсів тощо. Навичок звичайного користувача є достатньо для інформаційного активізму, наприклад блокування сторінок у соціальних мережах з антиукраїнським контентом, запобігання поширенню фейків тощо.

Важливим напрямом діяльності для активістів інформаційного фронту є підготовка якісного іншомовного контенту для інформування громадян інших країн про ситуацію в Україні. Прикладами є ресурси We Are Ukraine (<https://www.weareukraine.info/>), Post to Stop War in Ukraine (<https://post-to-stop-war.in.ua/>) та ін. Потреба в таких ініціативах громадськості зумовлена тим, що Україна не має потужної системи мовлення на закордонну аудиторію іноземними мовами. Саме такі канали комунікації спрямовані на озвучення меседжів України, поширення закликів до громадськості інших

країн посилювати тиск на свою владу щодо підтримки України, прийняття її до ЄС, посилення санкцій щодо росії тощо. Не менш важливим, але дуже складним для реалізації завданням є трансляція інформації на російську аудиторію. Ця робота ускладнюється інформаційною агресією, мовою ворожнечі з боку російських користувачів соціальних мереж. Особливо це відчутно в перші тижні війни, коли всі популярні соціальні мережі були доступні користувачам із росії.

*Четверта група* дій стосується долучення населення до охорони громадського порядку в населених пунктах, на дорогах. Ініційовані владою, а також самовільні блокпости споруджувалися силами активістів з усеможливих матеріалів. Об'єднання зусиль поліції, добровольців територіальної оборони та громадськості спрямоване на протидію проходженню російської військової техніки й проникнення диверсійних груп. Силами громадськості облаштовувалися численні блокпости. Однак активність українців у встановленні самовільних блокпостів уже через кілька днів після початку війни показала деяку неефективність, бо вони перешкоджали руху екстрених служб, гуманітарних вантажів. Відтак різні добровольчі формування громад були залучені до впорядкування блокпостів спільно з районними військовими адміністраціями. Наприклад, на теренах Львівської області за перші дні російської агресії встановлено 544 блокпости, однак уже через два тижні їх кількість була скорочена до близько сотні. Решта блокпостів перетворені на спостережні пункти, життєдіяльність яких підтримувалася місцевими громадами.

За закликами місцевої влади населення залучено до цілодобового патрулювання. Тих, хто бажав патрулювати, реєстрували в найближчих державних адміністраціях, уключали до патрульних груп для допомоги поліції та силам територіальної оборони. Такий досвід для українців не новий, адже після кривавих подій під час Революції гідності (ніч на 19.02.2014 р.) відбулася «Ніч гніву» (погроми адміністративних будівель у Львові, Тернополі, Івано-Франківську й ін.). Власне, тоді велика кількість добровольців уключилася в процеси забезпечення безпеки міст і недопущення мародерства. У 2022 р. основну увагу таких патрулів спрямовано на виявлення диверсантів та усунення наслідків їхньої підривної роботи.

Також за ініціативи Державного агентства автомобільних доріг України залучено громадян, територіальні громади до демонтажу дорожніх знаків, табличок із назвами адміністративних приміщень чи інших об'єктів, де вказано назву населеного пункту. Усі знаки передавалися на зберігання місцевій владі. Це робилося для дезорієнтації російських військ, які

мали поганий зв'язок та великі труднощі з орієнтацією на місцевості. Натомість населення сприяло розміщенню нових знаків, спрямованих не на регулювання дорожнього руху, а на психологічний вплив на російських військових, наприклад знак «Окупантам рух заборонено».

Як бачимо, українська громадськість у протидії російській агресії тісно взаємодіяла з державними інститутами. Умови війни сприяли тісній кооперації державного та громадського секторів. Якщо в мирний час між державою й громадянським суспільством традиційними є дебати, більші чи менші протистояння, то війна визначила інші алгоритми взаємодії – оперативні та спрямовані на компроміс.

*П'ята група дій* – класичні формати громадського активізму (мітинг, демонстрація, пікет, хода й под.). Зауважимо, що правовий режим воєнного часу забороняє проведення таких масових заходів. Під час війни проводити їх складно з огляду на високий ризик для життя та здоров'я організаторів, учасників. Утім, навіть в умовах перебування під загрозою фізичної ліквідації з боку російських військових українські громадяни виходили на проукраїнські протести. Уточнимо, що масові акції протесту цивільного населення з українською символікою проходили саме в той час, коли міста були під контролем російських військ. Велика кількість таких масових заходів відбулась у південних областях України, охоплених війною: Запорізькій (Енергодар, Мелітополь, Токмак, Бердянськ та ін.), Луганській (Старобільськ), Донецькій (Краматорськ, Маріуполь), Херсонській (Генічеськ, Нова Каховка, Скадовськ, Херсон та ін.). У ході багатьох таких мирних акцій із вимогою до російських військ відступити з боку російських військових була застосована зброя, наявні людські жертви. Зокрема, у Новій Каховці, Мелітополі, Чаплинці й інших населених пунктах України російські військові відкривали вогонь по беззбройних учасниках мирних протестів. Показово, що мирні акції протесту в захоплених містах на півдні України не були припинені навіть після початку арештів, погроз розстрілу за участь у мирних протестах під українськими прапорами, а також викрадення представників державної влади, місцевого самоврядування, координаторів протестів, місцевих активістів, правозахисників, священників, журналістів.

Також населення багатьох українських населених пунктів організовано виходило на зустріч російській техніці з вимогами не пропустити її. Подекуди це було результативним. Зафіксовані приклади того, як російські війська відступали під тиском беззбройних громадян, які не дозволили увійти в їхній населений пункт.

Ті самі форми громадського активізму, які стосуються акціонізму (тобто перформанси, гепенінги, артінсталляції, флешмоби й под.), також активно проводяться для протидії агресії росії, але більшою мірою поза межами України. Практично повсюдно проходили різні публічні заходи на підтримку України з меседжами та вимогами, які змінювалися від ситуації в Україні. У перші дні війни учасники мирних акцій просили уряди надати військову й гуманітарну допомогу Україні, заблокувати доступ росії до SWIFT, посилити санкції щодо окремих громадян російської федерації тощо. Велика частина меседжів стосувалася прохання «закриття неба», тобто охоплення України системою багатошарової протиповітряної оборони НАТО. Багато антивоєнних протестів за межами України були організовані завдяки українській діаспорі по всьому світу. І лише в росії та Білорусі учасники таких акцій притягалися до відповідальності.

*Шоста група* дій стосується громадських ініціатив, спрямованих на збереження життя й здоров'я військових, цивільного населення під час війни. Передусім, виділимо донорство крові. Також силами медичних установ, медичних закладів освіти організовані тренінги з надання домедичної допомоги. Власне, тут бачимо активізм із двох боків: одні хотіли навчити, а інші – навчитися. Сюди ж віднесемо численні ініціативи, пов'язані зі збором та адресною передачею медикаментів на потреби військових і цивільного населення, вивезенням важкохворих за межі України. Не можна оминати й надання багатьма приватними медичними закладами безоплатних послуг, онлайн-консультації лікарів. У зоні ведення бойових дій навіть складні операції робилися з дистанційним залученням спеціалістів завдяки відеозв'язку.

*Сьома група* дій стосується сфери культури та духовного життя. Наприклад, Міністерство культури та інформаційної політики України залучило широку громадськість до систематизації інформації про шкоду, заподіяну російськими агресорами об'єктам культурної спадщини в Україні. Завдяки небайдужим громадянам фіксуються факти руйнування археологічних об'єктів, старовинних будівель, історичних кладовищ, пам'ятників, релігійних споруд, творів мистецтва, пам'яток природи, будівель закладів культури тощо. Завдяки громадськості систематизувалися випадки пограбування російськими військовими музеїв, бібліотек і под. Верифіковану інформацію буде передано Міжнародному кримінальному суду в Гаазі для проведення слідчих дій.

Одним із найяскравіших став кейс порятунку силами громадськості робіт всесвітньо відомої української художниці М. Примаченко. Російська армія в ході наступу спалила історико-краєзнавчий музей у смт Іванків



Київської області, де зберігалася частина робіт художниці. Саме місцева громада зуміла врятувати велику кількість експонатів музею.

Також у старовинних містах України, частина яких є спадщиною ЮНЕСКО, а також там, де в музейних фондах зберігаються цінні експонати, громадськість, влада, локальний бізнес доклали великих зусиль, щоб запобігти їх руйнуванню під час можливих бомбардувань. Наприклад, у Львові об'єкти, розміщені просто неба, були огорнуті вогнетривкими та захисними матеріалами. Вітражі закрито захисними екранами. Унікальні скульптури, зокрема сакрального характеру, демонтовано та перенесено в підземелля. Такі делікатні роботи з об'єктами спадщини ЮНЕСКО проводить не громадськість, а професіонали-реставратори, проте в умовах війни на рівні суспільства й неурядових організацій (наприклад Товариства охорони пам'яток історії та культури) акумульовані людські, фінансові, технічні й інші ресурси для цього.

Важливою частиною громадського активізму стало згуртування представників сфери культури, духовного життя довкола спільних проблем, які не лише були гострими в дні війни, а й ще тривалий час будуть актуальні після завершення російської агресії. Наприклад, з ініціативи муніципального музею у Львові «Територія терору» організовано Музейний кризовий фонд «Швидка музейна допомога». Його завданням визначено фінансову підтримку музеїв, передусім із малих міст і селищ на Сході та Півдні України, які опинилися в епіцентрі російської агресії. У період гострої фази війни допомога стосувалася задоволення базових потреб (їжа, медикаменти) працівників цих музеїв, що вони вижили та зберегли локальну спадщину. Подальші формати підтримки заплановані для повоєнного відновлення.

*Восьма група* дій стосується сфери науки й освіти. Українські науковці в перші дні війни звернулися до компаній Clarivate та Elsevier, яким належать реферативні, бібліографічні бази даних Scopus і Web of Science, із проханням припинити співпрацю з росією, позбавити російські установи доступу до цих баз даних, припинити індексування російських видань. Українська наукова та педагогічна спільнота активно включилася в лобіювання питання обмеження можливостей участі росії в усіх інструментах ЄС щодо наукового й інноваційного співробітництва. Утім, росія сама відмовилася від згаданих наукометричних баз й анонсувала намір створення національної бази.

Також українські дослідники звернулися з численними зверненнями до закордонних установ, дослідницьких фондів із проханням переглянути свою політику співпраці у сфері освіти і науки з росією та тими

державами, які підтримали збройну агресію проти України. Вітчизняні вчені об'єдналися довкола ідеї обмеження можливості участі росії в усіх інструментах ЄС щодо наукового й інноваційного співробітництва (Horizon Europe, Interreg Europe, Eureka та ін.). Також спільнота українських науковців ініціювала питання виключення російської федерації з низки міжнародних організацій (Міжурядова океанографічна комісія ЮНЕСКО, Секретаріат договору про Антарктику, Науковий комітет з антарктичних досліджень, Міжнародний центр чорноморських досліджень та ін.). Українська науково-педагогічна спільнота активно лобювала бойкот проведення міжнародних наукових заходів у російській федерації, зупинку участі російських науковців, студентів і закладів освіти в міжнародних програмах академічної мобільності тощо. Загалом науково-педагогічна спільнота в дні війни сильно згуртувалася й чітко артикулювала свої вимоги.

Зауважимо, що в межах статті ми не можемо представити весь спектр напрямів громадського активізму, а вказали лише ті, які найчіткіше проявилися в перший місяць військової агресії росії на теренах України.

### **2.3. Основні напрями громадського активізму воєнного часу стихійного типу**

Громадський активізм українців під час воєнного часу мав не лише організований, а й стихійний характер. Його реалізація диктувалася ситуацією, вимогою конкретного часу конкретній локації. Укажемо на кілька типів активізму стихійного типу.

*Перша група* дій стосується захоплення беззбройним цивільним населенням із ризиком для свого життя російської військової техніки й узяття в полон військових окупаційної армії. Частина сюжетів видається абсолютно сюрреалістичними. Це й захоплення цивільним населенням воєнної техніки як трофеїв, і всілякі способи дезінформації російських військових та ін. Такі дії посилюють технічні й людські втрати ворога. Активізм, який у мирний час був би оцінений як злочини, у воєнний час знаходить колосальну громадську підтримку (особливо завдяки соціальним мережам) і вдячність на різних рівнях.

*Друга група* дій стосується реагування громадськості на мародерство. Такою реакцією стало невідкладне покарання тих, хто у воєнний час посягнув на майно поранених, убитих, із приміщень, які зруйновані або ж не охороняються. У воєнний час очевидці стають і слідчими, і суддями, і виконавцями народного вироку. Звичайно ж, в Україні існують кримінально-процесуальні механізми покарання мародерів; вони навіть були посилені після початку війни (від 3 до 10 років позбавлення волі), однак фіксація

таких випадків найчастіше у воєнний час одразу переростала в самосуд, який отримував схвалення і народу, і неформальне схвалення влади.

Фактично з перших днів війни Україною почав ширитися народний флешмоб під умовною назвою «Спіймай та покарай мародера», бо в дуже багатьох містах фіксувалися такі експрес-самосуди. Найпопулярнішим видом покарання мародерів під час російської агресії 2022 р. стало примотування спійманого до найближчого стовпа. Такі опори відігравали роль середньовічного ганебного стовпа для публічної ганьби злочинця. Для посилення соціально-виховного ефекту (так би мовити, превентивні заходи) з мародера знімали привселюдно одяг, шмагали ременем тощо. Власне, покарання передбачало передусім публічну ганьбу, осоромлення.

Також влада та громадськість запропонували альтернативні моделі поведінки з мародерами, коли йшлося про масові розграбування. Наприклад, у Мелітополі облаштовано спеціальний павільйон, де групи охорони правопорядку приймали повернення привласнених товарів. Мародерів мотивували до повернення тим, що засобами відеоспостереження їхні злочинні дії були зафіксовані й щодо винних, які не повернуть майно, буде розпочато кримінальне провадження. Правоохоронці та активісти одразу почали розшук та ідентифікацію підозрюваних через соціальні мережі.

*Третя група* дій стосується взяття в полон або ж фізичної ліквідації російських військових. Тут активність проявляють ті цивільні особи, які, з огляду на сфери професійної діяльності, хобі, володіють зброєю. Прикладом є українські єгері, мисливці. Від перших днів війни за підтримки органів влади, територіальної оборони єгері, лісники, мисливці фактично влаштовують «сафарі» на російських військових. Ці люди цінні своїми знаннями стежок, ярів на конкретній місцевості, де може переховуватися ворог. Показово, що ці групи українських громадян були активізовані державою (Міністерством оборони України).

*Четверта група* дій громадськості стосувалася виготовлення саморобних засобів оборонного призначення. Передусім ідеться про пляшки із запальною сумішшю для подальшого знешкодження нею російської техніки. Показово, що державні інституції (Міністерство внутрішніх справ України та ін.) через соціальні мережі й месенджери активно інструктувало, як виготовляти легкозаймисті суміші. У мирний час щось схоже видалося б фантастикою.

У міру наростання російської агресії винахідливість, творча енергія українців мали лише висхідну динаміку. Наприклад, замість ручного кидання коктейлів Молотова, народними винахідниками була запропонована конструкція катапульти, яка здатна метати запалені пляш-

ки на значно більшу відстань. Ось так винаходи древніх греків стають у нагоді в ході високотехнологічних воєн ХХІ ст.

Також громадськість споруджувала барикади з автомобільних шин, щоб їх підпал із наближенням ворога сповільнив просування ворожої техніки. Велика кількість громадян, представників бізнесу долучилася до збору металу та виготовлення з них різних невибухових загороджень, передусім протитанкових «їжаків», «зірок». Такі металоконструкції спрямовані на зупинку або бодай сповільнення важкої військової техніки ворога. До їх виготовлення долучалися учні й педагоги професійно-технічних училищ, приватні підприємці, які до війни виготовляли продукцію з металу. Для більшості це стало абсолютно новим соціальним досвідом. Також масового характеру набуло виготовлення маскувальних сіток, до чого долучались усі вікові групи.

*П'ята група* дій стосується сфери релігійного життя, взаємодії релігійних організацій і вірян у протидії російській агресії. Передусім, відзначимо, що в Україні від перших днів війни російська армія обстрілює сакральні споруди (причому всіх конфесій). Зруйновано багато старовинних та новітніх будівель релігійного призначення. У випадку руйнування будівель релігійних організацій передусім духовенство та віряни ставали на захист предметів церковного вжитку, запобігання мародерству з пошкоджених храмів.

Ще від днів Революції гідності багато релігійних громад активно займалися збором допомоги, широким спектром дій на підтримку української державності. Відтак у дні війни 2022 р. вони мали напрацьовані мережі соціальних контактів для взаємодії за різними напрямками: надання медичної допомоги й тимчасового притулку, допомога фронту, приготування їжі тощо. У час війни багато сакральних споруд ставали укриттям від обстрілів та бомбардувань. Вони стали осередками збору та видачі речей вимушеним переселенцям. Важливими є ініціативи релігійних організацій у допомозі вимушеним переселенцям під час евакуації, під час їх очікування на перетин державного кордону. Релігійні громади організовували харчування для вимушених переселенців, збирали й перерозподіляли для них речі найпершої потреби. Спектр дії релігійних громад нині дуже широкий. Зауважимо, що церква має давню традицію бути важливою ланкою в соціальних ініціативах, особливо в кризові періоди (філософія соціального служіння).

*Шоста група* дій стосується підтримки домашніх тварин, бо не всі власники, рятуючись від обстрілів, могли вивезти їх із собою. Велика кількість колись домашніх тварин була знайдена на вокзалах, уздовж трас.

Частину таких тварин узяли під опіку притулки для тварин. Такі притулки налагодили передання тварин новим господарям, а також спільнота допомагала кормами. Загалом допомога покинутим, загубленим домашнім тваринам стала окремим напрямом згуртування суспільства. Запущено багато онлайн-ініціатив (Zoopatrul Kyiv, Save Pets of Ukraine, «Фауна сервіс» та ін.), чат-ботів, груп у соціальних мережах. Так збиралась інформація, оброблялися прохання про допомогу від власників домашніх тварин, заводчиків, зооволонтерів, громадян, які знайшли покинутих тварин.

Особливою проблемою під час війни були зоопарки, розміщені в зоні ведення бойових дій, причому як приватні, так і державні. Великою була роль небайдужих громадян у підтримці тварин, які опинилися заручниками війни, щонайменше їжею та водою. Однак щирі наміри допомогти тваринам у часи війни мають і трагічні наслідки, наприклад у Feldman Escopark у Харківській області були розстріляні добровольці, які після закликів у соціальних мережах погодилися приїхати, щоб нагодувати тварин. Водночас громадянам у перервах між обстрілами та бомбардуваннями все ж удалося вивезти частину тварин із різних зоопарків, притулків для тварин.

Оскільки зоопарки не мають прибутку у воєнний час, то утримання тварин стало великою проблемою. Виходом є викупування онлайн-квитків на умовні відвідини зоопарку небайдужими громадянами. Такий особливий вид краудфандингу став шляхом до збереження тварин. І в таких діях ми теж убачаємо громадський активізм.

*Сьома група* дій стосується евакуаційного активізму. Констатувати, що це винятково стихійний тип активізму, було б неправильно, адже до здійснення евакуації активно долучені держава та волонтерські організації. Водночас процес евакуації засвідчив велику згуртованість суспільства у взаємодопомозі. Передусім, через соціальні мережі відбувався пошук тих, хто міг узяти додаткового пасажира. Через спеціальні сервіси одні громадяни могли повідомити про місце в автомобілі, а інші – скористатися такою пропозицією. Тут не йдеться про надання платних транспортних послуг, а саме про готовність допомогти співгромадянам. Також евакуаційний напрям проявився в допомозі добратися з відносно безпечних міст до державного кордону. Жителі прикордонних сіл України надавали допомогу тим, хто тривало очікував на перетин кордону, що було особливо актуально в перші дні війни.

Як і у випадку з активізмом організованого типу, тут ми вказали лише на невелику частину напрямів громадського активізму воєнного часу стихійного типу. Згадані кейси дають уявлення про архітектуру активізму воєнного часу, однак далеко не вичерпно характеризують її.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Активізм воєнного часу є системою ініціатив громадян, їх взаємодій (між собою, із військовими підрозділами, урядовими та неурядовими інституціями, іншими суб'єктами) щодо протидії державі-агресору, порятунку життя громадян, збереження або відновлення інфраструктури тощо. Цей тип активізму є елементом системи громадського активізму, що виникає у відповідь на збройну агресію й реалізується в умовах воєнного часу. Усі характеристики активізму воєнного часу є наслідком порушення суверенітету, територіальної цілісності однієї держави іншою (агресором), зумовлені реаліями воєнного часу. Активізм воєнного часу: 1) територіально обмежується кордонами держави, щодо якої була здійснена збройна агресія, але розгортається й поза її межами у форматі антивоєнного активізму; 2) реалізується як у реальному, так і у віртуальному вимірах; 3) має потенціал об'єднання широкої громадськості в міжнародному масштабі.

Структурна модель громадського активізму воєнного часу поєднує три підсистеми: 1) фронтову; 2) тилову; 3) закордонну. Кожна з них складається з громадського активізму онлайн- та офлайн-форматів, а також поєднує активізм організованого й стихійного типів. Із початком збройної агресії росії українська громадськість найбільш активно долучалася до таких форм громадського активізму: волонтерство на підтримку армії; фінансова допомога, передусім армії, закладам охорони здоров'я; протидія інформаційній дезінформації; допомога вимушеним переселенцям (житло, одяг, базові речі, медикаменти, транспортні перевезення тощо) та ін. Це лише верхній щабель у системі громадянського активізму в умовах війни.

Фронтowa підсистема активізму воєнного часу включає широкий комплекс дій населення там, де ведуться бойові дії, можливе замінування об'єктів. Відтак такий активізм небезпечний для життя й здоров'я активістів. Активісти допомагають державним структурам у виконанні конкретних завдань воєнного часу або ж беруть на себе якийсь сегмент робіт: допомога рятувальникам розбирати завали після бомбардувань, перевезення поранених до лікарень, пошук зниклих, сприяння в евакуації цивільного населення, допомога харчами тощо.

Тилова підсистема активізму воєнного часу включає комплекс різнопланових дій громадськості. Цей активізм має менші ризики для життя й здоров'я активістів, аніж у межах фронтової підсистеми. Активісти доповнюють дії державних інститутів щодо матеріально-технічної підтримки армії, госпіталів, вимушених переселенців. Вони стають «віртуальними бійцями» інформаційного фронту, рятують тварин,

розшукують зниклих людей, підписують петиції, формують громадську думку, долучаються до підтримки правопорядку й т. ін.

Закордонна підсистема активізму воєнного часу передбачає взаємодію української громадськості з громадськістю з-за кордону, представниками української діаспори. Ці взаємодії стосуються формування об'єктивної думки про російську агресію в Україні; гуманітарних потреб української армії та цивільних осіб; залучення широких можливостей громадської дипломатії для тиску на уряди демократичних держав для збільшення підтримки України, тиску на міжнародні корпорації задля їх виходу з російського ринку.

З огляду на обсяги статті ми обмежились аналізом порівняно невеликої кількості напрямів громадського активізму організованого й стихійного типів, які зафіксовані в перший місяць російської агресії щодо України 2022 р. Водночас відзначимо, що система воєнного активізму є значно ширшою, що потребує подальшого вивчення та концептуалізації. Кейс України 2022 р. дає широкий емпіричний матеріал для подальшої концептуалізації громадського активізму воєнного часу.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
2. Axelrod, R. (1997). *The Complexity of Cooperation*. Princeton: Princeton University Press.
3. Baldwin, J. (Ed.) (2018). *Taking it to the streets: Public theologies of activism and resistance*. Lanham, MD: Lexington Books.
4. Czech, S. (2016). Mancur Olson's Collective Action Theory 50 Years Later. A View from The Institutionalist Perspective. *Journal of International Studies*, № 9 (3), pp. 114–123.
5. Greijdenus, H., Fernandes, C. A de Matos, Turner-Zwinkels F. et al. (2020). The psychology of online activism and social movements: relations between online and offline collective action. *Current Opinion in Psychology*, № 35, pp. 49–54.
6. Khoma, N. (2014). Postmodernistyczne formy politycznego sprzeciwu (na przykładzie wydarzeń na Ukrainie w latach 2013–2014). In: H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała (Eds.), *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, pp. 255–261. Zamość: Wydawnictwo «Officina Simonidis».
7. Khoma, N. (2015). Modern forms of political protest (for example political happeing). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, соціологія, політологія*, № 1, pp. 242–247.
8. Khoma, N. (2015). Postmodern forms of political opposition (at the example of events in Ukraine during the late 2013-2014). *Facta Simonidis*, № 1 (8), pp. 27–40.
9. Macy, M. W. (1991). Chains of cooperation: Threshold effects in collective action. *American Sociological Review*, № 56, pp. 730–747.

10. Olson, M. (1965). *The logic of collective action*. Cambridge: Harvard University Press.

11. Ostrom, E. (1998). A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *The American Political Science Review*, № 91 (1), pp. 1–22.

12. Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives*, № 14 (3), pp. 137–158.

13. Reuben, E. (2003). *The Evolution of Theories of Collective Action*. Amsterdam: Tinbergen Institute.

14. Richards, I., Wood, M. A. (2018). Hacktivists against terrorism: A cultural criminological analysis of Anonymous' antiIS campaigns. *International Journal of Cyber Criminology*, № 12 (1), pp. 187–205.

15. Sandoval-Almazan, R., Gil-Garcia, J. R. (2014). Towards cyberactivism 2.0? Understanding the use of social media and other information technologies for political activism and social movements. *Government Information Quarterly*, № 31 (3), pp. 365–378.

16. Simon, H. (1957). *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in Society Setting*. New York: John Wiley.

## REFERENCES

1. Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books (in English).

2. Axelrod, R. (1997). *The Complexity of Cooperation*. Princeton: Princeton University Press (in English).

3. Baldwin, J. (Ed.) (2018). *Taking it to the streets: Public theologies of activism and resistance*. Lanham, MD: Lexington Books (in English).

4. Czech, S. (2016). Mancur Olson's Collective Action Theory 50 Years Later. A View from The Institutional Perspective. *Journal of International Studies*, № 9 (3), pp. 114–123 (in English).

5. Greijdanus, H., Fernandes, C. A de Matos, Turner-Zwinkels F. et al. (2020). The psychology of online activism and social movements: relations between online and offline collective action. *Current Opinion in Psychology*, № 35, pp. 49–54 (in English).

6. Khoma, N. (2014). Postmodernistyczne formy politycznego sprzeciwu (na przykładzie wydarzeń na Ukrainie w latach 2013–2014). In: H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała (Eds.), *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, pp. 255–261. Zamość: Wydawnictwo «Officina Simonidis» (in Polish).

7. Khoma, N. (2015). Modern forms of political protest (for example political happening). *Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political sciences*, № 1, pp. 242–247 (in English).

8. Khoma, N. (2015). Postmodern forms of political opposition (at the example of events in Ukraine during the late 2013–2014). *Facta Simonidis*, № 1 (8), pp. 27–40 (in English).

9. Macy, M. W. (1991). Chains of cooperation: Threshold effects in collective action. *American Sociological Review*, № 56, pp. 730–747 (in English).

10. Olson, M. (1965). *The logic of collective action*. Cambridge: Harvard University Press (in English).



11. Ostrom, E. (1998). A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *The American Political Science Review*, № 91 (1), pp. 1–22 (in English).
12. Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives*, № 14 (3), pp. 137–158 (in English).
13. Reuben, E. (2003). *The Evolution of Theories of Collective Action*. Amsterdam: Tinbergen Institute.
14. Richards, I., Wood, M. A. (2018). Hacktivists against terrorism: A cultural criminological analysis of Anonymous' antiIS campaigns. *International Journal of Cyber Criminology*, № 12 (1), pp. 187–205 (in English).
15. Sandoval-Almazan, R., Gil-Garcia, J. R. (2014). Towards cyberactivism 2.0? Understanding the use of social media and other information technologies for political activism and social movements. *Government Information Quarterly*, № 31 (3), pp. 365–378 (in English).
16. Simon, H. (1957). *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in Society Setting*. New York: John Wiley (in English).

Матеріал надійшов до редакції 25.03.2022 р.

**РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 338(477):330.322

**Богдана Дейнека,**

магістерка факультету міжнародних відносин,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
deineka.bohdana2021@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0001-9893-4538;

**Андрій Бояр,**

доктор економічних наук, професор,  
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин  
та управління проектами,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
Andrij.Boyar@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0002-9379-8140  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-274-284

**ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ  
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

У статті розглянуто суть понять «інвестиційний клімат», «інвестиційна привабливість». Проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій в Україну впродовж останніх десяти років, зокрема досліджено причини зміни їх обсягу за відповідний період. На основі проведеного дослідження запропоновано шляхи покращення інвестиційної привабливості України в умовах сьогодення.

**Ключові слова:** інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційний потенціал, прямі іноземні інвестиції.

**Bohdana Deineka,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0001-9893-4538

**Andrii Boyar,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9379-8140

## THE INVESTMENT CLIMATE OF UKRAINE AT THE CURRENT STAGE

The article examines the essence of the concepts of «investment climate» and «investment attractiveness». The dynamics of foreign direct investment inflows to Ukraine over the past ten years were analyzed; in particular, the reasons for the changes in their volumes during the corresponding period were investigated. Based on the conducted research, ways to improve Ukraine's investment attractiveness in today's conditions were proposed.

**Key words:** investment, investment climate, investment attractiveness, investment potential, foreign direct investment.

### 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Створення сприятливих умов для інвестиційного клімату є однією з ключових засад економічного зростання, оскільки збільшення обсягів прямих інвестицій з-за кордону сьогодні є актуальним питанням. Зростання обсягу інвестицій безпосередньо залежить від інвестиційного клімату. Інвестиційна привабливість країни визначається певними факторами. Так, зокрема, ключовим чинником залучення інвестицій в Україну є формування привабливого інвестиційного клімату, відповідно до якого залучатимуть нові інвестиції.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Не один рік питанням інвестиційного забезпечення розвитку економіки займається ряд вітчизняних науковців і вчених. Складники інвестиційної привабливості та перспективи їх використання в економічному аналізі досліджувала В. О. Вакулова; О. І. Маслак, В. А. Таловер здійснили комплексне оцінювання інвестиційної привабливості України; І. О. Бланк загалом досліджував інвестиції як явище та алгоритми інвестиційних процесів.

Підвищення інвестиційної привабливості регіону та країни в цілому розглядали Ю. Швець, О. Бурдило, Г. Рзаєв, Н. Крихівська, Н. Коваль, В. Мотриченко й ін.

**Мета статті** – аналіз понять «інвестиційний клімат» та «інвестиційна привабливість»; аналіз обсягу інвестицій в економіку України; визначення

проблем; розробка заходів для покращення інвестиційної привабливості України.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значну роль інвестиції відіграють у розвитку економіки будь-якої країни. Зв'язок між інвестиціями та економічними процесами можна розглядати з двох сторін: з однієї – формування інвестиційних потоків залежить від економічного розвитку країни, а з іншої – інвестиції забезпечують покращення економічної ситуації. Для країни інвестиції створюють такі позитивні ефекти: модернізація виробничих потужностей і процесів; збільшення обсягів виробництва; підвищення конкуренції; розвиток інфраструктури та ін. [13]. Суттєве значення інвестиції мають для процесу модернізації виробничих технологій через створення нових підприємств, де впроваджують новітні технології й сучасну організацію праці. Це зумовлює підвищення якості продукції, а впровадження сучасних методів управління – зростання продуктивності праці. У результаті підприємства можуть збільшувати обсяги виробництва. Інвестиції активізують ринкову конкуренцію – поява на ринку нових конкурентоспроможних товарів зумовлює технічні й організаційні інновації.

Інвестиції здійснюють позитивний вплив на платіжний баланс країни, що може проявлятися у вигляді збільшення експорту вітчизняної продукції й зменшення імпорту за рахунок інвестування в галузі, у яких обсяг виробництва невеликий і попит задовольняється за рахунок імпорту. Окрім економічних ефектів, інвестиції зумовлюють покращення соціального становища в країні через створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, зростання рівня доходів і купівельної спроможності населення, збільшення соціальних виплат і, як наслідок, зростання доходів бюджетів усіх рівнів [1].

У науковій літературі серед учених-економістів не існує єдиного підходу до тлумачення понять «інвестиційний клімат» та «інвестиційна привабливість країни». У табл. 1 подано низку підходів до визначення цих дефініцій.

Отже, інвестиційний клімат потрібно розглядати як сукупність різноманітних факторів (економічних, соціальних, політичних), що враховуються інвестором, до початку виконання інвестиційної діяльності, а інвестиційну привабливість презентувати як сукупність умов функціонування економіки, які б могли зацікавити інвестора щодо подальшого вкладення ресурсів.

Таблиця 1

**Підходи до визначення понять «інвестиційний клімат»  
та «інвестиційна привабливість країни»**

Автор	Визначення
1	2
А. Гура [2]	Інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему.
С. Мочерний [4]	Інвестиційний клімат – це сукупність об’єктивних та суб’єктивних умов, які сприяють (гальмують) процесу інвестування народного господарства (на макрорівні) та окремих підприємств, компаній, галузей (на мікрорівні).
М. Жук [5]	Інвестиційний клімат – сукупність соціально-економічних, суспільно-політичних, природних, екологічних та інших умов, які безпосередньо визначають масштаби, обсяги й темпи залучення інвестицій.
І. Сазонець, В. Федорова [12]	Вважають, що поняття інвестиційного клімату означає наявність таких умов інвестування, що впливають на переваги інвестора у виборі певного об’єкта інвестування.
Г. Фролова [14]	Інвестиційний клімат – ступінь сприятливості ситуації, що складається в тій чи іншій країні (регіоні, галузі) для ймовірного надходження інвестицій у цю країну (регіон, галузь).
В. Коваленко [8]	Інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему (економіку країни, регіону, корпорації).
К. Малько [9]	Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, правових, економічних, соціальних, природних, а також інших чинників, які сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних й іноземних інвесторів.

## Закінчення таблиці 1

1	2
	Потрібно підкреслити, що на сьогодні не існує єдиного підходу до трактування кількості чинників, що обумовлюють формування інвестиційного клімату.
І. Іващук [6]	Інвестиційний клімат – сукупність факторів, що включає в себе стан економіки, соціально-економічну стабільність, рівень розвитку законодавчої бази, інвестиційної інфраструктури, продуктивних сил, валютну та фіскальну політики, стан фінансово-кредитної системи та інвестиційного ринку, статус іноземного інвестора.
З. Котляр та М. Акімов [11]	Інвестиційна привабливість – це розподіл фактичних обсягів залучених інвестицій у регіон.
К. Тітов [11]	Інвестиційна привабливість – це встановлення стійкого сукупного економічного ефекту від виробничо-господарської діяльності.
С. Гуткевич [3]	Інвестиційна привабливість – це інтегральна сукупність критеріїв дійсності умов та факторів, які забезпечують зацікавленість інвесторів у вкладенні капіталу.

*Джерело: складено автором на основі даних [2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 11; 12; 14].*

Під час оцінки інвестиційного іміджу країни чи регіону потенційні інвестори опираються на рейтинги, які відіграють ключову роль у процесі прийняття рішення, оскільки дають змогу кількісно та якісно оцінити можливі політичні, комерційні, інвестиційні й репутаційні ризики, ступінь надійності здійснення інвестицій, період самоокупності тощо.

Нині функціонує достатня кількість міжнародних організацій, фінансових, рейтингових та інформаційних агентств, які здійснюють складання міжнародних інвестиційних рейтингів.

The Global Competitiveness Index (Рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності) – один із найбільш впливових міжнародних інвестиційних рейтингів. Розраховується Всесвітнім економічним форумом, складається з даних і результатів глобального опитування керівників компаній, дослідницьких інститутів й організацій у країнах, що представляються в рейтингу.

Index of Economic Freedom (Рейтинг за індексом економічної свободи) розраховується американським фондом The Heritage Foundation та газетою The Wall Street Journal.

Ease of Doing Business Index (Рейтинг за індексом легкості ведення бізнесу), який розраховується Світовим банком, визначає методику оцінки якості правил, що регулюють умови діяльності підприємств упродовж повного життєвого циклу.

International Business Compass (рейтинг за індексом інвестиційної привабливості) є найбільш показовим серед міжнародних інвестиційних рейтингів. Його складає Гамбурзький інститут світової економіки спільно з німецькою аудиторською компанією BDO. Цей індекс розраховується для 174 країн на основі 20 показників.

Згідно з результатами проведеного аналізу щодо зазначених вище рейтингів позиції України є такими (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Позиції України в міжнародних рейтингах протягом 2012–2020 рр.**

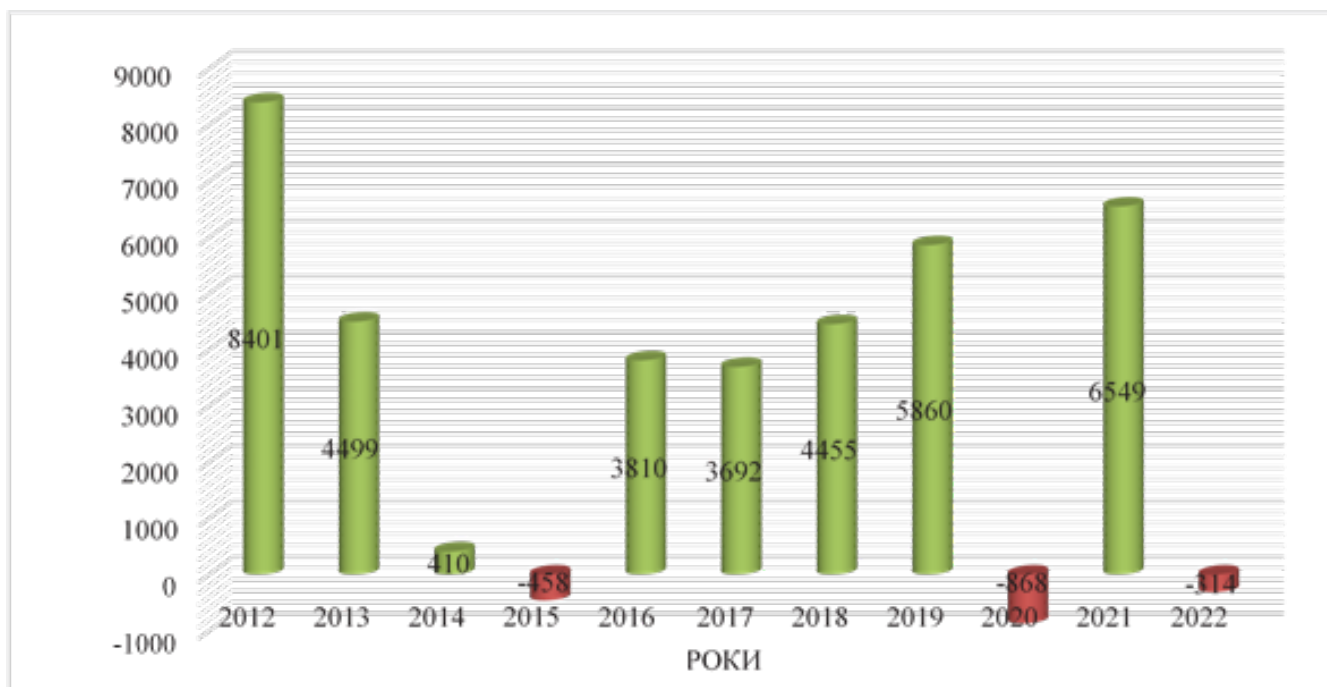
<b>Рік</b>	<b>Рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index)</b>	<b>Рейтинг за індексом економічної свободи (Index of Economic Freedom)</b>	<b>Рейтинг за індексом легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index)</b>	<b>Рейтинг за індексом інвестиційної привабливості (International Business Compass)</b>
<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>	<b>5</b>
2012	82	163	152	*
2013	73	161	137	*
2014	84	155	112	109
2015	76	162	96	89
2016	79	162	83	130
2017	85	166	80	134
2018	83	150	76	131

1	2	3	4	5
2019	85	147	71	*
2020	*	134	64	*

*Джерело: складено автором на основі даних [15; 16; 18].*

Аналізуючи дані табл. 2, ми робимо висновок, що місце України в міжнародних рейтингах є достатньо низьким і лише за індексом легкості ведення бізнесу держава показує позитивну динаміку.

Низькі позиції України в досліджуваних рейтингах свідчать про несприятливий інвестиційний клімат, що прямо пов'язано з обсягом залучених інвестицій (рис. 1).



**Рис. 1.** *Обсяг прямих іноземних інвестицій за 2012–2022 (I–II квартал) рр., млрд дол. США*

*Джерело: складено автором на основі [10].*

Аналізуючи дані рис. 1, спостерігаємо численні коливання в обсягах інвестицій. Найбільш значний спад надходжень простежуємо у 2014, 2020 і 2022 рр. На нашу думку, це пов'язано з воєнним конфліктом на Сході України та анексією півострова Крим у 2014 році, пандемією COVID-19 у 2020 р. і військовим нападом із боку російської федерації на початку 2022 р.

Серед основних причин зниження обсягів іноземних інвестицій в Україну з 2014 р. є економічна та політична нестабільність; збройний



конфлікт на сході країни та тимчасова окупація частини території України, де розміщувалися найбільші промислові підприємства; високі ризики інвестування в Україну через утрату позицій у міжнародних рейтингах тощо.

Упродовж 2014–2015 рр. в Україні здійснено комплекс заходів щодо покращення інвестиційного клімату та іміджу України. Прийняті й діють закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні», «Про режим іноземного інвестування», «Про інвестиційну діяльність», «Про транскордонне співробітництво», «Про індустриальні парки», «Про державно-приватне партнерство» й ін., якими встановлені гарантії діяльності інвесторів, засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні, режими інвестиційної діяльності тощо. Також підписано та ратифіковано міжурядові угоди про сприяння й взаємний захист інвестицій із більше ніж 70 країнами світу. Прийняття Україною зазначених законів і взяття на себе відповідних зобов'язань покращило привабливість країни серед потенційних міжнародних інвесторів та дало змогу створити стійкі й надійні засади та механізми залучення іноземних інвестицій в Україну.

Повномасштабна війна стала новим фактором впливу на рівень ділової активності й інвестиційного середовища в Україні. Потрібно зазначити, що, за попередніми підрахунками Міністерства економіки, станом на червень 2022 р. прямі одноразові втрати становлять 565 млрд дол. США, із яких 119 млрд дол. США припадає на інфраструктуру і 91 млрд дол. США – на втрати цивільних об'єктів. У зв'язку зі збройним конфліктом Україна недоотримала 54 млрд дол. США капітальних інвестицій [17].

Пріоритетними для формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні мають стати заходи, спрямовані на покращення умов діяльності інвесторів, розширення механізмів та інструментів здійснення інвестицій та реалізації інвестиційних проєктів. На нашу думку, першочерговими кроками, які дають змогу активізувати інвестиційний клімат, повинні бути:

1. зменшення адміністративних бар'єрів шляхом ліквідації бюрократії та відкритості системи регулювання бізнесу;
2. гарантування стабільності законодавства у сфері інвестування;
3. формування сучасної системи державних гарантій захисту іноземних інвестицій;
4. запровадження економічного механізму страхування ризиків для іноземних інвесторів;
5. стабілізація банківської системи;
6. реформи в податковій системі України.

Отже, упровадження зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня довіри іноземних інвесторів до України, що може привести до збільшення обсягу залучення іноземних інвестицій та забезпечить формування позитивного інвестиційного іміджу України на світовій арені.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Позитивний вплив на економіку країни здійснюють іноземні інвестиції, оскільки це додаткове джерело грошових коштів, що дає змогу впроваджувати передові технології та пришвидшує процес інтеграції економіки у світове господарство.

Визначено, що найбільш значний спад надходжень спостерігався у 2014, 2020 і 2022 рр., це пов'язано із воєнним конфліктом на Сході України та анексією півострова Крим у 2014 р., пандемією COVID-19 у 2020 р. й військовим нападом із боку російської федерації на початку 2022 р.

У результаті дослідження сучасного стану інвестиційного клімату України можемо констатувати, що впродовж останніх років у державі формувалося необхідне підґрунтя стабільного економічного розвитку й підвищення інвестиційної привабливості задля стрімкого залучення прямих іноземних інвестицій.

Доведено, що для залучення інвестицій потрібно забезпечити інвесторам упевненість у можливості безперешкодного інвестування, забезпечити захист інвестицій на законодавчому рівні, як це передбачено у всіх провідних країнах світу. Також на рівень залучення інвестицій суттєво впливає інвестиційний клімат, який в Україні сьогодні класифікується як несприятливий.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григор'єв, О. Ю. (2019). Перспективні напрями інвестування в українську економіку. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. Львів: Вид. Львів. політехніки, т. 1, № 2, с. 70–76.
2. Гура, А. О. (2015). Інвестиційний клімат в Україні: сучасний стан та напрями покращення. *Економіка*, № 15, с. 188–196.
3. Гуткевич, С. (2004). Формирование инвестиционной привлекательности аграрного сектора экономики: дис. д-ра. экон. наук : спец. 08.07.02 «Экономика сельского хозяйства» / Нац. науч. центр. Киев, 384 с.
4. Економічна енциклопедія: у 3-х т, т. 1. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000, 864 с.

5. Жук, М. В. (2008). Регіональна економіка: підручник. Київ: Академія, 416 с.
6. Іващук, І. (1998). Мотиваційні фактори формування інвестиційного клімату регіону. *Фінанси України*, № 1, с. 72–77.
7. Інвестиції під час війни: тенденції та перспективи. URL: <https://buduysvoe.com/publications/investyciyi-pid-chas-viyny-tendenciyi-ta-perspektvyu>
8. Коваленко, С. О. (2012). Інвестиційний клімат в Україні та напрями його покращення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, № 38, с. 366–368.
9. Малько, К. С. (2015). Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України: чинники їх формування в сучасних умовах. *Економіка та управління національним господарством*, № 3, с. 100–105.
10. Прямі іноземні інвестиції. Офіційний сайт Міністерства фінансів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>
11. Савіцька, О. (2014). Особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Науковий вісник НЛТУ України*, № 24, с. 277–283.
12. Сазонець, І. Л., Федорова, А. (2011). Інвестування: підручник. Київ: Центр учб. літ., 312 с.
13. Татарульєва, А. О. (2016). Вплив іноземного інвестування на економічний розвиток країни. *Причорноморські економічні студії*, вип. 4, с. 29–34. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses\\_2016\\_4\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_8)
14. Фролова, Г. І. (2014). Оцінка інвестиційного клімату в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*, № 2, с. 67–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vbumb\\_2014\\_2\\_15.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vbumb_2014_2_15.pdf)
15. BDO International Business Compass (IBC) / European business association. URL: <https://eba.com.ua>
16. Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/>
17. Ukraine Reconstruction May Cost \$1.1 Trillion, EIB Head Says. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-21/ukraine-reconstruction-may-cost-1-1-trillion-eib-head-says>
18. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/>

## REFERENCE

1. Hryhoriev, O. Yu. (2019). Perspektivni napriamy investuvannia v ukraincku ekonomiku. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivckoi politexniki, t. 1, № 2, p. 70–76.
2. Hura, A. O. (2015). Investytsiinyi klimat v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamy pokrashchennia. *Економіка*, № 15, p. 188–196.
3. Hutkevych, S. (2004). Formyrovanye ynvestytsyonnoi pryvlekatelnosti ahrarnoho sektora ekonomyky: dyss. dokt. ekon. nauk: spets. 08.07.02 «Економіка сelskoho khozi-aistva»; Natsyonalnyi nauchnyi tsentr. Kyiv, 384 p.
4. Ekonomichna entsyklopediia: u 3-x t. T. 1. / Redkol.: С. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. Kyi: Akademiia, 2000, 864 p.

5. Zhuk, M. V. (2008). *Rehionalna ekonomika: pidruchnyk*. Kyiv: Akademiia, 416 p.
6. Ivashchuk, I. (1998). Motyvatsiini faktory formuvannia investytsiinoho klimatu rehionu. *Finansy Ukrainy*, № 1, p. 72–77.
7. Invesytsii pid chas viiny: tendentsii ta perspektyvy. URL: <https://buduysvoe.com/publications/investyciyi-pid-chas-viiny-tendenciyi-ta-perspektyvy>
8. Kovalenko, C. O. (2012). Investytsiinyi klimat v Ukraini ta napriamy yoho pokrashchennia. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, № 38, p. 366–368.
9. Malko, K. C. (2015). Investytsiinyi klimat ta investytsiina pryvablyvict Ukrainy: chynnyky yix formuvannia v suchacnyx umovax. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarctvom*, № 3, p. 100–105.
10. Priami inozemni investytsii. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>
11. Savitska, O. (2014). Osoblyvosti zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Ukrainy. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, № 24, p. 277–283.
12. Cazonets, I. L., Fedorova, A. (2011). *Investuvannia: pidruchnyk*. Kyiv: Tsentru chb. lit., 312 p.
13. Tatarulieva, A. O. (2016). Vplyv inozemnoho investuvannia na ekonomichni rozvytok krainy. *Prychornomorcki ekonomichni studii*, vyp. 4, p. 29–34. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses\\_2016\\_4\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_8)
14. Frolova, H. I. (2014). Otsinka investytsiinoho klimatu v Ukraini. *Visnyk Berdianckoho univercitytetu menedzhmentu i biznesu*, № 2, p. 67–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vbumb\\_2014\\_2\\_15.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vbumb_2014_2_15.pdf)
15. BDO International Business Compass (IBC) / European business association. URL: <https://eba.com.ua>
16. Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/>
17. Ukraine Reconstruction May Cost \$1.1 Trillion, EIB Head Says. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-21/ukraine-reconstruction-may-cost-1-1-trillion-eib-head-says>
18. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/>

*Матеріал надійшов до редакції 25.09.2022 р.*

УДК 339.97(477)

**Вікторія Кухарик,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

kucharyk.viktoria@eenu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3389-5181;

**Сергій Ліпич,**

студент факультету міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

sergiy.lipych@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2323-6599

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-285-303

## **ПРОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ У СВІТІ**

У статті розглянуто питання просування економічних інтересів України, що є водночас категорією економічної теорії й політології, та тісно переплітаються з категоріями економічного суверенітету, економічної безпеки, економічної сфери країни та її складовими частинами тощо. Захист прав та інтересів українського бізнесу за кордоном має стати щоденним напрямом роботи дипломатичних установ. Роль кожного українського дипломата у просуванні економічних інтересів України у світі є дуже важливою. Нині, в умовах війни, будь-який бізнес потребує підтримки та допомоги. Це також стосується українського бізнесу, який веде свою діяльність в інших державах. Не менш важливим напрямом роботи дипломатичних служб є залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. У статі визначено основні шляхи просування економічних інтересів нашої країни у світі. Здійснено аналіз динаміки зовнішньої торгівлі України з ЄС у 2018–2021 рр., який підтверджує, що ці показники характеризуються зростаючою тенденцією, та становлять, відповідно, 154,88 % – для експорту, та 151,22 % – для імпорту. Однією з головних економічних подій у 2017 р. було підписання Угоди про створення Зони вільної торгівлі між Україною та

Канадою. Чинне місце у вищезазначеній Угоді належить стимулюванню поглиблення торговельного й економічного співробітництва, у тому числі в частині торгівлі промисловими та сільськогосподарськими товарами, захисту інтелектуальної власності, регулювання державних закупівель. Розглянуто поточний стан зовнішньої торгівлі України, яка відіграє важливу роль в її економіці. Проаналізовано динаміку платіжного балансу за останні десять років. Наведено перелік основних торговельних партнерів України та встановлено питому вагу цих країн у зовнішньоторговельному обороті товарів і послуг.

**Ключові слова:** економічна дипломатія, національні інтереси, Зона вільної торгівлі, зовнішня торгівля.

**Victoria Kukharyk,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0003-3389-5181;

**Serhii Lypych,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,  
ORCID ID: 0000-0002-2323-6599

## PROMOTION OF THE UKRAINE'S ECONOMIC INTERESTS IN THE WORLD

The article examines the promotion of Ukraine's economic interests, which are simultaneously a category of economic theory and political science, closely intertwined with the categories of economic sovereignty, economic security, the economic sphere of the country and its components, etc. Protection of the rights and interests of Ukrainian business abroad should become a daily activity of diplomatic institutions. The role of every Ukrainian diplomat in promoting Ukraine's economic interests in the world is very important. Nowadays, in the conditions of war, every business needs support and help. This also applies to Ukrainian businesses operating in other countries. Attracting foreign direct investment into the economy of Ukraine is also an important area of work of diplomatic services. The article defines the main ways of promoting the economic interests of our country in the world. An analysis of the dynamics of Ukraine's foreign trade with the EU in 2018–2021 was carried out, which confirms that these indicators are characterized by a growing trend, and are, respectively, 154,88 % – for exports, and 151,22 % – for imports. One of the main

economic events in 2017 was the signing of the Canada-Ukraine Free Trade Agreement. The prominent place in the above-mentioned Agreement belongs to the stimulation of the trade and economic cooperation deepening, including in terms of trade in industrial and agricultural goods, protection of intellectual property, regulation of public procurement. The current state of Ukraine's foreign trade, which plays an important role in its economy, is considered. The dynamics of the balance of payments over the past ten years have been analyzed. The list of the main trade partners of Ukraine is given and the specific weight of these countries in the foreign trade turnover of goods and services is established.

**Key words:** economic diplomacy, national interests, Free trade zone, foreign trade.

## 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** У сучасному світовому господарстві тісно взаємопов'язані усі сфери економічного життя. Нині глобалізація як сукупність явищ, підходів, заходів, методів перетворення ринків та країн на цілісну економічну, соціальну, політичну систему охопила весь світовий ринок, її ефективне функціонування відбувається за умов визначення та узгодження спільних інтересів держав.

Економічні інтереси охоплюють різні соціально-економічні групи населення, регіонів, держави загалом. Уряд кожної країни намагається забезпечити високий життєвий рівень населення, стійке економічне зростання, які відповідають стандартам високорозвинутих країн. Ефективну реалізацію економічних інтересів країн уможливають використання інноваційних технологій, міжнародний поділ праці, залучення національних ресурсів, міжнародних інвестицій, знань і досвіду, формування національного ринку як складової частини глобального проведення послідовної економічної політики, що відповідає національним інтересам.

Нині однією з актуальних проблем є необхідність забезпечення економічної безпеки України в умовах військового протистояння, відновлення місця країни у світовому просторі та участі в глобалізаційних процесах з урахуванням пріоритетності національних інтересів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Нині існує багато наукових підходів до інтерпретації поняття «економічні інтереси». Серед науковців, які приділили увагу дослідженню проблематики забезпечення економічної безпеки держави через економічну сутність і класифікацію

національних економічних інтересів, варто виділити В. Д. Базилевича, О. І. Барановського, О. М. Бандурку, З. С. Варналія, О. Д. Василика, Л. В. Герасименко, М. М. Єрмошенко, Н. П. Капустіна, О. Є. Користіна, С. З. Мошенського, В. І. Мунтіяна, О. Ф. Новикова, Є. А. Олейнікова, О. М. Петрука, Ю. І. Римаренко, Л.М. Стрельбицьку, А. І. Сухорукова й інших. Проте серед сучасних досліджень економічних інтересів України не виокремлено ключові проблеми забезпечення економічної безпеки нашої країни в сучасних умовах, що зумовило потребу в додаткових наукових дослідженнях.

**Мета статті** полягає у висвітленні результатів дослідження з визначенням характеристик, факторів і форм реалізації просування економічних інтересів у світі на основі аналізу зовнішньої торгівлі України, яка відіграє важливу роль у її економіці.

**Методика дослідження.** Використано описовий, аналітичний підходи, що переважно ґрунтуються на аналізі джерел, котрі стосуються зовнішньої торгівлі України. Застосовано якісний підхід із метою вивчення проблематики в цій сфері, яка потребує дослідження з погляду розвитку міжнародних економічних відносин та глобалізації світової економіки.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Захист прав та інтересів українського бізнесу за кордоном має стати щоденним напрямом роботи дипломатичних установ. Роль кожного українського дипломата в просуванні економічних інтересів України у світі є дуже важливою. Нині в умовах пандемії та військового протистояння будь-який бізнес потребує підтримки й допомоги. Це також стосується українського бізнесу, який реалізовує свою діяльність в інших державах. Не менш важливим напрямом роботи дипломатичних служб є залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України.

У сучасній економічній літературі немає єдиних підходів до визначення поняття «національні економічні інтереси». Для розуміння сутності цього терміна розглядають окремо поняття «національні інтереси» та «економічні інтереси».

На думку Р. Римаренка [1], поняття «національні інтереси» належить насамперед до геополітики, де воно є однією з основних категорій. Національні інтереси порівнюються з поняттям «інтереси країни», незалежно від тих етносів, якими країна представлена. У межах геополітики саме національні інтереси визначають відносини між державами.

Як вважає З. Варналій [2, с. 96], національні інтереси – це життєвоважливі матеріальні, інтелектуальні, духовні й культурно-історичні цінності



певного народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в країні, реалізація яких гарантує державний суверенітет країни та її прогресивний розвиток. Національні інтереси автор розглядає, виокремивши два провідні цільові підходи – загальноціннісний, до якого належать безпека, стабільність, демократія, справедливість, свобода, процвітання, мир тощо, та функціональний – захист державного суверенітету, територіальної цілісності, розвиток і модернізація національної економіки, зростання добробуту та багатства нації й інші.

На думку В. Д. Базилевича, економічні інтереси – це усвідомлене прагнення суб'єктів господарювання до задоволення економічних потреб, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності [3].

Отже, національний економічний інтерес – це сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, які виявляються в єдності різних економічних інтересів нації, що відображає суспільні потреби, задоволення яких забезпечує ефективний, стабільний соціально-економічний розвиток країни та формує конкурентоспроможну національну економіку.

Основною метою представлення економічних інтересів України за кордоном є:

- 1) усебічне сприяння розвитку економіки країни;
- 2) розширення присутності України у світовій економіці як у напрямі товарної спеціалізації, так і по відношенню договірно-правових умов;
- 3) забезпечення економічної безпеки країни шляхом досягнення сприятливого торговельного режиму із зарубіжними країнами та їх організаціями або союзами, а також зняття будь-яких дискримінаційних обмежень для українських товарів і послуг;
- 4) виявлення найбільш перспективних для українського експорту товарних ніш на світових ринках, а також сприяння розвитку науково-технічного, торговельно-економічного, інвестиційного та інших видів міжнародного співробітництва;
- 5) забезпечення доступу українських підприємств на світові ринки машин й обладнання, мінерально-сировинних ресурсів, капіталів, технологій та інформації, а також транспортних комунікацій у якості експортерів й імпортерів [4].

Проведені дослідження надають можливість виділити такі основні риси економічних інтересів.

**По-перше**, економічні інтереси є проявом економічних відносин і водночас суперечностей в економічній сфері. Інтереси виступають носіями суперечностей і в цьому вигляді вони нерозривні: тому інтереси також,

як і суперечності, водночас є джерелами й рушіями розвитку економічної сфери країни.

**По-друге**, економічні інтереси народжені об'єктивною необхідністю задоволення матеріальних і духовних потреб людей, це відображення в свідомості людини його потреб. Крім того, економічні інтереси є формою руху цих потреб. Економічні інтереси – це усвідомлена людьми економічна потреба, тобто потреба, яка пройшла, переломилася через людську свідомість. На рівні держави ці інтереси об'єднуються в системну сукупність національних економічних інтересів і вже становляться відображенням суспільної думки, тобто є вираженням конкретних економічних інтересів людей.

**По-третє**, структура економічного інтересу містить об'єкт (на що спрямований інтерес) і суб'єкт (хто має інтерес). Зв'язок між ними не безпосередній – він переломлюється крізь свідомість людей.

**По-четверте**, економічні інтереси виявляються в економічному житті, тобто в функціонуванні економічної сфери, у вигляді сукупності певних економічних форм (інструментів).

**По-п'яте**, зміст економічного інтересу поряд із ціллю включає ще й засіб її досягнення. Поміж цими структурними елементами інтересу існує діалектична єдність [4].

Основними організаційними структурами, які сьогодні представляють економічні інтереси України за кордоном, є посольства та відділи з економічних питань, які створені у їх складі десять років тому.

Відділи з економічних питань забезпечують моніторинг основних тенденцій на світовому фінансово-економічному, енергетичному, аграрному, валютному ринках, заходів, що вживаються урядами інших держав щодо імпорту товарів на ринки відповідних країн, походженням, у тому числі й з України, міжнародного досвіду регулювання різних сфер господарської діяльності, взаємодії державного та приватного секторів у найважливіших галузях, реагування урядів інших країн на глобальні виклики світової економічної, фінансової та торговельної систем [5].

Пріоритетними національними економічними інтересами України є [4]:

- 1) створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки;
- 2) розбудова розвинутої інституціональної ринкової інфраструктури, ефективного господарського механізму та їх правового забезпечення;
- 3) забезпечення альтернативних джерел надходження енергоресурсів, насамперед нафти та газу;

- 4) створення ефективного військово-промислового комплексу;
- 5) збереження й розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів України;
- 6) розв'язання державою соціальних проблем;
- 7) створення надійної системи економічної безпеки України.

Одним зі шляхів для просування своїх економічних інтересів, які країни використовують, є підписання угод про вільну торгівлю.

Україна за роки незалежності уклала 16 угод про вільну торгівлю, які покривають 45 країн. Найбільш широка зона вільної торгівлі (ЗВТ) була укладена між Україною і Європейським Союзом. Крім того, Україна має угоду про вільну торгівлю з Канадою, що охоплює торгівлю товарами й державні закупівлі, із Грузією (торгівля товарами), Македонією (торгівля товарами), Чорногорією (торгівля товарами та послугами), країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія), а також країнами Співдружності незалежних держав (із 1 січня 2016 р. росія в односторонньому порядку відмовилася виконувати свої зобов'язання в рамках цієї угоди) [5].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС є новим шаблоном у розвитку економічних відносин, що спрямований на створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) і поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку Євросоюзу. Після тривалого процесу ратифікації 1 вересня 2017 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності в повному обсязі. Угодою передбачено «запровадити умови для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої й усеохопної зони вільної торгівлі, як це визначено в Розділі IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) цієї Угоди, та підтримувати зусилля України стосовно завершення переходу до чинної ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС (*acquis* ЄС – це надбання європейської інтеграції в політичній, правовій та економічній сферах, яке будується на європейських спільних цінностях, тобто це комплекс прав й обов'язків держав-членів ЄС)» [ 6, с. 9].

Україна включена до списку третіх країн, яким дозволено експорт до ЄС продукції тваринного походження (субпродуктів) та продуктів їх переробки, не призначених для споживання людиною (технічний казеїн не для годівлі тварин; пух, перо, шкірсировина; добрива та поліпшувачі ґрунту; корми для непродуктивних тварин; інші субпродукти). Започатковано взаємодію з європейськими партнерами щодо пошуку точок дотику у сфері промислової

політики та потенційної участі українських компаній у регіональних виробничих ланцюжках, залучення нових технологій у харчовий сектор, а також промоція українських товарів. Із метою підтримки вітчизняних виробників запроваджена предметна дискусія з ЄС щодо потенційного збільшення взаємного товарообігу [7].

Пропонуємо проаналізувати динаміку зовнішньої торгівлі України з ЄС.

Так, за останні роки (2018–2021 рр.) показники динаміки зовнішньої торгівлі України з ЄС характеризуються зростаючою тенденцією та становлять, відповідно, 154,88 % для експорту й 151,22 % – для імпорту (табл. 1).

Таблиця 1

**Зовнішня торгівля України товарами з країнами  
ЄС у 2018–2021 рр., млн дол. США**

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп зростання, %
1	2	3	4	5	6
<i>Усього</i>					
Експорт	38 127,1	36 361,7	43 264,7	47 339,9	124,16
Відсоток до попереднього року	70,7	95,4	119	109,4	154,31
Імпорт	37 516,4	39 249,7	49 607,1	57 141,0	152,31
Відсоток до попереднього року	68,9	114,2	126,4	115,2	167,2
Сальдо	610,7	-2 888	-6 342,4	-9 801,1	–
Коефіцієнт покриття кспортом імпорту	1,02	0,93	0,87	0,83	81,52
<i>Країни ЄС</i>					
Експорт	13 015,2	13 496,3	17 533,4	20 158,4	154,88
Відсоток до попереднього року	76,5	103,7	129,9	114,97	150,29
Імпорт	15 330,2	17 140,8	20 799,4	23 182,7	151,22

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Відсоток до попереднього року	72,8	111,8	121,3	111,46	153,1
Сальдо	-2 315,0	-3 644,5	-3 266,0	-3 024,3	–
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,85	0,79	0,84	0,87	102,3

Джерело: [7, с. 12; 2].

Аналіз табл. 1 свідчить, що темпи зростання експортно-імпортних операцій України з країнами ЄС упродовж 2018–2021 рр. та аналогічні показники зовнішньої торгівлі товарами загалом не мають суттєвих відхилень у динаміці. Відтак можна стверджувати, що частка зовнішньої торгівлі України товарами з країнами Європи є значною в її загальній структурі та виступає пріоритетним напрямом розвитку вітчизняних підприємств.

Якщо проаналізувати коефіцієнти покриття експортом імпорту, то очевидно, що для торгівлі з країнами ЄС характерне позитивне зростання, яке протягом періоду 2018–2021 рр. становить 2,3 %, тоді як аналогічний показник зовнішньої торгівлі України характеризується спадною тенденцією й становить, відповідно, 81,52 %. Проте, незважаючи на позитивну динаміку протягом досліджуваного періоду, коефіцієнт покриття експортом імпорту є досить динамічним, а за часткою експорту в структурі зовнішньої торгівлі становить 45–47 %. Така тенденція підтверджується від’ємним сальдо зовнішньої торгівлі впродовж 2018–2021 рр.

Підсумовуючи все вищесказане, сформулюємо основні причини, а також позитивні та негативні фактори, що стримують зростання виробництва й реалізації вітчизняної експортно-орієнтованої продукції на ринках ЄС:

1. У рамках посиленої конкуренції й лібералізації ринків за правилами Зони вільної торгівлі «плюс» вітчизняний виробник змушений шукати альтернативні варіанти заробітку та отримання додаткового прибутку, віддавати перевагу толінговим схемам продукування, здійсненню послуг із технологічного забезпечення готової продукції, а також переорієнтації на частковий виробничий цикл.

2. Вагомою перешкодою в активізації експортних операцій є сировинна залежність від іноземного імпорту, що значно збільшує витратну статтю

у виробництві та свідчить, що для продукування більш якісних виробів потрібно володіти кращим матеріально-сировинним потенціалом, який непросто здобути через завищені ціни постачальників і вартість транспортування.

3. Важливим фактором виробництва продукції на експорт є те, що разом із нестабільністю курсу валют непросто укласти вигідний зовнішньоторговельний контракт, оскільки фіксована ціна змінюватиметься в межах динаміки курсових різниць та здійснення валютних інтервенцій на зовнішніх ринках, що призведе до збільшення кінцевої собівартості під час виробництва продукції.

4. Процес реформування вітчизняної системи технічного регулювання й інституційні перетворення в рамках переходу виробництва на міжнародні стандарти ЄС потребують збільшення фінансових коштів на дотримання й реалізацію якісних параметрів продукування експортної продукції згідно з указаними вимогами.

5. Переорієнтація вітчизняного експорту на користь здійснення транзитних послуг імпорту ресурсів, матеріалів та сировини є необхідною [8, с. 113].

Нині, Україна активізує свою зовнішньоекономічну діяльність, яка включає зовнішню торгівлю товарами та послугами, прямі інвестиції в державу та економіку інших країн. Базою зовнішньоекономічної діяльності країни є її зовнішня торгівля, яка здійснюється у двох основних формах – експорт та імпорт. Саме завдяки їх раціональному співвідношенню зможе формуватися позитивне сальдо платіжного балансу держави (табл. 2, рис. 1).

Офіційні статистичні дані щодо торговельних відносин у 2020 р. підтверджують, що експорт товарів з України скоротився за 2019 р. на 1,7 % і становив 49,2 млрд дол. США. Через істотне скорочення імпорту негативне сальдо платіжного балансу скотилося з 10,7 млрд дол. США до 5,1 млрд дол. США (темп скорочення – 52 %).

За методологією Держстату щодо відмінування в спільній статистиці за товарами й послугами вартості послуг для переробки товарів із метою реалізації за кордоном загальне сальдо становило 255,5 млн дол. США.

Важливо відзначити, що найбільше падіння експорту відбулося в березні–травні 2020 р., після чого обсяги експорту стабілізувалися, а від серпня спостерігалось постійне зростання обсягів експорту. Статистичні дані підтверджують, що Україна є глобальним гравцем у світовій торгівлі. Зовнішньоторговельні операції проводилися з 234 країнами та юрисдикціями. Найбільш важливими показниками є феноменальне

Таблиця 2

## Динаміка платіжного балансу України

Рік	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США	Сальдо, тис. дол. США
2010	51430521,6	60739969,3	-9309447,7
2011	68394195,7	82608240,0	-14214044,3
2012	68809810,6	84658059,9	-15848249,3
2013	63312022,1	76963965,4	-13651943,3
2014	53901689,1	54428716,9	-527027,8
2015	38127149,7	37516443,0	610706,7
2016	36361711,2	39249797,2	-2888086,0
2017	43264736,0	49607173,9	-6342437,9
2019	47334987,0	57187578,0	-9852591,0
2019	50060335,5	60783662,3	-10723326,8
2020	49191824,5	54336136,7	-5144312,2

Джерело: складено авторами на основі [9].

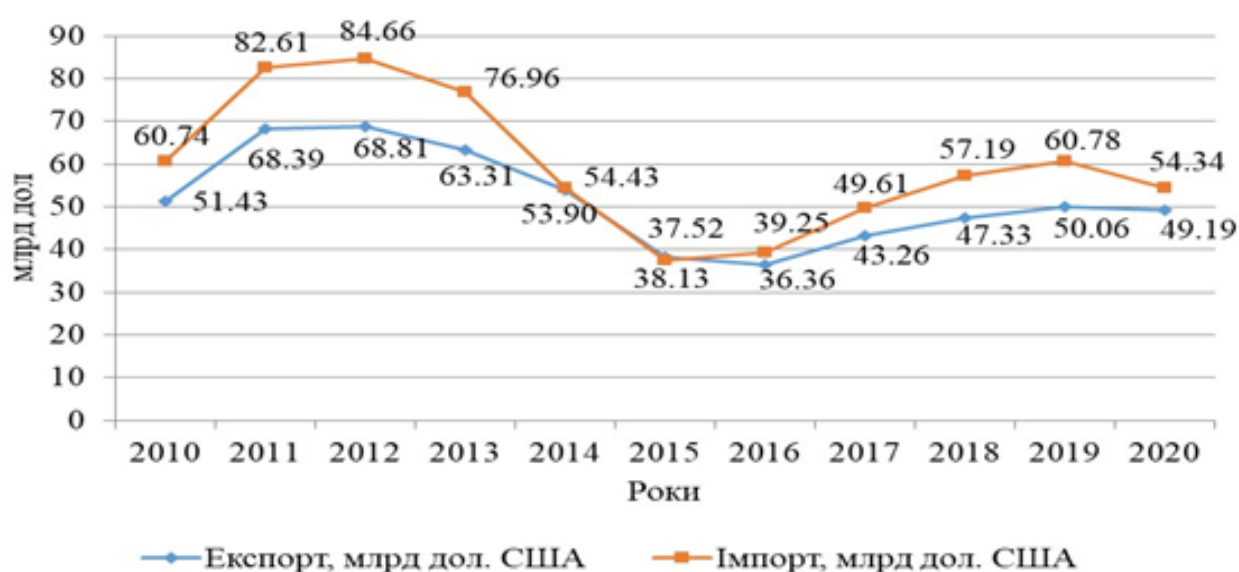


Рис. 1. Динаміка платіжного балансу України

Джерело: складено авторами на основі [9].

зростання експорту української продукції до В'єтнаму й Китаю – 93 % і 98 % відповідно.

Водночас уперше за декілька років зменшився експорт до ЄС на 10,3 %. При цьому саме з ЄС маємо найбільше негативне сальдо в торгівлі – 4,8 млрд дол. США (3,26 із яких припадає на Німеччину) [10].

Зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг у 2020 р., порівняно з 2019 р., зменшився на 9,4 % (на 12,4 млрд дол.) і становив 119,4 млрд дол. Сальдо торговельного балансу товарів і послуг склалося від'ємним у сумі 677,8 млрд дол. США, але покращилось, порівняно з 2019 р., на 3,0 млрд дол. Сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів було від'ємним у сумі 5,1 млрд дол. США, але покращилось порівняно з 2019 р., на 5,6 млрд дол. США. Експорт товарів і послуг за підсумками 2020 р. зменшився на 7,3 % (на 4,7 млрд дол. США), порівняно з показниками 2019 р., і становив 59,4 млрд дол. США. Експорт товарів у 2020 р. зменшився, порівняно з 2019 р. на 1,7 % (на 862,8 млрд дол. США) і дорівнював 49,2 млрд дол. (табл. 3).

Таблиця 3

### Основні торговельні партнери України в експорті товарів у 2020 р.

№ з/п	Назва країни	Експорт товарів, млн дол.	2020 р. до 2019 р., %	Питома вага країни в загальному обсязі експорту товарів з України, %
1	2	3	4	5
1	ЄС (28)	18604,9	89,7	37,8
2	Китай	7 099,9	197,6	14,4
3	росія	2 706,0	83,4	5,5
4	Туреччина	2 436,3	93,0	5,0
5	Індія	1 972,1	97,4	4,0
6	Єгипет	1 617,8	71,8	3,3
7	Білорусь	1 335,3	86,2	2,7
8	США	983,9	100,5	2,0



Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5
9	Індонезія	735,6	100,1	1,5
10	Саудівська Аравія	719,0	96,6	1,5

Джерело: складено авторами на основі [9].

Найбільша питома вага в українському експорті належить: продукції АПК та харчової промисловості (45,1 %); продукції металургійного комплексу (18,4 %); продукції машинобудування (11,0 %); мінеральним продуктам (10,8 %); продукції хімічної промисловості (5,5 %).

Основними торговельними партнерами України є також Китай, США та Туреччина. На них припадає, відповідно, 13,2 %, 5,2 % і 4,6 % зовнішньоторговельного обороту товарів і послуг 2020 р. Зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг із Китаєм у 2020 р. збільшився на 19,1 % (на 2,5 млрд дол. США) та становив 15,7 млрд дол. США, зі США у 2020 р. – на 1,8 % (на 106,6 млн дол. США) і дорівнював 6,2 млрд дол. США. Зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг зменшився із Туреччиною у 2020 р. на 5,2 % (на 297,1 млн дол. США) і становив 5,4 млрд дол. США. Показники експорту та імпорту товарів і послуг України зменшилися, відповідно, на 8,3 % (на 234,3 млн дол.) і на 2,2 % (на 62,9 млрд дол. США). Сальдо торгівлі товарами й послугами було від’ємним у сумі 278,2 млрд дол. США та погіршилося, порівняно з показниками 2019 р., на 171,4 млрд дол. США [11].

За шість місяців 2019 р. найбільше української продукції імпортували:

- країни ЄС – 11,9 млрд дол. США (39,7 % експорту товарів з України);
- Китай – 4,3 млрд дол. США (14,3 %);
- Туреччина – 1,8 млрд дол. США (6 %).

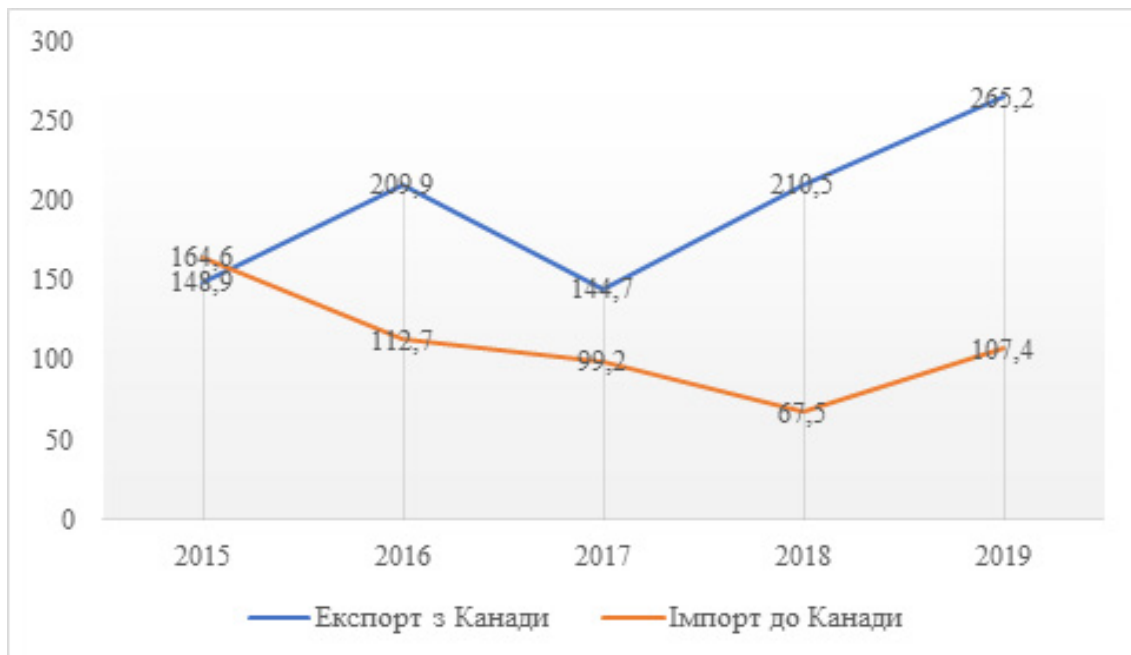
За результатами I півріччя 2021 р. збільшено постачання української продукції до ЄС на 43,9 %. Така позитивна тенденція забезпечена, зокрема, наявністю Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС, налагодженням прямих контактів між українським і європейським бізнесом, усуненням технічних бар’єрів у торгівлі та вдосконаленням системи контролю за безпечністю харчової продукції. Ці та інші кроки, які вживає Уряд, забезпечують вільний доступ для української продукції на європейські ринки [12].

Однією з головних економічних подій у 2017 р. було підписання Угоди про створення Зони вільної торгівлі між Україною та Канадою. Чинне місце в Угоді про вільну торгівлю між Україною та Канадою

належить стимулюванню поглиблення торговельного й економічного співробітництва, у тому числі в частині торгівлі промисловими і сільськогосподарськими товарами, захисту інтелектуальної власності, регулювання державних закупівель [13].

Це перший після глибокої та всеохопної Угоди про Асоціацію з ЄС договір із країною Північноамериканського континенту, що охоплює ринок такого масштабу. Угода відкриває великі можливості для українського бізнесу на коротко- та довгострокову перспективу, а також дасть змогу диверсифікувати торговельні потоки з України. Угода допоможе українському бізнесу отримати більші переваги, скориставшись перевагами від безмитного доступу до нового ринку, а з іншої сторони відкриваються можливості для імпорту сировини та передових технологій, що сприятиме економічному зростанню. Ринок Канади характеризується високим рівнем ємності й споживання. У 2019 р. Канада імпортувала товарів і послуг на суму, що перевищує 560 млрд дол. США. У минулому році експорт з України в Канаду становив 29 млн дол. США. Частка нашої країни в торговому балансі Канади дуже незначна, що свідчить про великі можливості для зростання товарообігу між країнами.

Тенденції динаміки двосторонньої торгівлі між Канадою та Україною за 2015–2019 рр. відображено на рис 2.



**Рис. 2.** Обсяг двосторонньої торгівлі між Канадою та Україною (млн кан. дол.)

\*Джерело [15].

Аналіз рис 2, свідчить, що з 2015 р. по 2019 р. відбувся спад експорту України в Канаду на 40 %. За рахунок економічних реформ, зокрема створення сприятливого інвестиційного клімату в низці ряду пріоритетних галузей економіки у 2019 р. простежено зростання на 59 %. Це свідчить про реальні можливості Зони вільної торгівлі створити соціально-економічні механізми налагодження більш ефективної українсько-канадської співпраці з перспективою виходу на економічно ємкий американський ринок товарів і послуг. Ураховуючи, що Канада відкриває для вільної торгівлі 98 % свого ринку, а Україна – 72 %, можемо говорити про вигідні для нашої держави умови для розширення міжнародної торгівлі [14].

За оцінками експертів, зона вільної торгівлі дасть змогу наростити експорт з України як за вже налагодженими товарними групами, так і за рахунок товарів, які до цього в Канаду не постачалися.

1 січня 2021 р. набрала чинності Угода про вільну торгівлю товарами, яку Україна та Ізраїль підписали в січні 2019 р. На відміну від поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі з ЄС, яка стосується товарів, послуг, захисту прав інтелектуальної власності тощо й передбачає гармонізацію українського законодавства до норм ЄС, угоду з Ізраїлем можна назвати класичною: її головним компонентом є домовленості про зниження або

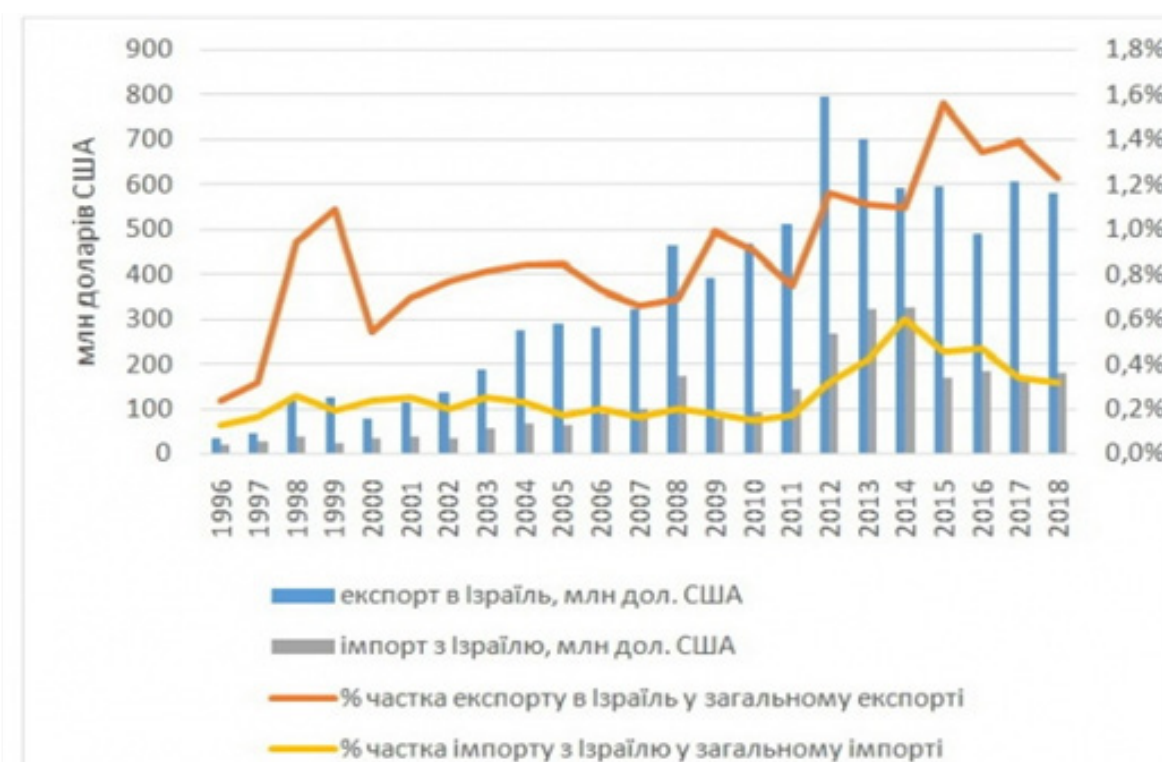


Рис. 3. Зовнішня торгівля України з Ізраїлем

\*Джерело: [15].

скасування ввізних мит. Протягом останнього десятиріччя товарообіг з Ізраїлем становить близько 1 % загального товарообігу України, причому експорт завжди перевищував імпорт. За даними ДФС, у 2018 р. товарообіг між Україною та Ізраїлем становив 761 млн дол. Зокрема, експорт – 580 млн. дол. США, або 1,2 % загального експорту товарів (рис. 3). Більше того, якщо вважати ЄС як єдиного партнера, то Ізраїль потраплятиме в десятку найважливіших напрямів українського експорту [14].

Аналіз рис. 2 свідчить, що ввізні мита України та Ізраїлю порівнювані, в тарифному розкладі Ізраїлю – близько 25 % незв'язаних увізних мит, тобто мит, на які не поширюється зобов'язання встановлення верхньої межі митної ставки в рамках СОТ. Це робить його ввізні мита менш передбачуваними, а торговельний режим – потенційно менш відкритим.

До того ж Ізраїль має досить мало угод про вільну торгівлю. Станом на кінець 2018 р. їх було нотифіковано в СОТ усього шість: із ЄС, США, Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), Туреччиною, Канадою та Мексикою. Тепер до цієї групи долучилася й Україна. Угода передбачає можливість експортувати до Ізраїлю за спрощеною процедурою агропродукцію та продовольчі товари, продукцію хімічної та легкої промисловості, будівельні матеріали, електроніку та інше.

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи, зазначимо, що в Україні є все, щоб ефективно розвивати сьогоднішню тенденцію до лібералізації двосторонньої торгівлі та в подальшому розвинути вигідні стосунки з партнерами. Її перемовини з Туреччиною щодо угоди про вільну торгівлю свідчать про її рух у цьому позитивному напрямі. Що більше країна буде інтегрована в глобальні торговельні потоки, то більше вона експортуватиме, більш конкурентоспроможною ставатиме й більше інвестицій залучатиме.

Отже, реалізація економічних інтересів сприяє розвитку та функціонуванню економіки держави, підтриманню її збалансованого стану. Вигідне географічне положення України робить можливою реалізацію національних економічних інтересів і відкриває перед нею багатоманітність інтеграційних векторів національної економіки, головним із яких є вектор ЄС. Існує велика база ресурсів та можливостей для врахування національних економічних інтересів, хоча можливості нашої держави не реалізовані повністю.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що економічні інтереси є фундаментальною основою економічної політики та основним

пріоритетом економічної безпеки. Потрібно активізувати зусилля на розробку такої стратегії національної економічної безпеки України, яка була б спрямована на політичну консолідацію громадян України навколо спільних національних економічних інтересів і національних цінностей, подолання наявних суперечностей і досягнення належного рівня життя, збереження національного миру та забезпечення сталого розвитку нашої держави.

Отже, в умовах глобальної фінансово-економічної кризи та становлення нової державної регіональної політики в Україні назріла необхідність чітко визначити національні економічні інтереси й стратегічні пріоритети держави.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Римаренко, Ю. І. Приватне життя і поліція. URL: <http://www.pidruchniki.ws>
2. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З. С. Варналія (2009). Київ: Знання, 647 с.
3. Базилевич, В. Д. Економічна теорія: політекономія. URL: <http://www.pidruchniki.ws>.
4. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва (2007). Київ: Знання, 595 с.
5. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 р.: статист. зб. / за ред. А. В. Фризоренка (2018). Київ: Держ. служба стат. України, 182 с.
6. Economic discussion club (2020). *International trade in goods in Ukraine and the EU. Results of 2019*. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/mizhnarodna-torgivlya-tovaramu-v-ukrayini-ta-yevrosoyuzi-pidsumky-2019-roku>.
7. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у I кварталі 2020 р. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d294f7fc-4e7f-41a3-a50a-9e190e32c0b7&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIKvartali2020-Roku#:~:text=Основними%20торговельними%20партнерами%20України%20є,зовнішньоторговельного%20обороту%20товарів%20і%20послуг>.
8. Державний та гарантований державою борг. URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-tagarantovanogo-derzhavoju-borgu-ukraini>.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. В Україні скоротилося негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами за 2020 р.. URL: <https://www.me.gov.ua>
11. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2020 р. URL: <https://me.gov.ua/old/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=76438c62-5e54-4931ad98-7fe59d004a2a&title=ZovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2020Rotsi>
12. Boiko, V., Kwilinski, A., Misiuk, M., Boiko, L. (2019). Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Economic Annals-XXI*, vol. 175, is. 1–2, pp. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-12>

13. Україна на чверть збільшила експорт у I півріччі 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-na-chvert-zbilshila-eksport-u-i-pivrichchi2021-roku>
14. Статистика зовнішньої торгівлі. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.
15. Китай, Японія і ще 13 країн АТР підписали угоду про вільну торгівлю. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytaj-krajiny-atr-vilna-torhivlya/30952102.html>.
16. International Trade Statistic Database. URL: <https://comtrade.un.org>.

## REFERENCE

1. Rymarenko, Yu. I. Pryvatne zhyttia i politsiia. URL: <http://www.pidruchniki.ws>
2. Ekonomichna bezpeka: navch. posibnyk / za red. Z. S. Varnaliia (2009). Kyiv: Znannia, 647 s.
3. Bazylevych, V. D. Ekonomichna teoriia: politekonomiia. URL: <http://www.pidruchniki.ws>.
4. Ekonomichni problemy KhKhI stolittia: mizhnarodnyi ta ukrainskyi vymiry / za red. S. I. Yuriiia, Ye. V. Savelieva (2007). Kyiv: Znannia, 595 s.
5. Spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta krainamy YeS u 2017 r.: statyst. zb. / za red. A. V. Fryzorenka (2018). Kyiv: Derzh. sluzhba stat. Ukrainy, 182 s.
6. Economic discussion club (2020). *International trade in goods in Ukraine and the EU. Results of 2019*. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/mizhnarodna-torgivlya-tovaramy-v-ukrayini-ta-yevrosoyuzi-pidsumky-2019-roku>.
7. Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u I kvartali 2020 r. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d294f7fc-4e7f-41a3-a50a-9e190e32c0b7&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIKvartali2020-Roku#:~:text=Osnovnymy%20torhovelnymy%20partneramy%20Ukrainy%20ie,zovnishnotorhovelnoho%20oborotu%20tovariv%20i%20posluh>.
8. Derzhavnyi ta harantovanyi derzhavoiu borh. URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-tagarantovanogo-derzhavuju-borgu-ukraini>.
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. V Ukraini skorotylosia nehatyvne saldo zovnishnoi torhivli tovaramy i posluhamy za 2020 r. URL: <https://www.me.gov.ua>
11. Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2020 r. URL: <https://me.gov.ua/old/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=76438c62-5e54-4931ad98-7fe59d004a2a&title=ZovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2020Rotsi>
12. Boiko, V., Kwilinski, A., Misiuk, M., Boiko, L. (2019). Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Economic Annals-XXI*, vol. 175, is. 1–2, pp. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-12>
13. Ukraina na chvert zbilshyla eksport u I pivrichchi 2021 r. URL: [https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-na-chvert-zbilshyla-eksport-u-i-pivrichchi2021-roku](https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-na-chvert-zbilshila-eksport-u-i-pivrichchi2021-roku)
14. Statystyka zovnishnoi torhivli. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.

15. Kytaj, Yaponiia i shche 13 krain ATR pidpysaly uhodu pro vilnu torhivliu. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytaj-krajiny-atr-vilna-torhivlya/30952102.html>.  
16. International Trade Statistic Database. URL: <https://comtrade.un.org>.

*Матеріал надійшов до редакції 16.09.2022 р.*

УДК УДК 332.1(510+470):341.018

**Анастасія Куценко,**

магістерка факультету міжнародних відносин,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
Kutsenko.Anastasiia2021@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0001-5633-9239;

**Андрій Бояр,**

доктор економічних наук, професор,  
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин  
та управління проектами,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
Andrij.Boyar@vnu.edu.ua  
ORCID ID: 0000-0002-9379-8140  
DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-303-309

## **ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН В УМОВАХ САНКЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ЕКОНОМІК РОСІЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ)**

У статті розкрито поняття «санкцій», їхню роль у діяльності країни, а також вплив та передумови поширення санкційної політики на росію та Китай і перспективи розвитку цих країн в умовах санкцій. Економічні санкції є одним із найпоширеніших інструментів зовнішньої політики. Санкції посіли міцне місце в зовнішньополітичному інструментарії як альтернатива чи доповнення до застосування сили, а також для

підкріплення переговорних позицій. Вони активно використовуються як засіб примусу окремих держав до виконання політичних вимог країн-ініціаторів санкцій.

**Ключові слова:** санкції, економічні санкції, розвиток, політика, економіка, росія, Китай.

**Anastasia Kutsenko,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-5633-9239;

**Andriy Boyar,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-9379-8140

## **ECONOMIC DEVELOPMENT OF COUNTRIES UNDER SANCTIONS (ON THE EXAMPLE OF THE ECONOMICS OF RUSSIA AND CHINA)**

The article reveals the concept of «sanctions», their role in the country's activities, as well as the influence and prerequisites of the spread of the sanctions policy on Russia and China and the prospects for the development of these countries under sanctions. Economic sanctions are one of the most common tools of foreign policy. Sanctions have taken a strong place in the foreign policy toolkit as an alternative or supplement to the use of force, as well as to strengthen negotiating positions. They are actively used as a means of forcing individual states to comply with the political demands of the countries that initiated the sanctions.

**Key words:** sanctions, economic sanctions, development, politics, economy, Russia, China.

### **1. ВСТУП**

**Постановка проблеми.** Розвиток міжнародних відносин ставить перед історичною наукою важливе завдання – дослідження проблеми визначення поняття санкцій, їх класифікації, легітимності застосування примусу в міждержавних відносинах, співвідношення з відповідальністю та критерії оцінки їх ефективності. Незважаючи на те, що більшість представників світового співтовариства формально підтверджує свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй



та міжнародного порядку, світ живе в умовах регулярного порушення основоположних принципів мирного співіснування й стосунків між суб'єктами міжнародних відносин. Дотримання загальновизнаних норм міждержавних стосунків має фундаментальне значення для забезпечення сталого міжнародного порядку, який значною мірою залежить від загального розуміння того, коли застосування примусових заходів є легітимним.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Питання економічних санкцій досліджуються в працях низки науковців. А. А. Ал-Анбарі у своїй роботі «Вплив санкцій ООН на економічний розвиток, права людини та громадянське суспільство» розглядає питання впливу санкцій ООН на економічний розвиток, дотримання прав людини й розвиток громадянського суспільства в країнах, що розвиваються. Ф. Кортрайт і Дж. Лопез у колективній праці «Десятиліття санкцій» вивчають стратегію санкційної політики ООН у 90-ті роки ХХ ст.

У роботі С. Чинкіна «Альтернативи економічним санкціям» проаналізовано альтернативні економічні санкційні заходи та їх значення у міжнародних відносинах. Автор для мінімізації негативного впливу санкцій на мирне населення третіх країн пропонує розробити інші більш гуманні способи впливу на об'єкта санкцій. А. В. Калінін виконує порівняльний аналіз економічних санкцій ООН та односторонніх екстратериторіальних заходів економічного примусу й ін.

Саме поняття «міжнародні санкції» має суто міжнародно-правовий характер і може бути застосоване винятково до заходів примусу, які здійснюють міжнародні організації, насамперед Рада Безпеки ООН. При цьому під санкціями ООН розуміють систему невійськових, переважно економічних примусових заходів, рішення про застосування яких приймається Радою Безпеки ООН на підставі ст. 41 Статуту ООН щодо держави – правопорушника міжнародного світу й безпеки (частини його території чи конкретно певних осіб). Метою застосування санкцій ООН є припинення такого правопорушення й забезпечення виконання державою-правопорушником обов'язків, які випливають із правовідносин відповідальності [1]. В останнє десятиліття зберігається тенденція до постійного розширення переліку мотивів застосування санкцій окремими державами та міжнародними організаціями. Зберігається ймовірність подальшого санкційного протистояння між Заходом і російською федерацією. Більше того, жодна держава не може вважати себе захищеною від наслідків цього процесу. Важливим питанням, на наше переконання, є

проблеми впливу санкцій на економіку тих країн, які мають тісні зв'язки з російською федерацією.

У юридичній та економічній літературі санкції досліджуються з погляду змісту законодавчих актів і нормативних документів, а також їх наслідків для окремих держав, секторів економіки, компаній та корпорацій. Однак такий підхід упускає з поля зору політичну функцію санкцій, які використовуються в міжнародних відносинах як інструмент панування й нав'язування волі одних країн іншим [3].

Усього станом на 7 липня 2022 р. встановлено 11 254 світових обмежень проти росії. У той час як такі підсанкційні країни, як Іран, Сирія, КНДР, М'янма, Венесуела та Куба, разом мають 9670 обмежень десятиліттями. Така кількість світових санкцій щодо росії пов'язана з тим, що їх почали накладати ще 2014 р. (після тимчасової окупації Криму та війни, що почалася на Донбасі), хоча їй удавалося їх обминати. Тоді міжнародне співтовариство прагнуло зробити так, щоб росія перестала фінансувати, озброювати й відправляти терористів на територію України. Однак світ продовжував торгувати з росією та постачати запчастини для її військово-промислового комплексу. На руку країні-агресору зіграла можливість подвійного використання деяких запчастин. Наприклад, напівпровідники підходили виробництва як побутової техніки, так і зброї [1].

Ці санкції виявилися недостатньо ефективними, адже не стосувались основних джерел бюджетних доходів росії – експорту нафти та газу. Як бачимо, накладені у 2014 р. санкції за вісім років не зупинили росію розпочати повномасштабну війну в Україні. 2022 р. «санкційна» ситуація для росії посилилася. Обмеження стали більш масовими: їх запровадили такі країни, як США, Великобританія, Канада, Японія, Швейцарія та країни-члени ЄС. Останні запроваджують пакетні санкції, тобто цілий комплекс заборон на кілька сфер економіки одночасно. Вони стосуються ввезення з росії сировини, електроніки, новітніх технологій і корисних копалин (у тому числі вугілля та природного газу), обмежують транспортні перевезення з росії, забороняють мовлення російських каналів, а також припиняють дію попередньо підписаних угод із цією країною.

Одним із наслідків санкцій для росії став дефолт, оголошений 27 червня. Вона мала розрахуватися за зовнішнім боргом (100 млн дол.), проте через накладені обмеження гроші на рахунки кредиторів не дійшли. Як заявили в уряді росії, кошти застрягли в розрахунковій системі Euro-clear, тому дефолт, за їхніми словами, – фарс. Російський уряд користується мовними маніпуляціями – складає пом'якшувальні слова та фрази, щоб приховувати правду чи відволікати увагу від своїх провалів або будь-яких

незручних йому явищ. Дефолт справді впливає на РФ. Поки що він більшою мірою має символічне значення, але лише тому, що основний удар економіці Росії санкції вже завдали. Проте навіть у разі припинення повномасштабної війни з Україною та зняття міжнародних обмежень економіці Росії буде важко відновитися й залучати нові інвестиції саме через дефолт. Його результат можна побачити в довгостроковій перспективі [2].

Показовим прикладом є санкції, уведені західними країнами проти КНР як реакція придушення армійськими підрозділами масових акцій протесту на пекінській площі Тяньаньмень 3–4 червня 1989 р. Ці події, пов'язані з численними людськими жертвами, викликали хвилю міжнародного засудження КНР і, як наслідок, політичні та економічні санкції щодо Китаю. Ініціатором міжнародного тиску на Китай виступили США, які негайно зробили цілу серію кроків зі згорання співпраці з Китаєм. До антикитайських санкцій США приєдналися інші країни західного світу та міжнародні організації. ЄС оголосив про припинення політичних контактів із Китаєм на високому рівні, призупинення нових проєктів економічного співробітництва, припинення військового співробітництва й заборону експорту озброєнь до КНР, а також про обмеження культурної та науково-технічної співпраці [2].

У рамках «Групи семи» до цих обмежень приєдналися Канада, а також Японія, яка призупинила програму допомоги Китаю в розмірі 810 млрд єн. Було «заморожено» переговори про приєднання Китаю до СОТ. У той час Китай був відсталою, слаборозвиненою країною, що належала до найбільш бідніших держав світу. Тому одноразовий збиток від запровадження санкцій (близько 7,5 млрд дол.) був для нього дуже чутливим, перевищуючи суму витрачених за рік іноземних кредитів [2].

Проте КНР почали застосовувати реформи розвитку країни. Уживалися й спеціальні заходи, щоб підштовхнути Захід до скасування санкцій. У тому числі масові держзакупівлі авіатехніки й автомобілів США, і навіть у деяких випадках підприємствам Китаю вдавалося використовувати імпортовані матеріали та комплектуючі для виробництва військової техніки й озброєнь. Із самого початку санкції Заходу не відрізнялися монолітністю. Уже в липні 1989 р. президент США використав право їх припинення в «національних інтересах» і дозволив експорт до Китаю раніше заборонених літаків Боїнг.

Надалі американці нерідко вдавалися до подібної практики. У цих умовах інші учасники антикитайського бойкоту теж намагались уникнути власних утрат і знайти той чи інший спосіб обходу заборон. Водночас обрана Китаєм стратегія глибоких системних перетворень почала приносити

плоди у вигляді швидкого пожвавлення внутрішнього ринку, активізації інвестиційної діяльності та зовнішньої торгівлі. До кінця 1992 р. Китай уже мав торгово-економічні зв'язки з 221 країною чи регіоном світу (у 1990 р. – лише зі 180). Уже в 1993 р. КНР стала лідером серед країн за обсягами залученого іноземного капіталу [4, с. 5].

### 3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, запровадження західних санкцій, підштовхнувши КНР до переосмислення свого місця в системі міжнародних координат, своїх національних інтересів та пріоритетів розвитку, стало одним зі спонукальних мотивів сходження цієї країни до лідерів сучасного світу. Китай зумів переграти своїх опонентів, здійснивши цілу серію прагматичних, точних і далекоглядних дій. У результаті в короткі історичні терміни Китай став не лише великим гравцем на міжнародній арені, а й серйозним конкурентом для самих ініціаторів антикитайських санкцій понад 30-річної давності. Щодо росії та її агресивної політики на сьогодні прогнозується посилення санкційного тиску й, зважаючи на сучасний геополітичний стан та різку зміну пріоритетів і цінностей у всьому світі, питання санкцій та розвитку країн у цих умовах залишається відкритим.

Порівнюючи стан росії під дією санкцій економічного, соціально-гуманітарного й політичного рівнів, можемо припустити, що перспективи відродження її економіки мізерні в складі тієї території, яка зараз окреслена кордонами РФ. Становище Китаю протягом санкційного періоду було більш привабливим, його політика реформ заради вклинення у світову торгівлю й міжнародні відносини мала гнучкий, стриманий та продуманий стратегічно характер. І Китай досягав успіху, не перебуваючи в стані військового протистояння з іншою країною.

Росія ж на сьогодні визнана державою-терористом, а не лише країною, яка спонсорує тероризм. Керівники цієї держави вважаються військовими злочинцями й проти них відкриті міжнародні кримінальні справи. Політика росії щодо власного населення та розвитку не має чіткої тенденції, фінансово-економічної дисципліни й послідовності. Країна перебуває в стані війни та завоювань постійно, чим підриває свою економіку й формує негативне ставлення до неї навколишніх країн. Тому перспективи росії щодо відновлення під дією санкцій, на нашу думку, є мізерними.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація тисячоліття ООН. Прийнято резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 р. Розділ II: Світ, безпека та роззброєння. П. 9. URL: [http://www.un.org/ua/documents/decl\\_conv/declarations/summitdecl.shtml](http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml) (дата звернення 24.09.2022).
2. Доповідь Групи високого рівня з загроз, викликів та змін «Більш безпечний світ: наша загальна відповідальність». A/59/565, 2 December 2004. Ч. 2: Колективна безпека та завдання запобігання. Гл. VIII: Роль санкцій. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.un.org/russian/secureworld.htm> (дата звернення 24.09.2022).
3. Калінін, А. В. (2015). Економічні санкції ООН та односторонні екстра-територіальні заходи економічного примусу: порівняльний аналіз. *Юрист-міжнародник*, № 4.
4. Міжнародне право. Загальна частина: підручник / відп. ред. Р. М. Валєєв, Г. І. Курдюков (2011). Київ: Статут, 531 с.
5. Хабрієва, Т. Я., Капустін, А. Я. Міжнародне право і санкції. Пошук кордонів допустимого. *Вісник Академії наук*, т. 89, № 1, с. 3–9.
6. Al-Anbari, A. A. (2001). The impact of United Nations sanctions on economic development, human rights and civil society in book UN Sanctions in international law / ed. by Vera Gowland-Debbas. The Hague; London; Boston: Kluwer law international, p. 371–380.

## REFERENCE

1. Декларація тисячоліття ООН. Прийнято резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 р. Розділ II: Світ, безпека та роззброєння. П. 9. URL: [http://www.un.org/ua/documents/decl\\_conv/declarations/summitdecl.shtml](http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml) (дата звернення 24.09.2022).
2. Доповідь Групи високого рівня з загроз, викликів та змін «Більш безпечний світ: наша загальна відповідальність». A/59/565, 2 December 2004. Ч. 2: Колективна безпека та завдання запобігання. Гл. VIII: Роль санкцій. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.un.org/russian/secureworld.htm> (дата звернення 24.09.2022).
3. Калінін, А. В. (2015). Економічні санкції ООН та односторонні екстра-територіальні заходи економічного примусу: порівняльний аналіз. *Юрист-міжнародник*, № 4.
4. Міжнародне право. Загальна частина: підручник / відп. ред. Р. М. Валєєв, Г. І. Курдюков (2011). Київ: Статут, 531 с.
5. Хабрієва, Т. Я., Капустін, А. Я. Міжнародне право і санкції. Пошук кордонів допустимого. *Вісник Академії наук*, т. 89, № 1, с. 3–9.
6. Al-Anbari, A. A. (2001). The impact of United Nations sanctions on economic development, human rights and civil society in book UN Sanctions in international law / ed. by Vera Gowland-Debbas. The Hague; London; Boston: Kluwer law international, p. 371–380.

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2022 р.

УДК 35.072.1(477):001.891-027.543

**Наталія Павліха,**

доктор економічних наук,

професор кафедри міжнародних економічних відносин

та управління проектами,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

nataliia.pavlikha@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-5191-242X;

**Світлана Шаула,**

магістерка факультету міжнародних економічних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

svetashaula0710@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7329-1414

DOI 10.29038/2524-2679-2022-03-310-319

## МІЖНАРОДНА ГРАНТОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

На сьогодні питання міжнародного співробітництва та грантових програм є надзвичайно актуальними, особливо в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні. Не всі створені в результаті процесів децентралізації громади мають достатньо коштів у місцевих бюджетах, щоб забезпечити повноцінне життєве середовище для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг тощо. У статті проаналізовано популярні й чинні грантові програми задля впровадження реформи децентралізації, а також перспективи розвитку міжнародної співпраці та залучення додаткових надходжень до місцевих бюджетів. У подальшому грантовий капітал може слугувати коштами для розвитку територіальних об'єднань і покращення якості життя їхніх мешканців.

**Ключові слова:** децентралізація, реформа, грант, міжнародна діяльність, міжнародна грантова діяльність.

**Nataliia Pavlikha,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-5191-242X;

**Svitlana Shaula,**

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-7329-1414

## INTERNATIONAL GRANT ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE

Today, the issues of international cooperation and grant programs are extremely relevant, especially in the context of the implementation of the decentralization reform in Ukraine. Not all communities created as a result of decentralization processes have enough funds in local budgets to ensure a full-fledged living environment for citizens, provision of high-quality and affordable public services, etc. The article analyzes popular and current grant programs for the implementation of the decentralization reform, as well as the prospects for the development of international cooperation and attracting additional revenues to local budgets. In the future, grant capital can serve as funds for the development of territorial associations and improving the quality of life of their residents.

**Key words:** decentralization, reform, grant, international activity, international grant activity.

### 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Децентралізація влади є однією з основних складових частин політики регіонального розвитку та однією з визначальних реформ для України. Завдяки втіленню реформи децентралізації в Україні формуються ефективні місцеве самоврядування й територіальна організація влади для створення та підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Міжнародні дослідження щодо практики об'єднання територіальних громад у різних країнах свідчать про те що, ключовими завданнями цього процесу є підвищення якості надання публічних послуг; покращення механізмів управління; сприяння демократії; підвищення рівня життя населення тощо.

Децентралізація характеризується процесом передачі частини повноважень органів центральної влади органам місцевого самоврядування та розглядається як важливий елемент надання реальних владних повнова-

жень безпосередньо громадянам. Наближення народовладдя в Україні є одним із важливих кроків щодо наближення до західних демократичних стандартів [1].

Незалежно від того, наскільки територіальна громада спроможна, існують проблеми та питання, які важко вирішити за рахунок місцевого бюджету. Сюди можна віднести придбання обладнання чи транспортних засобів, будівництво або реконструкцію приміщень для потреб державних і владних установ, реставрацію об'єктів культурної спадщини для подальшої інтеграції в сучасне життя тощо. Ураховуючи обмеженість бюджетних коштів у сучасних умовах військового стану задля забезпечення безпеки сталого розвитку територіальних громад в Україні, отримуємо питання пошуку й залучення позабюджетних додаткових джерел фінансування та налагодження співпраці з різноманітними фондами та грантовими програмами світу.

У рамках проведення реформи децентралізації Україна розвиває міжнародне партнерство з країнами Європейського Союзу та міжнародними донорськими організаціями як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному – між українськими громадами чи громадами країн ЄС.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Реформа децентралізації викликала неабиякий резонанс у суспільстві та відразу ж після її початку стала предметом рефлексій учених. Колективом авторів (І. Цимбалюк, Н. Павліха, Н. Хомюк) розглянуто доволі широкий спектр питань розвитку територіальних громад [2–4]. Політико-правові засади функціонування органів місцевого управління в умовах децентралізації висвітлено в роботі Ю. Ковбасюк [5], В. Могілевського [6], О. Нижник [7], О. Скрипнюк [8]. Світовий досвід реалізації реформи децентралізації та можливість його застосування в Україні охарактеризувати В. Гладій [9], В. Грובהва [10], Б. Данилишин, В. Пилипів [11], М. Лендъел [12]), питання фінансової децентралізації – Г. Даудова та Г. Бондар [13].

**Мета статті** – охарактеризувати особливості міжнародної грантової діяльності в межах реалізації реформи децентралізації в Україні, визначити її роль та значення задля безпеки сталого розвитку територіальних громад в умовах військового стану, окреслити перспективи залучення міжнародних грантів у контексті сучасного стану міжнародних економічних відносин і співпраці України з країнами світу.

**Методика дослідження.** З огляду на те, що процеси децентралізації в Україні тривають досі, в умовах воєнного стану важливим завданням на сьогодні є забезпечення безпеки сталого розвитку територіальних громад, їх благоустрою, підвищення якості життя їхніх мешканців і



залучення додаткових коштів задля цього. Вивчення цих питань потребує застосування комплексного підходу та структурного аналізу задля пошуку шляхів їх вирішення на основі групування міжнародних грантових програм відповідно до сфери використання й секторальних особливостей, проведення ґрунтовного аналізу ефективності міжнародних проєктів.

## **2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

В Україні процес децентралізації, який розпочато у 2014 р. з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Законів України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» і змін до Бюджетного й Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації, дав поштовх до формування місцевого самоврядування.

Місцевий економічний розвиток залежить від комбінування державного та приватного фінансування як від внутрішніх, так і зовнішніх джерел фінансових ресурсів. З огляду на те, що існують проблеми та питання, які не можуть бути вирішені на місцевому рівні й лише за кошти громади, грантові ресурси стають важливим джерелом фінансування місцевого економічного розвитку.

Міжнародна грантова діяльність є одним з основних інструментів і джерел фінансових надходжень для втілення реформи децентралізації в Україні. Фінансовий аспект децентралізації вченими й практиками розглядається як основа для формування спроможних територіальних громад, забезпечення їх фінансової стійкості та самостійності, збільшення небюджетних, додаткових фінансових надходжень і розвитку міжнародної співпраці.

С. А. Романюк визначає такі особливості грантових інструментів [1]:

– на відміну від державних програм, управління грантовими програмами надає можливість гнучко реагувати на потреби громад, адже вони можуть швидко змінюватися, реагувати на ризики, започатковувати інновації й змінювати традиційні підходи до місцевого економічного розвитку;

– гранти від різноманітних донорів відіграють переважно роль довгострокового капіталу, який, зі свого боку, є незалежним від політичних сил;

– грантові інструменти фінансування місцевого економічного розвитку відрізняються від інших інструментів тим, що фінансові кошти надаються на безоплатній і безповоротній основі для досягнення цілей та покращення благ жителів певних громад.

Грантові програми належать до ключових міжнародних проєктних інструментів підтримки процесів децентралізації. Під «грантовими програмами» розуміють сукупність фінансових ресурсів, які надаються безповоротно для реалізації соціальних і благодійних проєктів, наукових досліджень, суспільно корисних цілей, підвищення благоустрою.

В економічно розвинутих країнах, грантові кошти становлять невелику частку бюджету. Проте в Україні грантові надходження відіграють вирішальну роль для фінансування різноманітних проєктів у сфері місцевого розвитку, оскільки доступ до інших джерел фінансування є вкрай обмеженим.

У процесі реформи децентралізації в Україні проводяться заходи й робота щодо залучення грантових коштів та встановлення тісних міжнародних економічних зв'язків із провідними країнами світу.

Найбільшим донором для України у 90-х роках ХХ ст. та на початку 2000-х років були США, однак із початку 2000-х років це місце поступово посідають ЄС та окремі його країни-члени. Іншими великими донорами в Україні є Канада, ФРН, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Японія, Данія, а також міжнародні організації, зокрема ООН і її дочірні організації, а також МФО Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку [12].

Розміри фінансової підтримки, наданої ЄС, із 1991 р. становлять понад 3,5 млрд євро. За даними ОЕСР, грантове фінансування України з боку ЄС у 2014–2016 рр. становило 848 млн євро. Дані ЄС указують, що витрати на проєкти, розпочаті у 2014–2018 рр., – це 1161 млн євро станом на квітень 2018 р. (за винятком гуманітарної допомоги) [13].

Розглянувши та проаналізувавши донорські програми в контексті реформи децентралізації, можемо виокремити такі ключові особливості кожної з них.

Гранти Європейського Союзу займають великий пласт серед донорських програм у межах реформи децентралізації в Україні. Однією з таких програм є програма ЄС «U-LEAD with Europe: місцеве розширення прав і можливостей, підзвітність та розвиток» (Ukraine – Local Empowerment, Accountability and Development Programme) [14]. Її фінансові ресурси становили 97 млн євро на період 2016–2020 рр. Ця програма реалізується в Україні Європейським Союзом і його країнами-членами Німеччиною, Швецією та Польщею через Німецьке товариство з питань міжнародної допомоги (GIZ) і Шведську агенцію міжнародного розвитку (SIDA). Партнером виступає Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Програма включає два основні елементи: 1) спрямована на підвищення рівня конституційного розвитку влади для реалізації децентралізації й регіональної політики; 2) створення Центрів надання адміністративних послуг та забезпечення активної участі громадян у місцевому розвитку.

Заслуговують на увагу гранти Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) і грантова програма «Децентралізація – шлях до кращих результатів та ефективності» – ДОБРЕ (Decentralization Offering Better Results and Efficiency – DOBRE) [15], реалізація чого відбувалася за двома етапами. Етап I – розмір фінансування становив \$ 40 млн протягом чотирьох років; етап II – розмір фінансування – \$ 10 млн протягом першого року. Виконавцем проєкту в Україні є американська компанія Global Communities. Головним партнером виступає Всеукраїнська асоціація сільських і селищних рад (ВАССР). Основним цільовим пріоритетом цієї Програми є підтримка громад у процесі стратегічного планування, завдання якого – створення й фінансування проєктів місцевого економічного розвитку, державно-приватних партнерств.

Ще однією грантовою програмою, успішно реалізованою в рамках реформи децентралізації, є Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO) [16]. Бюджет цієї програми становив 20 465 548 швейцарських франків. Виконавцем виступає Швейцарський центр ресурсів та консультацій із питань розвитку (Skat Consulting Ltd.). Ключовим партнером DESPRO є Міністерство регіонального розвитку, будівництва й житлово-комунального господарства України. Мета Програми – покращення якості та доступності окремих публічних послуг за участі місцевих громад і влади, які є інституційно міцними, спроможними спільними зусиллями сприяти процесу реформування системи місцевого самоврядування на національному рівні.

Ще однією з потужних програм, які залучені для реалізації реформи децентралізації в Україні, є Програма розвитку муніципальної інфраструктури України у співпраці з Європейським інвестиційним банком [17]. Її фінансові ресурси становили від 150 000 до 600 000 євро.

У лютому 2016 р. прийнято Закон України «Про ратифікацію Фінансової угоди (проєкт Програма розвитку муніципальної інфраструктури України) між Україною та Європейським інвестиційним банком». Фінансовою угодою передбачено залучення 400 млн євро для модернізації інфраструктури житлово-комунального господарства України у сферах теплопостачання, водопостачання й водовідведення, енергоефективності будівель зовнішнє, освітлення населених пунктів, поводження з побутовими відходами.

З огляду на проаналізовані грантові програми, можемо зробити висновки, що грантова діяльність є важливою для створення додаткових фінансових джерел і реалізації рушійних реформ і проєктів в Україні.

### **3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

В умовах сьогодення безпека життєдіяльності територіальних громад в Україні є найважливішим питанням. Значна нестабільність сучасного суспільного розвитку призводить до численних різнорівневих негативних наслідків, впливаючи на глобальний, національні та регіональні рівні, а також на ефективність функціонування місцевих громад. Усунення зазначених наслідків і формування соціального потенціалу в територіальних громадах, їх безпека потребують запровадження відповідного інструментарію їх вирішення, що передбачає необхідність пошуку та залучення додаткових фінансових ресурсів. Як свідчить практика міжнародного досвіду, територіальні громади можуть збільшити свої фінансово-інвестиційні можливості через пошук позабюджетних альтернативних джерел фінансування й налагодження співпраці з міжнародними фондами, програмами та грантами. На нашу думку, найпоширенішим інструментом фінансування проєктів розвитку територіальних громад, формування їх соціального потенціалу й забезпечення безпеки сталого розвитку є міжнародні гранти.

Грантові програми у сфері децентралізації мають особливе значення, оскільки, як зазначено вище, саме грантові кошти є додатковим і в деяких випадках єдиним ресурсом для забезпечення фінансової спроможності громад, безпеки їх сталого розвитку, ефективного функціонування в умовах війни.

Залучення грантових коштів у розвиток територіальних громад і забезпечення їх безпеки є:

- по-перше, ефективним інструментом для отримання безоплатних безповоротних фінансових та інших ресурсів на реалізацію різноманітних проєктів у сфері місцевого економічного розвитку;

- по-друге, додатковою можливістю задля безпечного функціонування, гармонізації ідей, намірів і діяльності всіх суб'єктів місцевого економічного розвитку;

- по-третє, засобом задля підвищення конкурентоспроможності територіальних громад завдяки підготовці фахівців у сфері територіального економічного розвитку та поліпшення управлінської спроможності;

– по-четверте, важелем посилення інвестиційних позицій територіальної громади й збільшення додаткових можливостей у залученні інших зовнішніх ресурсів, таких як субвенції, позики, інвестиції тощо.

Отже, міжнародна грантова діяльність посідає важливе місце в розвитку України та має важливе значення в процесах реалізації реформи децентралізації задля безпеки сталого розвитку територіальних громад. Саме тому запровадження принципів міжнародного проєктного менеджменту й освоєння грантової діяльності є одними з ключових напрямів міжнародних економічних відносин України та країн світу.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Романюк, С. А. (2018). Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. Київ, 216 с.
2. Tsymbaliuk, I., Pavlikha, N., Barskyi, Y., Tihonchuk, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Kovshun, N. (2021). Imbalances Between Revenues and Expenditures of Local Rural Budgets in the Process of Fiscal Decentralization in Ukraine: *Assessment and Modelling. Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development*, vol. 21, issue 2, p. 671–683. URL: [http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21\\_2/Art78.pdf](http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_2/Art78.pdf).
3. Pavlikha, N., Khomiuk, N., Demianchuk, O., Shelenko, D., Sai, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Skorohod, I., Tsymbaliuk, I., Voichuk, M. (2021). Economic Assessment of Inclusive Development of Territorial Communities Within Rural Areas: A Case Study Of Ukraine. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, vol. 12, issue 1, special issue XXV, p. 97–104. URL: <https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/PDF/120125.pdf>.
4. Pavlikha, N., Khomiuk, N., Demianchuk, O., Shelenko, D., Sai, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Skorohod, I., Tsymbaliuk, I., Voichuk, M. (2022). Economic assessment of inclusive development of territorial communities within rural areas: a case study of Ukraine. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, vol. 12, issue 1, Special XXV, p. 97–104.
5. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін. (2014). Київ: НАДУ, 128 с.
6. Могілевський, В. С. (2017). Роль децентралізації публічної влади в становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник ЦВК*, вип. 1 (35), с. 60–65.
7. Нижник, О. (2016) Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад. *Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія: Державне управління*, № 3, с. 56–62.
8. Скрипнюк, О. (2015). Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика, *Віче*, № 12, с. 22–24. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche\\_2015\\_12\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_12_8)
9. Гладій, В. (2015). Реформування системи місцевого самоврядування: досвід Вишеградської групи, *Грані*, № 1 (12), с. 57–63.

10. Грובהва, В. (2015). Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, вип. 31, т. 1, с. 78–82.

11. Данилишин, Б. М., Пилипів, В. В. (2016). Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*, № 1, с. 5–11. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek\\_2016\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3)

12. Лендшел, М. (2011). Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія, 688 с.

13. Чиркін, А. С. (2015). Організація місцевого самоврядування Чехії в світлі положень Європейської Хартії місцевого самоврядування. *Право та інновації*, № 3 (11), с. 154–161. URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/09/Chyrkin11.pdf>

14. Перелік міжнародних донорських організацій в Україні. URL: <http://gurt.org.ua/donors/international/>

15. Пріоритети допомоги ЄС Україні: взаємовигідний рух назустріч. ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». Київ, 2018. URL: [http://www.ier.com.ua/ua/proekt\\_dilova\\_dumka/international\\_cooperation](http://www.ier.com.ua/ua/proekt_dilova_dumka/international_cooperation)

16. Гранти Європейського союзу. URL: [http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index\\_uk.htm](http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm)

17. Агенство США з міжнародного (USAID). URL: <http://www.usaid.gov/>

18. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO). URL: <http://despro.org.ua/>

19. Європейський інвестиційний банк: Програма розвитку муніципальної інфраструктури України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-zaproshuye-do-uchasti-u-proekti-programa-rozvitku-munitsipalnoyi-infrastrukturi-ukrayini-2/>

## REFERENCE

1. Romaniuk, S. A. (2018). *Detsentralizatsiia: teoriia ta praktyka zastosuvannia: monohrafiia*. Kyiv, 216 p.

2. Tsymbaliuk, I., Pavlikha, N., Barskyi, Y., Tihonchuk, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Kovshun, N. (2021). Imbalances Between Revenues and Expenditures of Local Rural Budgets in the Process of Fiscal Decentralization in Ukraine: *Assessment and Modelling. Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development*, vol. 21, issue 2, p. 671–683. URL: [http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21\\_2/Art78.pdf](http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_2/Art78.pdf).

3. Pavlikha, N., Khomiuk, N., Demianchuk, O., Shelenko, D., Sai, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Skorohod, I., Tsymbaliuk, I., Voichuk, M. (2021). Economic Assessment of Inclusive Development of Territorial Communities Within Rural Areas: A Case Study Of Ukraine. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, vol. 12, issue 1, special issue XXV, p. 97–104. URL: <https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/PDF/120125.pdf>.

4. Pavlikha, N., Khomiuk, N., Demianchuk, O., Shelenko, D., Sai, L., Korneliuk, O., Naumenko, N., Skorohod, I., Tsymbaliuk, I., Voichuk, M. (2022). Economic assessment of

inclusive development of territorial communities within rural areas: a case study of Ukraine. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, vol. 12, issue 1, special XXV, p. 97–104.

5. Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii : nauk. dop. / redkol.: Yu. V. Kovbasiuk, K. O. Vashchenko, V. V. Tolkovanov ta in. Kyiv: NADU, 2014, 128 p.

6. Mohilevskiy, V. S. (2017). Rol detsentralizatsii publichnoi vlady v stanovlenni ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Visnyk TsVK*, vyp. 1 (35), p. 60–65.

7. Nyzhnyk, O. (2016). Teoretychni aspekty vplyvu detsentralizatsii na rozvytok derzhavy ta terytorialnykh hromad. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Ser. Derzhavne upravlinnia*, № 3, p. 56–62.

8. Skrypniuk, O. (2015). Detsentralizatsiia vlady yak chynnyk zabezpechennia stabilnosti konstytutsiinoho ladu: teoriia y praktyka, *Viche*, № 12, p. 22–24. URL: : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche\\_2015\\_12\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_12_8)

9. Hladii, V. (2015). Reformuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia: dosvid Vyshehradskoi hrupy, *Hrani*, № 1(12), p. 57–63.

10. Hrobova, V. (2015). Systema mistsevoho samovriaduvannia v Polshchi: perspektyvy vykorystannia dosvidu v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vyp. 31, t. 1, p. 78–82.

11. Danylyshyn, B. M., Pylypiv, V. V. (2016). Detsentralizatsiia u krainakh YeS: uroky dlia Ukrainy. *Rehionalna ekonomika*, № 1, p. 5–11. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek\\_2016\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_1_3)

12. Lendel, M. (2011). Mistseva demokratiia u krainakh Tsentralnoi i Skhidnoi Yevropy: monohrafiia. Uzhhorod: Mystetska liniia, 688 p.

13. Chyrkin, A. S. (2015). Orhanizatsiia mistsevoho samovriaduvannia Chekhii v svitli polozhen Yevropeiskoi Khartii mistsevoho samovriaduvannia. *Pravo ta innovatsii*, № 3 (11), p. 154–161. URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/09/Chyrkin11.pdf>

14. Perelik mizhnarodnykh donorskykh orhanizatsii v Ukraini. URL: <http://gurt.org.ua/donors/international/>

15. Priorytety dopomohy YeS Ukraini: vzaiemovyhidnyi rukh nazustrich. HO «Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii». Kyiv, 2018. URL: [http://www.ier.com.ua/ua/proekt\\_dilova\\_dumka/international\\_cooperation](http://www.ier.com.ua/ua/proekt_dilova_dumka/international_cooperation)

16. Grants of European Union. URL: [http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index\\_uk.htm](http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm)

17. U.S. Agency for International Development – USAID. URL: <http://www.auc.org.ua/>

18. Shveitsarsko-ukrainskyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini» (DESPRO). URL: <http://despro.org.ua/>

19. Yevropeyskyi investytsiynyi bank: Prohrama rozvytku munitsypalnoi infrastruktury Ukrainy. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-zaproschuye-do-uchasti-u-proekti-programa-rozvitku-munitsypalnoyi-infrastrukturi-ukrayini-2/>

Матеріал надійшов 27.09.2022 р.

Наукове видання

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,  
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 3 (14)  
2022

Редактор і коректор: Г. О. Дробот  
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84<sup>1/16</sup>. Обсяг 23,48 ум. друк. арк., 22,83 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.  
Зам. \_\_\_\_.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.